Temel İskit

Diplomasinin Gücü

Modern Ortadoğu'nun Şekillenmesi

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Temel İskit • Diplomasinin Gücü - Modern Ortadoğu'nun Şekillenmesi

TEMEL İSKİT

1937'de Ankara'da doğdu. 1956'da İstanbul Saint-Joseph Lisesi'nden ve 1960'ta İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. 1963'te Dışişleri Bakanlığı'nda meslek memuru olarak göreve başladı.

Mesleği süresince, merkezde Dışişleri Bakanlığı'nın dış ekonomik işler dairelerinde çeşitli kademelerde görev yapan İskit, bu arada 1983-1984 yıllarında Türkiye'deki ilk Serbest Bölgeler Genel Müdürü oldu. 1982-83 yıllarında Dış Ekonomik İşlerden sorumlu Devlet Bakanı Sermet Pasin'in ve 1988-89 yıllarında da Avrupa Topluluklarından sorumlu Devlet Bakanı ve Dışişleri Bakanı Ali Bozer'in özel danışmanlığını yaptı. 1989-90'da Dışişleri Bakanlığı Avrupa Toplulukları Genel Müdürlüğü'ne getirilen İskit, 1995-1998 yılları arasında Müsteşar Ekonomik İşler Yardımcılığı görevinde bulundu.

Temel İskit, diplomatik kariyeri sırasında yurt dışında Bonn, Tahran, Kahire Büyükelçiliklerinde, Brüksel'de Avrupa Toplulukları nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliği'nde ve Paris'te İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) Türkiye Daimi Temsilciliği'nde görevler aldı, Roma'da BM Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO) nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliği yaptı.

İskit büyükelçi olarak, 1990-1994 yılları arasında OECD nezdinde Türkiye Büyükelçi Daimi Temsilcisi ve 1998-99 yıllarında T.C. Prag Büyükelçisi görevlerinde bulundu, 1999-2002 yıllarında T.C. Brüksel Büyükelçisi ve Batı Avrupa Birliği (BAB) nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi olarak görev yaptıktan sonra yaş haddinden emekliye ayrıldı.

2002-2007 yıllarında Sabancı ve İstanbul Bilgi Üniversiteleri'nde uluslararası ilişkiler ve diplomasi konulu dersler veren İskit'in İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından yayınlanan *Diplomasi - Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması* (5. baskı, Mart 2015) adlı bir kitabı bulunmaktadır.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Temel İskit
DİPLOMASİNİN GÜCÜ
Modern Ortadoğu'nun Şekillenmesi

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 578
Siyaset Bilimi 58

ISBN 978-605-399-472-5

Kapak Kahire Konferansı (1921) sırasında yapılan bir gezide, sfenksin ve piramitlerin önünde;
C. Churchill, W. Churchill, Gertrude Bell ve yanında T. H. Lawrence.
© Gertrude Bell Archive / G. M. Georgulas

1. Baskı İstanbul, Ocak 2017

© Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık Müzik Yapım ve Haber Ajansı Ltd. Şti.
Yazışma Adresi: İnönü Caddesi, No: 43/A Kuştepe Şişli 34387 İstanbul
Telefon: 0212 311 64 63 – 311 61 34 / Faks: 0212 216 24 15 • Sertifika No: 11237

www.bilgiyay.com
E-posta yayin@bilgiyay.com
Dağıtım dagitim@bilgiyay.com

Yayına Hazırlayan Fahri Aral
Tasarım Mehmet Ulusel
Dizgi ve Uygulama Maraton Dizgievi
Düzelti Remzi Abbas
Dizin Belgin Çınar
Baskı ve Cilt Sena Ofset Ambalaj ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok Kat 6 No: 4 NB 7-9-11 Topkapı İstanbul
Telefon: 0212 613 38 46 / Faks: 0212 613 03 21 • Sertifika No: 12064

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü Tarafından Kataloglanmıştır.

İskit, Temel, 1937-.
Diplomasinin gücü: modern Ortadoğu'nun şekillenmesi / Temel İskit.
xii, 319 pages : 69 illustrations, 1 maps; 23 cm. –
(İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 587. Siyaset Bilimi; 58.)
Includes bibliographical references (pages [301]-304) and index.
ISBN 978-605-399-472-5

1. Turkey —Foreign relations —Middle East. 2. Turkey —Foreign relations —Arab countries.
3. Middle East —Foreign relations —Turkey. 4. Middle East —Politics and government —20th century.
5. Middle East —Politics and government —21st century.
6. Protest movements —Arab countries —History —21st century. 7. Arab spring, 2010-.
8. Arab countries —Politics and government —21st century.
9. Turkey —Politics and government —20th century. 10. Turkey —Politics and government —21st century.
11. Diplomacy —History. I. Title.
DS63.2.T9 I85 2017

Temel İskit

Diplomasinin Gücü
Modern Ortadoğu'nun Şekillenmesi

61 Ortadoğu'da İlk Çarpışmalar
61 Cemal Paşa ve Kanal Seferleri
68 Basra'nın Kaybı
70 Çanakkale Geçilmez
74 İngiltere'ye Diğer Darbe: Kut Zaferi
79 Arap İsyanına Doğru
79 İngilizlerin Arap İsyanını Ateşleme Umudu
82 İngiliz Planlaması Sürüyor
84 Şerif Hüseyin'in Sancıları
87 Araya Giren Garip Oyun: El-Faruki
91 Mektup Diplomasisinin Tuzakları

99 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
"Büyük Paylaşma"
101 Sykes-Picot Anlaşması İçin İlk Adımlar
102 Sir Mark Sykes: Sıkça Fikir Değiştiren Ortadoğu Uzmanı
104 François Georges-Picot: Ne İstediğini Bilen Bir Diplomat
106 "Büyük Paylaşma" Başlıyor
108 Sykes ve Picot'nun Ortak Ürünü
111 Kim Kimi Aldatıyor?
116 Arap İsyanı
118 Cemal Paşa ve Arap İsyanı
121 Şerif Hüseyin İçin Artık Geri Dönüş Yok
123 İsyan Başlıyor
126 İngilizler'de Önce Hayal Kırıklığı
128 Hüseyin ve Oğulları Savaşta Pek Başarılı Değil
131 Şerif Hüseyin Krallığını Kurmaya Çalışıyor
132 İsyan Yerinde Sayıyor
133 El-Vech'in İşgali: İlk Dönüm Noktası
135 T.E. Lawrence Sahnede
137 Lawrence'in Gelişme Yılları
139 Suriye'de Genç Bir Arkeolog
140 Kahire'de Bir "Büro"
142 Lawrence Hicaz'da
146 Lawrence'in Savaşı
150 İngilizler Filistin Cephesini Açıyor
152 Cemal Paşa'nın Faaliyetleri ve Filistin Cephesinin Osmanlı Tarafı
158 Cemal Paşa'nın Sykes-Picot'yu İfşası
162 Sonun Başlangıcı
162 Bağdat Kaybediliyor
164 Allenby'nin Filistin'de İlerlemesi, Kudüs'ün Düşmesi

167 Balfour Deklarasyonu
167 Filistin'deki Yahudilerin Durumu
172 Siyonistler Faaliyette
178 Weizmann'ın Son Çabaları ve Deklarasyon
183 Deklarasyonun Ardından
185 Erken Barış Girişimleri: İkinci Kanal Diplomasisi
194 Savaşın Sonu Yaklaşıyor
194 Şam'ın Düşüşüne Doğru Sykes-Picot Hakkındaki Tereddütler
196 Şam'ın İşgali
201 Lawrence'in Sykes-Picot'yu Dinamitleme Çabaları
203 Bir Diplomatik Kurnazlık Hikâyesi: Mondros

209 DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Paris Barış Konferansı
215 Konferans Başlıyor
224 Mezopotamya'nın Kaderi
226 ABD Oyun Dışına Çıkıyor
228 Suriye'nin Geleceği Şekilleniyor
236 Suriye'de Fransızlara Rahat Yok
239 Yahudiler ve Barış Konferansı
242 Filistin Kaynıyor
244 "Irak" Doğuyor
251 "Çöl Kraliçesi" Gertrude Bell
261 Irak Kralını Buluyor
265 Bir Krallık Daha: Ürdün
270 Ortadoğu'nun Güney Sınırları: Suudi Arabistan'ın Doğuşu
272 Osmanlı Ortadoğu Mirasının Kuzey Sınırlarının Oluşması

277 SONSÖZ
287 EK'ler
289 EK 1 - Modern Ortadoğu'nun Şekillenmesiyle İlgili Anlaşmalar, Deklarasyonlar ve Konferanslar
290 EK 2 - 4 Eylül 1914 Londra Deklarasyonu (İngiltere, Fransa, Rusya)
291 EK 3 - Şerif Hüseyin ile Sir Henry McMahon arasında 14 Temmuz 1915 ile 1 Ocak 1916 tarihlerinde yapılan mektuplaşmalar
293 EK 4 - 16 Mayıs 1916 - Sykes-Picot Antlaşması
296 EK 5 - 8 Ocak 1918 -Wilson Prensipleri

298 EK 6 - 16 Haziran 1918 - Yedi Suriyeli Arap İleri Gelenine Yanıt İngiliz Deklarasyonu
299 EK 7 - 21 Ekim 1921 - Türkiye ve Fransa Arasında İmzalanan Ankara Anlaşması

301 Kaynakça
305 Dizin

Sunuş

Kırk yıldan fazla süren diplomasi mesleğim sırasında, Büyükelçiliklerim dahil, büyük çoğunlukla Batı ülkelerinde görev yaptım. İstisnaları Şah zamanında Tahran, Enver Sedat'ın öldürüldüğü yıllarda Kahire oldu. Merkez görevlerimin de hemen tamamı başta AB ve OECD olmak üzere yine Batı eksenli çok taraflı ilişkilerle ilgiliydi. Bunun dışındaki bir alanda, örneğin Ortadoğu ile ilgili dairelerde çalışmadım.

Ama mesleğimin aldığı bu yön nedeniyle kendimi eksik veya şanssız görmedim. Bilakis; zira görev yaptığım bütün yıllarda, Türkiye'nin dış politikası zaten Batı'ya endeksliydi. NATO, Avrupa Konseyi başta olmak üzere bütün Batı kurumlarına üyeydik. Ufkumuz "muasır" Batı medeniyeti, hedefimiz AB üyeliği idi. Soğuk Savaş'ta Batı kanadında yer almamız dış politikamızın yönünü çizmişti. Zaten Tanzimat'tan beri hedefimiz Batılılaşmak değil miydi?

Dünyanın diğer bölgelerine bakışımız da genellikle Batı üzerindendi. Sovyetler ve Doğu Bloku zaten hasmımızdı. En fazla "barış içinde birlikte yaşama" ilkesi geçerliydi. Doğu komşularımız ve bu arada Ortadoğu'nun tümü yine Soğuk Savaş merceğinden değerlendirilirdi. Hep karışıklık içinde olan bu bölge ülkeleri, sıkça değişen yönetimlerinin Batı veya Doğu kamplarına yakınlık veya uzaklığına göre sınıflandırılırdı. İlişkiler o çerçevede görece sıcak veya soğuk biçimde yürütülürdü. Ama esas kural bu ülkelere mesafeli yaklaşmak, ne iç işlerine ne de bölge içi ihtilaflarına karışmaktı. Bunların bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olduğu, politikalarımızda göz önünde tutulan bir unsur değildi. "Yakın Ortadoğu"nun İmparatorluktan

son kopan ülkeleri, Irak, Suriye, Ürdün, Lübnan, Filistin ve İsrail ile ilişkilerimiz tarih perspektifinden değil gerçekçi ve dengeci politikalarla şekillendiriliyordu. Zaten bu ülkelerle bağlarımız pek de sıkı değildi. Ekonomik ilişkiler asgari düzeydeydi.

Sovyetler yıkıldıktan sonra da bu tutumumuz esasta değişmedi. Politikalarımızın hedefi Ortadoğu'da siyasi istikrardı. Batı çizgisinde kalarak olanak ölçüsünde tarafsızlığımızı korumayı sürdürdük. İran-Irak Savaşı sırasında, Arap-İsrail ihtilafında bile hasım taraflara eşit mesafede durmakla gurur duyuyorduk.

O dönemlerde Ortadoğu ve Araplar dünya görüşü ve kültür bakımından bizden ayrı dünyalarda görülürdü.

Türkiye Batı ile entegrasyon yolunda, demokrasiyi, evrensel insan hakları ve özgürlük değerlerini benimsemiş –en azından bunu hedef almış– laik bir ülke ve toplumdu. İç ve dış politikamıza dini karıştırmamaya itina ederdik.

Ortadoğu Arap ülkelerinin tamamı ise demokrasi ve insan hakları değerlerinden nasibini almamış baskıcı rejimlerle yönetiliyordu. Sorunlarına çözümler üretemeyen, bunun neticesinde iç karışıklıklar yaşayan, iç sorunları ile boğuşan bu ülkeler yanında Türkiye parlak bir istikrar ve demokrasi örneğiydi.

Bunun yanında çeşitli İslâmi mezheplerin etkisi altındaki Arap kültürü de bize yabancıydı. Yabancı dil eğitimi seçimlerinden tutun tercüme eserlerin kaynağına, film, müzik ve sahne sanatlarına kadar "Garplı" kültürel yaşamımızda "Şark"a yer yoktu.

Batı'ya dönük politikalarımızın uygulayıcısı olan, hatta oluşmasına doğrudan katkıda bulunan Bakanlığımın Ortadoğu konularını ele alışı da doğal olarak bu politikaların etkisindeydi. Bu ülkeler hakkında bilgi birikimi kısıtlıydı. Örneğin Arapça bilen hiçbir meslek memuru yoktu. Arapça tercüme yapabilen memurlar çok sonraları istihdam edilmeye başlandı. Kendi çabalarıyla bu lisanı öğrenen diplomatlar enderdi.

Ortadoğu işlerine bakan daireler pek de "gözde" sayılmazdı. Buralara atananlar bu bölge ülkelerindeki temsilciliklere tayin olma endişesini taşırlardı. Zira Suriye, Irak, Suudi Arabistan dahil bu ülkelerdeki temsilciliklerimizin personeli çok kısıtlı, yaşam zordu. Batılı eğitim almış bir Türk diplomat için yerel koşullara uymak kolay değildi. Muhataplarının kayıtsızlık sınırındaki gevşek iş tutumu bezdirici olabiliyordu. Hatta bazı ülkelerde Türklere karşı olumsuz bir önyargı da sezilmiyor değildi (Örneğin, kendi tecrübemden hareket edersem, İran ve Mısır'da bunu hissettiğimi söyleyebilirim). Bu nedenlerle, "korktukları başlarına gelip" buralara atanan arkadaşlar mümkün oldu-

ğu kadar kısa sürede Batı ülkelerine nakledilme ümidini taşırlardı. Buna rağmen bölgeye gide gele Ortadoğu uzmanı olan arkadaşlar da vardı.

Aktif meslek yaşamımın son döneminde Ortadoğu ile ilişkiler giderek hareketlilik kazandı. Suriye'yle, Öcalan'a ve PKK'ya desteği yanında Fırat suları sorunu nedeniyle aramız açıktı. Hatay konusunu da inatla gündemde tutmaya çalışırlardı. Görevim icabı Fırat-Dicle suları konusunu yürütürken Suriyeli yetkililerin doğrudan görüşmekten kaçındıklarını, ancak gayriresmi ortamlarda temas edebildiğimizi hatırlarım. Fakat bu ülkeyle Öcalan'ın iadesinden sonra yakınlaşma yolu açıldı ve ilişkiler Hafız Esad'ın ölümünden sonra hızla gelişti.

1990 Birinci Körfez Harekâtı bölgeye ilgimizi arttırdı. 2003 Irak işgali öncesi 1 Mart tezkeresinin reddi bölgede ABD ile birlikte hareket etme politikamızın sınırını çizdi. Savaş sonrasında Kuzey Irak Kürdistan bölgesiyle ilişkilerimizi geliştirmemiz Kürt politikamızda –başka örneği şimdilik görülmeyen– barışçıl ve işbirliğine dayalı bir sayfa açtı.

Altmış beş yaş sınırı nedeniyle emekliye ayrılmamdan sonra iktidara gelen Ak Parti iktidarında Ortadoğu giderek ön plana çıktı. Özellikle Arap dünyasıyla ilişkiler adım adım gelişti. Buna paralel olarak Dışişleri Bakanlığı'nın bölgeyle ilgili birimleri ve bölgedeki temsilciliklerimizin prestiji arttı, olanakları takviye edildi.

2009'da Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olmasıyla uygulanmasına girişilen –ve ilkesel olarak olumlu olan– "komşularla sıfır sorun" politikasının en güçlü ayakları Ortadoğu'ya dayanıyordu. Yine Davutoğlu imzalı "stratejik derinliğin" de öncelikli hedefi ve tabanı bu bölge ülkeleriydi. AKP'nin Sünni eksenli, Müslüman Kardeşler uzantılı Osmanlıyı "günümüz koşullarında" ihya etme politikası giderek şekilleniyordu.

Bu arada 2008 Gazze Savaşı ile bozulmaya başlayan İsrail ile ilişkiler 2009 "One minute" krizi ve 2010 Mavi Marmara olayı ile dibe vurdu. Ama bu gelişmeler o tarihte henüz Başbakan olan Tayyip Erdoğan'ın "Arap sokağı"nın kahramanı olmasını da sağladı.

Ancak 2010 "Arap Baharı"nın yol açtığı gelişmeler Ortadoğu'yu temelinden sarstığı gibi Türkiye'nin politikalarını iyice zora soktu. Mısır'da Mübarek'in devrilmesinin ardından Müslüman Kardeşler iktidarının askeri darbe ile uzaklaştırılması Ak Parti Hükümeti'ne de büyük bir darbeydi. Suriye iç savaşında Esad'ın direnmesi karşısında Türkiye aşırı İslâmcılar dahil muhalif her türlü hareketi destekleme politikasında yalnız kaldı. Bu arada ortaya çıkan IŞİD[1] tehlikesiyle mücadelede isteksiz davrandığı eleştirilerine da-

1 Irak Şam İslam Devleti.

hi muhatap oldu. Irak'ta ise Sünni tercihleri nedeniyle Bağdat'daki Şii iktidarla arası açıldı. "Komşularla Sıfır Sorun Politikası" en azından Ortadoğu'da hayata geçememişti.

Öte yandan Türkiye'nin özellikle PYD'ye karşı Kürt alerjisi nedeniyle takındığı tavır yüzünden ABD'yle, "uçak düşürme" krizi dolayısıyla da Rusya ile sorunları var. Menfur 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası Rusya ile ilişkileri düzeltme yolu açılmışa benzemekte ise de ABD için –Fethullah Gülen'in iadesi konusu nedeniyle– aynı şeyi söylemek zor. Bu gelişmelerin Ortadoğu politikalarımıza, özellikle Esad'a dönük tutumumuza ne şekilde yansıyacağı henüz belli değil.

Özetle, Ortadoğu'nun çalkantısı azalmadan devam ediyor. Suriye'nin ve Irak'ın geleceği belirsiz. Küresel ve bölgesel güçlerin nüfuz çatışmasının bölgeyi nerelere savuracağını kimse tahmin edemiyor. Türkiye politikalarını nispeten daha gerçekçi bir yöne çekmeye çalışsa da henüz bazı ön yargıları yüzünden düştüğü açmazlardan sıyrılamıyor.

Her halükârda uzun yıllar kayıtsız kaldığımız Ortadoğu bugün ülkenin dış politikası kadar iç politikasını da derinden etkileyen bir ağırlık kazandı. Hatta yaşam tarzımızda bir "Ortadoğululaşma" olgusundan dahi bahsedilmeye başlandı. Şimdiye kadar pek gündeme gelmeyen, "Türkiye'nin aslında bir Ortadoğu ülkesi olduğu" artık sıkça dile getiriliyor.

Dünyanın ve ülkemizin gündeminin birinci sırasına oturan bu bölge tabii ki bizim tarihimizin parçası. Bugünkü yapısı ve sınırları Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Cumhuriyetimizin kuruluşu sürecinde oluştu. Bu nedenle bölgenin halen sallantıda olan düzeninin nasıl şekillendiğine göz atmak belki bugüne ışık tutabilir. Hatta belki yakın zamanlarda sürdürdüğümüz – ama şimdi ısrar edilmediği anlaşılan– "Osmanlı coğrafyasına dönüş" temalı politikaların geçerliliği üzerinde düşünmeyi teşvik edebilir. Bölgeye bigâne kalmak mümkün olmasa da, sorunlarına daha gerçekçi ve tarafsız yaklaşmanın mümkün olup olmadığı sorusunu bir kez daha sordurabilir. Veya bölgenin baş aktörlerinin hatalarının daha berrak şekilde görülmesini sağlayabilir. Ya da bugün hangilerinin tekrarlandığını saptamamıza olanak verebilir.

Elinizdeki kitap bu tarz sorulara cevaplar getirmek iddiasında bir dış siyaset analizi denemesi değil. Amacım sadece modern Ortadoğu tarihi konusundaki Türkçe referans kitaplığına bir katkıda bulunmak. Bölgenin şekillenme sürecinin hikâyesini diplomasi süzgecinden de geçirerek mümkün olduğunca tarafsız bir gözle anlatmaya çalışmak.

Giriş

Ortadoğu bugün bölgesel güçler yanında neredeyse bütün büyük güçlerin de dahil olduğu bir mücadele ve savaş arenası. Radikal İslâmiyetçi terör de tablonun kanlı parametrelerinden biri. Silah ile olduğu kadar başta diplomasi her vasıta ile sürdürülen bu kaotik çatışma sürecinin bölgeyi yeniden şekillendirmesi, sınırların yeniden çizilmesi olası.

Bugünkü sınırlardan söz ederken sık sık gündeme getirilen terim "Sykes-Picot düzeni". Kastedilen, Birinci Dünya Savaşı'nın başında, emperyalist güçler İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki topraklarını paylaşmak için aralarında anlaştıkları düzen. Müzakerecileri İngiliz Mark Sykes ve Fransız Georges Picot'nun isimleriyle anılan anlaşmayla Ortadoğu'da savaş sonrası doğan ulus-devletlerin –Suriye, Irak, Ürdün, Filistin, Lübnan, İsrail'in– sınırlarının, elde kalem ve cetvel, bu güçler tarafından çizildiği genel olarak kabul edilir. Bu nedenle anlaşma emperyalizmin aç gözlülüğünün bir sembolü haline gelmiştir.

Modern Ortadoğu'nun tarihini "Sykes-Picot düzeni"ne atıfta bulunarak açıklamak kolaylık sağlasa da, aslında bu tarih ve bugün dağılmanın eşiğindeki düzen çok daha karmaşık dinamiklerin eseridir. Söz konusu olan, Birinci Dünya Savaşı'nın bölgedeki ve diğer cephelerdeki cereyanı, savaşan büyük güçlerin ve yerel aktörlerin politik amaçları ve karşılıklı etkileşimleri, savaşı ve barışı yönetenlerin kişilikleri ve eğilimleri gibi çok çeşitli unsurların rol oynadığı bir süreçtir. Bu çok taraflı denklemin zaman içinde değişikliğe uğraması, savaşın başı ile bitişi ve sonrası arasında tutarlı bir devamlılığın bulunmaması bu süreci daha da karmaşıklaştırmaktadır.

Zaten Ortadoğu'nun yakın tarihini bu kadar ilginç ve çekici kılan da bu değil midir?

Bu tarihte askeri güç kullanımı ve diplomasinin karşılıklı etkileri çok yalın biçimde gözlenir. Ortadoğu'nun şekillenmesi süreci Clausewitz'in "savaş diplomasinin başka yollarla sürdürülmesidir" deyişinin örneklerinin hemen yanında diplomasinin savaşın gidişine göre yön almasının örnekleri ile doludur.

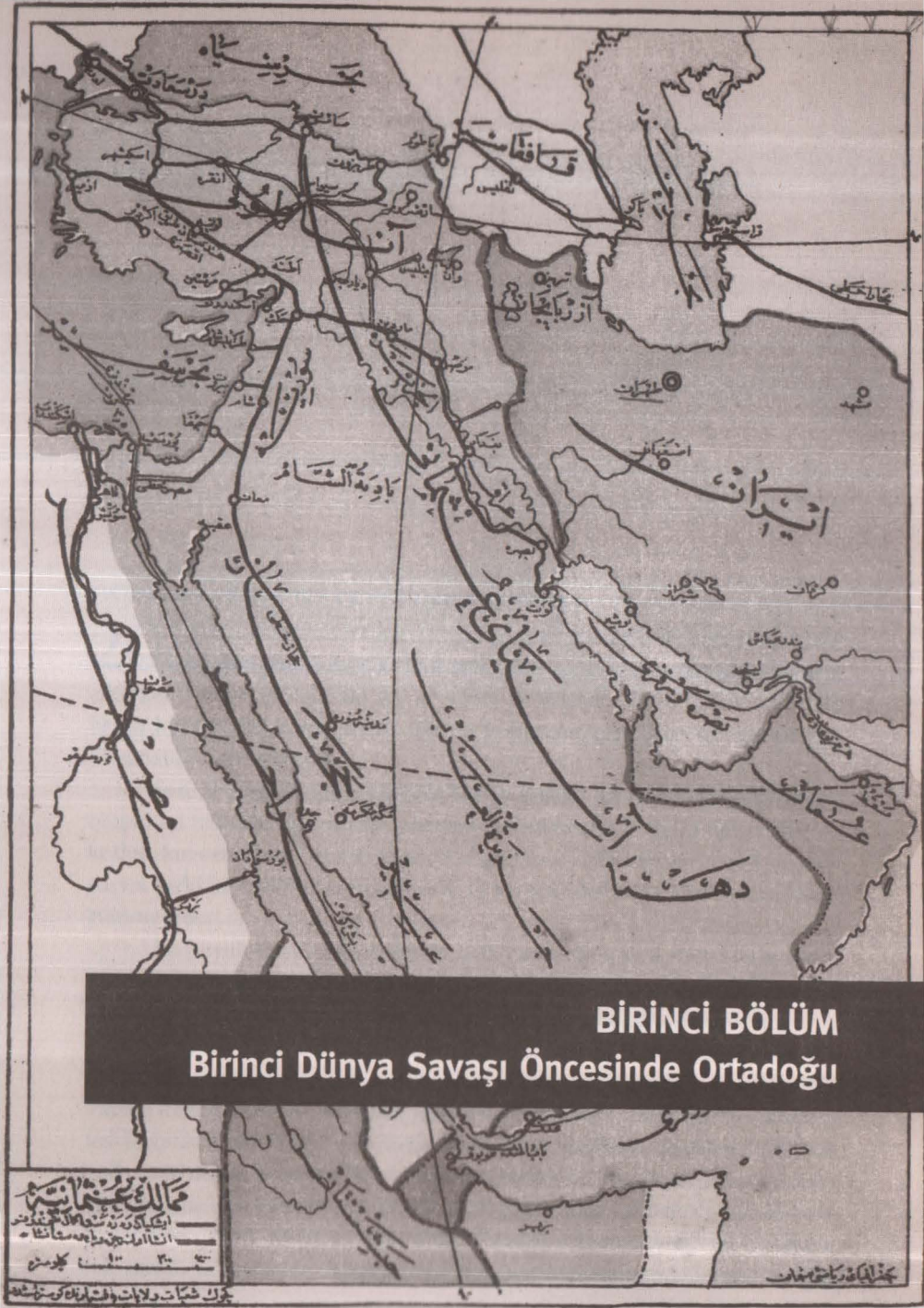
Bu tarihin bir özelliği de –pek çok başka tarih yazılımında olduğundan da fazla oranda– yazanların görüş ve politik duruşlarına, hatta hangi ülkenin vatandaşı olduklarına göre farklı değerlendirilmesidir. Bir İngilizin bakışı bir Fransızınkinden değişiktir. Bir Arap bir İsrailliye nazaran başka noktaları öne çıkarır. Tabii ki objektif tarih yazımı bulmak başlı başına pek zordur. Ama en zor bulunanı objektif bir Ortadoğu tarihidir.

Bu kitapta "bir objektif tarih" denemesine girişilmemiştir. Yakın Ortadoğu tarihi hakkındaki pek çok sayıda çok önemli ve akademik değerdeki eserler kütüphanesine pek mütevazı bir katkıda bulunmayı umarken, bu tarihin daha çok diplomasi yoluyla şekillenmesi sürecine ışık tutmaya çalışılmıştır.

"Sykes-Picot"nun rol ve önemi inkâr edilemez ise de, Ortadoğu yakın tarihinin tek ve en belirleyici anlaşması değildir. Bir solukta aynı hatta daha fazla etkinlikteki, McMahon-Şerif Hüseyin mektuplaşmasını, Balfour Deklarasyonu'nu, Paris ve San Remo Konferansları'nı saymak mümkün.

Bu anlaşma ve sözleşmelerin düzenlenme sürecinin geçirdiği aşamalar, müzakere tarafı güçlerin ve yerel aktörlerin niteliği ve amaçları ile müzakereleri yürütenlerin kişilikleri ve saikleri diplomasi tarihinin en ilginç sayfalarından bazılarını oluşturmaktadır.

Kitapta bu sayfalar açılırken Sykes-Picot düzeninin başta tasarlandığı şekle göre yine diplomasi yoluyla uğradığı değişiklikler sonucu 1920'lerde nasıl bir Ortadoğu tablosunun şekillendiği ve o yıllardan bugüne kadar değişmeyen sınırların nasıl çizildiği de anlatılmaya çalışılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ortadoğu

1880-1910 arası Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki Ortadoğu.

OSMANLI ARAP VİLÂYETLERİNDE DURUM

20. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu son nefesini verme aşamasına girmişti. Avrupa ve Balkanlar'daki toprakları ardı ardına elinden çıkarken Kuzey Afrika'daki hâkimiyetini de kaybetmekteydi. Ortadoğu'da henüz hükmetmeyi sürdürdüğü Arapça konuşulan topraklardaki egemenliği de sanallığın sınırındaydı.

Şam, Halep, Beyrut, Musul, Basra, Bağdat ve Hicaz vilâyetlerinden oluşan bu bölgede valilerin sözü hemen hemen sadece büyük merkezlerde ve kolluk kuvvetlerinin baskısı sayesinde geçiyordu. Bürokrasi büyük ölçüde rüşvet çarklarıyla dönüyor ve idarenin ve yargının kararları keyfi biçimde uygulanıyordu.

Bu büyük Arap coğrafyasında halk merkezin hukuk ve yönetim sisteminden ziyade ait oldukları pek çok sayıda kabile, klan veya ailenin kurallarına göre yaşıyordu. Bazı yörelerde eşkıya serbestçe hüküm sürüyordu.

Arapların çok büyük bölümü sefalet içindeydi. Şehirlerin dışında, paradan ziyade takasın geçerli olduğu, ihtiyaçların yerel imkânlarla sağlandığı "kendi kendine yetme" ekonomi tarzı hâkimdi. Sanayi yok gibiydi. Tarım ilkel biçimde yapılıyordu. Ulaştırma olanakları kısıtlıydı. Şehirleri bağlayan yollar son derece bozuktu. Köy yolları ise patika düzeyindeydi. Hicaz demiryolu dışında tren hattı yoktu. Mal ticareti çoğunlukla –yabancı güçlerin kontrolündeki– deniz yoluyla yapılıyordu. Osmanlı yönetimi vergi toplamaktan bile acizdi. Savaş öncesi yıllarda vergilerin sadece yüzde beşi hükümet tarafın-

dan tahsil ediliyordu. Geri kalan yüzde doksan beş halkı ezen bağımsız vergi tahsildarlarınca toplanmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hükmettiği halklar arasında kendisine bağlı bir ortak kimlik yaratamamış olduğu en çok Arap vilâyetlerinde belirgindi. Bu gerçeği en çarpıcı şekilde *Zeytindağı* adlı anılarında Falih Rıfkı anlatır. Ona göre "Osmanlı İmparatorluğu buraları ne sömürgeleştirmiş ne vatanlaştırmıştı". "Bir avuç Türk" bölgeyi tutmuştu ama işgal kuvvetlerinden farkı yoktu. "Ücretsiz tarla ve sokak bekçiliği" yapıyordu.

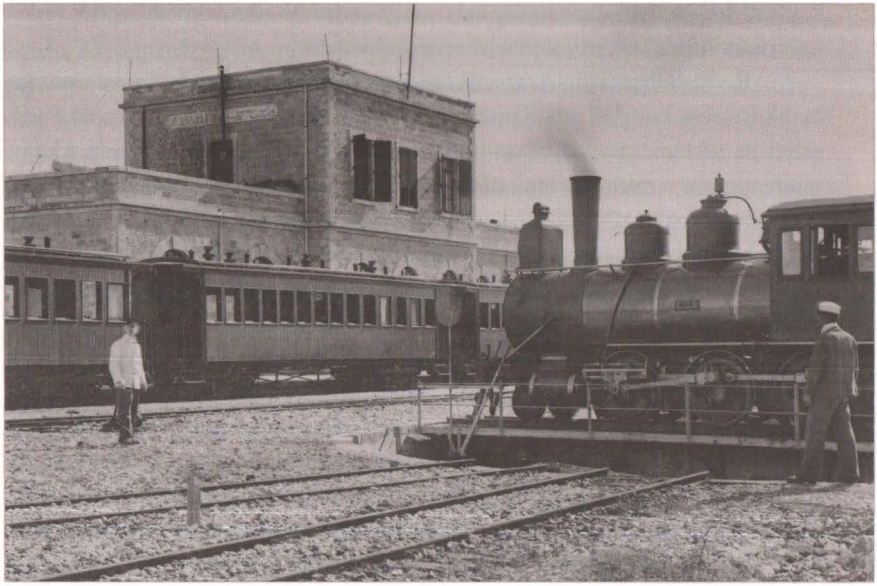
Falih Rıfkı yakınmaya şöyle devam ediyordu: "Floransa ne kadar bizim değilse Kudüs de o kadar bizim değildi. Ticaret, kültür, çiftlik, endüstri, binalar her şey Arapların veya başka devletlerin. Yalnız jandarma bizimdi; jandarma bile değil, jandarmanın esvabı. Osmanlı saltanatı som bürokrat iken bürokrasi bile tam Arap veya yarı Araptır. Türkleşmiş hiçbir Arap görmedikten başka, Araplaşmamış Türk'e az rast geliyordum. Türk müsünüz? Sorusunun cevabı çoğu kez Estağfurullah idi."

Gerçekten de toplumun ortak noktaları Müslümanlık ve Arapçadan ibaretti. Kaldı ki İslâmi inançlar dahi farklı mezhepler arasında bölünmüştü. Arapçaları ise çeşitli diyalektlerden oluşuyordu. Buna karşı Hıristiyan Araplar hem Büyük Güçler sayesinde sağladıkları imtiyazlar nedeniyle hem de Müslümanlara karşı devlet koruması beklentisiyle Osmanlı yönetiminden nispeten daha az şikâyetçi gözüküyordu.

Osmanlı Ortadoğu'su zaten yıllardır Avrupalı büyük güçlerin oyun sahası haline gelmişti. Libya İtalya'ya kaybedilmişti. Mısır fiilen İngiliz hâkimiyetindeydi. Yemen'de Aden bölgesi İngiltere kontrolündeydi. Basra Körfezi şeyhlikleri de İngilizlere bağımlıydı. Fransa'nın nüfuzunun yayılmakta olduğu Lübnan'ı Bâbıâli'nin altı büyük Avrupa gücüne danışması koşuluyla Hıristiyan bir vali yönetmekteydi. Buna ek olarak Rusya Ortodoksların, Fransa da Filistin'de Katoliklerin ve Lübnan'da Maronitlerin koruyucusu olarak imparatorluğun iç işlerine karışma hakkını ellerinde tutuyordu. Almanlar da Bağdat demiryolu inşası başta olmak üzere bölgede iddialarını ortaya koyuyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı arifesinde bu bölgede Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne zemin hazırlayan pek çok etken arasında Arap ve Yahudi milliyetçiliği (Siyonizm) ile İngiltere ve Fransa'nın bölgeye dönük –ve daha sonra savaşın gidişine göre değişiklikler gösteren– bakışları ve tutumları öne çıkmaktadır.

Bu etkenlerden "Arap milliyetçiliği" yakın tarihte çok sözü edilmesine, çeşitli teorilere konu olmasına rağmen hiçbir zaman Arap ülkelerinin tama-

II. Abdülhamid, Hicaz Demiryolu projesi için irade-i seniyeyi, kendi doğum gününde çıkarttı. Batılıların dinî ve askerî amaçlı pan-İslâmcı bir proje diye tanımladıkları Hicaz Demiryolu, padişah tarafından ise "kutsal hat" diye adlandırılacak, Osmanlıların İslâm alemindeki prestijini arttıracaktı. Demiryolu üzerindeki Kudüs istasyonu.

mını kavrayan ve bu ülkelerin kaderini belirleyici bir siyasi güç haline gelememiştir. Bu başlık altındaki hareketler, sonraki bölümlerde görüleceği gibi, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, sırasında ve sonrasında da birinci derecede rol oynamaktan çok bazen emperyalist güçlerin, bazen de ihtiras sahibi Arap liderlerin aleti olmaktan kurtulamamıştır.

Arap Milliyetçiliği Doğuyor

19. yüzyıl sonlarında Arapça konuşulan Osmanlı eyaletlerinde halkın yönetimden memnuniyetsizliği tepkiye dönüşmeye adaydı. Bu ortamda İran, Mısır, Suriye ve Mezopotamya'daki Arap din adamları Osmanlıcılık şemsiyesi altında Arapçılık cereyanının öncülüğünü yapmaya başlamışlardı. Bunların ortak amaçları çökmekte olan İmparatorluğu modernleştirerek Araplar başta olmak üzere Doğu'yu Batı hâkimiyetinden kurtarmaktı. Bir kısmı Batı ile mücadele için İslâm'ı öne çıkarak pan-İslâmcı bir ideolojiyi savunuyor, diğer bazıları ise dinden bağımsız olarak bütün Arapların birliği ideali peşinden koşuyordu. Ama hiçbirinin gündeminde Osmanlıdan kopmak yoktu. Kurdukla-

rı hayal İmparatorluğun canlanmasıydı. Esasen, bu yöndeki faaliyetler teşkilatlı olmaktan uzak, münferit düzeyde kalıyordu.

II. Abdülhamid'in Arap vilâyetleri politikası da zaten İslâm ve Osmanlıcılık üzerine kurulmuştu. Şam'ı Medine'ye bağlayan Hicaz demiryolu Padişahın pan-İslâmcı politikasının başlıca aracıydı. 1901-1908 arasında Alman mühendisleri tarafından inşa edilen demiryolu hattı Hac yolunun tehlike ve güçlüklerini azalttığı için dünyadaki dindar Müslümanlar tarafından Halife Padişahın en büyük lütfu olarak görülmüş ve Abdülhamid'in Müslüman dünyasındaki prestijini büyük ölçüde arttırmıştı. Nitekim hattın üç milyon altın İngiliz Lirasını bulan maliyetinin üçte biri Hindistan Müslümanlarının gönüllü katkılarıyla, diğer bölümü İmparatorluğun koyduğu özel bir vergiyle karşılanmıştı. Suriye'den Hicaz'a İngiliz kontrolündeki Süveyş Kanalı'nı kullanmadan asker sevkini sağlayan Hicaz demiryolunun stratejik yönden ne kadar önem taşıdığı da savaş sırasında Medine savunmasında ortaya çıkacaktı.

Bununla beraber iyice zayıflamış olan İmparatorluğun gücü artık Avrupa'da yükselmeye başlayan milliyetçilik cereyanlarının Araplar arasında yayılmasını önlemeye yetmiyordu. Özetle, 20. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşan halkı arasındaki siyasi yönelim ana hatlarıyla İslâmcılık, Osmanlılık ve artan Araplık bilinci olarak şekillenmekteydi. Ancak "Araplık" henüz bir ırk farkındalığı düzeyindeydi. Bir milliyetçilik ideolojisi şekline bürünmemişti.

Bu arada Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin eğitim yoluyla yaydıkları aydınlanmacı düşünceler de başta Hıristiyan Araplar olmak üzere Arap elitlerini etkilemekteydi. Aynı zamanda, yabancı güçler "din ve yurttaşlarını koruma" gerekçesiyle bölgedeki nüfuzlarını arttırmaktaydı. Örneğin Suriye'deki Hıristiyanların bir kısmı Fransa ile doğrudan siyasi bağlar kurmaya dahi yönelmişti.

1908 Temmuz'unda ilk iktidarları döneminde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) Araplara–ve İmparatorluktaki Türkler dışındaki bütün "milletlere"– bakışı başlarda olumluydu. Kuruluşundaki milliyetçilik tohumu nedeniyle Cemiyet diğer etnik grupların kendi kimlik arayışlarını doğal ve kabul edilebilir buluyordu. İkinci Meşrutiyet ilan edildiğinde İmparatorlukta esen özgürlük havası Arap vilâyetlerinde de hissedildi. Bir Türk-Arap balayı yaşandı. Müslümanlar arasında ırk eşitliği umudu doğdu. Bu ortamda "Osmanlı Arap Kardeşliği" adlı ilk Arap cemiyeti kuruldu. Amacı Meşrutiyet Anayasasını korurken Arap halklarının İmparatorluğun diğer ırklarıyla eşitliği zemininde gelişmesini, Arapçanın ve Arap âdetlerinin yaygınlaşmasını sağlamaktı.

Ancak İTC Arapların beklediği eşitliği gerçekleştirecek gibi gözükmüyordu. O zamanlar Türk nüfusu –artmakla birlikte– Araplardan az olmasına rağmen Aralık 1908'de toplanan Mebusan Meclisi'nin 245 seçilmiş mensubunun 150'si Türk, sadece 60'ı Araptı. Padişah'ın atadığı kırk Senato üyesi arasında yalnız üç Arap vardı. 31 Mart sonrası duruma tekrar hâkim olan ITC'nin derhal Türk olmayan ırk gruplarının cemiyetlerini, bu arada Osmanlı Arap Kardeşliği Cemiyeti'ni kapatmasıyla Arapların hayal kırıklığı daha da arttı.

Zaten Ocak 1913'teki Bâbıâli baskını darbesi ile Enver, Talât ve Cemal liderliğinde mutlak bir yönetim kuran İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin İmparatorluktaki Türkler dışındakilerle ilgili siyaseti tamamen değişti. Özellikle İkinci Balkan Savaşı'nın ardından ve Libya ve Rodos'un İtalyanlara, Girit'in Yunanlılara kaybedilmesiyle İmparatorluğun dağılma sürecinin hızlanması İTC'yi bir ölüm-kalım mücadelesinin içine attı. Bu mücadelede içte ideolojik araç olarak Türkçülüğe sarıldılar. Türkçeyi devletin resmi dili yapma başta olmak üzere her alanda Türklük unsurunu öne çıkardılar.

Abdülhamid Müslümanlığı Osmanlı İmparatorluğu halklarının Arapları da içine alan büyük çoğunluğu için birleştirici bir tutkal olarak kullanıyordu. Buna karşı İTC'nin uyguladığı katı sekülarizm ve Pan-Türkizmin sınırındaki Türkçülük Araplarda kaçınılmaz şekilde tepki doğurdu. İkinci Meşrutiyet'in "özgürlük, kardeşlik, eşitlik" sloganı diğer etnik ve dini topluluklar yanında Araplar için de geçerliliğini yitirmişti.

Bu ortamda Araplar İTC'ye karşı teşkilatlanmaya giriştiler. Tepki olarak yükselen Arap milliyetçiliği bölgeden bölgeye farklı nitelik ve yoğunluk gösteriyordu. Bazıları imparatorluğu yeniden canlandırmasını umdukları muhalefetteki Liberal Birlik Partisi'ni desteklemeye yöneldi. Fakat pek çoğu da yeniden ayağa kalkmış bir imparatorlukta Arapların özerkliğe kavuşması amacını benimsemişti. Bir kısmı da Osmanlıcı ve Arapçı tutumların arasında bir yerdeydi.

Açık-Gizli Arap Cemiyetleri Faaliyette

Bu fikirler etrafında pek çok teşkilat ortaya çıktı. Bazıları açık şekilde faaliyet gösteriyordu. Kısa bir hayatı olan ve Türklerle Araplar arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi amaçlayan "Osmanlı Arap Kardeşliği" adlı kuruluş bunlardan sadece biriydi. Suriye ve Mezopotamya'nın başlıca şehirlerinde şubeler açıp üyesi binlere ulaşan İstanbul Edebiyat Cemiyeti lokalleri Arapçılık, Osmanlıcık ve genellikle ayrılıkçılık savunucularının buluşma merkezleriydi. Paris'teki Arapların kurduğu Genç Araplar Cemiyeti "Arap ulusunu" uyandırmayı

Aslen Kafkasya Adıge kökenli olan Aziz el-Mısrî (1880-1965) Kahire'de doğdu. İstanbul'da Mekteb-i Harbiye Mektebi'yi bitirdikten sonra İttihad ve Terakki'ye de giren el-Mısrî, Meşrutiyet'ten sonra Arap milliyetçiliğini savunduğu için tutuklandı, serbest bırakıldıktan sonra çeşitli Arap örgütlerini kurdu, Arap İsyanı'nda Osmanlı'ya karşı savaştı. 1952'de bir süre Mısır'ın Moskova elçiliğinde bulunduktan sonra siyasi yaşamdan ayrıldı.

hedef seçmişti. Beyrut, Şam, Halep, Kudüs, Bağdat ve Basra'da reform dernekleri kurulmuştu. Bunlar Batı'yla mücadeleyi desteklemek için Suriye ve Mezopotamya'yı güçlendirme çağrısı yapıyordu. Bu kuruluşların en önemlisi "Bütün sınıflar ve tebaa için ıslahat" çağrısı yapan Prens Sabahattin'in Osmanlı Adem-i Merkeziyet Cemiyeti idi. Cemiyetin merkezi Mısır'daydı ve Suriye'de yaygın bir şube ağı bulunmaktaydı. Bu arada, İstanbul'da İTC hâkimiyetindeki Meclis-i Mebusan'ın Arap milletvekilleri ile Arapça gazete ve dergiler Osmanlıcılık ve Arapçılık ideallerine gerekçeler üretmekle meşguldü.

Aynı zamanda gizli cemiyetler de türedi. Aziz Ali el-Mısri'nin kurduğu El-Kahtaniye Cemiyeti Arap ve Türkler için Avusturya-Macaristan modelinde bir çifte monarşi öneriyordu. Üyelerinden birinin ihaneti üzerine bir yılda kapatıldı. Ancak Osmanlı yönetiminden memnuniyetsizlik Aziz el-Mısri'yi 1913'te bu defa el-Ahd gizli cemiyetini kurmaya yöneltti. Üyeleri daha çok subaylardan oluşan cemiyet sadece ikili bir monarşiyi savunmuyor, aynı zamanda, imparatorluk içindeki bütün etnik grupların özerkliğini öngörüyordu. Her grup kendi dilini kullanacak, Türkçe ortak lisan kalacaktı. El-Ahd'ın merkezi Şam'daydı. Üyelerinin ödediği aylık aidatlar 1915'te yüz bin liraya ulaşmıştı. Aralarında şifre ile yazışan üyeler Kur'an'a el basarak hayatları pahasına cemiyetin sırlarını koruyacaklarına yemin ederlerdi. Esas olarak askerler arasında faaliyet gösteren el-Ahd Arap milliyetçilik hareketinde öncülük eden ve etkisi en kalıcı olan örgüttür. Aziz el-Mısri dışında çoğunluğu Iraklı olan Nuri el-Said, Taha el-Haşimi, Yasin el-Haşimi, Mevlud Muhlis, Ali Cevdet el-Eyyubi gibi subayların büyük kısmı Arap isyanı sırasında ve sonrasında önemli rol oynayacaklar, hatta savaşın ardından Irak ve Suriye yönetiminde yüksek mevkilere geleceklerdir.

El-Kahtaniye ve el-Ahd kurucusu Aziz el-Mısri Arap ve Çerkes kökenli İTC üyesi bir Osmanlı subayıydı. 1914'te gizli faaliyetleri nedeniyle Enver ile ters düştü, tutuklanarak İstanbul'dan sürüldü. Cemal Paşa'nın araya girmesiyle serbest bırakıldı. Daha sonra İTC'den atılan el-Mısri kendini tamamen Arap milliyetçiliği mücadelesine adadı. Savaşın başlangıcında Kahire'deki İngiliz makamlarına Suriye ve Mezopotamya'da kendi liderliğinde bir Arap ayaklanmasını desteklemelerini önerdi. Amaç İngiltere himayesinde bir Arap imparatorluğunun kurulmasıydı. Ancak konuyu açtığı Kahire'deki İngiliz askeri istihbarat görevlisi Thomas Russell öneriyi soğuk karşıladı. Daha sonra da özellikle Mezopotamya'dan sorumlu İngiliz-Hindistan hükümeti Hindistan'daki Müslümanları kışkırtma riski nedeniyle bu plana karşı çıktı. Bu defa Fransızları ikna etmeye uğraşan el-Mısri'nin bu girişimleri de sonuçsuz kaldı. Kişisel ihtiraslarını çelişkili önerilerinin ardında saklamaya çalışan bu şahsiyet daha sonra 1916 Arap ayaklanmasının başoyuncusu Mekke Şerifi Hüseyin'in maiyetinde tekrar sahneye çıkacaktı. Ayaklanmada önemli roller üstlendi. Ancak kendisine Emir unvanını vermeyen Şerif Hüseyin ile arası bozuldu, Medine kuşatması komutanı olarak başarısızlığa uğradı. Savaş sonrasında yerleştiği Mısır siyasetinde yükseldi. 1952 yılında Mısır'ın Sovyetler nezdinde büyükelçiliğini yaptı. 1953'te Mısır cumhurbaşkanlığına aday gösterildi. Kaybedince siyaseti bıraktı.

Diğer bir gizli teşkilat olan el-Fatat açık faaliyet gösteren Genç Araplar Cemiyeti'nden doğmuştu. 1911'de Paris'te yedi Suriyeli ve Iraklı öğrenci cemiyetin yeraltı kolunu kurmuşlardı. Amaçları Arapların Osmanlılardan ve başka yabancılardan özgürlüklerini kazanmalarına çalışmaktı. Buna göre talepleri İmparatorluk içinde özyönetim isteyen diğer Arap cemiyetlerinden bir adım ileriydi. Güvenlik endişeleri nedeniyle el-Ahd üyeleri gibi gizlilik yemini ediyorlar ve yeni üyeleri titiz bir tahkikat süreci sonrasında kabul ediyorlardı. Bu öğrenciler döndüklerinde el-Fatat'ın merkezini 1913'te Beyrut'a, daha sonra Şam'a naklettiler. Üyelikleri bir ara iki yüze kadar yükseldi. El-Fatat askerlerin hâkim olduğu el-Ahd'ın sivil karşılığı sayılabilir. Birinci Dünya Savaşı sırasında da faaliyetlerini sürdüren ve gizliliğini savaş sonuna kadar koruyabilen el-Fatat Arap bağımsızlık hareketinde en etkin rol oynayan diğer örgüttür. Nitekim el-Fatat ileride görüleceği gibi 1915 başlarında Şam'daki merkezinde Emir Faysal ile temas kuracak ve sonrasında Emir cemiyete kabul edilecekti.

Paris'te İlk Arap Kongresi Toplanıyor

Savaş öncesi Arap milliyetçi hareketinin en önemli girişimi 1913'te Paris'te ilk Arap kongresini toplamasıydı. Başlıca düzenleyicileri Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile Genç Araplar Cemiyeti olan kongrenin önce Beyrut'ta yapılması planlanmış ancak Osmanlı yönetiminin yasaklamasıyla Paris'e alınmıştı. Kongre ayrıca Arap çevrelerinde de tartışmalı biçimde karşılanmıştı. Aziz el-Mısri dahi eleştirenler arasındaydı. 18 Haziran 1913'te toplanan Kongreye gizli cemiyetlerin kayıtlı 25 delegesinden 24 seçilmiş delegesi katıldı. Delegelerin yarısı Müslüman yarısı Hıristiyandı. Çoğunluğu Suriyeli idi. Kongre sonunda Suriyeli, Lübnanlı, Iraklı, Filistinli, Mısırlı ve Avrupa'da yaşayan Arap 387 imzacının mektup göndererek onayladığı kararlar 21 Haziran'da açıklandı. Kararlarda pek çok alanda ademi merkeziyet uygulanması çağrısı yapılıyor ve Arapçanın Osmanlı Meclisi'nde ve bütün imparatorlukta resmi dil olarak kabulü isteniyordu. Buna karşı İmparatorluktan ayrılma veya bağımsızlık sözü edilmiyordu.

İttihad ve Terakki Hükümeti (İTH) başından itibaren Kongre'ye karşıydı. Gazete yayınları ve sokak gösterileriyle toplantıyı itibarsızlaştırmaya çalıştı. Fransız hükümetinin kongreyi yasaklaması için girişimlerde bulundu. Bunu başaramayınca bir temsilci göndererek kongre yetkilileriyle müzakereye girişti. Paris'te varılan anlaşmada Kongre'nin Arap vilâyetlerinde Arapçanın resmi dil olması, ilk ve orta öğretimde öncelik verilmesi, valilerin ve memurların Arapça bilenlerden seçilmesi, Mebusan Meclisi'ne daha çok Arap mebusunun alınması ve idari reformlar için Avrupalı müfettişlerin görevlendirilmesi gibi bazı kararları İTH tarafından kabul ediliyordu. Anlaşmayı sağlama bağlamak için derhal İstanbul'a giden üç Arap lideri sıcak bir şekilde karşılandı, onurlarına davetler, ziyafetler verildi, kardeşlik nutukları atıldı. Ancak, bir süre sonra Paris'teki anlaşmayı yürürlüğe koymak için yayınlanan Padişah kararnamesinde, Araplara verilen tavizlerin pek aza indirildiği, hatta bunların dahi uygulanmalarına çeşitli kayıtlar konduğu görüldü. Bunun yanında Arap vilâyetlerindeki valilere gizlice kararnameyi uygulamama talimatı verildi, Ayrıca, Kongre'nin Arap delegelerinden bazıları çeşitli vaatlerle hükümet yanına çekildi. Sonunda Arapların bu girişimi başarısızlıkla neticelenmiş oldu. Dahası, Kongre'ye katılanların birçoğu üç yıl geçmeden Arap milliyetçiliği suçlamasıyla idam edilecekti.

Arap milliyetçi örgütlenmelerinin ilki 1909'da İstanbul'da el-Kahtaniye adı altında gerçekleşti. Adını ilk Arap kavimlerinden olan Kahtan'dan alan bu örgüt federalizmi savunuyordu. El-Ahd ise bu örgütün içinden çıkacaktı. 1911'de Paris'te kurulan el-Fetat'ın tabanını ise İstanbul'da ve Paris'te eğitim görmüş gençler oluşturuyordu. Aralarında kuruculardan Ahmet Kadri, Tevfik Natur ve daha sonra ilk Suriye cumhurbaşkanı olacak Şükrü el-Kuvvetli'nin de bulunduğu el-Fetat üyeleri Şam'da toplu bir fotoğrafta.

Arap İmparatorluğu Hayali

Birbirlerinin mevcudiyetinden haberdar olmayan el-Fatat ve el-Ahd savaş başladıktan az sonra 1915'te birleşti. Aziz el-Mısri'nin Mısır'a kaçmasıyla hareketin liderliğini 12. Kolordu Kurmay Başkanı Yasin el-Haşimi üstlendi. Amaç artık bir Türk-Arap devleti değil imparatorluğun harabesi üzerinde bir Arap imparatorluğu kurmak idi. Girişimin planı el-Haşimi komutanlığında 12. Kolordu'nun Arap askerleriyle Suriye bedevi kabilelerinin bazılarının da desteklediği bir isyan hareketi başlatmak, Lübnan ve Suriye'yi "özgürleştirdikten" sonra isyanı tüm Arap yarımadasına yaymaktı. Ayaklanma başarıya ulaştığında Akdeniz'den İran sınırına, Anadolu'dan Hint Okyanusu'na olan toprakları kapsayan geniş bir Arap imparatorluğu kurulmuş olacaktı. İmparatorluk İngiltere'ye bir savunma anlaşmasıyla bağlanacaktı.

Bu iddialı plan aslında el-Ahd ve el-Fatat'ın olanaklarının çok ötesindeydi. Kırk civarı aktif üyesi olan el-Fatat'ın askeriyede tabanı yoktu. El-Ahd'ın toplam üye sayısının yüzde seksenini oluşturan kırk kadar Arap subayı Osmanlı ordusundaki tahminen on bin Arap subayının yanında ihmal edilebilir bir güçtü. Bu arada, Arap gizli cemiyetleri İstanbul hükümetlerinin dikkatinden kaçmıyordu. Bunların faaliyetleri "hafiyeler" tarafından yakından izlenmekte ve rapor edilmekteydi. Nitekim, savaş başladığında Şark vilâyetlerindeki Arap birliklerinin pek çoğu ayaklanmayı başlatması öngörülen subaylarıyla beraber başka cephelere kaydırılmıştı.

Zaten savaş öncesi Arap milliyetçi cereyanlar genel olarak da fazla güçlü değildi. Kaldı ki bunların çoğunluğu Osmanlı Devleti'nin içinde bir Arap özerkliğinden yanaydılar. Ayrılıkçılığı savunanlar pek azdı. 1914'te Osmanlı topraklarındaki bütün gizli cemiyetlerin topu topu 350 faal üyesi bulunmaktaydı. 1915'te Osmanlı baskısı zirveye çıktığı zaman güvenlik servislerinin elinde sadece 513 şüpheli Arap ayrılıkçısının dosyası bulunuyordu. Doğal olarak da sekiz ila on milyon Arapça konuşan Osmanlı tebaası bunların faaliyetlerinin fazla farkında değildi. Halife Padişaha koşulsuz itaatte henüz bir gedik açılmamıştı. Araplar arasında ortak bir millete mensup olma hissi ve bilinci yoktu. Bu nedenle Arap milliyetçiliği hareketleri yaygınlaşamıyor, yerel olarak dahi etkileri sınırlı kalıyordu.

Bu hareketler savaşın doğurduğu ortamda Batılı büyük güçlerin devreye girmesiyle farklı bir içerik kazanacaktır. Ama öncülük yapmak yerine yardımcı aktör rolleriyle yetineceklerdir.

Arap Vilâyetlerinde Asıl Güç Sahipleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşulan vilâyetlerindeki hâkimiyeti nispi ve oldukça yüzeyseldi. Büyük Suriye (Şam, Halep, Beyrut), Mezopotamya (Bağdat, Basra, Musul) ve Hicaz dahil pek çok vilâyetin bir kısmında asıl kontrol büyük ölçüde, Libya'da Sunusiler, Arap yarımadasında Abdülaziz İbni Suud, Kuveyt'te Şeyh Mübarek el-Sabah, Basra'da Seyit Talip el-Nakib gibi yerel güç sahiplerinin elindeydi. Bunlar da milliyetçi fikirlerle ilgilenmekten çok uzaktı. Esas amaçları hâkimiyetlerini pekiştirmek ve mümkünse kendi krallıklarını kurmaktı.

Bunlardan Arap yarımadasında güç kazanan İbni Suud 1913 yılında yarımadanın doğusundaki el-Hasa eyaletinde Osmanlı egemenliğine son vermeye kalkışmış, İngiltere ile doğrudan temas ederek destek istemişti. Londra ise Osmanlının Asya vilâyetlerindeki hâkimiyetini sürdürmesi şeklindeki o zamanki

politikası çerçevesinde bu talebi reddetmişti. Hatta İbni Suud'u Osmanlı Devleti'nin Doğu'daki el-Hasa dahil Necd eyaleti üzerindeki egemenliğini açıkça tanıyan bir uzlaşmaya varmaya teşvik etmişti. Bunu kabullenmek zorunda kalan İbni Suud, buna mukabil Basra Körfezi'nden Yemen'e yayılan Necd vilâyetine (el-Hasa dahil) vali olarak atanmış, bu şekilde bölgenin kontrolünü dolaylı da olsa bir ölçüde elinde tutmaya devam etmişti. Ama büyük ölçüde Hicaz demiryolu sayesinde Hicaz ve Necd'de hâlâ Padişah'ın hükmü geçerliydi.

Basra'da Seyit Talip el-Nakip bir nevi derebeyi olarak hüküm sürmekteydi. El-Nakip bir yandan Kuveyt Şeyhi Mübarek, diğer yandan Abdülhamid'in yakını Ebu el-Huda el-Seyyadi'nin himayesi sayesinde düşmanlarını tasfiye etmiş, yerel basını kontrol altına almış, zenginlerden zorla tahsil ettiği vergilerin bir kısmını fakirlere dağıtarak büyük güç edinmişti. İkinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı'na Basra mebusu olarak girdi. "Basra Reform Cemiyeti" partisini kurarak Basra'nın Arapçanın resmi dil olduğu özerk bir vilâyet olmasını savundu. Bulgaristan ve Bosna Hersek'i "satmak", Filistin'i Siyonistlere peşkeş çekmek ve Irak topraklarını yabancılara devretmekle suçladığı İTC iktidarı el-Nakib'i yola getirmeye çalışsa da bir ara bazı ayrıcalıklar tanımaya mecbur oldu. Ancak daha sonra bir kumar oynayarak Osmanlı İmparatorluğu savaşa girmeden hemen önce İngiliz himayesinde Basra emiri veya şeyhi ilan edilmek amacıyla İngilizlerle temasa geçti. Önerilerinin reddi üzerine ve Talât Paşa'nın emriyle Bağdat Valisi'nin kendisini yakalamak için harekete geçmesi üzerine bir İngiliz gemisiyle Bombay'a kaçtı. İleride görüleceği üzere el-Nakip 1921'de Irak'a bir hükümdar arandığında tekrar sahneye çıkacak, fakat destek bulamayarak bu defa dönemeyeceği bir sürgüne yollanacaktır.

Necd'in kuzeydoğusunda, Kuveyt Şeyhi Mübarek el-Sabah Osmanlı hâkimiyetine karşı kalkan olarak 1899 yılında İngilizlerle savunma ve dışişleri sorumluluğunu İngiliz Hindistan Yönetimi'ne devreden ikili bir anlaşma yapmıştı. Buna ilaveten Temmuz 1913'te İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu "Basra Körfezi Bölgesi Taslak Sözleşmesi" adlı bir anlaşma imzaladı. Savaşın patlaması nedeniyle yürürlüğe konmamasına rağmen anlaşma Kuveyt Şeyhi'nin özerkliğini ve İngiltere'nin özel statüsünü tanıyordu.

Zaten İngiliz nüfuzu Körfez'de sürekli olarak yayılmaktaydı. 1914'te Muskat ve Bahreyn ile yenilenen anlaşmalarla bölge İngiliz Hindistan Hükümeti sömürgesi haline gelmiş, Osmanlı egemenliği fiilen ortadan kalkmıştı.

Yarımadanın karşı tarafında, Yemen'in kuzeyindeki Asir eyaletinde Seyit Muhammet İbni Ali el-İdrisi Osmanlıya isyan etmiş, önce yenilmesine

rağmen İtalyanların yardımıyla ayağa kalkmış, eyaleti kontrolünde tutmayı başarmıştı. Bu arada Osmanlılar Yemen hâkimi İmam Yahya ile bir anlaşmaya vararak İmamı bölgedeki en önemli kabilelerden Zeydilerin ruhani başı olarak kabul etmiş, vergi almaya ve memur atamaya yetkili kılmıştı. İdrisilerin can düşmanı olan İmam Yahya savaşa kadar Bâbıâli'ye sadık kaldı. Ancak 1916'da Hicaz'da başlayan Arap ayaklanmasını hâkimiyetini bütün Yemen'e yaymak için fırsat bildi. Savaştan sonra da iktidarını pekiştirerek "Yemen Mütevekkili Krallığı"nı kurdu. Yarımadanın en güneyinde Kızıl Deniz'in kapısı Aden ise 1839'dan beri İngilizlerin sömürgesiydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinin iyice zayıfladığı bu eyaletlerde olduğu gibi İmparatorluğun hâlâ nispeten daha hâkim olduğu Suriye ve Mezopotamya'da da milliyetçilik cereyanları hiçbir zaman güçlü bir siyasi etken niteliğini kazanmamıştır. Ancak diğer vilâyetlerden farklı olarak, özellikle Suriye'de Arap milliyetçiliği hem emperyalist güçler hem kişisel ihtiras sahipleri tarafından kendi çıkarları yönünde bir manivela, bir bahane olarak kullanılmıştır. İngiltere ve Fransa için Arap bağımsızlığı emperyalist amaçlarına idealist bir kılıf olmuş, Arap isyanını başlatan Şerif Hüseyin ise kendi Arap imparatorluğu hayalini aynı gerekçeyle süslemiştir.

Buna karşı diğer bir milliyetçilik damarı, Yahudi milliyetçiliği, giderek önce Güney Suriye'de Filistin'de sonra da bütün Ortadoğu'da kartların yeniden dağıtılmasına götürecek boyutta bir etken olmuştur.

ORTADOĞU'DA YENİ BİR GÜÇ: YAHUDİ MİLLİYETÇİLİĞİ

Filistin'e Yahudi Göçü Başlıyor

Tarihin hemen her döneminde baskı gören Yahudiler için 19. yüzyıl sonlarında Doğu Avrupa'da ve özellikle Rusya'da yaşam çekilmez hale gelmişti. Ayırımcı kanunlar artıyor, öldürücü de olabilen pogromlar sık sık tekrarlanıyordu. Batı Avrupa'da bile Yahudi düşmanlığı daha ılımlı olmakla beraber Dreyfus olayı örneğinin gösterdiği gibi Yahudilerin bu ülkeler halklarınca tam olarak benimsenmediği belirgindi. Yine de Doğu Avrupa ve Rusya Yahudileri ABD ve Kanada yanında İngiltere ve Fransa'ya da göç etmeyi tercih ediyorlardı. Ama bir bölümü de Eski Ahit'in Yahudilere vaad ettiği topraklara, Filistin'e doğru yola çıkıyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyıllarca Filistin'e fazla önem verilmedi. Ancak 19. yüzyılda Tanzimat ile birlikte başlayan reform hareketleri bu vilâyete de yansıdı. II. Abdülhamid'in İmparatorlukta yollar, demiryolları,

okullar ve hastaneler yaptırma girişimleri –Osmanlı idare düzenine göre Kudüs sancağının kapsadığı– Filistin'de de ticaretin artmasına ve bir azınlığın hayat düzeyinin yükselmesine yol açtı. İTC iktidarı da modernleşme politikalarını sürdürdü.

Varlıklı ve orta sınıfa mensup Filistinliler bu iyileştirmelerden en fazla payı almışlardı. Kozmopolit bir kültür edinmişler, Avrupai giyim ve yaşam tarzını benimsemişlerdi. Avrupa'daki cereyanları yakından takip ediyorlardı. Sadece Kudüs'te yedi gazete yayınlanmaktaydı. Yaşadıkları topraklar geri kalmış olmakla beraber dışa açılıyor, Bağdat, Beyrut, Şam ve İstanbul yanında Hartum ve Kahire'yi de sık sık ziyaret ediyorlardı.

Buna karşı bu topraklarda yaşayan göçer fellahlar için yaşam değişmemişti. Filistin'in asıl otokton halkı olan fellahların bir kısmı şehirlere hicret etmişti. Ama çoğunluğu ilkel koşullarda tarım yapmaya devam etmekteydi. Savaş öncesi yıllarında durumları daha da kötüleşmişti. Toprak sahipliği bir azınlığın eline geçmiş, fellahlar pek az ücretle veya boğaz tokluğuna uzun saatler ve bazen birden fazla ağa için çalışma durumuna düşmüştü.

Yahudilerin Filistin'e göçünün başlaması toprak sahipliği ve fellahlar üzerinde yeni bir baskı yarattı. İlk Yahudi göçmenler Eski Ahit'deki 'Arz-ı Mev'ud'da (Vaadedilmiş Topraklar) ölmek için gelen sadakaya muhtaç yaşlılardı. 1850'lerde Filistin'de çoğunluğu Kudüs, Hebron, Tiberias ve Safed şehirlerinde olmak üzere belki yaklaşık 12.000 Yahudi yaşıyordu. Buna karşı, Akra civarındaki otokton Filistinli Yahudi çiftçiler yanında Filistin'de uzun zamandan beri yerleşmiş Yahudi cemaatleri de yok değildi. Kudüs'e üç yüz yıl önce İspanya'dan göçen Sefarad Yahudileri eski İspanyolca ve Arapça konuşuyorlardı, Buhara'dan gelmiş olan ve nispeten zengin görülen İran Yahudileri kendilerine özgü renkli ipek giysileriyle tanınıyordu. Kudüs'ün surları dışında Güney Arabistan ve Yemen kökenli Yahudiler tarımda son derece başarılıydılar. Yahudilerin giderek daha büyük ölçekte yerleşimlerinin önünü açan bu başarılarının yarım yüzyıl geçmeden bölgesel, hatta global bir hareketin, Siyonizmin öncülüğünü yapacağının henüz farkında değildiler.

Siyonizmin ilk tohumları 1881'de atılmıştı. II. Aleksandr Rus devrimciler tarafından öldürülünce oğlu III. Aleksandr Yahudileri suçlu ilan etti ve derhal antisemit politikalar izlemeye başladı. İlan edilen amaç "Yahudilerin üçte birinin Ortodoksluğa geçmeye mecbur edilmesi, üçte birinin zorunlu göçe tabi tutulması, üçte birinin de açlıktan öldürülmesi" idi. Bu şekilde Rusya'dan 19. yüzyıl sonu büyük göç başlamış oldu.

Göçen Yahudiler esas olarak Batı'ya yöneldi, ama bir kısmı da başta Filistin olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'na gitti. 1882'de Filistin topraklarına Rusya'dan ve benzer politikalar yürüten Romanya'dan kaçan 7.000 Yahudi yerleşti. Bu ilk grubun ardından yirmi yıl içinde bölgedeki Yahudi göçerlerin sayısı otuz bine ulaştı.

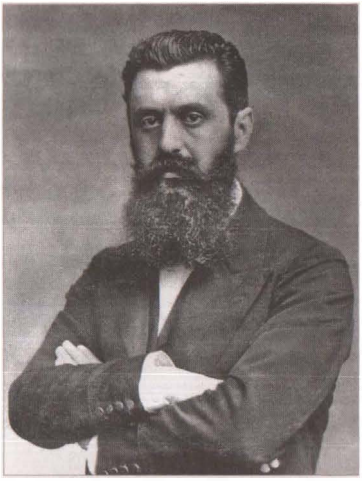
Bunlar çiftçi değildi. Ancak kadim kutsal bir bağ ile bağlı olduğuna inandıkları bu yerlerde kök salmak için yaşamlarını bu topraktan sağlama azmindeydiler. Fakat gerekli bilgi ve uzmanlığa sahip olmadıkları için Yafa, Şaron vadisi ve Galile (Celile) civarında kurdukları tarım kolonisi başarısızlığa uğradı. O zaman devreye Paris'in "en zengin Yahudi iyilikseveri" Baron de Rothschild ile onun ailesinin Londra kolları ve diğer bazı Yahudi zenginler girdi. Göçmenlere ürünlerini satamadıkları hallerde mali destek vermeleri yanında, tarım için gerekli teçhizat, tohum, okullar, doktorlar ve yöneticileri sağladılar. Tabii asıl tarım yapacakları araziyi satın almaları için gerekli fonları da verdiler. Bu arada, Rothschild'in desteğinin bedeli ağırdı. Fon tahsis etmek için ilk şartı arazisindeki her şeyin kendi emirlerine tabi olmasıydı. Kurduğu Zichron Yaakov yerleşimindekilere hangi ürünlerin yetiştirileceği, hangi elbiselerin giyileceği, hatta kimin evlenme hakkını elde ettiği gibi konular dayatılıyor, Rothschild'in adamları bu kuralları bazen de zor kullanarak uygulatıyordu.

Göç hızlanmadan önce dünyadaki dağınık biçimde yaşayan ve yüzde doksanı Avrupa'da bulunan yaklaşık 2,5 ila 3 milyon Yahudi arasında henüz ulusal bilinç oluşmamıştı. Evet, kolektif hafızalarında yer etmiş olan bir "Yahudilerin seçilmiş bir ırk olduğu" duygusu, ana yurt arayışı, atalarının Eski Ahit'de sözü geçen topraklarına, Sion'a (Siyon), yerleşme heyecanları vardı. Ancak Yahudilik bir din ve kültür birliğinden öte fazla bir anlam taşımıyordu. Zaten Yahudi diasporasının esas çabası bir yandan din ve kültürlerini korurken, aynı zamanda bulundukları ülkeler koşullarına olanak ölçüsünde uyum sağlamaktı. Gettolarda yaşamayan azınlıktaki okumuş Yahudiler arasındaki hâkim entelektüel cereyan "haskala" idi. "Haskala" Yahudiliğin bazı kadim ritüellerinin modernleştirilmesi yanında Avrupa'nın –aydınlanmacılık dahil– ana kültürel akımlarına daha fazla uyumu öngörmekteydi.

Ancak 1880'lerde diaspora yaşamını reddederek Filistin'e gidişler, özellikle gençler arasında bir ulusal bilincin oluşmasının tohumlarını ekti. O yıllarda "İsrail Toprağı"nda yerleşim amaçlı –en tanınmışı "Hibbar Zion" (Siyon Sevgisi) olan– onlarca komisyon ve dernek faaliyetteydi.

Siyonizm Doğuyor

Bu uyanışı Siyonizm adlı güçlü bir siyasi harekete dönüştüren kişi genç ve dinamik bir gazeteci olan Theodor Herzl oldu. Avusturyalı Herzl 1896'da yayınlanan *Der Judenstaat* (*Yahudi Devleti: Yahudi meselesini modern bir çözüme kavuşturma denemesi*) adlı kitabında "Yahudi meselesi"nin sosyal veya dini değil milli bir nitelik taşıdığını savunuyordu. Ona göre Yahudiler başka ülkelerde azınlık olarak yaşadığı sürece antisemitizm canlı kalacaktı. Ne kadar çabalarlarsa çabalasınlar Yahudilerin yaşadıkları ülke toplumlarına tam olarak uyumuna izin verilmeyecek ve daima kaderi çoğunluğun elinde olan bir yabancı azınlık olarak kalacaklardı. Dolayısıyla bu ezilmişliğe, ikinci sınıflığa yegâne çözüm Yahudilerin azınlık kalmaktan kurtulup kendi ülkelerinde çoğunluk olarak yaşamalarıydı.

Siyonizmin siyasal anlamda kurucusu olan Theodor Herzl (1860-1904), Budapeşte'de doğdu. Viyana'da hukuk eğitimi gördükten sonra bir Yahudi devleti kurulması yolunda çalışmalar yaptı. 1896'da Judenstaat (Yahudi Devleti) adında bir kitap yayınladı. Osmanlı Devleti'nden Yahudiler için "vadedilmiş topraklar"da bir vatan kurmak için II. Abdülhamid'ten toprak satın almak istedi. Ancak bu talebi reddedildi.

Yahudilerin sadece bir dini cemaat değil bir ulus olduğu fikri çok da yeni değildi. O dönemde Avrupa'da esen milliyetçilik rüzgârı doğal olarak Yahudi meselesi üzerinde kafa yoranları da etkiliyordu. Nitekim, Yahudiler için milli birlik, bağımsızlık ve "kendi kaderini kendi tayin" kavramlarını işleyen –Moses Hess ve Leo Pinsker gibi– çeşitli yazarlar bulunmaktaydı. Ancak Herzl vizyonu, pratik yaklaşımı, misyonerlik heyecanı ve azmiyle Yahudi milliyetçiliğini bir siyasi programa dönüştürebildi ve hareketin tartışmasız lideri olarak bu fikri neredeyse tek başına dünyanın bilincine yerleştirmeyi başardı.

Herzl 1897 Ağustos ayında İsviçre'nin Basel şehrinde ilk Yahudi kongresini topladı. İki yüz kadar delegenin katıldığı bu kongre Yahudi ve modern Ortadoğu tarihinde önemli bir kilometre taşı sayılır. Kongre Siyonizmin amacını "Yahudi halkı için Filistin'de kamu hukukuna dayalı bir yurdun yaratılması" olarak tanımlıyor ve bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik kurumlar oluşturuyordu. Daha ilk adımda "kamu hukukuna" vurgu yapılması, ileride görüleceği gibi İsrail'in "devletleşme"sinin hangi kavrama dayandığını göstermek bakımından dikkat çekicidir.

Kongre somut dört adım çağrısında bulunuyordu: Filistin'in Yahudi sanayi ve tarım işçileri tarafından kolonileştirilmesi; dünya Yahudilerinin uygun kurumlar yaratılmak suretiyle teşkilatlandırılması ve birleştirilmesi; Yahudi ulusal duygu ve bilincinin yükseltilmesi; uluslararası diplomasinin Siyonist emeller yönünde harekete geçirilmesi. Bu amaçların uygulanması için gelecekteki Yahudi devletinin tohumunu oluşturacak olan Dünya Siyonist Teşkilatı kuruldu. 1898'de İkinci Siyonist Kongresi yaklaşık 350 delege ile toplandığında yerel Siyonist grupların sayısı iki yılda 117'den 900'e yükselmişti. Kısa zamanda bir Siyonist bankası, Yahudi Kolonyal Emniyet Sandığı gibi çekirdek kamusal kurumlar da oluşturuldu.

Herzl Siyonizm hareketini başlattığında Yahudilerin bir devlet kurmasının gerekliliğine inanmakla beraber bu devletin nerede kurulacağı hakkında belirli bir düşünceye sahip değildi. Ancak diğer Yahudi çevreleri ve uzunca bir süredir Yahudi "Kutsal Toprakları"na göçü teşvik eden Yahudi teşkilatlarıyla ilişkileri sıkılaştıkça Filistin'in yerleşim yeri olarak çekiciliğinin daha çok farkına vardı.

Osmanlı'nın Siyonizme Bakışı

Bu nedenle hem Siyonizmi yaymak hem bir anayurt bulmak için yabancı hükümetlerle görüşmelere girişen Herzl'in Filistin'e yerleşimi bir statüye ulaştırmak amacı bakımından ilk önceliği Osmanlı İmparatorluğu idi. Aslında II. Abdülhamid'in başlarda Yahudilere karşı bir ön yargısı yoktu. İmparatorluğu tehdit eden milliyetçilik akımları arasında Siyonizmi, örneğin Balkan milliyetçiliğine nispetle fazla tehlikeli görmüyordu. Hatta Padişah Siyonistlerin efsanevi "dünya Yahudilerinin hazinelerine" el koyması halinde İmparatorluğun mali güçlüklerinin aşılmasına yardım edecek kârlı bir gelir kaynağı sağlanabileceğini dahi düşünmüş olabilir. Ancak Yahudileri diğer dini azınlıklar gibi ikinci sınıf "millet" arasında gören Abdülhamid sayıları kabardıkça bu din mensuplarına, üstelik Müslümanlığın üçüncü kutsal şehri Kudüs'ün de bulunduğu İslâm topraklarını terk etmeyi içine sindirememeye başladı. Padişah Başvezirine bir fermanında "Avrupalıların kendi ülkelerinde istemeyip yolladıkları Yahudileri niye biz alalım. Üstelik Ermeni bozgunculuğuyla uğraştığımız bir zamanda bu hiç uygun değil" diye yazıyordu. Bunun üzerine 1880 başlarında Filistin'e Yahudilerin göç etmesi ve yerleşme amacıyla toprak satın almaları yasaklandı. İlgili mevzuatın boşluklarının giderilmesi için sürekli değiştirilmesine rağmen 1881-1900 arasında Filistin'deki Yahudi toplumunun mevcudu iki mislinden fazla arttı, 24 binden 50 bine çıktı. Bu kısıt-

Herzl'in öncülük ettiği 1. Siyonist Kongresi, 19 Ağustos 1897'de İsviçre'nin Basel kentinde toplandı. Bu kongrede kurulun Dünya Siyonist Örgütü'nün başkanlığına getirilen Theodor Herzl, daha sonra "Ben Basel'de İsrail devletini kurdum, en geç elli yıl içinde bu gerçek olacak." demesiyle ünlendi. Resimde Basel'de yapılan Siyonist Kongresi.

layıcı politika ile uygulama arasındaki fark Yahudilerin kararlılığı yanında Osmanlı makamlarının gevşekliği ve rüşvete yatkınlığından doğuyordu. Aynı zamanda Adülhamid'in Siyonizm girişimine kapıyı aralık tutma eğilimi de bunda rol oynuyordu. Nitekim Herzl 1896 Haziran ayında İstanbul'a geldiğinde Padişah tarafından kabul edilmemekle beraber bir nişan ile taltif edildi ve kendisinden İmparatorluğun Ermeni tehciri dolayısıyla Avrupa'da bozulan imajının düzelmesi için katkı ve 2 milyon liralık kredi sağlaması istendi. Beş yıl sonra bu defa Abdülhamid'in huzuruna davet edilen Herzl Osmanlı borçları sorununun çözümüne katkıda bulunmak karşılığında "Yahudiler için özel olarak dostane bir açıklama" yapılmasını önerdi. Padişah başta bunu kabul eder gibi yaptıysa da Herzl'in Yahudi mali desteğine karşı Siyonist amaçları destekleyen bir açıklama yapma denklemi yürümedi. Abdülhamid bir türlü bu anlayışı somutlaştırmaya yanaşmadı. 1904'te Siyonizm lideri olarak Herzl'in yerine geçmiş olan David Wolffsohn'un İstanbul'a yaptığı iki ziyaretten de bir sonuç çıkmadı. Padişah'ın talep ettiği 26 milyon lira ile Wolff-

sohn'un önerebildiği 2 milyon lira arasındaki fark çok fazla idi. Buna rağmen Siyonistler 1908'de İstanbul'da bir büro açtılar. Ayrıca, İstanbul ile pazarlığı sürdürürken Yahudi bankerlerin Filistin'de yerleşimciler için parça parça toprak alımları duraksamadan devam ediyordu.

Bu arada İkinci Meşrutiyet ilan edilmiş, Abdülhamid gitmiş yerine İttihad ve Terakki iktidarı gelmişti. O zaman esen özgürlük ve eşitlik havası Filistin'e Yahudi göçünün önündeki engellerin kaldırılacağı ümidini yarattı. Nitekim Talât Paşa Filistin'e göçü sınırlamanın sembolü haline gelmiş olan geçici ikamet izni "kırmızı belge"yi kaldıracağı sözünü verdi. Daha sonra bu sözünden dönse de dört yıl sonra, savaştan hemen önce, mali zorluklar içindeki İTC yine efsanevi "dünya Yahudi serveti"nden pay düşer ümidiyle önce "kırmızı belge"yi daha sonra göç üzerindeki bütün kısıtlamaları kaldırdı.

Bunun üzerine bir yıl içinde Yahudi göçü 6 bin kişi ile rekor kırdı. Yerleşiklerin sayısı 1914 öncesinde 85.000'e ulaşmıştı. Yahudiler o zamana kadar 90 bin dönümlük bölümünde kurulan 26 ayrı kolonide tarım yapılan 130 bin dönüm satın almıştı. Buralarda yaşayan Yahudilerin yarısı bilinçli Siyonist idi.

Savaş öncesinde Yahudiler Filistin nüfusunun belki dokuzda birini oluşturuyordu. Bunlar ile yerel halk arasında özellikle toprak alımları nedeniyle sürtüşmeler doğuyordu. Zengin Yahudilerin sağladıkları fonlar sayesinde Yahudiler hep büyük çaplı araziler alıyor, hiçbir zaman tek sahipli ufak tarlalarla ilgilenmiyordu. Kendi topraklarını kendileri işlemek isteyen Yahudiler büyük arazilerde çalışan fellahları işten çıkarıyordu. Ayrıca Yahudi koloniciler eski bir gelenek olan, fellahların hayvanlarını hasat edilmiş herhangi bir arazide otlatmalarına da saygı göstermiyor, çitlerle bunları engelliyordu. Arap komşularıyla ihtilaf halinde olmayan Yahudi yerleşimci yok gibiydi. Din farkı da doğal olarak ayrı bir sürtüşme konusuydu. Buna ek olarak Yahudi yerleşimciler ilkel buldukları Arapları aşağılayan bir tutum içindeydi. Nihayet, ekonomi alanındaki rekabet açık şekilde son tarım tekniklerini kullanan Yahudiler lehine gelişiyordu. (Bu teknikleri bir seri bilimsel deneyler sonucu geliştiren başlıca kişi Ortadoğu'nun en önde gelen tarımcılarından biri olan Aaron Aaronson'du. Daha sonra bir yandan Cemal Paşa'nın tarım danışmanlığını yaparken, diğer kimliğiyle de bir Siyonist casus şebekesinin yöneticisi olarak karşımıza çıkacak olan Aaronson'un Filistin tarihinde önemli bir yeri vardır.) Şehirlerde de Arap tüccarlar ve esnaf Yahudilerle baş edemiyordu. Arapların İstanbul hükümeti nezdinde şikâyetlerine, göçü yasaklama çağrılarının çoğalmasına ve Yahudileri engellemek için teşkilatlanmaya çalışmalarına rağmen göç artarak sürdü.

Yahudiler ve Filistin

Avrupa Yahudilerinin art arda gelen göç dalgalarının felsefi arka planında önemli ve şaşırtıcı bir ön yargı vardı. O da 'Vaadedilmiş Topraklar'da kendileri gelene kadar hak ve kimlik sahibi insanların yaşamadığıydı. Unutmamak gerekir ki, Siyonizm 19. yüzyıl Avrupa entelektüel ve siyasi ortamının bir ürünüydü. Buna göre sanayileşmiş "medeni" Avrupa'nın dünyanın geri kalanını yönetme ve kolonileştirme hak ve hatta sorumluluğuna sahip olduğu genel kabul görüyordu. Bu görüş sadece Siyonistlerce değil Yahudi olmayan Siyonist sempatizanları tarafından da paylaşılıyordu. İleride ele alınacak olan "Balfour Deklarasyonu"nun babası Lord Balfour sonradan sık sık atıfta bulunan bir beyanında "Doğru veya yanlış, iyi veya kötü, Siyonizm halen bu kadim topraklarda yaşayan 700 bin Arabın arzu ve ön yargılarına göre çok daha derin önem taşıyan yüzlerce yıllık geleneklere, mevcut ihtiyaçlara ve geleceğe dönük ümitlere dayanmaktadır" demekten çekinmemişti. Bazıları ise Filistin halkını tamamen yok sayıyordu. Örneğin Siyonist hareketin önemli şahsiyetlerinden ve İsrail'in ilk Başbakanı David Ben-Gurion hatıralarında "Filistin'in tapusunun açıkça kendilerinde olduğunu ve buralarını başkalarından –başkaları yoktu– alma hakkına değil boşluğunu doldurup hayat verme hakkına sahip bulunduklarını" iddia ediyordu. İsrail'in başka tanınmış Başbakanlarından Golda Meir ise "Filistinliler diye bir şey yoktur... Mevcut değildir" demiştir. Bu görüş esasta "Halksız topraklar için topraksız bir halk" sloganında özetleniyordu.

Siyonistlerin İngiltere'deki Faaliyetleri

O zamanlar bu yaklaşımlara fazla rağbet etmediği anlaşılan pragmatik bir politikacı olan Herzl "İsrail yurdu"na meşru bir dayanak bulmak için Osmanlılar nezdinde yürüttüğü girişimlerin yukarıda değindiğimiz şekilde sonuçsuz kalması üzerine yönünü İngiltere'ye çevirdi. 1902'de Salisbury ve Balfour hükümetlerinin güçlü Koloniler Bakanı ve İngiliz emperyalizminin baş uygulayıcısı Joseph Chamberlain ile temasa geçti. Yahudi milliyetçiliği fikrine inanan Chamberlain'e ileride Filistin olanağı gerçekleşene kadar Filistin'e komşu bir yerde bir Yahudi siyasi biriminin oluşturulmasını önerdi. Herzl'in söz konusu ettiği yerler Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olmakla beraber fiilen İngiliz hâkimiyetindeki Kıbrıs veya Sina yarımadasının kıyısındaki el Ariş şeridiydi. Kıbrıs şıkkına itibar etmeyen Chamberlain el-Ariş için Sina İngiliz makamlarının onayını almak konusunda Herzl'e yardım sözü verdiyse de sonuçta Mısır'daki İngiliz yönetimi öneriyi uygulanamaz bularak reddetti. Bunun üzerine Chamberlain kendi yetkisinde bulunan bölgelerden İngiliz Doğu

Afrika'sındaki Uganda'yı önerdi. Yahudi meselesiyle yakından ilgilenen Başbakan Lord Balfour öneriyi destekledi ve 1903 yazında Dışişleri Herzl'e incelemeler olumlu olursa bir yıl içinde İngiliz hükümetinin Uganda'da bir Yahudi kolonisinin kurulması önerisine olumlu bakabileceği yanıtını verdi. Ancak girişim bizzat Yahudiler tarafından sonuçsuz bırakıldı. Herzl hemen toplantıya çağrılan Dünya Siyonist Kongresi'nde Uganda önerisini Filistin'e bir ara istasyonu olarak takdim etti. Kongre liderlerini kırmayarak öneriye olumlu oy verse de delegasyonların çoğunluğunun kendi atalarının toprakları dışında bir yerleşimle ilgilenmedikleri açıktı. Zaten Herzl 1904 yılında arkasında parçalanmış bir liderlik bırakarak öldü. Daha sonra Sina önerisi tekrar canlandırılmak istense de İngiliz hükümeti bunu 1906'da kesin olarak reddetti.

Bu şekilde o yıllarda İngiltere'de Siyonist hareket bir çıkmaza girmiş görünüyordu. Zaten bu ülkede savaş öncesinde Yahudi milliyetçiliğine ilgi hiç de yaygın değildi. 1913'te İngiltere'de yaşayan 300 bin kadar Yahudinin sadece 8 bini Siyonist teşkilatlarına üyeydi. Londra'da yaşayan 150 bin Yahudinin ancak dört binden azı kendisine Siyonist diyordu. Bu Yahudilerin büyük çoğunluğu Rusya ve Doğu Avrupa pogromlarından kaçan göçmenler veya bunların çocuklarıydı. Bunlar Londra'nın veya Manchester gibi sanayi şehirlerinin arka mahallelerinde yerleşmişlerdi. Terzilik, kâtiplik, kütüphane memurluğu, muhasebecilik yapıyor, fabrika ve mandıralarda çalışıyorlardı. Bazıları kendi küçük işletmelerini kurabilmişti. Hayat gailesi içindeki bu Yahudilerin, binlerce kilometre uzakta bir vaadedilmiş topraktan söz eden Siyonistleri dinleyecek vakitleri yoktu. Pek azı köklerini reddediyordu ama daha da azı bir hayal peşinde koşmaya hazırdı.

İngiltere'de birkaç nesildir yerleşmiş olan Yahudiler ise Siyonistlere kendilerini hiç de yakın hissetmiyordu. Bunlardan bir kısmı iş ve finans dünyasında başarı kazanmış, zengin olmuştu. Bazıları avukatlık gibi serbest mesleklerde ilerlemiş, ün kazanmıştı. Çok ufak bir Yahudi azınlığı da muazzam servetler edinmişti. İngiltere'deki Yahudilerin zirvesindeki bu birkaç aile daha çok kendi aralarında evlendikleri için "kuzenlik" (*cousinhood*) diye anılıyordu. Rothschild'ler, Montefiore'ler, Cohen'ler, Goldsmid'ler, Samuel'ler ve Montagu'ler bu gayriresmi ayrıcalıklı kulübün üyeleriydi. Bu aileler mensupları finans ve yardımseverlik alanında faaldi. Birkaçı siyasette yükselip Parlamentoya farklı partilerden girmişti. İleride önemli rol oynayacaklarını göreceğimiz Herbert Samuel ve Edwin Montagu Asquith'in liberal hükümetinde yer almışlardı.

Kendi sınıflarındaki İngilizlerle aynı yaşamı süren bu Yahudileri diğer vatandaşlarından ayıran tek unsur dinleri idi. Ancak İngiltere'de anti-semi-

tizm hissedilir ölçüde olmadığı için kendilerini "İngiliz Yahudisi değil Yahudi dininden İngiliz" görüyor, asimilasyonu reddeden ve Yahudilerin ayrı bir ulus olduğunu iddia eden Siyonistlerden hiç hoşlanmıyorlardı.

Öte yandan, zengin Yahudiler Filistin'e yerleşmeye çalışan dindaşlarının çektikleri güçlüklere kayıtsız da sayılmazdı. Daha önce değindiğimiz Rothschild örneğinde olduğu gibi pek çoğu Filistin göçmenlerine cömertçe yardım ediyordu. Bununla beraber kendileri orada yaşamak istemedikleri gibi Filistin'de Yahudi yerleşiminin Rusya veya Doğu Avrupa'daki "Yahudi sorunu"nun çözümüne katkı yapacağına da inanmıyorlardı. Hatta Yahudi ulusalcılığını İngiltere'de sahip oldukları statüye ve yararlandıkları eşit medeni ve siyasi haklara bir tehdit olarak görüyorlardı.

Savaş öncesi İngiltere'sinde başlıca üç Siyonist dernek rekabet halindeydi. Bunlardan İngiliz Siyonist Federasyonu Theodor Herzl'in kurduğu Dünya Siyonist Teşkilatı'nın İngiltere şubesiydi. Siyonizmi siyasi-diplomatik yollarla yaymak amacını güden bu dernek üyeleri iç kavgalar nedeniyle fazla etkili olamadı. Başta Uganda'ya yerleşme konusunda olmak üzere üyeleri arasındaki görüş ayrılıkları nedeniyle bölündü. Ayrılan grup İngiliz yazar Israel Zangwill başkanlığında Yahudi Teritoryal Birliği'ni kurdu. Birlik Rusya ve Romanya'da zulüm gören Yahudilerin dünyada neresi kabul ederse oraya göçmelerini sağlama amacını güdüyordu. Filistin şart değildi. Dernek pek çok Yahudinin Teksas, Mezopotamya, Batı Avustralya, İngiliz Honduras'ı, Brezilya, Meksika gibi çeşitli yerlere gidişine yardım etti.

Diğer bir grup İngiltere Sefarad Yahudilerinin baş hahamı Moses Gaster liderliğinde "pragmatik Siyonizm" fikri etrafında birleşti. Bunlar Filistin'de görünür gelecekte bir Yahudi vatanı kurulmasının destekleneceğine inanmadıkları için siyasi yol yerine Filistin'de ve diyasporada Yahudi din ve kültürünü sağlamlaştırma yöntemini savunuyorlardı. Filistin göçmenlerinin yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirmeye, bunlar için okul, hastane, klinik gibi tesisler inşasına çabaladılar. Aynı zamanda İbraniceyi canlandırmak amacıyla bir İbrani edebiyat ve şiir gazetesi çıkardılar. Önemli bir hedefleri de Kudüs'te bir İbrani üniversitesi kurmaktı. Gelecekteki Yahudi yurdunun bu pratik başarılara dayanacağına inanıyorlardı.

Nihayet, bu çeşitli yaklaşımlarının çatışmasına bir çare bulmak amacıyla ortaya siyasi-diplomatik, kültürel ve pragmatik Siyonizm cereyanlarının bir sentezini yapma iddiasında bir hizip daha çıktı. 1911 Dünya Siyonizm Kongresi'ne "sentezciler" hakim oldu.

Siyonizmin, Herzl'den sonra öndegelen bir örgütleyicisi Haim Weizmann (1874-1952), Almanya'da Freiburg Üniversitesi'nde kimya eğitimi gördü. Bakteriyel fermantasyon üzerine önemli çalışmalar yaptı. 1919'da Irak kralı Faysal bin Hüseyin'le de bir anlaşma imzalayan Weizmann, 1948'den 1952'ye kadar İsrail Cumhurbaşkanı olarak görev yaptı.

İngiliz Siyonizminin Aktörleri

Kongre aynı zamanda İngiltere delegelerinden biri olan Haim Weizmann'ın yükselişine sahne oldu. İleride kurulmasında önemli rol oynadığı İsrail'in 1948 yılında ilk cumhurbaşkanlığına getirilecek olan Haim Weizmann savaş sırasında İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi vatanının yaratılmasına desteğini sağlamak için Siyonistlerin yürüttükleri –ve ileride ele alınacak olan– kampanyanın liderliğini ve orkestra şefliğini de yapan kişiydi.

Weizmann 1874 yılında Rusya'nın Pinsk şehrinde doğdu. Varlıklı sayılabilecek bir kereste taşıyıcısının oğluydu. İlk eğitimi sırasında kimya bilimine merak sardı. Rusya'da Yahudilere üniversite öğrenimi kapalı olduğu için önce Almanya sonra İsviçre'de okudu, 1899'da Freiburg Üniversitesi'nde doktora derecesini aldı. Sonra Manchester'de bir laboratuvarda görev yapıp İngiliz uyrukluğuna geçti. Siyonizme bağlanışı Berlin'de Rus-Yahudi Akademik Derneği'ne üye olduğu yıllara dayanan Weizmann İngiltere'ye geldiği zaman, daha önce Herzl'in Uganda planına karşı çıktığı için siyaset yanlısı Siyonistler tarafından dışlandı ve "pragmatik"lere katıldı. Daha sonra İngiliz Hükümeti'yle Balfour Deklarasyonu müzakerelerine katılacak olan Harry Sacher, Israel Sieff, Simon Marks gibi ateşli Siyonistlerle arkadaşlıklar kurdu. Bir yandan da kültürel Siyonizm taraftarlarının önderi Asher Ginsberg ile de ilişki içindeydi. Bu şekilde Siyonizmin hemen her renginden beslenen Weizmann, Siyonist çevrelerde özellikle Herzl'in elitist yaklaşımları yerine orta sınıf Yahudilere hitap eden "basit halk adamı" yaklaşımlarıyla yer edindi. Aynı zamanda siyasi ve diplomatik temas yürütmedeki doğal sezgi ve yetenekleri sayesinde de kendini kabul ettirmişti.

Savaş öncesinde etki sahibi –ve daha sonra Weizmann ile işbirliği yapacak olan– başka bir Siyonist de Nahum Sokolof idi. Bir hahamlar neslinden gelmekle beraber edebiyatı tercih etmiş olan ve bir düzine dil bilen bu Polonya Yahudisi 1913'te Varşova'da bir gazete sahibiydi ve dünyadaki en tanınmış

Yahudi yazar ve gazetecilerden biri sayılıyordu. O zaman merkezi Berlin'de olan Dünya Siyonist Teşkilatı yönetim kurulunda olan Sokolof Siyonizm davasını savunmak üzere dünyayı geziyor; Avrupalı bürokratlardan Osmanlı makamlarına, Arap liderlerden çeşitli ülkelerdeki Yahudi dindaşlarına kadar pek çok çevreyle temaslarında diplomatik yeteneklerini geliştiriyordu. Kendisiyle çalışmış birisinin ifadesine göre Sokolof "Yakışıklı görünüşü, iyi terbiye görmüş havası, asil davranış biçimi, ihtiyatlı yaklaşımı, iyi terzi elinden çıkmış elbiseleri, monoklüyle Siyonist hareketin baş diplomatıydı."

Weizmann'ın henüz İngiltere'nin desteğini sağlama yolundaki girişimlerine başlamamış olmasına mukabil Sokolof bu yönde ilk adımları atan kişiydi. Ancak ilk temasları beklediği kadar yararlı olamadı. Sokolof'un Siyonist hareketin amaç ve faaliyetlerini anlatmak gerekçesiyle İngiliz Dışişleri'nden istediği randevuya ancak iki ay sonra Şubat 1913'te cevap geldi. "Dost bir ülke olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Yahudi milliyetçi hareketine karşı olduğu" gerekçesiyle Sokolof soğuk karşılandı ve Dışişleri Daimi Müsteşarı Harold Nicolson tarafından kabul edilmedi. Sadece, Nicolson'un özel kalem müdürüne hareketin Filistin'de nasıl yayıldığını anlatabildi, "İngiltere için Mısır'a komşu bir ülkede Yahudi mevcudiyetinin artmasının avantajlarını" açıklamaya çalıştı. Fakat mesaj Nicolson'ı etkilemedi. Müsteşar, "Türkiye'nin bir iç işi olan Yahudilerin yerleşimi konusunda fikir ayrılığı olduğu, ayrıca Araplar ve eski nesil Türkler bu hareketten nefret ettiği için" İngiltere'nin Siyonizmi desteklememesi gerektiği kanısına varmıştı.

Buna rağmen Sokolof azmini kaybetmedi. Bir yıldan fazla bir zaman sonra İngiliz Dışişleri'nin kapısını tekrar çaldı. Fakat bu defa hiçbir yetkili kendisini görmeye hazır değildi. Yazılı bir rapor vermesi istenerek atlatıldı. Sokolof bu raporu yazmadı ama yine daha sonra göreceğimiz gibi Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması her şeyi, bu arada İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na ve Siyonizme karşı tutumunu değiştirdi. Siyonizm yeni koşullarda siyasi bir gerçeklik haline gelince de İngiliz Yahudileri –"Kuzenler"in çoğu hariç– bu bayrak altında birleşmekte gecikmedi.

Nihayet, savaş öncesinde İngiltere'nin Siyonizm ile ilgili tutumunu etkileyen iki şahsiyetten daha kısaca söz etmek gerekebilir. Birisi, yüz yıldan fazla bir zamandır İngiltere'deki Yahudi toplumunun görüşlerini oluşturan ve İngiliz hükümetine aktaran İngiliz Yahudileri Ortak Komitesi'nin 1914'te direktörlüğünde bulunan Lucien Wolf. İngiliz dışişleriyle teması bulunan, diplomasi yeteneği sahibi Wolf İngiliz Yahudilerinin dinleri dışında diğer İngiliz-

lerden farkı olmadığına inanıyordu. Bununla beraber bazen kültürel Siyonizm taraftarı gözükmekle beraber Siyonizmi liberal fikirlerine de aykırı görüyor, bu hareketin aksine anti-semitizmin yenilebileceğine inanıyordu. Bu açıdan anti-Siyonist olan Wolf asıl çabalarını Rusya'daki resmi anti-semitist politikanın –Rusya müttefiki– İngiltere tarafından protesto edilmesini sağlamaya yoğunlaştırıyordu. Savaş öncesi son başarısı İngiltere'den 28 Temmuz 1914 tarihinde din özgürlüğünün korunmasını resmen taahhüt eden bir deklarasyon yapılmasını koparmasıydı.

Nihayet, İngiliz politikalarını etkilemek için çok daha avantajlı bir durumda olan bir kişi de Herbert Samuel idi. Liberal Başbakan Herbert Henry Asquith'in kabinesinde yer alan Samuel servet sahibi Yahudi bir banker ailesinin oğlu olarak "Kuzenler"in bir üyesiydi. Londra'nın arka mahallelerinde sefalet içinde yaşayan Yahudi göçmenlerin durumundan etkilenen Samuel ılımlı bir Fabian sosyalizmini benimsedi, Asquith hükümetinin liberal reformlarının pek çoğuna ilham veren *Liberalizm: İlkeleri ve Önerileri* kitabını yazdı. Samuel zaman içinde Siyonizmin hedefleriyle romantik bir bağ kurdu. "Pragmatist" Siyonist Haham Gaster ile irtibattaydı. Onun talebi üzerine Haim Weizmann'ın İngiliz uyrukluğunu almasında yardımcı oldu. Tam bir Siyonist olmasa da bu hareketin hedeflerine daima yakınlık duydu.

Birinci Dünya Savaşı patladığında, anti-Siyonist Lucien Wolf, Siyonizm sempatizanı Herbert Samuel, halkçı Siyonist Haim Weizmann ve usta Siyonist diplomat Nahum Sokolof bugünkü İsrail'in temelini atacak olan Balfour Deklarasyonu'na giden siyasi ve diplomatik piyesteki rollerini oynamaya hazırlanıyorlardı.

Amerikan Siyonistleri Boş Durmuyor

Amerika'da yaşayan büyük sayıda Yahudinin Siyonizmi benimsemesi çok yavaş ve sancılı oldu. Bunun başlıca nedeni Amerikan toplumunda alttan alta sezilen anti-semitizmin tahrik edilmesi korkusu idi. Siyonizmin Yahudilerin koruması altında yaşadıkları ülkeye bağlılıklarına ve vatanseverliklerine darbe vurmasından endişe ediliyordu. Yahudilerin nimetlerinden yararlandığı ABD'de geçici oldukları, asıl amaçlarının Filistin'de bir Yahudi devletinde yaşamak olduğu ithamıyla karşılaşmak istenmiyordu. Dinci Yahudiler de Siyonizme seküler niteliği nedeniyle karşıydı. Hareketin Tevrat'ı yok edip yerine milliyetçiliği koyacağını iddia ediyorlardı. Azımsanmayacak sayıya ulaşan Yahudi sosyalistler ise kendilerini uluslararası proletaryanın parçası görüyor, kendilerini farklı bir topluluk saymıyordu. Sonuçta 1900'lerin başında Siyonizm karşıtlığı Amerikan Yahudilerinin fikir birliğinde olduğu pek az konudan biriydi.

On binlerce ölüme neden olan Rusya pogromları ve Dreyfus olayının işaret ettiği Avrupa anti-semitizmi zamanla Amerikan Yahudilerini dindaşlarına yardım etmeleri gereğine inandırdı. Bu arada Rusya ve Avrupa'dan kaçan Yahudilerin göçmen alma kapasitesinin sınırına gelen ABD yerine Filistin'e gidişinin kolaylaştırılması da gündeme geldi. Ancak yardım seferberliği bir şey Yahudilerin Filistin'de devlet kurmaları fikrini desteklemek başka bir şeydi.

Buna rağmen Siyonizm özellikle yeni gelen Rus Yahudi göçmenler arasında taraftar bulmaya başladı ve 1897'de Amerikan Siyonistleri Federasyonu kuruldu. Fakat Yahudilerin Filistin'e yerleşimini isteyen Avrupa Siyonist teşkilatlarından farklı olarak Amerikan teşkilatı ABD'den Filistin'e göçü hiçbir zaman teşvik etmedi. Liderlerine göre, Siyonizm sadece Avrupa'nın ezilen Yahudilerine bir sığınak sağlamayı amaçlamalıydı. Yahudilerin atalarının topraklarına gitme hakları vardı ama bütün Yahudiler Filistin'e yerleşmeli diye bir şey yoktu. Amerikan Yahudilerinin Filistin'e değil özgürlük tutkularını karşılayan ABD'ye bağlı olmaları gerekiyordu. Nitekim o yıllarda Golda Meyerson'un (ileride Başbakan Golda Meir) da aralarında bulunduğu pek az Siyonist ABD'den Filistin'e gitti.

1914 öncesinde Amerika'da yaşayan yaklaşık üç milyon Yahudiden sadece on beş bini Siyonist Federasyon'a üye idi. Savaş öncesi ana merkezi Berlin'de bulunan Siyonizm esasta bir Avrupa hareketi olarak kaldı. Theodor Herzl'in Amerika Yahudilerinin dindaşlarıyla bağlarını unutmamaları çağrısı büyük ölçüde yanıt alamadı.

Bununla beraber, Amerika Siyonistleri az sayılarına oranla çok büyük etkinlik sahibiydi. İleride ABD Yüksek Mahkemesi üyesi olarak önemli nüfuza kavuşacak olan Felix Frankfurter gibi liderleri sayesinde Amerikan politikacıları ve zengin Yahudilerle yakın ilişki içindeydiler. Bunlar Yahudi devletine karşı olmakla beraber, ezilen Yahudilere yardım için Siyonistlerle işbirliğine hazırlardı. Bu asimile Amerikan Yahudileri Siyonizmi aslında başarılı ABD vatandaşları olarak duydukları artan kendine güven hissi ışığında değerlendiriyor, etnik kökenleriyle iftihar etmekle bayraklarına sadakat arasında bir çelişki görmüyorlardı.

Bu çok iyi eğitim almış Yahudiler arasında Siyonizm ile Amerikan ideallerini şahsında en iyi şekilde birleştiren örnek Louis Dembitz Brandeis idi. Hukuk profesörü ve dava vekili olarak büyük üne kavuşmuş olan Brandeis etnik ve sosyal eşitliğin ateşli bir savunucusu idi. Aynı zamanda Amerika'nın dünyayı özgürleştirme misyonuna inanıyordu. Amerika'nın "Pilgrim Ata"larıyla Filistin'e yerleşen Yahudiler arasında benzerlikler gören Brandeis idealist nedenlerle 1914 başında Amerika Siyonist Federasyonu'na katıldı ve

kısa zamanda başkanlığına seçildi. Başkan Wilson'un yakın danışmanlığını yapan ve bir süre sonra ABD Yüksek Mahkemesi'nin ilk Yahudi üyesi olan Brandeis, Amerikan siyasetinin en üst düzey karar vericileriyle yakın ilişkiler sahibiydi. İleride görüleceği gibi, Siyonizmin merkezinin Berlin'den tarafsız New York'a naklinin ardından bu ilişkiler, savaşın başlamasıyla Osmanlı yönetiminde giderek daha ağır koşullara maruz kalan Filistin göçmenlerinin desteklenmesinde yaşamsal rol oynadı.

SAVAŞ ÖNCESİNDE İNGİLTERE VE FRANSA'NIN ORTADOĞU'YA BAKIŞI

Yahudiler Filistin'de anayurt edinme hedefine kilitlenmişken ve Araplar kendilerine ait bir devlet kurma rüyasını görmeye başlamışken bu hayallerin gerçeğe dönüşmesine imkân verecek asıl güce sahip emperyalist devletler de Osmanlı topraklarıyla ilgili hesaplarına hız vermişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ağır çekim çöküşü Ortadoğu'da büyük bir güç boşluğu yaratmaktaydı. Bunu doldurmaya başlıca iki aday vardı: İngiltere ve Fransa. Bu iki emperyalist güç bölgedeki çıkarlarını sağlamlaştırma ve artırmanın peşindeydi. Bu çabalarını sürdürürken Üçlü İtilaf (Antant) üyesi birer müttefik olarak işbirliği yapmalarının yanında rekabet içinde de oldular. Gizli veya açık çatışmalar da yaşadılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun müstakbel müttefiki olarak Almanya da hem bu iki güçle mücadeleye hazırlanmakta hem gelecek için kendi planlarını yapmaktaydı. Nihayet, İngiltere ve Fransa ile Üçlü İtilaf'ın diğer ortağı Rusya'nın asıl dikkati İstanbul ve Boğazlar'a dönüktü ve Ortadoğu'daki iddiaları daha sınırlıydı.

İngilizler Mesafeli Fakat İlgili

Aslında savaşa giden yolda son sıralara kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesi İngiltere'nin gündeminde değildi. Bölgedeki hedefleri karşılandığı sürece –1878 Berlin Kongresi'nde de uyguladığı– güç dengesi politikaları çerçevesinde, İmparatorluğun ayakta tutulması şeklindeki geleneksel çizgisini sürdürme eğilimindeydi.

Bu hedeflerin başında "İngiltere İmparatorluğu tacının en değerli mücevheri" Hindistan'ın özellikle Rusya ve Fransa'ya karşı güvenliğinin sağlanması geliyordu. Bunun için de Hindistan'a İngiliz Deniz Kuvvetleri için en kısa deniz yolu olan Süveyş Kanalı"nın, dolayısıyla Mısır'ın İngiliz kontrolünde kalması şarttı. Aynı zamanda başta İran olmak üzere Hindistan'ın komşuları da İngiltere'nin sürekli ilgi ve gereğinde müdahalesini gerektiriyordu.

İngiltere'nin diğer bir hedefi Amirallik Birinci Lordu Winston Churchill'in 1911'de tüm İngiliz donanmasının kömürden dizele geçmesi kararı nedeniyle İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin giderek artan yakıt gereksinmeleri karşısında, Basra Körfezi kuzeyinde başta İran'da olmak üzere yeni keşfedilen petrol yataklarını kontrol etmek, Körfez'i bir İngiliz "gölü" haline getirmekti.

Nihayet, İngiltere, savaş çıkarsa henüz hangi tarafta yer alacağı belli olmamakla beraber Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla ortaya çıkacak yeni durumda çıkarlarını koruma ve nüfuzunu arttırma hedefini de göz ardı etmiyor, bu hedef doğrultusunda İmparatorluğun Ortadoğu'daki topraklarını da sürekli gözlem altında tutuyordu.

Fransızlar Çıkar Peşinde

Fransa'nın Ortadoğu'daki hedefleri İngiltere'ninkilerden fazla farklı değildi: Daha fazla nüfuz ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması halinde daha fazla pay kapmak. Bu çerçevede Fransa bölgede müttefiki İngiltere ile rekabet halindeydi. Ama asıl hasım güç olarak gördüğü Almanya'nın İstanbul-Bağdat demiryolu inşaatından endişe duyuyor, buna karşı Suriye'den Bağdat'a bir rakip demiryolu inşası girişiminde bulunuyordu.

Aslında İngiltere gibi Fransa'nın Ortadoğu'daki çıkarlarının esasını ticari yatırımları oluşturuyordu. Savaşın hemen öncesinde Osmanlı borçlarının yüzde altmış beşi Fransa'nındı. Borçların yüzde yirmi biri Almanya'nın, sadece yüzde on dördü İngiltere'nindi. Süveyş Kanalı'nın finansmanı döneminden başlamak üzere Fransız özel yatırımcıları Osmanlı Ortadoğu topraklarında son derece faaldi.

Fransa'nın diğer bir ilgisi de Doğu Akdeniz bölgesindeki (Levant) azınlık Hıristiyan halklarının –özellikle Maronitlerin– koruculuğu rolünden doğmaktaydı. Haçlı seferlerine dayanan bu tarihi özel rol veya "görev" sadece diğer Avrupalı güçlerce değil Bâbıâli tarafından da kabullenilmekteydi. Büyük Suriye'nin her tarafında Fransız yardım kuruluşları ve –1875 yılında Beyrut'ta Cizvitler tarafından kurulan Saint Joseph Üniversitesi gibi– eğitim kurumları faaliyetteydi. Savaş arifesinde Fransız okullarında elli bine yakın Suriyeli okuyordu. Buna karşı diğer bütün yabancı okullardaki öğrenci sayısı yirmi üç bin idi.

İngiliz-Fransız Rekabeti Önemli Etken

İngiltere ve Fransa Ortadoğu'daki rekabetlerini ihtiyatlı bir şekilde sürdürüyordu. Bu ihtiyatta, Müttefik olmalarının yanında, 1890'larda Kolonyal

Bugünkü adı Kodok olan Fashoda'ya bayrağı dikmiş Fransızla, onu vazgeçirmeye çalışan Kitchener'ı temsil eden, o dönemde yayınlanmış bir karikatür.

Güçler'in Afrika'yı paylaşma furyasında meydana gelen Fashoda olayının bıraktığı iz de rol oynamaktaydı. Bu furyada o zamanlar Nil nehrinin kaynaklarına sahip olma yarışı ön plandaydı. Doğu Afrika'da daha hâkim durumda olan İngiltere Fransa'yı Nil kaynağında hak iddia etmesi halinde bunu "düşmanca" bir davranış sayacağı konusunda uyarmıştı. Sudan'ı Mehdi güçlerine kaptıran İngiltere'nin güçsüzlüğüne inanıp bunu boş bir tehdit gören Fransa Nil'in kuzeyini işgal edip İngiltere'nin nehir üzerindeki kontrolünü zayıflatma amacıyla Batı Afrika'dan bir keşif gücü göndermişti. Fransa'nın emellerinin farkında olan İngiltere ise Sudan'ı tekrar işgale girişmişti. 1898'de Kitchener Hartum'a yaklaşırken Fransızlar ufak bir güçle Nil'in güneyinde ücra bir yerleşim yeri olan Fashoda'ya ulaşmış ve bayraklarını dikip bütün bölgeyi Fransa hâkimiyetine alma iddiasında bulunmuşlardı. Bunun üzerine İngilizler Fransızları çıkarmak için telaşla Kitchener'i oraya göndermiş ve Nil'deki deniz gücünü harekete geçirmişti. Sonunda baş eğmek zorunda kalan Fransızlar önemli prestij kaybına uğramıştı. İki ülkenin 1904'te "Antant Kordiyal" dostluk ve ittifak anlaşmasını yapmalarında, Almanya korkusu yanında, birbirlerini savaşın eşiğine getiren bu olay büyük ölçüde rol oynadı. Bu çerçevede, Fransa istemeye istemeye İngiltere'nin Mısır ve Sudan'daki hâkimiyetini onadı, buna karşı İngiltere de Fransa'nın Fas üzerindeki iddiasını kabul etti. Fransızların hassasiyetine hürmeten de bu tatsız çatışmanın mahalli olan Fashoda haritalardan silindi.

"Antant Kordiyal" imzalandı, Fashoda'nın ismi silindi ama iki ülke arasındaki karşılıklı güvensizlik silinmedi. Fransızlar kendi nüfuz alanı saydıkları Büyük Suriye üzerinde İngiltere'nin emelleri olduğu kuşkusunu hep taşıdılar. 1912 yılında –kitapta ismi sıklıkla geçecek olan Mark Sykes gibi– bazı İngiliz devlet görevlilerinin tatillerini Suriye'de geçirdiğini gözleyen Fransa İngil-

tere'den bu bölge üzerinde herhangi bir iddiasının olmadığını teyit etmesini istedi. O zamanlar Suriye'nin boş, değersiz bir yer olduğunu düşünen İngilizler bu isteği hemen yerine getirdiler. Tabii Fransızlar bu teyidi Suriye'nin kendi nüfuz alanlarında olduğunun kabulü şeklinde yorumladılar. Öte yandan "Fashoda etkisi" ileride de göreceğimiz gibi İngiliz ve Fransız siyasi şahsiyetlerinin ve sivil-askeri bürokrasisinin karar ve davranışlarını etkilemeyi sürdürdü.

İngiltere ve Fransa'nın Arap Milliyetçiliğine Bakışı

Arap milliyetçiliğinin gelişimini izleyenlerin başında Fransa geliyordu. Suriye ve Lübnan'da uzun zamandan beri ekonomik çıkarları olan Fransızlar savaş öncesinde Arapçılık hareketi taraftarlarını Fransa'ya bağlamak yolunda teşvik ediyor ve destekliyorlardı. Suriye Arap milliyetçilerinin bir gizli manifestosunda, Suriyeli Hıristiyanların içten arzusunun vilâyetin Fransa tarafından işgali olduğunun ilan edilmesi buna bir örnek olarak gösterilebilir.

Kitabımızın başroldeki aktörlerinden olan François Georges-Picot bu dönemde Fransa'nın Beyrut'taki Başkonsolosluğu görevini yürütmekte ve Arap milliyetçi çevreleriyle gizlice yazışmaktaydı. Temaslarından Suriye Araplarının isyan etmesi için bir kıvılcımın yeteceği –yanlış– kanısını edinen Picot Kahire'deki Fransız Elçisi ile birlikte Suriye eyaletlerinin Fransa'ya ilhakı için planlar yapmaktaydı. Savaş patladığında hükümetlerine sundukları bu plan –İngilizlerin muhtemel bir harekâtına da ön almak üzere– derhal 2 bin Fransız deniz piyadesinin Lübnan sahiline çıkartma yapmasını, bunların 30 bin yerel Arap gönüllü ile birlikte bütün bölgenin işgalini gerçekleştirmesini öngörüyordu. Savaş ilanıyla birlikte Paris'e çağrılan ve bu planın hükümetince kabul edilmediğini bilmeyen Picot Fransız çıkartmasının gerçekleşeceği ümidiyle yaşamsal bir hata yaptı. Milliyetçilerin mektuplarını yakmak yerine bunları Konsolosluğun kasasında sakladı, üstelik Beyrut'tan ayrılırken bunu Konsolosluk dragomanına (tercümanına) söyledi. Fransızlar kadar hükümete de sadık olan dragoman ise Picot'nun yaptığını gecikmeksizin Osmanlı makamlarına aktardı. Bunun üzerine kasaya el koyup açan Türk yetkililer Suriye ve Lübnanlı birçok Arap şahsiyeti tutuklayacak delillere sahip oldular. İleride, 1915'ten itibaren bölgenin mutlak hâkimi haline gelen Cemal Paşa'nın bu delilleri nasıl kullandığını göreceğiz.

Buna karşı o dönemlerde müttefik olmalarına rağmen Fransa'yı rakip olarak gören ve Fransızların Suriye üzerindeki emellerine iyi gözle bakmayan İngiltere hâlâ zayıf da olsa Fransızları dışarıda tutacak bir Osmanlı yönetimini tercih ediyor ve Arapçı akımlarla doğrudan temas ve teşvikten uzak duru-

yordu. Bununla beraber bölgeyi gözlem altında tutmayı da sürdürüyordu. En ufak gelişmeler bile Londra'nın dikkatini çekmekteydi. Örneğin, 1913 Mayıs ayında Arapların Basra polisinin yolsuzluklarına isyan etmesi, Osmanlıların Medine'de tanınmış bir pan-İslâmcı tarafından açılışı yapılan bir camiyi finanse etmesi gibi olaylar, Arap milliyetçilerinin 1913 Paris Kongresi'ne katılanların ayrıntılı listesinin değerlendirmesi gibi raporlar İngiliz Dışişleri dosyalarında yer buluyordu.

Kitchener ve Araplar

Bu çerçevede, Kitchener'in Ortadoğu'ya bakışına özel bir yer vermek gerekir. Mareşal Horatio Herbert Kitchener İngiltere yakın tarihinin en güçlü, en etkin ve en ilginç şahsiyetlerinden biri. İngiliz imparatorluğunun en uzak bölgelerinde parlak zaferler kazanmış bir efsane. General Charles Gordon'un katlinin intikamını alıp Mehdi hükümranlığına son vererek Sudan'ı geri alan, Fashoda'da Fransızları geri çekilmeye zorlayan, Güney Afrika'da kaybedilmekte olan Boer Savaşı'nı zafere çeviren, Hindistan'da İngiliz ordusu başkomutanı olarak imparatorluğun iradesini dayatan hep o. Savaşın başlamasıyla birlikte Churchill'in önerisiyle Başbakan Asquith'in –İngilizlerin moralini de yükselteceği kanısıyla– Mısır Genel Valiliği'nden Savunma Bakanlığı'na getirdiği Kitchener'in Arap dünyasına ve İslâm'a yaklaşımı İngiliz politikasını büyük ölçüde etkileyecektir.

Mareşalin Mısır'daki görevi yanında Sudan seferinde şekillendiği anlaşılan görüşleri esas olarak bir yandan tek bir Arap dünyasının bulunduğu, diğer yandan tek bir makama bağlı tek bir İslâm'ın olduğu inancına dayanmaktadır. Buna göre Kitchener –ve onun Kahire'deki sadık yardımcıları– liderlerinin kontrol edilmesi halinde Müslümanlığın istendiği şekilde yönlendirilebileceği kanısındaydı. O zaman hedef Halife'nin şahsından başkası değildi. Kitchener'in korkusu Halife'nin İslâm'ı İngiltere'ye karşı kullanmasıydı. Hindistan'da da yaygın olan Sünni Müslümanların Halife olarak Osmanlı Padişahını tanımalarını devamlı bir tehdit olarak görüyordu. Düşmanların elindeki bir Halife İngiltere'nin sadece Hindistan'daki değil, Mısır ve Sudan'daki durumunu da tehlikeye sokabilirdi. O zamanlar bu ülkelerde İngiltere dünya Müslümanlarının yarısından fazlasına hükmetmekteydi. Bir isyan milyonlarca kişiyi yöneten az mevcutlu İngiliz garnizonlarını silip süpürebilirdi. İngilizlerin hafızasında Doğu Hindistan Kumpanyası'nın sonunu getiren 1857-59 "Büyük Hint İsyanı"nın ve Sudan'da Mehdi'nin İslâm bayrağı altındaki isyanının hatıraları hâlâ taze idi. 1905-6'da Mısır'da yaşanan karışıklıklar da Londra'nın endişelerini arttırmıştı.

Kitchener olası bir savaşta Halife'nin İngiltere'ye karşı Cihad ilan etmesinin belki de başka Müslüman liderleri kendi taraflarına çekmek yoluyla etkisiz hale getirilebileceğini düşünüyordu. Ancak asıl planları savaştan sonrasına dönüktü. Ona göre İngiltere savaşı kazanınca kendi adayının Halife olmasını sağlamalıydı. Muhammed peygamber Arap olduğuna göre haleflerinin de Arap olması gerektiği fikri kabul ettirilmeliydi. Bunun arkasında da Arap yarımadasının İngiliz donanması tarafından kontrolü suretiyle Halife'nin İngiltere'nin –başta Fransa ve Rusya olmak üzere– rakiplerinden tecrit edilmesi düşüncesi yatıyordu. Böylece Halife'yi Arabistan'daki nüfuz sahasına alan İngiltere İslâm âleminin bütününü de kontrol altına almış olacaktı. Bu arada Kitchener'in bir rüyasının da İngiltere için Ortadoğu'da bütün "Arabistan"ı içine alan Hindistan benzeri yeni bir emperyal koloni kurup kral naibi olarak başına geçmek olduğu anlaşılıyor.

Sert ve acımasız politikasıyla tanınmış Britanyalı H. Herbert Kitchener (1850-1916), Sudan'da el-Mehdi ayaklanmasını bastırmasıyla ün kazandı. Güney Afrika'da Boerlere karşı çok sert bir baskı uygulayan Kitchener, Hindistan'da başkomutanlık yaptıktan sonra Mısır valiliğine ve Birinci Dünya Savaşı'nın başında da savaş bakanlığına getirildi.

Kitchener'in bu görüşleri Kahire'de ve Sudan'da kendisine sadakatle bağlı İngiliz görevliler tarafından sarsılmaz ilkeler olarak kabul gördü ve uygulandı. Özel Askeri Sekreteri Yarbay Oswald Fitzgerald, Şark Sekreteri Ronald Storrs, Sudan'daki Genel Valilik görevindeki halefi Orgeneral Sir Francis Wingate, Mısır'daki İngiliz Kuvvetleri Komutanı Sir John Maxwell, Kahire'deki Sudan İngiliz Yönetimi temsilcisi Gilbert Clayton hep Kitchener'le irtibat halinde ve onun tartışılmaz prestij ve nüfuzundan yararlanarak savaş boyunca İngiliz politikasını yürüttüler. Ortadoğu hakkında pek az bilgisi olan Londra'dan neredeyse bağımsız olarak kararlar alırken ve adımlar atarken İslâm, Cihad ve Halifelik konusundaki hatalı görüşleri yanında, Arapların kendilerinin bir bütün olarak Avrupalılar tarafından yönetilmesini istedikleri gibi düşüncelerin etkisi altındaydılar. Fransa rekabeti –düşmanlığı– ve Arapların kendilerini Fransızlara tercih ettiği inancı da daima kafalarının arkasındaydı.

Bu arada henüz –görünüşü kurtarmak içen Başkonsolos unvanıyla– Mısır Genel Valisi iken Kitchener ile kendi düşünceleri yönünde kontrol edilebileceği umudunu veren bir Arap lideri –hatta Halife adayı– arasında dolaylı bir temas gerçekleşmişti bile. Mekke Şerifi Hüseyin, daha önce bazı vesilelerle temas ettiği ve belirli bir hayranlık duyduğu İngilizlerin yaklaşan savaşla ilgili niyetlerini anlamak için en sevdiği oğlu Abdullah'ı 1914 yaz aylarında Kahire'ye göndermişti.

Şerif Hüseyin'in Planları

Osmanlı Padişahı adına Hicaz'ı yönetenler Mekke Şerifi olarak anılır ve Emir unvanını taşırdı. Şerif olmak için Hazreti Muhammed'in soyundan gelmek şarttı.

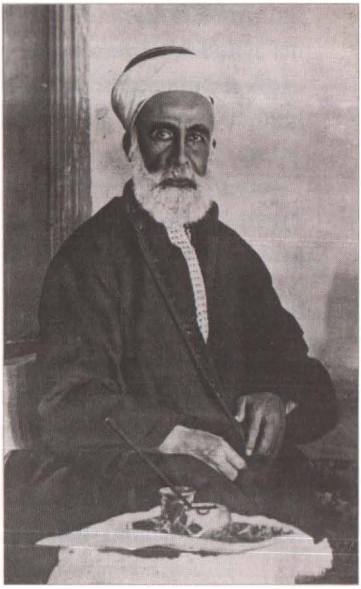
19. yüzyıla kadar Şeriflik son derece önemli bir makamdı. Çevredeki Bedevi kabileler tanımak istemese de Şerif makamında bulunan kişiler Hicaz'ın hükümdarı sayılırdı. Hicaz sadece Peygamberin doğduğu Mekke'yi değil mezarının bulunduğu Medine'yi de içine aldığı için Şeriflik aynı zamanda büyük bir dini otoriteyi de beraberinde getirirdi. Gerçekten Müslümanların gözünde Mekke Şerifi saygıdeğerlik bakımından Halifenin hemen ardında yer alırdı. Şerif son derece yüksek ekonomik kazanç sağlayan yıllık Hac ziyaretini düzenler, ayrıca İstanbul'dan ihsan ve arazi bağışları sağlardı.

10. yüzyıldan kalma bu mevki Osmanlılar Hicaz'ı alınca aynen muhafaza edildi ve gelenek gereği Şeriflerin peygamber soyundan gelen klanlardan seçilmesi sürdürüldü. Ancak Hicaz yönetimini paylaşmak üzere İstanbul'dan bir vali tayinine de başlandı. Bununla beraber Müslüman Arapları rahatsız etmemek için Şerifin otoritesinin fazla kırılmamasına da itina gösterilmekteydi. Bu nedenle de Hicaz vergiden ve asker göndermekten muaf tutulduğu gibi iki mukaddes beldeye geniş mali imkânlar sağlanıyordu.

1803'te İslâmı "yeniliklerden temizlemek" için Mekke'yi işgal eden köktendinci Vehhabilerle mücadeleyi kazanarak 1819'da Hicaz'a tekrar hâkim olan Osmanlılar bu defa eyalet üzerindeki hükümranlığını daha da pekiştirmeyi seçti. Padişahlar artık Şerif'i sadece Vali aracılığı ile değil doğrudan İstanbul'dan kontrol ediyorlardı. Bu amaçla Şerif tayinlerinde klanları birbirine düşürüp böl ve yönet ilkesini uyguluyorlardı. Şerifler ise bir yandan Osmanlının otoritesini törpülemeye çalışıp valilerle mücadele ederken diğer yandan aileleri İstanbul nezdinde rakipleri aleyhine çeşitli entrikalar da çevirerek itibar kazanma yarışı yürütüyorlardı.

Bu zorlu yarışı kazanıp 1908'de Padişah tarafından İttihad ve Terakki adayına karşı desteklenerek seçilen Hüseyin İbni Ali, Muhammed Peygamber

gibi Haşimi ailesine mensuptu. Bir dizi emir soyundan gelen Hüseyin 1853'te Mekke'de doğmuştu. Aile çevresinden bir yandan diğer rakip ailelerle nasıl mücadele edileceği, diğer yandan Osmanlı sarayına nasıl nüfuz edileceği konusunda epeyce "feyiz" aldığı anlaşılan Hüseyin bir ara Mekke'de İstanbul ile güç mücadelesindeki zamanın Şerifi olan amcasının yanında yer aldığı için Abdülhamid tarafından 1891'de İstanbul'a getirtilmiş ve 1908'de kendisi Şerifliği elde edene kadar orada yaşamıştı. Zekâsı ve bilgisi sayesinde Padişaha hulûl etmeyi başaran ve Boğaz'da bir yalı tahsis edilen Hüseyin'in özellikle ikisi Ortadoğu tarihinde iz bırakacak dört oğlu oldu (1879 doğumlu Ali, 1882 doğumlu Abdullah, 1886 doğumlu Faysal, Türk anneden 1898 doğumlu Zeyd).

İngilizlerin desteği ve maddi yardımlarıyla Osmanlı Devleti'ne karşı Arap İsyanı'nı başlatan Hüseyin bin Ali (1852, İstanbul-1931), 1908'de II. Abdülhamid tarafından Mekke Şerifi (Emiri) olarak tayin edildi. Arap İsyanı sonunda kendini Hicaz kralı sonra da Halife ilan ettikten sonra Birinci Dünya Savaşı biter bitmez İngilizlerle anlaşmazlığa düştü ve Vehhabilerin saldırıları sonunda esir düşerek, Kıbrıs'a sürüldü.

İstanbul elitleri arasından geniş bir çevre edinen, saray erkânının ve bizzat Padişahın saygı ve itibarını kazanan Hüseyin vezir ve danışma meclisi üyesi de oldu. Aslında bütün rakiplerini atlatarak Şerif seçilmesinde şansı da yaver gitmişti. Yeni iktidara gelen İttihad ve Terakki hükümeti –kuzenlerinden biri olan– mevcut Şerifi değiştirmek isteyince Hüseyin aday olarak ortaya çıktı. Ancak, henüz reformcu eğilimler taşıyan, dolayısıyla muhafazakâr ve koyu dindar Hüseyin'i tercih etmesi için bir neden bulunmayan İttihadçılar, amcalarından birini seçti. Fakat yeni Şerif Mekke'ye varmadan ölünce, gücü azalmış olmasına rağmen Abdülhamid'in isteği –ve bir görüşe göre İngiliz Büyükelçiliğinin de İngiliz yanlısı Başvezire tavsiyesi– üzerine Hüseyin'in tayini gerçekleşmiş oldu.

Emir Hüseyin'in Şerif olduğu Hicaz o tarihlerde Arap yarımadasının en ücra yerlerinden biri. Yarımada çöllerle kaplı ve pek az vahada tarım yapılabiliyor. Pek az köy ve yerleşim yeri var. Esas nüfusu sürekli birbiriyle savaş halinde olan göçebe Arap kabileleri oluşturuyor. Ancak Hicaz'ın Cidde gibi önemli bir limanı ve nispeten gelişmiş Mekke ve Medine gibi iki şehri var.

Otuz ila kırk bin nüfuslu Medine Hac güzergâhında en önemli merkez. Hurma ağaçları, sebze bahçeleri, bağlar, buğday ve arpa tarlalarını besleyen sulak vadilerin oluşturduğu büyük bir vaha şehri. Hazreti Muhammed'in mezarı burada. Şam'dan gelen demiryolunun son durağı olarak kuzeyden inen zengin hacıların yolu üzerinde.

Mekke Cidde'den 80 kilometre kadar içeride, deveyle üç günlük yoldaki dağlarla çevrili, yetmiş bin kadar nüfusa sahip bir şehir. Merkezinde Kâbe-i Şerif (Kâbe-i Muazzama, Beyt-i Atik) ve Mescid-i Haram Camii yer alıyor. Şehrin diğer iki büyük binası Şerifin beş katlı selamlık sarayı ve aynı ihtişamdaki haremlik sarayı. Diğer binalar taştan. Dört kata kadar yükseleni var. Şehirde hamamlar, imaretler, hastaneler ve Şerif'in vekilinin kadılık yaptığı bir de mahkeme bulunuyor. Bir postane, telgrafhane ve telefon santralı var. Mekke'de üç okul ve bir kütüphane var. Fakat bir İngiliz raporuna göre sadece elli kişi eğitimli ve okuma yazma bilenlerin oranı yüzde üçü aşmıyor. Yerel sanayi yok. Halk sadece Hac gelirleri sayesinde yaşıyor ama Sudanlı ve Habeş köle ticareti hareketli.

Hüseyin beraberinde iki oğlu Abdullah ve Faysal ile nihayet Mekke Şerifi olarak bu şehre yerleştiğinde bunu bir ilk adım olarak gördüğü anlaşılıyor. Sonra değinileceği gibi hayalinde, sadece 1803 öncesindeki gibi özerkliğe kavuşmuş bir Şeriflik değil, İngilizlerin himayesinde yarı bağımsız bir krallık veya prenslik kurarak kendi hanedanını başlatmak da var. Hatta kendini Halife ilan etmek de bu hayalin bir parçası. Hayalini besleyen asıl saikin Arap milliyetçiliği idealinden çok kişisel ikbal hırsı olduğu anlaşılıyor.

Ancak Hüseyin bu amacını o zamanlar açık etmiyor ve özellikle İstanbul'a karşı adımlarını ihtiyatla atıyordu. Örneğin, 1911'de Hicaz'ın güneyinde çıkan Osmanlı karşıtı isyanda Türk güçleriyle birlikte çarpışmıştı. Ayrıca, Arap milliyetçi çevreleriyle fazla yakınlaşmıyordu. 1911'de Mebusan Meclisi'ndeki Arap temsilciler İmparatorluğa karşı olası bir Arap isyanının lideri olmayı önerdiklerinde Hüseyin bunu hemen reddetmişti. Nitekim daha sonra gizli Arap milliyetçi cemiyetler rakip Arap reisleri nezdinde bu amaçla –sonuç alamadıkları– sondajlar yaparken muhtemelen Türklerin Araplara karşı kullandığı adamlarından biri olarak gördükleri Mekke Şerifiyle bir daha temas kurmamışlardı.

Mekke Şerifi Padişah'a sadakatle bağlı olmakla beraber asıl gücü elinde tutan İttihad ve Terakki Hükümeti yönetimi ile kendini rahat hissetmiyordu. Hüseyin ve oğulları İTH ile derinden ve sürekli bir mücadele halindeydi. Manevraları sayesinde hiçbir vali yetkisini kabul ettirmeyi başaramamıştı.

1908-14 yıllarında yedi vali pes etmiş ve İstanbul'a geri çağrılmıştı. Hüseyin'in o yıllarda özellikle hedefinde nüfuzunu kıracağından endişe ettiği Medine'ye kadar uzamış olan Hicaz demiryolu inşaatı girişimi vardı. Gerçekten demiryolunun Mekke ve Cidde'ye ulaşması halinde hacıları develer ile kutsal yerlere ulaştıran ve ikmallerini sağlayan Hicazlılar gelirlerini kaybedecekti. Dahası İttihad ve Terakki hükümeti bütün Hicaz üzerinde doğrudan yönetim olanağına sahip olacak, Şerifler basit memur düzeyine inecekti. Bu nedenle Hüseyin Mekke'ye telgraf hatlarının çekilmesini dahi engellemiş ayrıca hükümetin desteklediği, köleliğin lağvedilmesine karşı çıkmıştı. Yerel halk ise Şerifin bu tutumlarını alkışlıyor, "cömert ve mütevazı" gördükleri Hüseyin'e büyük destek veriyordu. Bu sayede Emir Hicaz'daki gücünü yıldan yıla arttırmış, Mekke ve Medine'deki yerel İttihdatçı hükümet birimlerinin siyasi etkinliğini kırmıştı.

Şerif Hüseyin, kendini güvene almak için diğer Arap kabileleri şef ve ileri gelenleriyle dostluk ilişkilerini geliştirmeyi de ihmal etmiyordu. Sadece Yemen İmamı Yahya ve Hicaz'ın doğusundaki Nejd çölünün hâkimi Vehhabilerin Reisi Abdülaziz İbni Suud Hüseyin'in yakınlaşma girişimlerini geri çeviriyor ve dini otoritesini kabule yanaşmıyordu.

Hüseyin İTH ile ilişkileri yine kötü bir dönemden geçtiği sırada İngilizlerden destek aramaya karar verip oğlu Abdullah'ı Kahire'ye yolladı. O sıralarda İTH Hicaz'a bir ilave müfreze eşliğinde yeni bir vali göndermişti. Vali'nin talimatı, 1912'de çıkarılmış bir kanun gereği Medine'yi Şerif'in yetkisinden almak ve demiryolunun Medine'den Mekke'ye uzatılmasına Hüseyin'in olurunu sağlamaktı. Hüseyin'in niyeti daha önce yaptığı gibi bu girişimleri bloke etmekti ama yine de İTH'nin tepkisinden de endişe duyuyordu.

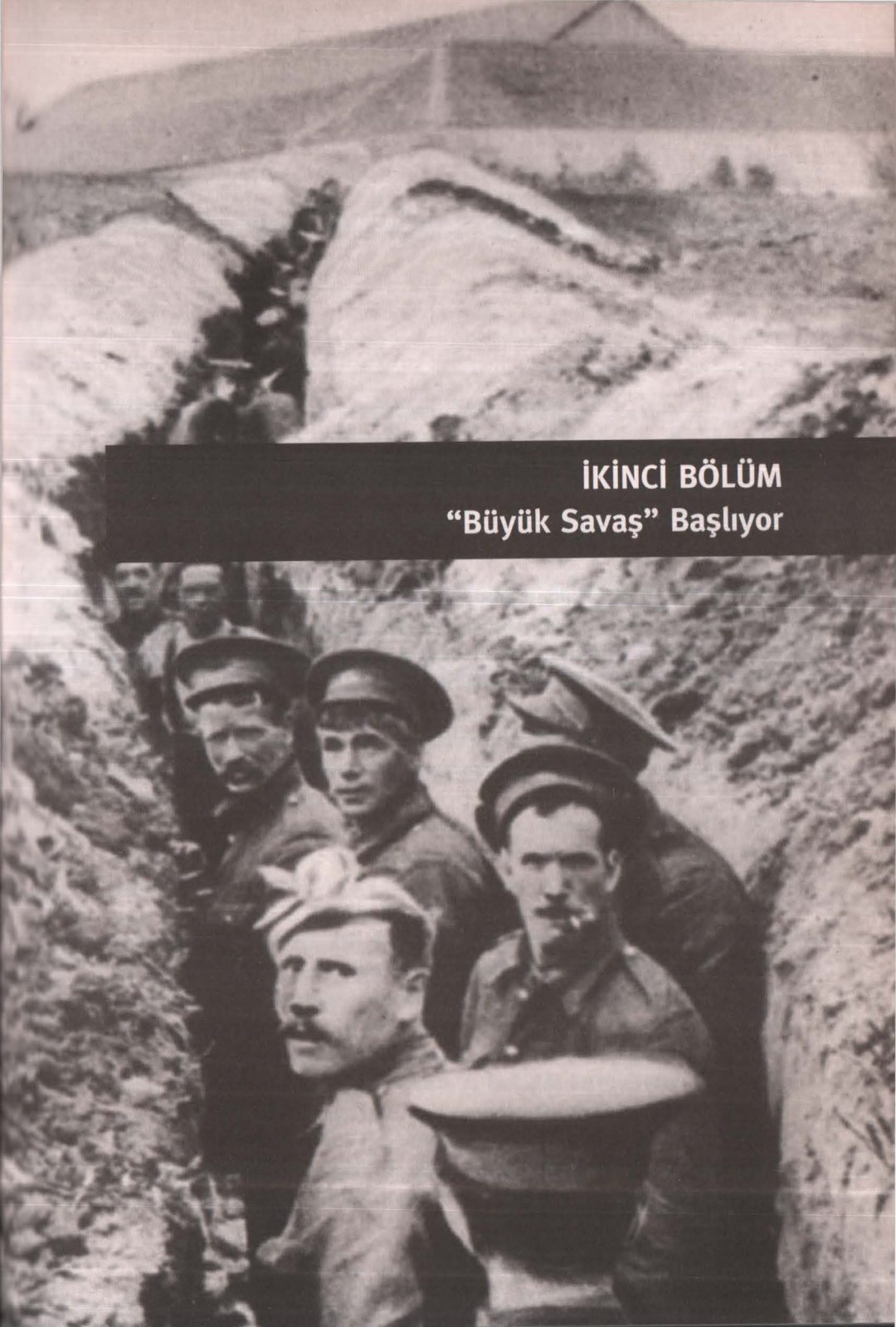
İngilizlerle İlk Temas

Şerif Hüseyin İngilizlerle temas için siyasi açıdan faal iki oğlu, Abdullah ile Faysal arasından Abdullah'ı seçmişti. Zira, bir politikacının uzlaşmaya yatkın karakterine sahip, aynı zamanda kurnaz ve muhteris bir kişiliği olan Abdullah babasının aşiretler arası ilişkilerini yürütmekte en büyük yardımcısıydı. Ayrıca ailesinin kudretini arttırmak için sürekli İTH'ye direnmeye ve bu amaçla destek aramaya teşvik ediyordu. Üstelik daha önce Kahire'yi ziyaretlerinde kendisini iyi karşılayan Kitchener'in Şark Sekreteri Ronald Storrs ile teması vardı. Biraz da İngilizce biliyordu. Zaten Hüseyin çabuk tepki veren, fevri karakterli diğer oğlu Faysal'ın diplomasiden çok savaş alanında yararlı olacağı düşüncesindeydi. Nitekim bu düşüncesi ileride doğrulanacaktı.

1908'de Meclis yeniden açıldığında Abdullah babasının nüfuzu sayesinde Hicaz'a tahsis edilen iki sandalyeden birine seçilmişti. Bununla beraber mebus olarak fazla bir faaliyet göstermediği anlaşılıyor. Basında adı geçmediği gibi meslektaşlarının hatıralarında da yer almadığı biliniyor. Hiçbir partiye üye olmayan Abdullah'ın Osmanlı Meclisi'nin sırf Türklerin çıkarı için kurulduğunu düşündüğü, bu nedenle faaliyetlerine kayıtsız kaldığı anlaşılıyor. Bu arada babasını Hükümete karşı kışkırttığından kuşkulanan İTC uzaklaştırmak için Yemen Valiliğini önerse de Abdullah bunu reddediyor.

1910-14 arasında Meclis'in İstanbul'daki oturumlarına katılmak için düzenli olarak her ilkbahar ve sonbaharda Kahire'den geçen ve çoğunlukla Hidiv'in misafiri olan Abdullah bu defa 1914 yazında –babasının verdiği görev çerçevesinde– Kitchener'le görüşme imkânı buluyor. İngiliz Genel Valisi'ne Hicaz'daki ortamı, babası Şerif'in durumunun nezaketini, Türkler ve Araplar arasındaki gerginliğin nedenlerini ve genellikle Arap hareketlerinin amaçlarını anlatan Abdullah Kitchener'in kendisini 'dikkatle dinlediğini' aktarıyor. Ancak Şerif'in İstanbul'dan kopması halinde İngiltere'nin desteğine güvenip güvenemeyeceğini sorduğunda Kitchener'in yanıtı olumsuz oluyor. Genel Vali Türkiye ile ilişkilerinin dostane olduğunu, zaten bu bir "iç iş" olduğu için bir yabancı ülke olarak İngiltere'nin karışmasının uygun olmayacağını söylüyor. Abdullah İstanbul dönüşü Kahire'de şansını bir defa daha Storrs ile deniyor, bu defa iyice açık konuşarak "bir düzine, hatta olmazsa yarım düzine makineli tüfek" istiyor. Fakat yine teşvik görmüyor.

Ancak ileriye dönük olarak Abdullah'ın misyonunun başarılı olduğu kuşku götürmez. Bıraktığı iz sadece altı ay sonra Dünya Savaşı başladığında İngilizlerce hatırlanacak ve bu defa olumlu karşılık bulacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM
"Büyük Savaş" Başlıyor

Birinci Dünya Savaşı'nda siperler.

Savaş çılgınlığı 1914 Ağustos ayında bütün Avrupa'yı sardı. Dört yıl içinde on milyon asker ile altı milyon sivilin hayatına mal olacak olan bu büyük felaketin ilk perdesi açılmıştı. Kaderlerini birbirine bağlamış büyük ve küçük güçler, bir tarafta 'Üçlü İtilaf' ortakları İngiltere, Fransa, Rusya ve Sırbistan, diğer tarafta Almanya ve Avusturya-Macaristan zincirleme halinde birbirlerine savaş ilan ederken Osmanlı İmparatorluğu'nun tutumu bir süre kesinleşmedi. Hatta bir ara, İmparatorluğun tarafsızlığını koruyacağı ihtimali ağırlık kazanır gibiydi.

Zaten ilk aylarda bütün dikkatler Batı'ya dönüktü. Savaşı tahrik eden Almanya'nın cesur ama riskli stratejisi Batı'da Fransız ve İngiliz ordularına büyük ve hızlı bir saldırı yaparak bu ülkeleri tam seferberliklerini tamamlayamadan saf dışı bırakmaktı. Bu cephe kapanınca Doğu'da ilerleyen Rus işgal güçleri ile baş etmek daha kolay olacaktı. Gerçekten de Eylül ayı başlarında Almanların planlarının umduklarından da kısa sürede başarılı olması ihtimali belirmişti. Batı cephesinde Alman ordusu tarafsız Belçika'yı bir hamlede işgal ettikten sonra Güneye dönmüş, tam organize olamamış Fransız ve İngiliz güçlerini önüne katarak Paris'e sadece 50 kilometre uzaklıktaki Marne nehri kıyılarına kadar gelmişti. Almanlar Doğu'da da beklemedikleri bir sonuç almışlar, Ruslara karşı çok daha az mevcutlu güçleriyle saldırıya kalkarak Rus işgal kuvvetlerinin büyük kısmını yok etmişlerdi. Almanya neredeyse savaşı kazanmışa benziyordu. Derken Eylül'ün ikinci haftasında rüzgâr aniden tersine döndü. Alman komutanların hataları sayesinde "Marne muci-

zesi" adı verilen çatışma sonucunda Fransız ve İngiliz güçleri Alman ilerleyişini durdurmayı ve geri püskürtmeyi başardılar. Artık Batı cephesini insan mezbahasına çevirecek olan "siper savaşı" başlamıştı.

OSMANLI İMPARATORLUĞU SAVAŞA GİRİYOR

Durum böyleyken, Almanlar ilerledikleri sırada savaşa girmeyen Osmanlı İmparatorluğu'nun bu defa Almanlar duraklamışken girmesi daha az beklenir olmuştu. Nitekim yıllar sonra İsmet İnönü hatıralarında "harbin kaderi Marne savaşıyla mühürlendikten sonra" savaşa girdiğimizden dolayı hayıflanacaktı. Ancak bu, Enver'in ihtirasını hesaba katmamak demekti. Osmanlının eski gücünü ihya etmek ve Orta Asya ve Rusya'ya uzanan bir "Cihan İmparatorluğu" kurmak hayali peşinde koşan İstanbul'un güçlü adamı Enver Paşa tarihin en talihsiz zamanlamalarından biri olarak Almanların Rusya'ya savaş ilan etmesinden saatler önce 2 Ağustos'ta Almanya ile gizli bir karşılıklı savunma anlaşması imzalamıştı. Enver sadece İTC'nin üç güçlü adamından ikisinin haberdar olduğu bu anlaşmayı Dünya Savaşı'nın ilk haftalarında dahi hükümetten, hatta Padişah'tan saklayabilmişti. Breslau ve Göben Alman zırhlılarının Osmanlı donanması kisvesi altında Sivastopol'ü bombardımana tutma "oldubitti"si İmparatorluğun Almanya tarafında savaşa girmesini kaçınılmaz kılmıştı. Böylece Enver aldığı kararlarla neredeyse tek başına bir İmparatorluğu parçalayan adam unvanını kazanma yoluna girmişti. Başka yorumlara göre ise, İmparatorluğun topraklarında gözü olan daha tehlikeli güçlere karşı Almanya'ya dayanarak çöküş ve bölünmeyi önlemek için son bir çabaya öncülük etmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Askerî Misyonu başkanlığı yapan Alman korgeneral Otto Liman von Sanders (1855-1927), 5. Ordu komutanı olarak Gelibolu ve Çanakkale muharebelerindeki başarılarından dolayı müşir rütbesiyle taltif edildi. Filistin cephesine Yıldırım Orduları komutanı olarak atanan von Sanders, burada Allenby'ye yenilerek, Malta'ya sürüldü.

İttihad ve Terakki Hükümeti'nin müttefikinden beklentisi bir ölçüde gerçekleşti. Almanlar savaş boyunca büyük miktarlarda silah, malzeme ve para yardımı yaptılar. Savaş öncesi yetmiş kadar subaydan oluşan Alman askeri

heyeti 1918'de yerini 800 subay ve 12.000 askerlik bir güce bırakmıştı. Osmanlı 1. ve 5. Ordu komutanlıkları ile Yıldırım Orduları komutanlığı yapan Mareşal Liman von Sanders'in yanında ilk Yıldırım Orduları komutanı General Erich von Falkenhein, Mezopotamya cephesi 6. Ordu komutanı Mareşal von der Goltz ve Filistin cephesinin başarılı komutanlarından Kress von Kressenstein gibi Alman subayları savaşta en yüksek mevkilerde bulundular.

İmparatorluğun 1 Kasım 1914'te İtilaf Devletleri'ne karşı Almanya ve Avusturya-Macaristan safında savaşa girmesi başlarda Ortadoğu'daki topraklarında bu devletler için herhangi bir askeri tehdit ifade etmiyordu. Örneğin, savaş başlayınca Harp Bakanlığı'na getirilen Kitchener Avrupa'da savaş devam ederken Osmanlı İmparatorluğu ve Ortadoğu'nun umursanmasına gerek olmadığını düşünüyordu. İlk aylarda Osmanlı ordusunun sürekli başarısızlıkları, özellikle Enver'in Kafkas cephesinde Ruslara karşı doksan bine yakın askerimizin ölümüne neden olan acı yenilgisi Kitchener'in bu kanısını destekliyordu.

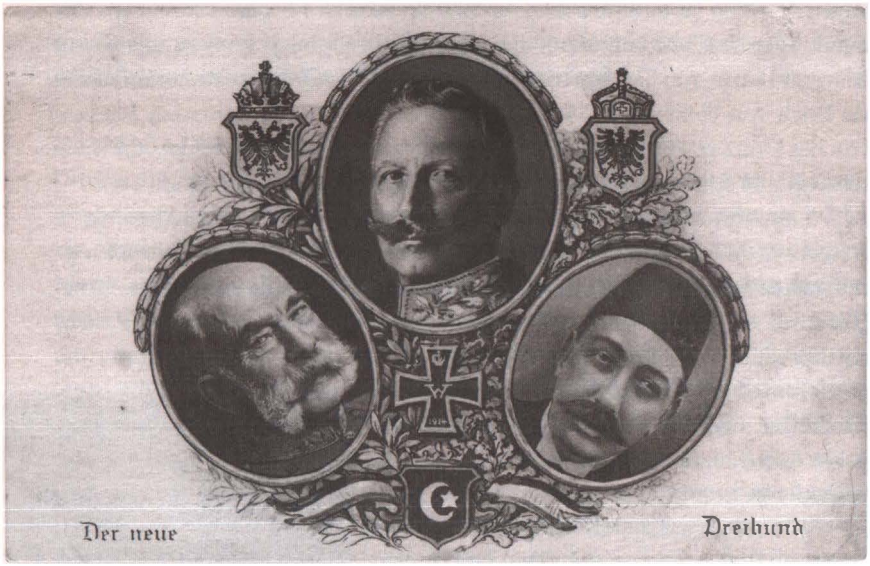
Ancak Ortadoğu'da henüz silahlar konuşmaya başlamamış olsa da İngiltere ve Fransa bir yandan, Almanya ve Osmanlılar diğer yandan, bölgede kazanç ve üstünlük sağlamak için açık veya gizli yöntemlerle büyük mücadele veriyordu. Bu çabaların baş aktörleri diplomatlar ve istihbarat elemanlarıydı.

Almanların Umudu, İngilizlerin Kâbusu: Cihad

Mücadele alanlarından biri, İslâm dininin hâkim olduğu bu bölgede halkları heyecana getirmek ve kendi tarafına çekmek amacıyla din unsurunun kullanılmasıyla ilgiliydi.

İtilaf Devletleri Rusya, Fransa ve İngiltere'nin zayıf taraflarından biri hükmettikleri topraklarda milyonlarca Müslümanın yaşamasıydı. Özellikle İngiltere dünyada en fazla Müslümanın bulunduğu bir imparatorluktu. Yönetimindeki Hindistan, Mısır, Sudan ve Körfez ülkelerine dağılmış on milyonlarca –dünya Müslümanlarının yarısından fazla– İslâm dininden insan vardı. İngilizler için bunların isyanına yol açabilecek bir Cihad ilanı büyük endişe kaynağıydı. Sonradan bir ölçüde yersiz olduğu anlaşılan bu korku temelde İngilizlerin İslâm dünyasının bir bütün olduğu ve Halife'nin bu dünya üzerinde olağanüstü bir nüfuza sahip olduğu inancına dayanıyordu. Cihadın Doğu'yu ateşe vermesiyle Doğu'daki sömürgelerinin kaybı İngiltere için Batı'da savaşı kazansa bile büyük bir felâket olacaktı.

İtilaf Devletleri'nden Rusya da risk altındaydı. Bu ülkede yaşayan yirmi milyon Müslümanın sayısı Osmanlı İmparatorluğu'ndakinden fazlaydı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Üçlü İttifak'ı gösteren bir propaganda kartpostalında Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph (1830-1916), Alman İmparatoru II. Wilhelm (1859-1941) ve Osmanlı padişahı V. Mehmed Reşad (1844-1918).

Kuzey Afrika ve diğer kolonileriyle Fransa benzer durumdaydı. Savaş çıktığında bu kitlelerin kendilerini demir yumrukla yöneten "kâfirlere" karşı kışkırtılması tehlikesi büyüktü. Buna karşı kolonyalizm tutkusuna geç kapılmış olan Almanya, küçük Afrika sömürgelerinde pek az Müslüman bulunduğu için bu riskle karşı karşıya değildi.

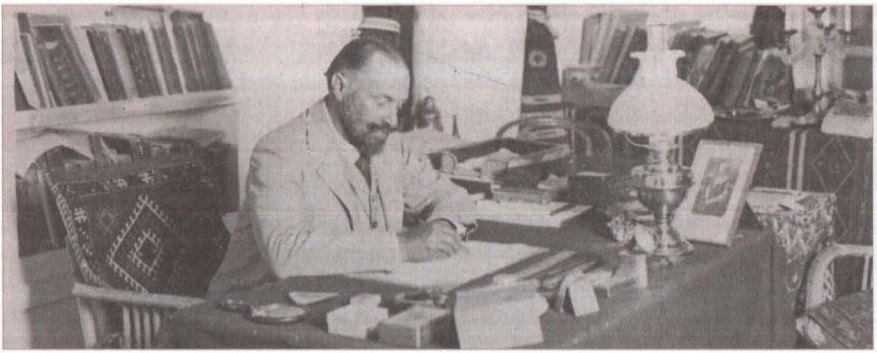
Zaten uzun süredir baş rakibi ve düşmanı olarak gördüğü İngiltere İmparatorluğu'na karşı savaşa hazırlanan Almanya'nın hırslı Kayzeri Wilhelm İslâm dünyasını kendi emelleri yönünde kullanmayı en önemli stratejik silahlarından biri saymaktaydı. Bir yandan İngiltere ve Fransa, diğer yandan Rusya'nın kıskacında olan Almanya esasen uzun süredir siyasi ve ekonomik genişleme alanı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu en uygun, hatta tek bölge olarak görmekteydi. İslâm unsuru da Wilhelm'in İstanbul'a yakınlaşma siyasetinde öncelikli yer sahibiydi. Abdülhamid Almanya'nın bu siyasetini, kontrolü elinde tutmak kaydıyla kendi çıkarına kullanmaya yatkındı. Bu çerçevede Bağdat demiryolu projesini Arap tebaası üzerindeki baskısını sürdürme vasıtası olarak görüyordu. Kayzer 1898 yılında Abdülhamid'in misafiri olarak Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı şaşaalı ve tantanalı ziyaretinde sadece İstanbul'a uğ-

ramamış, Rodos, Malta, Kudüs, Lübnan ve Şam'ı da kapsayan geniş bir Şark turu yapmıştı. Bu ziyarette Alman Çeşmesi'ni de İstanbul'a hediye eden Wilhelm 29 Ekim 1898'de Kudüs'e geldiğinde, at üzerinde girebilmesi için şehrin surlarında bir kapı dahi açılmıştı. Alman İmparatoru ziyaretinde Alman Protestanlarını ve Katoliklerini, hatta daha ileri giderek Şark'aki bütün Katolikleri himayesi altına aldığını ilan etmiş, Filistin'deki Yahudilere dahi göz kırpmıştı. Ama asıl hedefi Arapların ve Müslümanların kalbini çalmaktı. Kudüs'te Selahattin Eyubi'ye bir türbe yaptırılması emrini veren Kayzer, Kudüs'ün ileri gelen Şeyhi Abdullah Efendi'nin kendisi için verdiği davette Eyubi'yi ve Abdülhamid'i parlak sözlerle övmüştü. Daha da önemlisi Alman Kayzeri olarak kendinin Padişah'a Halifeleri olarak biat eden dünyaya yayılmış üç yüz milyon Müslümanın ebediyen dostu olarak kalacağını ilan etmişti.

Kendini Şarkın ve gezdiği tarihi yerlerin büyüsüne kaptırdığı anlaşılan Wilhelm İslâm'a âşık olduğunu açıklayacak kadar ileri gitmiş, din değiştirmenin eşiğine kadar gelmişti. Böylece bu gezi "Hacı Wilhelm"in doğuşuna şahit olmuştu. Şam'ı ziyaretinden sonra Ortadoğu'nun halkları arasında Wilhelm'in Müslümanlığı kabul ettiği ve Kur'an'daki bir ayete göre Allah tarafından İslâm'ı "kâfirlerin" boyunduruğundan kurtarmakla görevlendirildiği söylentileri yayılmaya başlamıştı. Alman istihbaratçıları artık Hacı Wilhelm önderliğindeki Almanya'nın İslâm'ın Avrupa emperyalizmi karşısındaki en büyük savunucusu olduğu temasını bol bol işlemeye başlamışlardı. Bu yaklaşım aynı zamanda Alman yayılmacılığının başlıca yönünü de tayin etmiş "Doğu'ya açılım"ın (*Drang nach Osten*) Ortadoğu versiyonunun temelini atmıştı.

Alman Oryantalist-İstihbaratçı Max von Oppenheim

Almanya'nın "Doğu'ya açılımının" en ateşli taraftarlarının ve propaganda alanında uygulayıcılarının başında Max von Oppenheim gelmekteydi. Büyük servet sahibi Oppenheim bankerlik hanedanının uçarı oğlu olan Max 1860 yılında doğmuştu. Sahip olduğu mali olanaklar sayesinde gezgin, diplomat, yazar, kâşif ve petrol arayıcısı gibi çeşitli hüviyetlere bürünüp çeşitli faaliyetlere el atan Max von Oppenheim memuriyete yeni girmiş genç bir hukukçuyken 1883-84 yıllarında Adana, İzmir ve İstanbul'u kapsayan bir gezi yaptıktan sonra geleceğini "Şark"ta görmüştü. Oppenheim maceralı hayatına Kuzey Afrika'da kendini Türk olarak tanıttığı Fez şehrinde başlamıştı. Sonra 1892'de memurluktan istifa ettikten sonra Kahire'yi merkezi olarak seçmiş, küçük bir arkeolog ekibinin ve bir Arap tercümanın da dahil olduğu bir kervan oluşturarak Ortadoğu'yu keşfe çıkmıştı. Bu gezisinde Şam'dan hareketle

Tel Halef'te Asur uygarlığına ait eserleri ortaya çıkaran Max von Oppenheim (1860-1946), gençlik yıllarında uzun süre Kahire'de yaşadı. Arapçayı mükemmel bir şekilde konuşan von Oppenheim aslında "Alman İmparatorunu İslâm Dünyasındaki Temsilcisi" olarak ta bilinir. Osmanlı Devleti'nin 'cihad ilanı' için çeşitli ilişkiler kurarak, sabotaj eylemlerinin planlamasını yaptı, İngilizler tarafından casuslukla itham edildi.

Mezopotamya çöllerini de baştan başa geçen Max Palmyra'da arkeolojik araştırmalar yapma bahanesi sayesinde Osmanlı makamlarından Bedevi saldırılarına karşı yirmi askerlik koruma bile sağlamıştı. Aslında Bedevilerden korkmayan bilakis adetlerini öğrenmeye çalışan Oppenheim bu arada Mekke'deki Haşimilerin ve Necd'deki Vehhabilerin rakibi olan Reşidilerle ilişki kurmuş, bu klanın Şeyhi Faris Paşa'nın misafiri olmuştu. Max von Oppenheim'in bu gezideki tecrübelerine özellikle Reşidilerle temaslarına dayanarak hazırladığı raporlar ve *Akdeniz'den Basra Körfezi'ne* başlıklı gezi kitabı Ortadoğu uzmanı sıfatını kazanmasını sağlamıştı.

Max von Oppenheim o zamanlar dahi devlet hizmeti için bir engel olan Yahudi kökenini reddedip annesinin Katolikliğini kabul ettiğini iddia ettikten sonra, tanıdığı Londra'daki Alman Büyükelçisi Paul Graf von Hatzfeldt'in tavsiyesiyle 1896'da Kahire'deki Almanya Başkonsolosluğu'nda bir göreve atandı. Ancak, muhtemelen Yahudi kökeni yüzünden kendisine herhangi bir unvan verilmedi. Ama unvansız olmak Oppenheim'in ihtirasını durdurmadı. Kayzer Wilhelm'in 1898 Ortadoğu turunda benimsediği Şark diplomasisi yaklaşımına dayanarak Konsolosluk raporlarında bu politikayı sürekli ve Kayzer'i yücelten sözlerle övmeye girişti. Kendi gezilerini de aktarma imkânını bulan Max, sonunda dikkatini çekmeyi başardığı Kayzer Wilhelm tarafından 1900 yılında Potsdam'da kabul edildi. İslâm ve Bedeviler hakkında verdiği bilgilerle Kayzer'i etkileyen Oppenheim sonunda istediği unvana kavuştu ve Elçilik Müsteşarlığına (Legationsrat) yükseltildi. Bundan sonra da Wil-

helm'i her yıl ziyaret eden Oppenheim Kahire'de kendini Kayzer'in İslâm dünyasındaki özel temsilcisi olarak görmeye başladı.

Kendine Baron unvanını da layık gören von Oppenheim 1906'da İngilizler ve Osmanlı İmparatorluğu arasında –Alman Meissner'in önerisiyle– Hicaz demiryolunun Akabe'ye uzatılması konusunda çıkan sınır krizi sırasındaki tutumu nedeniyle Kahire'de 1880'den beri Mısır'ı yöneten İngiliz Başkonsolosu Lord Cromer tarafından casuslukla itham edildi. İngiliz ve Fransız gazeteleri Oppenheim'ın Padişah'ın Kahire'deki temsilcisi Vali Muhtar Paşa ile sürekli temas halinde bulunduğunu ve Mısırlı milliyetçi provokatörlerle ilişki içinde olduğunu yazıyorlardı. İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu arasında bir prestij savaşına dönen Akabe krizini Oppenheim Müslümanları İngilizlere karşı kışkırtmak için bir fırsat olarak gördü. Ancak Oppenheim'in ateşli raporları Wilhelmstrasse'deki Alman Dışişleri'nde fazla karşılık görmüyordu. Zira Almanya henüz bir Osmanlı-İngiliz sınır uzlaşmazlığı yüzünden İngiltere'ye savaş ilan etmeye hazır değildi. Nitekim Oppenheim Alman Dışişleri için bir yük haline gelmeye başlamıştı. Kahire'de radikal bir gazete satın alması İngilizleri iyice kızdırdı. İngiliz ve Fransız gazetelerindeki "Kayzer'in casusu" haberleri manşetlere çıktı. İngilizlerin yeni atadığı Mısır Başbakanı Boutros Ghali (1992-1997'de BM Genel Sekreterliği yapan Boutros Ghali'nin büyükbabası) Oppenheim'i gizli faaliyet göstermekle itham etti. Başka karşı seslerin de artmasıyla Alman Dışişleri nihayet 1910 Kasım ayında Oppenheim'ı bir yıl izne çıkardı, sonra da görevine resmen son verdi. Bununla beraber Kayzer Wilhelm gözdesine vurulan bu darbeyi hafifletmek için kendisine özel görevli elçi unvanını verdirtti. Oppenheim'ın Almanların İngilizlere karşı propaganda ve istihbarat savaşının önderliğini üstlenmesinin henüz zamanı gelmemişti. Bunun için dört yıl kadar daha bekleyecekti.

Bir Başka Alman İstihbaratçı: Curt Prüfer

Max von Oppenheim aynı zamanda Almanların İngilizlerle istihbarat savaşında öne çıkan diğer Alman oryantalisti Curt Prüfer'i de eğiten ve yönlendiren kişidir. 1881'de doğan Curt Prüfer liberal düşünceli öğretmen babasının karşı çıkmasına rağmen milliyetçiliğin giderek mesafe kazandığı devlet hizmetine, özellikle de dışişlerine girmeyi amaç bellemişti. Bu amaçla Berlin Üniversitesi'nde hukuk yanında Şark lisanları öğrenimi yaptıktan sonra eski Mısır bilimi üzerine yüksek lisans eğitimi görmüştü. Lisana olan büyük kabiliyeti sayesinde Prüfer Fransızca, İngilizce, İtalyanca ve Arapçaya hâkim olmuştu. Türkçe, Rusça, İspanyolca ve Portekizce de konuşabilmekteydi. Böylece

Erlangen Üniversitesi'nde semitik diller eğitimi gören, Mısır sanatı üzerine doktora yapan Curt Prüfer (1881-1959), 1907'de Kahire'de Alman Konsolosluğu'nda görev yaparken, istihbarat faaliyetlerinde bulundu, Max von Oppenheim'la tanıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Filistin'de incelemelerde bulundu Cemal Paşa'ya raporlar hazırladı.

mükemmel bir dragomanın (Sefaret tercümanı) niteliklerine sahip olan Prüfer 1907 yılında Kahire'deki Alman Başkonsolosluğu'na girdi ve kısa zamanda Şark Sekreterliği'ne terfi etti. O zamanlar Almanya ve –İngiliz yönetimindeki– Mısır arasındaki bir anlaşmaya göre dünyadaki bütün oryantalisler için en önemli görev olan Kahire'deki Hidiv Kütüphanesi Müdürlüğü'ne bir Almanın getirilmesi gerekiyordu. Mevcut müdür 1911'de görevinden ayrılırken onun yerine Alman Başkonsolos Hermann Graf von Hatzfeldt yükselen yıldız Curt Prüfer'i aday gösterdi.

Ancak Prüfer o sıralarda tam bir akademisyen gibi hareket etmemekte, Oppenheim'in Kahire'de tanıştırdığı milliyetçi çevrelerle gizli ilşkiler içinde bulunmaktaydı. Ayrıca Oppenheim'in bedevi aşiretlerine pan-İslâmcılık ve sömürgecilik karşıtlığı propagandası yaptığı gezilerde de kendisine Arap kıyafetleri içinde refakat etmekteydi. Bu faaliyetlerden rahatsız olan İngilizler "bir bilim adamından çok gizli bir siyasi ajan faaliyeti içinde bulunduğu" gerekçesiyle Prüfer'in Hidiv Kütüphanesi müdürlüğüne karşı çıkarlar. Prüfer'in tayini konusunda ısrarlı olan Alman Başkonsolos ile o dönemdeki İngiliz Başkonsolos –daha doğrusu Genel Vali– Kitchener arasında, İngilizlerin Almanların İslâm milliyetçiliğini tahrikinden ne kadar rahatsız olduğunu gösteren uzun bir çekişme yaşanır. Prüfer'in "kötü şöhretli" Oppenheim ile ilişkisinin de gerekçe olarak kullanıldığı bu ihtilafı Almanlar kaybeder ve Curt Prüfer hayalini kurduğu görevi alamaz.

İngilizler yüzünden Kahire'den sürülen Max von Oppenheim ve İngilizlerin hayalini söndürdüğü Curt Prüfer bu darbeleri hiç unutmayacaklar, yaşamlarını İngiliz İmparatorluğu ile mücadeleye adayacaklardır. Bu yönde faaliyete geçmek için fazla da beklemeyeceklerdir.

Almanlar "Cihad Stratejisi"ni Hayata Geçiriyor

Savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu henüz tarafsızlığını korurken bile Almanya Cihad stratejisini uygulamaya başlar. Almanların çoğunluğu Osmanlı müttefiklerinin savaşa en büyük katkısının "İslam politikası" (Islampolitik) vasıtasıyla olacağı kanısındadır. Kayzer Wilhelm İngiltere İmparatorluğu'na karşı bütün İslâm dünyasını ateşe vermeye kararlıdır. "Savaşta kanımızın son damlasını versek bile en azından İngiltere Hindistan'ı kaybeder" demektedir.

Bazı tarihçiler Almanya'nın Cihad isyanları başlatma konusunda tutarlı bir plan uygulamadığını, sadece münferit bazı girişimlerin olduğunu ileri sürmekle beraber, savaşın başında Alman liderlerinin İslâm'ı dünya savaşının sonucunu tayin edecek gizli bir silah olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Genelkurmay Başkanı von Moltke Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasında 2 Ağustos 1914'te imzalanan gizli anlaşmanın ardından "Hindistan ve Mısır ile Kafkasya'da ihtilal yapılması son derece önemlidir" diyerek Dışişlerine bunu gerçekleştirme ve "İslâm fanatikliğini uyandırma" talimatını vermiştir. Ayrıca yine Moltke'nin isteğiyle savaşın başından itibaren Alman Dışişleri Cihad için casus ve ajan görevlendirmeye başlamış, Savaş Bakanlığı'ndan "Rus ve İngiliz kuvvetlerini meşgul etmek için" Enver Paşa'nın İslâm isyanları başlatmasını sağlamasını istemiştir. Tarafsız ülkelerdeki Alman Başkonsoloslukları da Cihad ajanları bulmak için görevlendirilmiştir. Nihayet 1914 Ağustos'undan itibaren, Alman Dışişleri Bakanlığı Şark'ta şu veya bu vesileyle bulunmuş olan ve Ortadoğu'da yararlık göstermek isteyen gönüllülerin yoğun başvurularına uğramıştır. Bunların çoğu işsiz macera-perestler olmakla beraber bir kısmı da gerçekten katkıda bulunabilecek iş adamlarıydı.

Bazı somut planlar da yürürlüğe konmuştur. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron Hans von Wangenheim'ın raporlarında "Cihadı hazırlamak için Alman parasıyla bir komisyonun İslâm Belucistanı'na gönderildiği" yer almaktadır. Ayrıca benzer Cihad'a hazırlama ekiplerinin İran'a ve Rusya Dağıstanı'na gönderildiği, Osmanlı Hükümeti'nin de Sudan'dan Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyada Cihad ajanları yolladığı bilinmektedir.

Bu ortamda Max von Oppenheim'ın tekrar sahneye çıktığı görülüyor. Uzun süre Ortadoğu'da yaşadıktan sonra Berlin'e yerleşen Baron Oppenheim Osmanlı İmparatorluğu ile gizli anlaşmanın yapıldığı aynı gün Dışişleri'ne çağrılarak görev önerildi. Bunu büyük bir hevesle kabul eden Oppenheim'a Merkezde Elçi unvanı verildi. Onun için artık bütün kapılar açılmıştı.

Kendine "Cihad Peygamberi" denmesinden hoşlanan Oppenheim iddialı bir proje geliştirdi. Cihadın karargâhı Berlin olacak, orada büyük bir Pan-İslâm propaganda merkezi kurulacaktı. Merkez Almanca, Fransızca, İngilizce, Rusça ve Flamanca İtilaf Devletleri karşıtı yayınlar hazırlayacak, bunlar sonra Arapçaya, Türkçeye, Farsçaya, Hinducaya, –İngiliz Doğu Afrika'sı için– Swahiliceye ve Rusya Müslümanlarının lisanlarına tercüme edilecekti. Oppenheim Alman Şansölyesi Bethmann Hollweg'e yazdığı bir mektupta, Libya, Sudan ve Yemen'deki Müslüman kardeşlerin silahlandırılmasını istiyor, eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi dahil sürgündeki Arap liderlerinin finansmanı gereğinden bahsediyor ve Fransız Kuzey Afrika'sında ve Rusya Orta Asya'sında ihtilal başlatılmasını istiyordu. Ona göre, her şeyden önce Afgan Emiri Habibullah Han'ın Almanya tarafından kışkırtılarak bir İslâm ordusu başında Hindistan'ı istila etmesi önem taşımaktaydı. Aldığı bilgiler Afgan Emiri'nin emrinde şimdiden kırk ila elli bin silahlı adam olduğu yönündeydi. Öte yandan Wangenheim Enver'in Emirin güçlerini takviye için yirmi, otuz Alman subayı komutasında bir Türk askeri misyonu göndermeyi kabul ettiğini bildiriyordu. Ayrıca, Enver Paşa'nın Harp Nezareti'nde bir "Cihad bölümü" oluşturduğu da verdiği haberler arasındaydı. Bu arada, iddialı amaçların adamı Oppenheim Şansölye Bethmann Hollweg'e Almanya İmparatoru ve Osmanlı Halifesi Padişahın Afganistan'daki işbirliğinin Kahire'den Kalküta'ya bütün Müslümanların isyan ederek İngiliz boyunduruğunu silkelemesine yol açacağı sözünü veriyordu. Zaten bir İslâm Hindistanı başkaldırısının İngilizleri Almanya için avantajlı bir barışa zorlayacağından kuşku yoktu.

Cihad ilanı beklenirken Almanlar Hindistan'da bunun zeminini hazırlamaya çalışıyordu. Propaganda konularından biri Türklerin İngiltere'ye ısmarladıkları ve Hintli Müslümanların da katkılarıyla satın alınan zırhlıların Churchill tarafından verilmemesiydi. Sıkça işlenen bu konu Hintli Müslümanlar arasında İngiltere'ye karşı tepki doğmasını sağladı. Hindistan'daki Alman temsilcilikleri Müslüman halkın son derece gergin olduğunu bildiriyordu. Şimdiden üç İngiliz subayı Müslüman gruplar tarafından öldürülmüştü.

İngiliz Mısır'ı da tehdit altındaydı. Alman hükümetine Kahire'den gelen raporlara inanılırsa Osmanlıların Mısır'a tekrar hâkim olması için askeri bir harekâta bile gerek olmayabilecekti. Cihad tarzı bir isyandan korkan İngilizler İngiliz ordusundaki Müslüman askerlerin ve Müslüman polislerin silahlarını almaya başlamışlardı. Enver Paşa'nın Wangenheim'a söylediğine göre dört Türk casusu Kahire'de faaliyete geçmiş ve bir genel ayaklanma için kırk Mısırlı subayı ikna etmişti. Almanların da Mısır polisinde Robert Mors

adlı Alman uyruklu bir adamları vardı. Savaş patladığında İstanbul'da olan Mors hem casusluk ve isyan hazırlığı faaliyetlerini koordine edecek hem Süveyş Kanalı'nda gemiler batırma suretiyle sabotajlar düzenlemeye yardımcı olacaktı.

Cihad operasyonunun gündemin üst sıralarında olduğu günlerde Oppenheim'ın sadık adamı Curt Prüfer de ortaya çıktı. Arapça ve Türkçe bilen nadir Almanlardan olduğu için hizmetlerine gereksinmenin arttığı Prüfer bir yandan Oppenheim'ın Berlin'deki Cihad bürosuna çalışıyor, diğer yandan da Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Arthur Zimmermann'ın yönettiği karşı istihbarat ve provokasyon faaliyetlerine katkıda bulunuyordu. (Daha sonra Dışişleri Bakanı olan Zimmermann Güneybatı Amerika'nın iadesi karşılığında Meksika'nın Almanya safında savaşa girmesini önerdiği telgrafı ele geçtiği için ABD'nin İtilaf Devletleri safına katılma kararını çabuklaştıran kişidir.) Prüfer Wangenheim'a Kahire'deki Cihad hazırlıkları hakkında bilgi aktarmak için Eylül ayında İstanbul'a gelince Büyükelçi'nin himayesine girdi. Sonra da Cemal Paşa'nın komutasındaki Dördüncü Osmanlı Ordusu'nun Süveyş Kanalı harekâtına yardımcı olmakla görevlendirilen Yarbay Kress von Kressenstein'ın Alman askeri misyonuna dragoman olarak atandı. Bütün Komutanlığı süresince Cemal Paşa'ya yakın çalışacak olan Curt Prüfer çok daha sonraları Nazi Partisi'ne girecek, İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman Dışişleri'nde Şark Dairesi'nin başına geçecek, bu arada Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni'nin Nazi Almanyası'nın maşası olarak kullanılmasında rol oynayacaktı.

Nihayet Cihad İlan Ediliyor

Dünya Savaşı'nın başlamasından sonraki "görünürdeki" tarafsızlığına –bir oldubittiyle– nihayet son veren Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya tarafında savaşa girmesiyle Almanlarla Enver'in ortak Cihad projesinin yürürlüğe konması zamanı gelmişti. Nitekim önce Rusya'yla sonra da İngiltere ve Fransa ile karşılıklı savaş ilanlarından sadece günler sonra 11 Kasım 1914'te, Padişah Mehmed Reşad "Halife-i Müslimin" sıfatıyla "Cihad-ı Ekber" ilan edebilmek için Şeyhülislâm'dan fetva istedi. Fetvada "Bütün Müslümanların cihada koşmalarının ve özellikle İslâm düşmanı İngiltere, Fransa ve Rusya ile onlara yardım eden hükümetlerin idareleri altında bulunan Müslümanların bu hükümetlere karşı cihad ilan ederek bilfiil savaşa katılmalarının farz olduğu" belirtiliyordu.

Fetva gereği Sultan Reşad tarafından cihad ilan edildiği 14 Kasım'da Fatih Camii önünde toplanan halka açıklandı ve büyük tezahürat ve sevinç gösteriyle karşılandı. (Liman von Sanders hatıralarında Cihad ilanı ardından

14 Kasım 1914'te Fatih Camii'nin avlusunda fetva emini Ali Haydar Efendi tarafından okunan Cihad-ı Ekber fetvasında "Bütün Müslümanların cihada koşmalarının ve özellikle İslâm düşmanı İngiltere, Fransa ve Rusya ile onlara yardım eden hükümetlerin idareleri altında bulunan Müslümanların bu hükümetlere karşı cihad ilan ederek bilfiil savaşa katılmalarının farz olduğu" belirtiliyordu.

–her zamanki gibi polis tarafından düzenlenen ve aynı kişilerin katıldığı– sokak gösterilerinin düzenlendiğini, göstericilerin ellerinde yeşil bayraklarla dolaştıklarını, dost ülke Büyükelçiliklerini ziyaret ettiklerini, bu arada Ermeni asıllı sahibi Rus uyrukluğuna geçmiş olan Tokatlıyan Oteli'nin cam ve aynalarını paramparça ettiklerini anlatır.)

Cihad çağrısının ardından Başkomutan Vekili sıfatıyla Enver Paşa da Padişahın buyruğunu vurgulayan ve askerleri coşturmaya yönelik bir mesaj yayınladı. Ayrıca birçok görevli Cihadı yaymak ve anlatmak amacıyla çeşitli eyaletlere gönderildi. Bunların arasında Kuzey Afrika'ya yollanan Said-i Nursi ile Hicaz'da görevlendirilen Mehmet Akif de bulunmaktaydı.

Cihad ilanı –Osmanlının Almanya ve Avusturya-Macaristan gibi iki Hıristiyan emperyalist güç ile ittifak etmesinin çelişkisine rağmen– başlangıçta belirli bir etki yaptı. İmparatorluğun pek çok yöresinde, Kudüs, Şam gibi merkezlerde Hıristiyan düşmanlara karşı gösteriler yapıldı. Müslüman gençler askere alınma merkezlerine akın edip gönüllü yazıldılar. Tabii fetva aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan ve Yahudi tebaası nezdinde endişe

yaratmaktan geri kalmamıştı. Buna karşı o zamanlar toplam nüfusun neredeyse üçte birini oluşturan bu "milletler" teskine çalışılmış, örneğin Suriye Valisi'nin yaptığı gibi Cihadın sadece "düşman yabancılar" için geçerli olduğunu anlatan açıklamalarda bulunulmuştu. Öte yandan zaten İTC'ye güvenmeyen ve seküler uygulamalarından rahatsız olan muhafazakâr Araplar ise rejimin Cihad ilanını dini istismar etme teşebbüsü olarak görmüşlerdi.

Mısır'daki durum nedeniyle Cihad ilanının en çok rahatsız ettiği İngilizler Cemal Paşa'nın Süveyş'e sefer için yola çıktığı haberiyle daha da endişelendiler. Kahire ve diğer yörelerde duvar ve el ilanlarında Dördüncü Ordu Komutanının "Osmanlı Ordusunun keskin kılıçları ve ışıldayan süngüleri yakında düşmanlarının bağırsaklarını deşecek" tehditleri yer alıyor, Arap halkta bazı huzursuzluk belirtileri görülüyordu. Bunun yanında Kahire'nin batısında dini fanatikliği bilinen Sunusi kabilesinin İngilizlere karşı Osmanlıların askeri danışmanlar, silahlar ve altınlarla desteklediği bir saldırıya girişeceği haberleri de yayılmaktaydı.

Öte yandan, Cihad çağrısının Ortadoğu dışında Hindistan'daki etkisi sınırlı kaldı. Beklenen kitle hareketi görülmedi. Burma ve Singapur'daki bazı Hintli askerlerin kalkışması çabuk bastırıldı.

Tam da cihad korkusunun İngilizlere kâbus gördürdüğü o sıralarda Kitchener'in Mısır Valiliği'ne vekil bıraktığı McMahon'un maiyetinde çalışan Ronald Storrs Cihad'ın etkisini azaltmak için Şerif Hüseyin'i kullanma fikrini ortaya attı. Storrs yedi sekiz ay önce Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın Kahire'deki temaslarını ve Türklere karşı olası bir kalkışma için yardım isteğini hatırlamıştı. O zaman reddedilen bu talep belki de artık üzerinde durulmaya değerdi. Storrs'a göre Mekke Şerifi Padişah'ın çağrısını dengelemek için gerekli niteliklere sahipti. Hâkimi olduğu Mekke'nin Müslüman dünyasının merkezi olması yanında, Hüseyin'in Padişaha bir üstünlüğü de vardı. O da doğrudan Peygamberin nesebinden gelmesiydi. Storrs Hüseyin'in Halifelik amacının teşvik edilmesinin yararlı olacağını, savaş sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesinin ardından, Ortadoğu'da İngiliz himayesindeki bir Halifelik hanedanının kurulmasının İngiltere'nin bölgedeki nüfuzunun yayılmasına yarayacağını ileri sürmekteydi.

Storrs'un bu fikri İngiliz üst kademelerinde de yol alacak ve 1915 Ağustos ayında Mısır Yüksek Komiseri (Valisi) McMahon'un Şerif Hüseyin'le bir ön temasta bulunmasının ardından bir yıl sonra Arap isyanına götürecek süreç başlayacaktı.

Ancak İngilizleri Şerif Hüseyin ile işbirliği gereğine ikna eden sadece

Cihad endişesi değildi. Londra'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatmak için bir Arap isyanından fayda ummasında Ortadoğu cephelerindeki bazı çok önemli gelişmeler de rol oynuyordu. Cemal Paşa'nın Şubat 1915'te yenilgimizle biten ilk kanal harekâtı, Mısır'da bir Müslüman kalkışmasına yol açmadığı için bir yönüyle de İngilizlerin Cihad endişesini yatıştırmışsa da Nisan 1915 Çanakkale zaferimiz ve Kasım 1915 Kut kuşatması başarımız Londra'yı Şerif Hüseyin ile anlaşmaya girişmeye sürükledi.

Bu arada İtilaf Devletleri Ortadoğu toprakları dahil Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması planlarını yapmaya başlamışlardı bile.

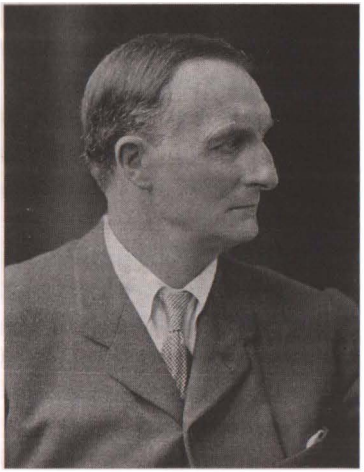
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN PAYLAŞIMI İÇİN İLK ADIMLAR

Dünya Savaşı başlar başlamaz İngiltere'nin geleneksel Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcudiyetini koruma politikasından sapacağı anlaşılmıştı. Rusya'ya Osmanlı saldırısından bir hafta sonra İngiliz Başbakanı Asquith "Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece Avrupa'daki değil Asya'daki hâkimiyetinin de ölüm fermanını biz değil Osmanlı hükümetinn kendisi imzaladı" kehanetinde bulunmuştu. Bunun yanında İngilizler Osmanlı topraklarında fiilen kontrol ettikleri bazı yerlere resmen hâkim olma yolunda somut adımlar atmaya da başladı. Bu meyanda Kıbrıs ilhak edildi ve İngiliz himayesinde Kuveyt'in bağımsızlığı ilan olundu. Daha da önemlisi Mısır İngiliz sömürgesi ilan edildi, Hidiv Abbas Hilmi görevden alındı, yerine amcası Hüseyin Kâmil ilk Mısır Sultanı olarak atandı. Mısır'daki İngiliz temsilcisi konsolosluktan Yüksek Komiserliğe yükseldi ve bu göreve –Kitchener'in vekili– Hindistan hükümeti eski sekreterlerinden Arthur Henry McMahon getirildi. Bir ara Mısır'ın doğrudan ilhakı düşünüldüyse de, yerel halkın ve Fransızların tepkisini çekmemek için bundan vazgeçildi.

Bu adımlara rağmen imparatorluklarının korunabileceğinden fazla genişlemesi endişesini taşıyan Asquith hükümeti yeni Osmanlı toprağı işgali hevesinde değildi. Ancak Rusya'nın Boğazlar üzerindeki yüz yıllık emellerinin canlanması manzarayı değiştirdi. Türklerin saldırısını ileri süren Rusya artık İngilizlerin Mısır'ı sömürge ilan etmesini tanımak karşılığında İstanbul ve Boğazlar üzerinde hak talep ediyordu.

Aslında İngiltere ve Fransa Rusların bu taleplerinden memnun olmadılar. Fransızlar bile Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesinin pek çok güç arasında rekabete ve sürtüşmeye yol açacağından korkuyordu. Ancak Üçlü İtilaf'ın (Antant) bozulmaması kaygısı üstün geldi. 12 Mart 1915'te, İngilte-

re "savaşın başarıyla sonuçlanması ve İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu ve başka topraklardaki amaçlarının gerçekleşmesi koşuluyla" Rusların İstanbul ve Boğazlar üzerindeki taleplerini resmen kabul ettiğini bildirdi. Bir ay sonra da Fransızlar aynı bildiriyi yaptılar. "Konstantinopl Anlaşması" adıyla anılan –fakat hiçbir zaman uygulanamayan– bu mutabakata göre, İstanbul, Boğazlar ve "mücavir bölgesi"ni elde etme karşılığında Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerindeki ve başka yerlerdeki taleplerine sempati ile bakmayı vaad ediyordu. Rusya böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına götüren ilk adımı atmış oldu.

Liberal bir İngiliz siyasetçisi olan Edward Grey (1862-1933), 1905 ile 1916 arasında çeşitli hükümetlerde dışişleri bakanı görevi yaptı. Liberal Parti'nin sağ kanadına mensup bir siyasetçi olarak bilinen Grey, Saraybosna suikastından sonra savaşın çıkmaması için çabalamasına rağmen Almanya'nın Belçika'yı işgal etmesi üzerine Britanya'nın savaş kararı almasını sağladı.

O arada –aslında savaş öncesinde Almanya ve Avusturya-Macaristan'la Üçlü İttifak'ın üyesi olan– İtalyanlar İtilaf devletlerinin Çanakkale'de başarılı olacakları umuduyla treni kaçırmak istemeyerek saf değiştirdi ve Antant'a katılma talebinde bulundu. Bunun üzerine 26 Nisan 1915'te İtalya ile bu ülkeye cömert vaatler içeren "Londra Anlaşması" imzalandı. Bu sözler İtalya'nın 1912'de işgal ettiği On İki Ada üzerinde tam egemenlik sağlamasını, Libya'daki bütün Osmanlı haklarını devralmasını ve Akdeniz bölgesinden "adil" bir pay edinmesini içeriyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması halinde dahi İtalya'nın "özel çıkarlarının" korunması da taahhüt ediliyordu. Bu garantiler üzerine 21 Ağustos 1915'te İtalya Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti.

Rus ve daha sonraki İtalyan talepleri İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği hakkındaki kendi tutumlarını saptamalarını gerekli kılıyordu. Bu nedenle Londra'daki Fransız Büyükelçisi Cambon'un 13 Mart 1915'te İngiliz Dışişleri Bakanı Grey'e bu amaçla görüşmelere başlama önerisi hemen karşılık bulmuştu. Ancak Grey bölgedeki İngiliz çıkarları henüz saptanmamış olduğu için biraz zaman istedi. Bunun ardından da 8 Nisan 1915'te Başbakan Asquith sırf Osmanlı İmparatorluğunun As-

ya'daki toprakları üzerindeki İngiliz taleplerini tespit için bir Bakanlıklar Arası Komite kurdu. Komite vaktiyle İstanbul'da görev yapmış kıdemli bir diplomat olan Sir Maurice de Bunsen başkanlığında Dışişleri, Hindistan, Savaş ve Donanma Bakanlıkları ile Ticaret Kurulu temsilcilerinden oluşuyordu. İlginç bir nokta, Komite'nin görevini "bugün Müttefikimiz olanların yarın rakibimiz olabileceği" ihtimalini göz önünde tutarak çalışmasının istenmesi idi.

Komite'nin bürokrasiden gelmeyen tek bir üyesi vardı. O da Kitchener'in özel temsilcisi olarak katılan Avam Kamarası mensubu Sir Mark Sykes idi. Seyahatleri ve yazıları sayesinde Asya Türkiye'si uzmanı şöhretini edinmiş olan Sykes savaş boyunca Londra'da Ortadoğu meselelerinden sorumlu bürokrat olarak kalacak ve ileride bu defa etkin bir müzakereci olarak karşımıza çıkacaktır.

Bunsen Komitesi 12 Nisan ila 28 Mayıs arasında on iki toplantı yaptı. Görüşmelere esas itibariyle Sykes vasıtasıyla Kitchener'in yaklaşımları yön verdi. Sonuçta dört alternatif plan üzerinde duruldu. Bunlar, Türk egemenliğinin Anadolu'ya inhisar etmesi ve geri kalanının İtilaf devletleri arasında taksimi; büyük güçlerin nüfuz alanlarına göre himaye altında mevcudiyetini sürdürecek bir İmparatorluğunun kâğıt üzerinde devamı; bazı ayarlamalar hariç İmparatorluğun Asya topraklarının savaş öncesi şekliyle muhafazası; nihayet, İmparatorluğun federal yapıda ademi merkeziyetle yönetilen ve boyutları küçülmüş bağımsız bir devlet olarak kalması şeklindeydi.

Komite'nin mevcut Osmanlı yönetim bölümlerini bir tarafa atıp bölgede yepyeni bir düzen kurmaya girişmiş olması dikkat çekiyor. Gerçekten de "Vilâyetler" hiç hesaba katılmadan Osmanlı İmparatorluğu beş tane büyük ölçüde otonom eyalete bölünüyor. Bunlar, sınırları çok da kesin olmayan Suriye, Filistin, Ermenistan, Anadolu ve Mezopotamya'nın Kuzey ve Güney kısımları, Cezire ve Irak olarak saptanıyor. Komite Ortadoğu'nun Basra Körfezi'nden Akdeniz'e kadar çok büyük bir bölgesinde İngiltere nüfuz ve kontrolünün sağlanmasını yararlı görüyor. Bunun için Hayfa'dan Mezopotamya'ya bir tren yolu inşası da öngörülüyor. Ayrıca, Rusya'nın ve Fransa'nın etkisinden uzak tutulması için Halifeliğin İstanbul'dan Güneye –Mekke'ye– kaydırılması da düşünülüyor.

Aslında Komite'nin İmparatorluğun parçalanıp ganimetlerinin paylaşılmasından çok İngiltere'nin mevcut çıkarlarının pekiştirilmesini amaçladığı, yeni topraklar kazanmanın getireceği riskler ile bunun avantajlarını dengelemeye çalıştığı anlaşılıyor. Kısacası, savaşın patlamasından bir yıl geçtik-

ten sonra, üstelik Rusya ve İtalya'nın taleplerini kabul etmiş iken İngiliz politikası hâlâ Asya'da Osmanlı mevcudiyetinin sürmesine daha yatkın görünüyordu.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nu şu veya bu şekilde ayakta tutma yaklaşımı fazla devam edemedi. Bir yandan Şerif Hüseyin ile diğer yandan Fransa'yla yürütülen müzakereler "büyük paylaşma" amacının öne çıkmasını kaçınılmaz kılacaktı.

Bütün bu müzakere ve girişimler süreci doğal olarak cephelerdeki gelişmelerden, tarafların savaştaki başarı veya başarısızlıklarından doğrudan etkilenecekti. Bazen diplomasi bazen de "diplomasinin başka yollardan devamı olan" savaş Ortadoğu'nun kaderini tayin etmeye başlamıştı.

ORTADOĞU'DA İLK ÇARPIŞMALAR

Cemal Paşa ve Kanal Seferleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştaki ilk hedefi, bir bakıma beklendiği üzere, İngiltere hâkimiyetindeki Mısır, daha doğrusu Mısır'ın doğal sınırı ve savunma hattı Süveyş Kanalı'ydı.

Savaş başlamadan önce bile İttihad ve Terakki hükümeti Süveyş Kanalı'na bir saldırı için Filistin'de asker yığınağı yapmaya başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesiyle birlikte bu hazırlıklar hızlandı ve savaş ilanından sadece üç hafta sonra Cemal Paşa Dördüncü Ordu Komutanlığı ve Suriye Valiliği görevlerini üstlenmiş olarak 4 Aralık 1914'te İstanbul'dan Şam'a doğru yola çıktı.

Cemal Paşa İmparatorluğun savaşa girmesinin ilk gününden itibaren bunu Allah'ın bir lütfu olarak görmüştü. Ona göre Türklerin nihai görevi şerefli bir millet olarak yaşamak veya tarihin sahnesini muzaffer bir şekilde terk etmekti. Hatıratında kelimelere dökmese de bu misyonun başlıca önderlerinden birisinin bizzat kendisi olduğundan kuşkusu yoktu. Bu yönde ilk adımını atarken de iddiasını ortaya koymuş. Haydarpaşa garında yaptığı açıklamada "Mısır'ı fethe gittiğini" ilan etmişti.

İttihad ve Terakki'nin Osmanlı İmparatorluğunu dikta yetkileriyle yöneten "Üç Paşası"ndan biri olan Cemal Paşa "Mısır'ın fethi" yanında Osmanlı'nın Asya topraklarındaki hükümranlığını ihya görevini Enver Paşa'nın "büyük stratejisi"nin bir parçası olarak ve onun isteği üzerine üstlenmişti. Cemal Paşa aslında İstanbul güç merkezinden bu şekilde uzaklaştırılmasından fazla hoşlanmamıştı. Ama Mısır seferini ve kanal harekâtını aynı zaman-

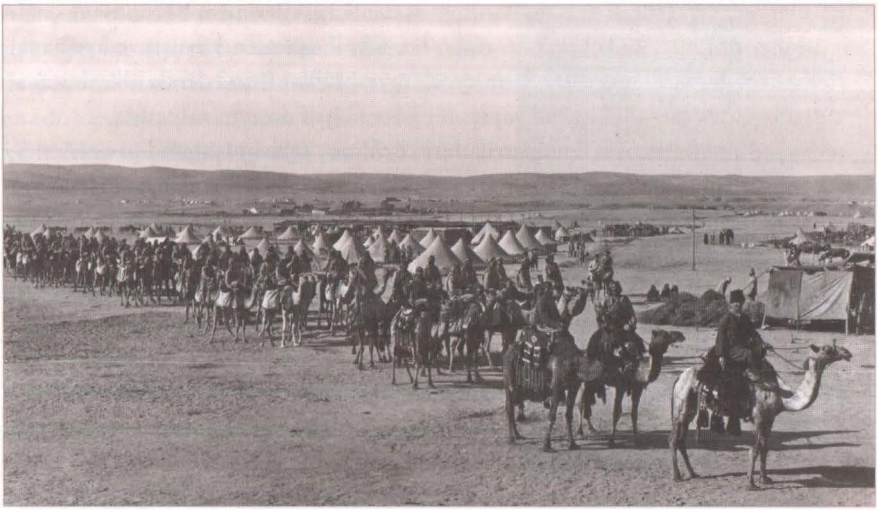

Ahmet Cemal Paşa (1872 Midilli-1922 Tiflis), 1893'te Harbiye'den mezun olduktan sonra orduya katıldı. Selanik'te İttihad ve Terakki'nin örgütlenmesini yürüttü. 1908'den sonra Üsküdar muhafızlığı, Adana valiliği, Bağdat valiliği ve İstanbul komutanlığında bulundu. Birinci Dünya Savaşı'nda ordu komutanı olduğu Filistin'de başarısız Kanal Seferi ve ağır yenilgilerden sonra 1-2 Kasım 1918 gecesi Enver ve Talât Paşa ile birlikte Berlin'e kaçtı, 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te iki Ermeni tarafından öldürüldü. 1915'te Lut gölü kenarında.

da kendi kişisel ikbali için bir fırsat olarak gördüğü de anlaşılıyor. Bu şekilde muhtemelen Enver Paşa'yı gölgede bırakmayı da düşünüyordu.

Gerçekten de Cemal Paşa'nın otoritesi ordu komutanlığı ve valilik unvanlarını aşıyordu. İmparatorluğun Anadolu'nun güneyindeki ve Irak'ın batısındaki bütün topraklarının en yüksek askeri ve siyasi makamının sahibi olarak iradesini 1914-1917 arasında üç yıl boyunca bu bölgeye ve özellikle Büyük Suriye'ye dayatacaktı. Cemal Paşa Arapça konuşan halkları üzerindeki otoritesini pekiştirmek için –sıklıkla İstanbul'un talimatlarını da umursamayarak– İslâm dinini kullanmak, bazen diplomasiye bazen şiddete başvurmak dahil her vasıtayı mubah görüyordu.

1872'de orta rütbeli bir Osmanlı subayının oğlu olarak dünyaya gelen Ahmet Cemal doğal olarak askerlik mesleğine girmiş ve fazla dikkat çekmeden rütbe kazanmıştı. 1900 başlarında İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin gizli faaliyetlerinde yer almasıyla kaderi değişti. 1913'te İTC'nin Bâbıâli darbesi sonucu mutlak iktidarı ele geçirmesiyle İstanbul Muhafızlığına atanan Cemal Paşa kısa zamanda İmparatorluğu yöneten üçlü ekibin tanınmış yüzlerinden biri oluvermişti.

Cemal Paşa, Birinci Kanal Seferi'nde İngiliz birliklerinin Mısır üzerinden Batı cephesine asker göndermesini engellemek istiyordu. Tih Sahrası'nı geçen Osmanlı birlikleri Acı Göl'ün yan tarafından karşıya geçmeye çalışınca, karşıdan İngiliz birliklerinin döşemiş oldukları raylı sistem üzerinden açılan mitralyöz ateşi sonucunda ilerleyemedi, yüzlerce Osmanlı askeri öldü. Geri çekilen Osmanlı birlikleri Gazze-Birüssebi (Beerşeba, bugünkü İsrail sınırları içinde) hattında mevzilendi. Birüsseba'ya hareket eden Osmanlı askerleri.

Muhakkak ki Cemal Paşa yükselişini kişisel niteliklerine borçluydu. Etkin bir karizmaya, güçlü bir iradeye, dominant bir karaktere sahip olan Cemal Paşa hakkında tarihe düşülen kayıtlar epeyce farklılıklar gösterir. Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi Morgenthau Cemal Paşa'nın karizmasında "kötü" bir gücün işaretlerini görür ve onu aşırı ölçüde bencillikle itham ederken, diğer bir Amerikalı, Beyrut Protestan Koleji Başkanı Bliss Cemal'i muazzam bir kibir ile özündeki iyilik arasında sıkışmış bir insan olarak tanımlar. Bliss'e göre Paşa "zalimlik ve affedicilik, kararlılık ve kapris, idealizm ve zevk düşkünlüğü, kişisel ikbal ve vatanseverlik" gibi çelişkilerle dolu bir karaktere sahiptir.

Bu çelişkiler aslında Cemal Paşa'nın İTC mensubu olarak sahip olduğu siyasi görüşlerinin de bir yansımasıydı. Batı ile Doğu, modernlik ve gelenekler, Avrupa'ya hayranlık ve Batı düşmanlığı arasında kalan Genç Türkler hareketinin çelişkilerini şahsında toplayan Cemal Paşa aynı zamanda dindar bir Müslüman olarak İmparatorluğun etnik ve dini azınlıklarının haklarının tanınmasının da savunucusu idi. Bir yandan Batı müziğine hayranlık duyar ve İstanbul'da yabancıların davetlerine katılıp Fransızcasını ilerletmekten hoşla-

nırken, diğer yandan halkını Batı'nın ifsat edici etkilerinden korunmaya çağırabiliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nu eski ihtişamına kavuşturmayı hayal ederken, bunun için yollar, demiryolları ve okullar inşa ederek ülkesini modernleştirme hayalini kuran yapıcı bir yöneticiydi de aynı zamanda.

Cemal Paşa İTC'nin entrikalarla örülmüş siyasi yaşamından dersler çıkarmıştı. Bir anda dosttan zalim bir düşmana dönüşebiliyor, hasımlarını yanında tutmak için son derece güler yüzlü ve yumuşak davranırken, karşılık görmediğinde sürgünü ve hatta idamı dahi emredebiliyordu.

Haydarpaşa'dan yola çıkarken Cemal Paşa görevinde kendisini bekleyen güçlüklerin tam ayırdında değildi. Bölgedeki alt yapı ulaşım için çok yetersizdi. Emrine giren ordunun malzeme ve teçhizat bakımından büyük eksiklikleri vardı. Özellikle Arap birliklerinin eğitimi eksikti. Subayları fazla vasıflı değildi. Ekonominin geriliği ve halkın fakirliği nedeniyle askerlerin iaşesinin temini başlı başına bir sorundu. Seferberlik son hasadın kaldırılmasını baltaladığından tahıl kıtlığı başlamıştı. Yerleşik ve göçebe Arapların desteği garanti değildi. Nitekim sadakatleri savaşın aldığı yöne göre değişkenlik gösterecekti.

Paşa'nın karşılaşacağı güçlüklerin ilk işaretleri Şam'a yolculuğunda ortaya çıkmıştı bile. Tren yolculuğunun ilk iki günlük bölümü oldukça rahat geçmişti. Ancak İskenderun Körfezi'nin kuzeyine yaklaşırken İskenderun'a kadar pek çok yerde demiryolunu sel götürdüğü anlaşılınca bir otomobile geçtiyse de araç bir iki kilometre sonra çamur batağına saplandı. Cemal Paşa nihayet Dörtyol'a at sırtında dört saatte varabildi. Orada maiyetiyle birlikte eldeki tek vasıta olarak bindiği demiryolu drezin vagonunda kendi ifadesiyle "hayatında unutamayacağı" tehlikeli bir yolculuk yaparak İskenderun'a ulaştı. Bundan sonra yolculuk daha da zorlaştı. İskenderun'u Kuzey Suriye'ye bağlayan tek imkân olan Halep yolu geçilemez haldeydi. Sözde tamir için kazılan fakat döşenmeyen yol yine Cemal'in tabiriyle bir kanala dönüşmüştü.

Cemal Paşa iki haftadan fazla bir zamanda, Halep ve Hama'daki birlikleri de teftişten sonra Şam'daki karargâhına ulaştığında, müşahede ettiği son derece yetersiz alt yapı ve lojistik sorunları çözülene kadar Süveyş Kanalı'na saldırının ertelenmesi kanısına varmıştı. Bunu İstanbul'a da bildirdi. Ancak maiyetindeki Alman istihbarat subayı Binbaşı Curt Prüfer aynı fikirde değildi. İstanbul'daki amiri Max Oppenheimer'den Enver Paşa'ya Kanal'a saldırının ertelenmesiyle Mısır Araplarının zaten tavsamakta olan Cihad heyecanının kaybolacağı ve cesaretlerinin kırılacağı görüşünü aktarmasını istedi. Aslında saldırının başarısından kendisi de fazla emin olmayan Prüfer'in amacı başkaydı. Savaşın başında İttihad ve Terakki liderlerinin bazılarının hâlâ

Almanlarla ittifaktan vazgeçip İtilaf devletleriyle ayrı barış yapma taraftarı olduğu hakkında duyumlar vardı. İşte Kanal'a bir saldırı buna son verecek, Osmanlının kaderi ayrılmaz şekilde Almanya ile birleşecekti.

Muhtemelen bu görüşün de etkisiyle ama daha çok kurduğu "büyük" savaş stratejisinin bir an önce uygulamaya konması hevesiyle, Enver kısa bir telgrafla Cemal'e Kanal saldırısının öngörüldüğü zamanda yapılması talimatını verdi.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda görevli olan Friedrich Kress von Kressenstein (1870-1948), Kanal seferlerinde görev aldı, komutanlık yaptı. Gazze'de İngilizlere karşı başarılardan dolayı Prusya ordusunun en yüksek madalyası ile taltif edildi.

Enver Paşa'nın Dünya Savaşı'ndan beklentileri Mısır –ve Kıbrıs'ın– İngilizlerden geri alınmasıyla sınırlı değildi. Hayalleri arasında Makedonya ve Batı Trakya başta olmak üzere Avrupa'da kaybedilmiş toprakların tekrar İmparatorluğa katılması, Yunanistan ve Balkan ülkeleri üzerinde yeniden nüfuz kurulması da vardı. Ama asıl amacı Rusya'nın gücünün kırılması ve İmparatorluğun sınırlarının Volga nehrinin doğusuna kadar genişletilmesiydi. Bu, Turan İmparatorluğu'nu kurup başına geçme idealini gerçekleştirmesinin ilk aşaması olacaktı. İşte Enver Paşa'nın bu amaçlarla Üçüncü Ordu komutanlığını bizzat üstlenerek Kafkasya'da Ruslara karşı seksen binden fazla zayiat verdiğimiz, bozgunla sonuçlanan macerasının cereyan ettiği hemen hemen aynı zamanlarda Cemal Paşa da ilk "Kanal harekâtı"nı başlatıyordu.

Süveyş Kanalı'nın aşılıp Mısır'ın tekrar ele geçirilmesi hiç de kolay gözükmüyordu. İngiltere'nin, yaşamsal önemde gördüğü Mısır'daki Sir John Maxwell komutasındaki "Mısır Sefer Kuvveti" yetmiş bin kişilik bir güçteydi. Bunların büyük kısmı gerektiğinde Kanal'ın Batı kıyısında döşenmiş demiryolu vasıtasıyla Süveyş bölgesine süratle intikal edebilecek durumdaydı. Kanal'ın doğusunda acımasız koşullarının hüküm sürdüğü Sina çölü uzanıyordu. Kanal'a ulaşmak için üç yüz kilometreye yakın bir mesafeyi kat etmek ve bunun için gerekli lojistik imkânları sağlamak gerekiyordu.

Bu güçlü görevi göze alan Dördüncü Osmanlı Ordusu'nun Aralık 1914'te Filistin'de toplanan gücü gayrı nizami birlikler dahil elli bine ulaşmıştı. Bunların bir bölümünü oluşturan Sekizinci Kolordu Cemal Paşa'nın Kur-

may Başkanı Alman Yarbay Kress von Kressenstein yönetiminde Süveyş'e saldırıya geçecekti.

Askerlerin moralini yükseltmek ve heyecana getirmek için Cemal Paşa bir Cihad atmosferi yaratılması emrini verdi. Mekke'den Kudüs'e Peygamber sancağı getirildi. Sancağı taşıma görevi Medine'deki Peygamber soyundan gelenlerin en yaşlısı olan Seyid Alevi bin-Fakih ve üç oğluna verildi (rahatsız olan bin-Fakih Kudüs'e varmasından üç gün sonra seyahat yorgunluğuna dayanamayarak ölecek ve ölümü İslâm yolunda büyük fedakârlık olarak övülecekti). Önce Şam'a sonra Kudüs'e trenle götürülen sancak büyük merasimlerle karşılandı. Kudüs'te bütün şehir halkının büyük sevinç ve heyecan gösterileriyle izlediği bir nevi Cihad yürüyüşü başlatıldı. Cihad amacını vurgulamak için İslâm dünyasından gönüllülerin de katılması sağlandı. Lübnan'dan Dürziler, Anadolu ve Mezopotamya'dan Kürt süvari birlikleri, Kafkasya'dan Çerkezler geldiler. Libya'da İtalyanlara karşı savaşmış iki bin sığınmacı da oradaydı. Birüssebi'ye geleneksel giysileri içinde Mevlevi semazenler bile getirtildi. Sekizinci Kolordu'nun yola çıkacağı Auja el-Hafir vahasında merasim üniformasını kuşanan Cemal Paşa askerlerin arasına girerek Peygamber sancağı üzerine yemin ettirdi.

On üç bin civarındaki Osmanlı gücü Sina çölünün zorlu koşulları, su kıtlığı ve iaşe güçlüklerine rağmen üç yüz kilometrelik mesafeyi yetersiz sayıda deveyle ve çoğunlukla yaya olarak yedi günde geçip Süveyş Kanalı'na ulaşır. Liman von Sanders hatıralarında bu geçişi "tüm zamanlar için olağanüstü bir başarı" olarak nitelendirir. Türk ve Arap askerlerinden oluşan birliklerin başlangıçta morali çok yüksekti. Cemal Paşa'nın hatıralarına göre, "Başkomutanından son neferine kadar" büyük ümitlerle ilerleniyordu. Osmanlıların bir umudu da Cihad çağrısına uyacak Mısır "vatanseverlerinin" isyan ederek İngilizleri arkasından vurmasıydı.

Ancak umutlar gerçekleşmedi. Kanal bölgesine varıldığında çıkan büyük bir çöl fırtınası harekâtın gecikmesine ve sürpriz etkisinin kaybolmasına neden oldu. Kanal'ı geçmek için suya indirilen pontonların çoğu İngilizler tarafından kısa zamanda tahrip edildi, karşı kıyıya çıkmayı başaran askerlerimiz ise esir düştü. Bu arada İngilizlerin Kanal'daki zırhlı gemileri ve kruvazörleri ile kıyıdaki zırhlı trenlerinin ateş gücü Osmanlının zayıf sahra topçularını alt etmişti. Bu durumda Kanal'ı geçmenin ve İsmailiye'yi ele geçirmenin kesinlikle mümkün olmadığı sonucuna varan Cemal Paşa 4 Şubat'ta geri çekilme emrini verdi. 15 Ocak 1915'te başlamış olan harekât tam bir ay sonra başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Tek teselli İngilizlerin Os-

manlı güçlerinin peşinden gitmemesi, böylece düzgün bir geri çekilişin yapılabilmiş olmasıydı.

Cemal Paşa sonradan bu yenilginin acısını hafifletmek için bu harekâtı aslında bir gösteri amacıyla planladığını, "Kanal'da kendilerini rahat bırakmayacağımızı İngilizlere anlatarak büyük bir İngiliz kuvvetini Mısır'dan dışarı çıkarmamak gayesini güttüğünü" kaydedecektir. Ona göre, zaten elindeki zayıf kuvvetler ve imkânlarla "İngiliz ordusu gibi faal ve cesur bir ordu" tarafından savunulan yüz metrelik Kanalın geçilip zapt edileceğini "hiçbir zaman hatır ve hayaline getirmemiştir". Cemal Paşa'nın bir anlamda avunmak için gösterdiği diğer bir gerekçe de, bu harekât ile Kanal'ın zaptı için –daha önce bir fikirlerinin olmadığı– ne kadar kuvvet ve araç gerecin gerekli olduğu hakkında bir keşif yapılmış olmasıdır. Ona göre "sefer amaçlarını tamamen gerçekleştirmiş, harcanan emekler boşa gitmemiştir".

Cemal Paşa'nın bütün bu ifadelerine rağmen bir yenilginin söz konusu olduğu kuşkusuzdur. İngiliz resmi raporlarına göre bin şehit, iki bin yaralı verdiğimiz ve yüz elli askerimizin esir düştüğü seferden başka bir ders daha ortaya çıkmıştır. O da, Cemal Paşa'nın ümitlerinin aksine, Cihad ilanının Mısır'daki Müslüman Arapları İngilizlere karşı kalkışmaya tahrik etmediği gibi, Osmanlı saldırı güçlerinin Türk ve Arap unsurları arasında giderek artan bir gerginliğin gözlenmesidir. Nitekim çatışma başlar başlamaz bazı Arap birlikleri kaçmış, bir kısmı zaten baştan katılmamış veya karşı tarafa geçmişti. Özellikle Bedevi savaşçılar ilk anlarda ortadan kaybolmuştu. Bu arada, Arap birliklerin Alman danışmanlara karşı olumsuz yaklaşımlarını, hatta pek çok Türk subayının da Almanların talimatlarına karşı "pasif mukavemet" gösterdiklerini kaydetmek gerekir.

Kanal seferinin başarısızlığı Curt Prüfer'i beklediğinden daha fazla kötümserliğe itti. Patronları Oppenheim ve Büyükelçi Wangenheim'a gönderdiği telgraflardan özellikle İngiliz birliklerindeki Mısırlı askerlerin Mısır'da "bütün kışkırtmalarına ve dağıtılan binlerce Cihad bildirisine rağmen" isyan etmemesinden duyduğu hayal kırıklığı anlaşılıyordu. Bunun yanında birçoğunu kendisinin Osmanlı ordusuna rehberlik yapmaya ikna ettiği Bedevi savaşçıların tam da gerekli oldukları zamanda kaçmalarına fena halde kızgındı. Prüfer'in vardığı sonuç çarpıcıydı: "Mukaddes Cihad bir trajikomedidir". Ancak, Yarbay von Kressenstein'in kendisinin "istihbarat hizmetlerinin başı olarak hizmetlerinden vazgeçilemez olduğunu" yazmasıyla Curt Prüfer Dördüncü Ordu ve dolayısıyla Cemal Paşa'nın emrinde görevine devam etti. Onun talimatıyla yılsonunda Suriye vilâyetindeki kamuoyunu değerlendirmek için uzun bir ge-

ziye çıktı. Filistin ve Lübnan da dahil bölgede her kesimden yaptığı temasların sonucunu Aralık 1915'te Cemal Paşa'ya ve Alman Büyükelçiliği'ne sundu. Rapora göre, Hıristiyanlar arasında büyük bir memnuniyetsizlik hüküm sürüyordu ve hemen hepsi gizlice İtilaf Devletleri'ne sempati duyuyordu. Ancak Prüfer bunların sayısının azlığı ve "korkaklıklarının" ihanetlerini önleyecek olması nedeniyle Hıristiyanlardan endişelenmiyordu. Buna karşı Siyonistler tehlikeliydi. Zira Filistin'de bir devlet kurma amaçlarının İtilaf Devletleri sayesinde gerçekleşeceğine inanıyorlardı. Fakat, Hıristiyanlar gibi Yahudiler de korkak karakterleri nedeniyle bir girişim yapacak durumda değillerdi. Nihayet Prüfer Cemal Paşa'nın "adil fakat sert" politikaları sayesinde Arap milliyetçiliği cereyanının büyük ölçüde zayıfladığı kanısındaydı. Bu iyimser tabloya rağmen İngilizlerin Suriye'ye girmesi halinde yerel halktan destek göreceğini düşünen Alman istihbaratçı böyle bir durumda sürgün edilecek bir dizi "güvenilmez" Hıristiyan ve Müslüman ileri geleni ile Siyonist liderinin isimlerini veriyordu. Cemal Paşa'nın, bölge halkına karşı yürüttüğü yumuşaklıkla sertlik arasında gel-gitler şeklindeki politikaları büyük ölçüde bu rapor çizgisinde sürmüştür. Ayrıca Paşa'nın Prüfer'in listesini de kullandığı anlaşılmaktadır.

Cemal Paşa bir buçuk yıl sonra Kanal'ı ikinci defa zorladı. Birinci seferde tecrübe kazanmış olan Kurmay Başkanı Kress von Kressenstein yönetiminde on bin kişilik bir kuvvetle Süveyş'e Nisan 1916'da tekrar saldırı düzenledi. Bu defa Birüssebi'de üslenen bir Alman uçak filosu da harekâtı destekliyordu. Fakat Şam'dan yönettiği harekâtta yine başarılı olamadı. Osmanlı birlikleri 23 Nisan'da Katya'da ve 3 ila 5 Ağustos'ta Romani'de cereyan eden çarpışmalarda İngiliz savunmasını yaramadı ve mevcudunun üçte bir kadarını kaybederek el-Ariş'e kadar geri çekilmek zorunda kaldı. Romani yenilgisi Cemal Paşa ve Almanların Mısır'ı "kurtarma" hayalini sona erdirmiş oldu. Bundan sonra İngiliz Mısır Ordusu karşı saldırıya geçecek ve bir yıl sonra Gazze'yi kuşatacaktı.

Basra'nın Kaybı

Aslında Osmanlı İmparatorluğu Arapça konuşulan topraklarında ilk askeri darbeyi Basra Körfezi'nde almıştı.

İngilizler Mezopotamya'da uzun yıllardır nüfuzlarını yaymaya çalışmaktaydı. Hindistan yolundaki stratejik önemi yanında İran'da "Anglo-Persian Oil Company" üzerinden sahip olduğu petrol çıkarlarının korunması bu bölgeyi İngiltere için vazgeçilmez kılıyordu. Savaş öncesinde Mezopotamya'daki Osmanlı hâkimiyeti esasen büyük ölçüde zayıflamıştı. Yerel halkın İstanbul'a sadakati kuşkuluydu. Basra'da Seyit el Nakip bağımsızlık kışkırtma-

larında bulunuyordu. Bu meyanda, Körfez'deki İngiliz Siyasi Temsilcisi Knox bölgedeki Arap şeyhlikleriyle anlaşmaları yenilemiş ve Basra'nın Osmanlılardan alınması için işbirliği yapmaları sözünü dahi koparmayı başarmıştı.

Zaten Londra ve Hindistan'da Eylül 1914'ten itibaren gizlice Basra'yı işgal planları yapılmaya başlanmıştı bile. Cihad korkusuyla Osmanlı Devleti'ni zamansız olarak tahrik etmemek için ilk adım olarak Ekim ayında Bahreyn üzerinden Körfez'in karşı kıyısına beş bin kişilik bir İngiliz gücü intikal ettirilmişti. İngiltere'nin 5 Kasım'da Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmesinin ertesi sabahı İngiltere'nin "Hindistan Sefer Kuvveti"ne mensup olan ve takviyelerle yirmi bin mevcuda ulaşan bu birlikler Şatt'ül-Arap'ın Türk karasularına girdiler. Karşılarında Basra'daki Süleyman Askeri Bey komutasındaki Türk garnizonunun gücü sadece beş bin askerden ve Fao ile Abadan'daki küçük birliklerden ibaretti.

Çatışma başlayınca İngiliz savaş gemisi Odin'den açılan ateşle Fao'daki toplar tahrip edildi ve dört yüz kadar Osmanlı askeri mevzileri terk etmeye mecbur oldu. General Delamain komutasındaki Hindistan kuvvetleri takviye aldıktan sonra Basra'ya ilerlemeye başladı. Bu arada karşı saldırıya geçen Osmanlılar İngilizlere kayıp verdirdilerse de geri çekilmek zorunda kaldılar. Denizden destek alan Delamain güçleriyle Osmanlıların 17 Kasım'da Sahil mevkiinde giriştikleri çatışmada karşılıklı ağır kayıplar yaşandı ama sonuçta Türk askerleri yine geri çekilme durumunda kaldı. Bunun sonucunda Osmanlı kuvvetlerinin savunulamaz duruma düşen Basra'yı 21 Kasım'da terk etmesinin ardından İngiliz güçleri 23 Kasım'da şehre merasimle girdiler.

Basra'nın işgaliyle Basra Körfezi'ne hâkim olan ve Abadan'daki petrol tesislerini korumaya alan İngilizler kendilerini şimdilik Mezopotamya'daki amaçlarına ulaşmış saydılar. Sir Percy Cox'un ısrarına rağmen Bağdat'a ilerlemeye girişmediler. Buna mukabil Şatt'ül-Arap bölgesinin bütününü kontrol altına almak için Fırat ve Dicle'nin birleştiği noktadaki Kurna şehrine saldırdılar. Kurna'da elinde kalan kuvvetlerle geri çekilen Süleyman Askeri Bey ve Basra Valisi Suphi Bey güçlü bir savunma yaptılar. Ancak üstün kuvvetler karşısında fazla direnemediler ve sonucunda 3 Aralık'ta Basra vilâyeti valisi Suphi Bey şehri teslim etmek zorunda kaldı. Bin kadar askerimiz de esir düştü.

Şatt'ül-Arap'taki harekât İngilizler için nispeten kolay olmuştu. İngilizlerin kayıpları yüz kadar İngiliz ve Hintli ölü ve altı yüz yetmiş beş kadar yaralıydı. Buna karşı üç bine yakın ölü ve yaralı civarındaki bizim kayıplarımız bunun dört misliydi.

Daha sonra Basra'yı geri alma göreviyle Irak cephesi komutanlığına getirilen Süleyman Askeri Bey emrinde kalan dokuz bin asker kadar bir kuvvetin başında, yerel bazı Arap aşiretlerinin desteğiyle Basra'ya bir saldırı düzenler. İngilizlerle Basra'nın on beş kilometre yakınındaki Şuayyibe mevkiinde karşı karşıya gelir. Ancak, daha önce bir çatışmada yaralanmış olmasına rağmen sedye üzerinden yönettiği savaşı kaybeder ve yenilgiyi onuruna yedirmediği için 14 Nisan 1915 günü tabancasıyla intihar eder.

Osmanlı ordularının Kafkasya ve Süveyş Kanalı'ndaki yenilgileri ile Şatt'ül-Arap bölgesinin kolaylıkla işgali İtilaf Devletleri'nin Doğu'daki savaşı kısa sürede kazanarak bütün güçlerini Batı cephesine yöneltmek umutlarını arttırmıştı. Hatta yenilen Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinden Almanya'nın arkasına sarkarak öldürücü bir darbe vurmayı planlıyorlardı. Zaten daha önce de İmparatorluğun Balkanlar başta olmak üzere her yerde yenilgilerle dolu savaşlar bilançosu Osmanlının askeri gücünü küçümsemeleri için yeter nedendi.

Ancak Osmanlı ordularının art arda kazanacakları iki muharebe, İtilaf Devletleri'nin ümidini boşa çıkaracaktı. Çanakkale zaferi savaşın, hatta tarihin akışını değiştirecek, Kut-ül-Amare'de ise İngilizler Mezopotamya'da yakın tarihteki en büyük yenilgilerini tadacaktı.

Çanakkale Geçilmez

Batı cephesinde 1914 sonbaharından itibaren İtilaf ve İttifak Devletleri'nin orduları karşılıklı öldürücü bir siper savaşının batağına saplanmıştı. Her iki taraf için de tarihin bu en büyük insan kıyımından galibiyetle çıkarak savaşı sonlandırma umudu uzaklaştıkça dikkatler Doğu'da harekât ihtimallerine dönmüştü. İngiliz savaş planlayıcıları bir ara bu üç ülkeyi işbirliğine sevk etmenin siyasi güçlüğüne rağmen Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'yla birlikte İstanbul'a kuzeyden saldırmayı düşündüler. Ama savaşın başından beri ortaya çıkmış bir fikir olarak en çok da Çanakkale Boğazı'nın "zorlanması" ve İstanbul'un işgali üzerinde duruluyordu.

Bu arada, Kanal seferine bir yanıt olarak İskenderun Körfezi'ne çıkartma yapılarak Doğu Akdeniz'in boydan boya işgali ve İstanbul-Şam-Bağdat irtibatının kesilmesi, özellikle Kahire'deki İngiliz komutanlığının üzerinde durduğu bir seçenekti. Ancak Asquith hükümeti zayıf bir hasım olarak gördüğü Osmanlı İmparatorluğu'na öldürücü bir darbe peşindeydi. İskenderun'da sınırlı bir amaç gütmek yerine İstanbul'u alıp Osmanlıyı saf dışı etmek daha çekiciydi. Öte yandan İskenderun planının İngiltere'nin Fransız müttefikini ra-

hatsız etme olasılığı da durdurucu bir etkendi. Savaşın başından beri Suriye üzerindeki iddialarını ortaya koymuş olan ve bölgede güçleri de bulunmayan Fransızlar İngilizlerin kendilerini atlatmasından endişe ediyordu. Hatta İskenderun planını duyan Fransız Dışişleri Bakanı Delcassé anlaşmalarını hatırlatarak İngiliz Bakan Grey'den bundan vazgeçilmesini istemiş, Grey de Kahire'ye ısrar etmemeleri talimatını vermişti.

Çanakkale cephesinin Türk ve Alman subayları bir arada. Ayakta ilk sırada sağdan sola Mirliva Esat Paşa, Miralay Mustafa Kemal, Miralay Mehmet Rüştü; ayakta ikinci sıra sağ başta 15. Kolordu Komutanı Miralay Hans Kannengiesser, sol başta Kaymakam Wilhelm Wilmer, onun arkasında Kaymakam Fahrettin (Altay) Bey.

Zaten aynı sıralarda, Amirallik Birinci Lordu olarak kabinenin savaşta sözü geçen bakanlarından biri olan Winston Churchill'in ısrarıyla Çanakkale Boğazı'nın geçilmesi için büyük bir deniz harekâtının başlatılması kararı alınmıştı bile. Churchill'e göre Çanakkale geçilip savunmasız İstanbul işgal edilince Osmanlı İmparatorluğu saf dışı kalacak, ayrıca kuzeyde Alman ve Avusturya-Macaristan güçlerinin baskısındaki Rusya'ya yardım yolu da açılmış olacaktı. İtilaf Devletleri'nin zaferi Çanakkale'den geçiyordu.

Başta bu plana itiraz eden Savaş Bakanı Kitchener'in sadece deniz gücü kullanılması şartıyla itirazını geri çekmesi hatta harekâta sahip çıkması üzerine hazırlıklar başladı.

Kısa zamanda oluşturulan büyük bir İngiliz-Fransız filosu 19 Şubat 1915'te Çanakkale Boğazı'nın güneyinde belirdi. Filonun güçlü zırhlıları uzun menzilli toplarıyla Türk tahkimatlarını kolaylıkla tahrip edip sadece zayıf bir top atışıyla karşılık görünce İngiliz donanma komutanı geri kalan tahkimatın da birer birer muharebe dışı bırakılması suretiyle İstanbul'a iki hafta içinde ulaşacaklarının garantisini veriyordu. Başkent halkı da bu öngörüyü paylaşır gibiydi. Saray ve çevresi Anadolu'ya kaçma planları yapmaya başla-

İngiltere'de Kraliyet Harp Akademisi'ni bitirdikten sonra orduya katılan Winston Churchill'in (1874-1965) askeri ve siyasi kariyeri özellikle Güney Afrika'daki Boer savaşından sonra parladı. Önce Muhafazakâr Parti'den milletvekili seçilen ve daha sonra Liberal Parti'ye geçen Churchill'in parlak kariyeri Çanakkale'den sonra sönüşe geçecekti. O yıllardaki genç Churchill.

mış, altın rezervleri hemen içerilerde güvenli bir yere taşınmıştı.

İtilaf Devletleri donanması cephane ikmali yapıp 18 Mart'ta geri döndüğünde ilk üç saat kıyı istihkâm ve tabyalarını aynı kolaylıkla dövdü. Ancak ilk sıradaki gemiler yerini ikinci sıraya bırakmak için manevraya başlayınca işler zorlaştı. Mayın dökücülerimizin akıllı yer seçimi sayesinde, geri çekilmekte olan ilk sıra gemi mayın alanına girdi. Art arda infilaklarla üç zırhlı battı, üçü ağır şekilde hasar gördü.

Bu hezimet sonucunda, gözü fena halde korkan İngiliz ve Fransız savaş planlayıcıları Çanakkale'nin sadece deniz gücü ile geçilemeyeceği kanısına vardılar. Bunun ardından da İtilaf siyasetçileri ve komutanları Birinci Dünya Savaşı'nın en yaşamsal kararlarından birini aldılar: Çanakkale Boğazı'nı kara harekâtı ile geçmek.

Gelibolu yarımadasından başlatılması planlanan asker çıkartması için hazırlıklar Nisan'da başladı. Ay sonunda Mısır açıklarında toplanan, savaş gemileri ve kara çıkartması için hazırlanmış irili ufaklı teknelerden oluşturulan İtilaf filosuna on binlerce askerin bindirilmesi tamamlandı. Akdeniz Seferi Gücü adı verilen ve İngiliz, Fransız tümenleri ve Avustralya-Yeni Zelanda Kolordusu'ndan (ANZAC) oluşan 78 bin mevcutlu bu güce Kitchener'in seçtiği General Sir Ian Hamilton komuta ediyordu.

Çıkartma 25 Nisan sabahı Gelibolu yarımadasının güneyindeki altı kumsalda başlatıldı. Yarımadayı savunmak için yeni kurulan Osmanlı 5. Ordusu'nun komutanı Liman von Sanders başta çıkartma yerlerini doğru öngörmemiş olsa da İtilaf kuvvetleri hedeflerine hiçbir zaman ulaşamadılar. Osmanlı askerinin cesaret ve dayanıklılığını, başta Yarbay Mustafa Kemal olmak üzere Türk komutanların basiretini hesaplayamamış olmaları onlara pahalıya mal oldu. Savaş daha ilk aylarda Seddülbahir, Anafartalar ve Arıburnu cephelerinde kanlı bir siper muharebesine dönüştü. İtilaf devletlerinin ka-

Britanya ve Fransız kuvvetleri karadan çıkmayı deneyerek, 25 Nisan 1915'te Gelibolu Yarımadası'nda beş ayrı yere asker çıkardı. Ancak Osmanlı ordusunun güçlü direnişi ile karşılaşan işgalci güçler sonunda aynı yılın Aralık ayında yarımadayı boşaltmak zorunda kaldı. Bu hezimet en fazla Britanya güçlerini etkileyecek, Churchill'in Donanma Bakanlığı'ndan alınmasına neden olacaktı. Gelibolu'daki İngiliz ve Fransız güçleri.

zanamayacağının belli olmasına rağmen bu büyük mücadele Churchill ve Kitchener'in inadı yüzünden yedi aydan fazla sürdü ve iki taraftan yarım milyon askerin hayatına mal oldu. Sonunda İtilaf Devletleri'nin "Akdeniz Seferi Gücü" birlikleri 25 Nisan'da ayak bastıkları aynı yerden, Cape Helles'den, 9 Ocak sabahı Gelibolu'yu terk etmek zorunda kaldı.

Çanakkale zaferimiz dünya tarihinin en çok irdelenen muharebelerinden biridir. Bu konuda Türk ve yabancı tarihçilerin sayısız eseri yayınlanmıştır. Zaferin askeri ve siyasi her türlü yönü hakkındaki yayınlar hâlâ devam etmekte, yeni belgesel filimler çekilmektedir. Bu kitapta esasen Ortadoğu cepheleri dışında bulunan Çanakkale muharebesi ve zaferinin askeri yönü hakkında çok kısa bir özet verilmekle ve bibliyografya bölümünde konuyla ilgili çok kısıtlı esere atıfta bulunmakla yetinilmiştir.

Kitabımızın konusu bakımından Çanakkale'nin önemi Birinci Dünya Savaşı'nı bütünüyle etkilemesi yanında İtilaf Devletleri'nin yenilgisinin Ortadoğu'nun kaderinde de belirli bir rol oynayacak olmasıdır. İngiltere ve Fransa Çanakkale'de başarılı olmaları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun saf dışı kalması halinde aynı zamanda Osmanlı Asya'sına da hâkim olacaklarını hesaplamaktay-

dılar. Ama bu yenilginin savaşın devam etmesini zorunlu kılması nedeniyle, artık bu bölgeye çok daha fazla eğilmelerini, doğrudan müdahale etmelerini gerektiren yeni bir strateji geliştirmek zorunda kaldılar. Ortadoğu yakın tarihi hakkındaki klasikleşmiş *Barışa Son Veren Barış* eserinin yazarı David Fromkin İngiltere'nin bu yeni yaklaşımını "İngiltere'nin Gelibolu'daki sorumluluğu ve kayıplarının bu kadar muazzam olması sanki başlı başına –bu büyük fedakârlığa bir anlam kazandırmak için– savaş sonrası Ortadoğu'da başrolü oynamasını gerektiriyordu" şeklinde gerekçelendirmeye çalışacaktır.

Çanakkale hezimetinin ilk etkileri İngiltere siyasetinde görüldü. Asquith hükümeti düştü, Lloyd George ilk koalisyon kabinesini kurdu. Churchill Amirallik Birinci Lordu makamını kaybetti, Kasım sonunda da geçici olarak siyasetten ayrılıp Batı cephesine subay olarak gitti. Bu arada Lord Kitchener'in yetkileri de kısıtlandı. Ancak hâlâ Ortadoğu konularında sözü geçiyordu.

Çanakkale'deki hezimetleri İngiltere'yi derinden sarsarken, bir yandan da İngilizler Türk askeri hakkındaki değerlendirmelerini gözden geçirmek zorunda kalmışlardı. Osmanlı ordusunu küçümsemenin nelere mal olacağının ikinci örneğini Mezopotamya'da Kut'ül-Amare'de yaşayacak olan İngiliz siyasi ve askeri yöneticileri bundan böyle Ortadoğu cephelerinde giriştikleri bütün harekâtlara kendilerine önceden büyük bir güç avantajı sağlamadan girişmemeye çalışacaklardı.

İngiltere'ye Diğer Darbe: Kut Zaferi

İngilizlerin nispeten kolaylıkla başarıya ulaşan Basra harekâtının ve Süleyman Askeri'nin girişiminin başarısızlığının ardından Osmanlıların Mezopotamya'daki durumu iyice zayıflamıştı. Ağır kayıplar ve kaçaklar sonucu mevcutları pek azalan Osmanlı birliklerinin tekrar eski haline getirilmesi için yerel halktan asker toplanması girişimlerinin yarattığı tepki bu zaafı daha arttırmıştı. Nitekim 1915 Mayıs ayından başlayarak Fırat havzasındaki şehir ve köyler teker teker isyan etmeye başladı. Necef'de başlayan, Kerbela'ya da sıçrayan kalkışmalar Güney Irak'ta Osmanlı yönetimini fiilen sonlandıracak şekilde savaş sonuna kadar devam etti.

Bu ortamda "Hindistan Sefer Kuvveti"nin yeni tayin edilen İngiliz Başkomutanı Sir John Nixon Basra'yı ele geçirmeyi yeterli bulmuyordu. Daha büyük zaferler kazanma peşineydi.

Zaten İngiliz Hindistan Yönetimi (Raj) Mezopotamya'ya Londra'dan çok daha fazla önem veriyordu. Irak'ta işgal edilen yerler İngiliz Raj'ının nüfuz alanını genişletmesi anlamına geliyordu. Genel Vali Sir Charles Hardinge

başta olmak üzere pek çok İngiliz yönetici savaş sonrasında tüm Mezopotamya'nın İngiliz Hindistan hükümetinin kontrolüne girmesini hedefliyordu.

General Nixon –Londra'nın tereddütlerine rağmen– ordusunun önünde kimsenin duramayacağı inancıyla 1915 sonbaharında tekrar harekete geçti. İngilizler ilk önce Basra bölgesindeki Nasıriye'yi işgal etti. Sonra Nixon sahadaki komutanı General Charles Townshend'e Dicle boyunca kuzeye doğru ilerleyişini sürdürmesi emrini verdi. Bu defa hedefleri Nasıriye'den geri çekilen Osmanlı kuvvetlerinin ulaştığı Dicle boyunda yüz elli kilometre kadar güneydeki Kut'ül-Amare idi. Townshend'in top ve makineli tüfekle teçhiz edilmiş 11.000 kişilik kuvveti 28 Eylül'de Osmanlı mevzilerine saldırdı. Bir gün süren ve her iki tarafın ağır kayıplar verdiği savaşın ardından Türk askerleri düzenli şekilde şehri terk etti.

Böylece İngiliz güçleri Mezopotamya topraklarında bir etap daha ilerlemiş oldular. Ancak kat ettikleri her mesafe ana üslerinden kopmalarına, lojistik imkânlarının ve iletişim hatlarının zayıflamasına neden oluyordu. Buna karşı Osmanlı ordusu her defasında tekrar toparlanıp direnişe geçme imkânını kazanıyordu.

Daha da önemlisi savaşın başından beri ilk defa Mezopotamya'daki Osmanlı ordusu İngiliz işgalcileriyle eşite yakın güce ulaşmıştı. Eylül 1915'te Altıncı Ordu olarak yeniden düzenlenen Türk kuvvetlerinin başına Alman mareşali von Goltz getirilmiş, komuta kademesi de yetenekli komutanlardan oluşturulmuştu.

General Nixon'un iddiası Bağdat'ı almaktı. Bu görevi verdiği Townshend'in komutasında 14.000 askeri vardı. Ayrıca daha önce işgal edilen merkezlerde 7.500 İngiliz-Hint askeri daha bulunmaktaydı. Bağdat'a doğru yürüyüşe geçen ve ilk başlarda zayıf bir direnişle karşılaşan Townshend'in şehrin kapılarına dayanması çok sürmedi. Ancak orada işler tersine dönmeye başladı. Kasım sonunda Bağdat dışında Selman-ı Pak'ta karşılaştığı direnişi, ikmal hatlarından çok uzağa düştüğü için bu defa aşamadı. 22 Kasım'da başlayan ve karşısındaki 12.000 civarındaki Osmanlı güçleriyle, kuvvetlerinin yarısını kaybettiği üç gün süren kanlı bir çatışmadan sonra 25 Kasım'da Kut'ül-Amare'ye stratejik bir geri çekilme harekâtı başlattı.

Bu adım İngilizlerin Mezopotamya kampanyasında bir dönüm noktası oldu. Osmanlı ordusu savunmadan hücuma geçebilecek duruma gelmişti. Selman-ı Pak aynı zamanda Bağdat'ta ve genellikle bölgede Osmanlı askeri gücü hakkında giderek artan güvensizliğe son vermiş, bölgede isyanın sınırındaki Şii ağırlıklı Arap aşiretlerini Osmanlı tarafına tekrar çekme zeminini hazırlamıştı. Nitekim Cihad çağrısını yenileme amacıyla 19 Kasım'da Necef'te

Enver Paşa'dan kendinden küçük olan amcası Halil Paşa (1882-1952), İttihad ve Terakki'nin ilk üyelerinden olup, Birinci Dünya Savaşı'nda Irak cephesinde görev yaptı. 29 Nisan 1916'da Dicle kıyısındaki Kut kazasında İngiliz general Charles Townshend komutasındaki 13 bin Britanya askerini esir almakla ün salan Halil Paşa'ya , Cumhuriyet'ten sonra bir süre Türkiye'de yerleşmesine izin verilmedi.

Hazreti Ali'nin sancağının açılması üç gün sonra Selman-ı Pak'ta İngilizlere karşı ilk muharebenin kazanılmasının işareti sayılmıştı.

Townshend'in 2 Aralık 1915'te çekildiği Kut'ül-Amare Dicle üstünde altı bin nüfuslu büyücek bir kasabaydı. Halkı hububat ve meyan kökü ticareti sayesinde oldukça refah içinde sayılırdı. Şehirde devlet binaları dışında iki cami ve büyücek bir kapalı çarşı vardı. Ancak askeri yönden Townshend'in seçimi pek de isabetli sayılmazdı. Şehrin üç tarafı Dicle sularıyla sınırlıydı. Dördüncü tarafı tahkim eden Townshend bir anlamda kendini hapsetti. 2 Aralık'ta Türk öncü birliklerinin gelişini takiben 8 Aralık'ta 9. Kolordu komutanı Nurettin Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Kut'ül-Amare'yi tamamen kuşattı. Sadece iki aylık erzakı bulunan Townshend 12.000 askeriyle birlikte çaresizce mahsur kalmıştı.

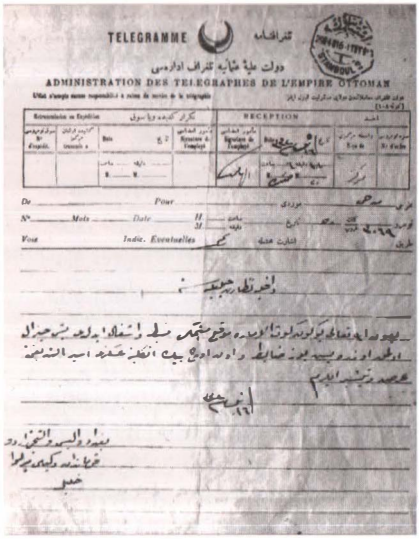
Kuşatmanın başlamasının ardından Mareşal von der Goltz Kut'ta İngilizlerin çıkışını önleyecek bir güç bıraktıktan sonra nehrin güneyinde İngilizlerin gönderebilecekleri bir kurtarma gücünü önleyecek bir mevkiye yerleşti. Gerçekten de İngilizler yöredeki –aslında yetersiz– güçleriyle birkaç kurtarma harekâtına giriştilerse de hepsinde başarısız oldular.

Ancak daha önce Osmanlılar da Kut'ül-Amare'yi ele geçirmek için başarısız bir girişimde bulundular. İngilizleri kuşatmayı sıkılaştırarak teslim olmaya mecbur etmeyi tercih eden Mareşal von Goltz'ün talimatına rağmen şehri taarruzla almayı seçen Nurettin Paşa 24 Aralık 1915'te top ateşiyle saldırıya geçti. Ancak savunanlara nazaran daha fazla kayıplar vererek mevzilerine geri dönmek zorunda kaldı. Bundan sonra bir daha saldırıyı düşünmedi ve von Goltz'un yaklaşımı yönünde Kut'un bütün ikmal yollarını kesmeye ve İngilizlerin savunma mevzilerini sürekli ateş altında tutmaya yöneldi. Bu arada, Alman uçakları bölgede ilk hava bombardımanı gerçekleştirdi. Ancak

yaptığı taktik hatası nedeniyle Nurettin Paşa Kafkas cephesine nakledildi ve yerine 9. Kolordu komutanı olarak Enver Paşa'nın –kendisinden daha genç– amcası Halil Paşa tayin edildi. (Halef selef olan bu iki paşa yakın tarihimizde oldukça farklı imajlara sahiptir. Sakallı lakaplı Nurettin Paşa Kurtuluş Savaşı'nın ardından İzmit'te Ali Kemal'i ve İzmir'de İzmir Metropoliti'ni linç ettirmek, İzmir yangınını teşvik ve daha sonra mebusan seçimlerinde entrikalara girişmek gibi iddiaların konusu olmuş tartışmalı bir kişiliktir. Sonradan Atatürk'ün isteği ile Kut soyadını alacak olan Halil Paşa ise yeğeni Enver Paşa'nın etkisi altında Kafkasya'da Ankara hükümetinin iyi gözle bakmadığı bazı askeri harekâtlara katılmakla beraber Cumhuriyet ilânından sonra Türkiye'ye dönmüş ve hep Kut'ül-Amare kahramanı olarak hatırlanmıştır.)

General Nixon'un durumu gittikçe ümitsizleşen General Townshend'i kurtarmak için görevlendirdiği Korgeneral Fenton Aylmer Osmanlı güçleriyle ilk olarak 7 Ocak'ta Kut'un kırk kilometre güneyindeki Şeyh Said mevkiinde çatışmaya girişti. Dört bin kayıp vermesine rağmen bu mevkiye yerleşti, hatta Townshend'e imdadına yetişmekte olduklarını telgrafla bildirdi. Ama el-Vadi ve Hanna'da iki defa daha Osmanlı hatlarını yarmaya çalışsa da Türk güçlerinin kararlı direnişi karşısında büyük kayıplar vererek başarısızlığa uğradı ve yeni bir deneme için takviye beklemeye başladı. Şubat ayı boyunca Mezopotamya'ya bir yandan İngiliz takviye kuvvetleri gelirken diğer yandan Osmanlı ordusu da yeni birliklerin gelişiyle güçleniyordu.

General Aylmer Mart 1916'da Townshend'i kurtarma harekâtını yeniden başlattı. Hedefi Osmanlıların Kut'a sadece on kilometre uzaklıktaki Sabis (Dujaila) müstahkem tabyasıydı. Bu tabyanın pek az güçle savunulmakta olduğu istihbaratını alan General Aylmer'in planı bir sürpriz operasyonu ile burasını işgal etmek ve hemen sonra da Kut kuşatmasını kırmaktı. Ancak o zamanların –Batı cephesinde de uygulanan– önce yoğun bir top bombardımanından sonra siperdeki düşmana karşı piyade hücumuna geçme taktiği yüzünden daha önce kuvvetlerinin yarısını, yani yaklaşık on bin askerini kaybetmiş olan General yine aynı taktikte ısrarlıydı. İsteği üzerine Dicle'nin güneyinden yollanan on beş bin askerlik bir takviye Sabis tepesine (Dujaila) vardığı zaman saldırısına yine kaleyi bir bombardımanla dövmekle başladı. Ancak böylece sürpriz unsuru yok olunca Türk komutan –sonra Sabis soyadını alacak olan– Ali İhsan Bey müstahkem mevkiye Dicle üzerinden derhal takviye kuvvetleri gönderdi. Aylmer'in askerleri dümdüz ovada saldırıya geçtiklerinde bir tanesi bile kaleye ulaşamadan dört bin kayıp verdiler. "Sabis Tepesi muharebesi" adı verilen bu çatışma Türk ordusunun moralini yükselten büyük bir zaferdi. İn-

TELEGRAMME

تلغرافنامه

دولت علیهٔ عثمانیه تلغراف ادارهسی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

RECEPTION

De Pour

N° Mots Date H M

Vue Indic. Eventuelles

Kut'ül Amare'deki kuşatma ve sonuçları üzerine farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bir görüşe göre, Kut'ta kazanılan bu zafer bilinçli olarak unutturulmuş olup, gerçekte Çanakkale'ye eşdeğer bir harekâttır. Başka bir görüş ise, bir yıl sonra İngilizlerin toparlanarak Kut'u tekrar alıp, Bağdat'ı da ele geçirdiklerini öne sürerek, böyle bir zaferin ne anlama geldiğini sormaktadır. Halil Paşa'nın Townshend'in esir alındığına dair telgrafı.

gilizlerin ise Townshend'i kurtarma umudunu büyük ölçüde kırmıştı. Halil Paşa bu başarıdan yararlanarak Townshend'e teslim olma çağrısında bulundu. İngiliz general bunu reddetse de yiyeceklerinin tükeneceği 17 Nisan'a kadar yardım yetişmez ise teslim şartlarını görüşmek hususunda Londra'dan talimat istedi. Bu arada, son şansını da kullanamayan General Aylmer komutanlıktan alındı ve pasif bir göreve atandı.

İngilizlerin son girişimi Aylmer'in yerine geçen tümgeneral Sir George Gorringe komutasında yapıldı. O da selefiyle aynı hataları tekrarladı ve cepheden hücumlarda ısrar ederek iki haftada on bin zayiat verdi. Nihayet 22 Nisan'da General Gorringe harekâtı durdurdu. İngilizlerin devam edecek mecali kalmamıştı.

Böylece kurtarma girişimlerinden ümit kalmamış ve İngiliz garnizonunun gıda stoku tamamen tükenmişti. Hatta atların yenilmesine kadar açlık çekilmeye başlanmıştı. Bu arada en fazla etkilenenler vejetaryen Hintli askerlerdi. Bu durumun sürdürülemeyeceğinin anlaşılması üzerine 26 Nisan 1916'da Londra'daki Savaş Bürosu Townshend'den teslim olmasını istedi. Teslim koşullarını görüşmek üzere Albay Edward Beach ile birlikte Kahire'deki Arap bürosundan vaktiyle Parlamento üyeliği yapmış ve Türk dostu olarak bilinen Yüzbaşı Aubrey Herbert ve teğmen T.E. Lawrence'i görevlendirdi. Müzakerelerde Herbert ve Lawrence İngiliz güçlerinin serbest kalması için bir milyon (iki milyon iddiası da var) İngiliz Sterlini önerse de, bu arada az zaman önce Bağdat'da tifüsten ölen Mareşal von Goltz'un yerine Altıncı Ordu Komutanlığına atanmış olan Enver'in amcası Halil Paşa bu utanç verici öneriyi Enver Paşa'dan aldığı talimatla –veya değişik bir anlatıma göre re'sen– reddetti. Sonunda İngilizler silahlarını ve cephanelerini imha ettiler ve 29 Nisan günü kayıtsız şartsız teslim oldular. Yüz kırk altı gün süren kuşatma sona erdi. Townshend savaş esiri olarak İstanbul'a gönderildi, harp sonuna kadar esare-

tini Büyükada'da lüks sayılabilecek koşullarda geçirdi. Buna karşı açlık çeken ve hastalıktan kırılan on iki bin civarındaki –büyük çoğunluğu Hintli olan– esir askerleri önce yüz elli kilometre uzaklıktaki Bağdat'a, sonra sekiz yüz kilometre ötede Anadolu'ya yaya olarak gönderildiler ve orada demiryolu inşaatlarında çalıştırıldılar. Pek azı hayatta kalabildi.

Townshend'in kuvvetleri Bağdat'a ilerlemeleri ile teslim olmaları arasında on bin zayiat vermişti. Onları Kut'tan kurtarmak için dört ay süresince yapılan operasyonlarda yirmi üç bin İngiliz askeri daha ölmüştü. Osmanlıların kayıpları on bin kadardı. Hindistan Ordusu Başkomutanı Beauchamp Duff Ekim ayında görevden alındı ve bir yıl kadar sonra intihar etti.

İngilizlerin tarihte o zamanlara kadarki en büyük yenilgisi olan Kut Türkler için büyük bir zaferdi ve bütün İmparatorlukta ve özellikle Bağdat başta olmak üzere bütün Irak'ta şanına uygun şekilde kutlandı. Bununla beraber, ileride görüleceği gibi bu zafer İngilizlerin Mezopotamya'yı işgalinde ancak geciktirici bir durak olarak kaldı. Dünya Savaşı'nın gidişatında Çanakkale zaferiyle mukayese edilemeyecek kadar sınırlı bir rol oynadı.

Çanakkale'den sonra gelen bu ikinci hezimetlerinde İngilizlerin Osmanlı askerini küçümsemelerinin ve kendilerine fazla güvenmelerinin katkısı büyüktü. Artık bu tarz hatalara düşmemek için daha gerçekçi planlar yapmaya çalıştılar. Bunlar arasında Osmanlıyı Arapları kullanarak içinden çökertmek planı öne çıkmaya başlamıştı.

ARAP İSYANINA DOĞRU

İngilizlerin Arap İsyanını Ateşleme Umudu

Aslında daha önce değinildiği üzere Osmanlıyı içeriden vurmak için Araplardan yararlanma fikri savaş öncesinde Şerif Hüseyin'in büyük oğlu Abdullah'ı Kahire'ye göndererek Kitchener ile Storrs nezdinde isyan etmeleri halinde İngilizlerden destek alıp almayacakları hususunda yaptığı sondajlarla zaten gündeme girmişti. Savaş patlayınca o zaman Kitchener'in olumlu karşılamadığı bu temasları hatırlayan Ronald Storrs Şerif Hüseyin'le olası işbirliği konusunu Kahire'deki Sudan temsilcisi ve istihbarat şefi Sir Gilbert Clayton'la paylaştı. Sonradan Kahire'de oluşturulacak "Arap bürosunun" üst makamı olarak Ortadoğu politikalarında önemli etki sahibi olacak olan Clayton, Storrs'a konuyu Kitchener'e yazılı olarak sunması talimatını verdi.

Kitchener aslında savaşın ancak Almanları Batı cephesinde yenerek kazanılabileceği kanısındaydı. Ortadoğu onun için öncelik taşımıyordu. Ancak böl-

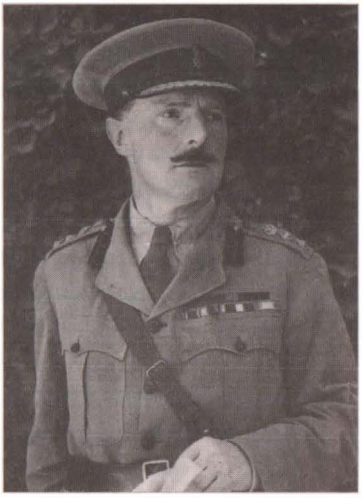
geyi iyi bilen birisi olarak İngiltere'nin özellikle Süveyş havzasındaki stratejik çıkarlarının bilincindeydi. Ayrıca durumun savaş öncesine göre değiştiğinin ve Hüseyin'in Almanların yardımıyla İstanbul'un baskısı altında kalarak karşı tarafta yer alması tehlikesinin belirdiğinin farkındaydı. Bu nedenlerle derhal Storrs'tan Abdullah'a bir ulak göndererek, İstanbul'un Almanlarla birlikte Şerif Hüseyin'e savaşa katılma baskısı yapmaları halinde, babasının ve Hicaz'daki Arapların İngiltere'nin yanında mı karşısında mı olacağını öğrenmesini istedi.

Storrs'un hatıralarında "küçük İranlı ajanım Ruhi" diye bahsettiği – buna karşı Arap tarihçi George Antonius'un Ali Efendi adlı bir Mısırlı olduğunu ileri sürdüğü– ulak Ekim 1914 başında Mekke'ye vararak Storrs'un Kitchener'in talimatı çerçevesinde kaleme aldığı mektubu Abdullah'a verdi. Hemen sonra da Şerif Hüseyin tarafından kabul edildi. Mekke Emiri, Storrs'a kalbinin sonuna kadar açık olduğunu, Osmanlının kendi haklarını ihlal ettiğini, bu nedenle İngilizler yardım ellerini uzatırsa bu "zalimlere" değil iyilik yapanlara yardım edeceklerini söyledi ve bunun Allah'ın emri olduğunu ve Allah'tan başka korkusu olmadığını ilave etti.

Storrs'un ulağının sözlü raporuna dayanan bu ifadeler Şerif Hüseyin'in isyana ilk adımını attığını ve kendisi ve oğullarının hayatını tehlikeye atma riskini aldığını gösteriyor. Ancak Mekke Şerifi Storrs'un mektubunun muhatabı Abdullah'ın imzasıyla yolladığı yazılı yanıtında son derece ihtiyatlı ifadeler kullanıyor. Abdullah'ın ağzından İngiltere ile daha yakın bir "birlik" umuyor ancak "İngiltere'nin Emir'i herhangi bir yabancı ve Osmanlı saldırısından koruyacağı hususunda yazılı garanti" istiyor. Diğer bir deyişle İngiltere'den yazılı teminat almadan Osmanlı'ya karşı tutum almayacağını vurguluyor.

Ayrıca Mekke Şerifi'nin İngilizlerin hâkimiyetine girmeye niyeti olmadığı da anlaşılıyor. Mektupta, herhangi bir eyleme girişmeden önce Kitchener ve Storrs'un "Arabistan'ın içine" herhangi bir müdahale girişiminde bulunmamayı taahhüt etmelerini istiyor. Burada Arabistan'dan nerenin kastedildiği belli değil. Hüseyin'in sadece Hicaz'dan mı, bütün Arabistan yarımadasından mı, hatta yoksa bütün Suriye ve Mezopotamya'dan mı bahsettiği anlaşılmıyor. İleride doğacak önemli anlaşmazlıkların bir ilk adımı olan bu belirsizlik İngilizler tarafından kurcalanmıyor. Kendi anlayışlarına göre yol almayı tercih ediyorlar. Bir yandan, halifeliğin cihad ilanını dengeleyecek bir güç olarak etkili olabilmesi için Şerif Hüseyin'in bütün Arapları temsil eden bir lider olarak gösterilmesi işlerine geliyor. Diğer yandan, şimdiden ucu açık bir taahhüde girmek yerine Şerif'in sadece halen yönettiği Hicaz üzerindeki otoritesini garanti etmeyi öngörüyorlar.

Nitekim, Hüseyin'e Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in de onayıyla Kitchener'in verilecek yanıt konusundaki Storrs'a talimatında "Arap milleti bu savaşta İngiltere'ye destek olursa İngiltere Arabistan'ın içine hiçbir müdahalede bulunmamayı ve Araplara dış saldırılara karşı her türlü yardımda bulunmayı taahhüt eder" ifadelerine yer veriliyor. Bu şekilde "Arabistan"ın anlamı üzerindeki belirsizlik sürdürülüyor. Storrs'un nihai cevapta kendiliğinden bu terimin içeriğini sınırlamaya çalışması ve "Arabistan" terimini kullanmadan "İngiltere'nin Şerifliğin bağımsızlık, hak ve ayrıcalıklarını Osmanlılar başta, her türlü yabancı saldırına karşı garanti edecektir" ifadesini kullanması durumu kurtarmıyor. "Arabistan'ın sınırları ve kapsamı" daha sonra hem Araplarla ilişkilerde hem İngiliz hükümetinin kendi içinde büyük tartışmalara yol açacaktır.

Arap İsyanı'nın örgütlenmesinde önemli görevler yüklenen, Şerif Hüseyin'le Britanya hükümeti arasındaki ilişkileri düzenleyen Ronald Storrs (1861-1955), Ortadoğu'nun İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda şekillenmesinin önemli mimarlarından biridir. Kudüs'ün ilk askeri valisi olan Storrs, daha sonra Kıbrıs ve Kuzey Rodezya'da da askeri vali olarak görev yapmıştır.

Bu ilk mektuplaşmadaki diğer belirsizlik Hüseyin'in "İngiltere'nin Arabistan'ın içine müdahale etmeme garantisi verme" isteğiyle ilgiliydi. Acaba Şerif İngiltere'nin krallığının sadece iç işlerine karışmamasını mı istiyordu? Yoksa dışişleri de garantiye dahil miydi? Abdullah'ın cevabi mektubu bu konuda çok açıktı. Hüseyin İngiltere'nin "açıkça ve yazılı olarak" Emirliğin "bağımsızlığını, hiçbir istisna ve sınırlama olmadan korumasını" talep ediyordu. İngilizler bu ifadeye rağmen emirliğin "bağımsızlığını" sadece Türkiye'den bağımsızlık olarak yorumluyorlardı. Her durumda Şerif Hüseyin önemli konularda kendilerine danışacak ve verdikleri tavsiyelere göre hareket edecekti. O zamanlar İngiliz hükümet çevrelerinde Arapların Batı desteği olmadan kendi kendilerini yönetebileceklerine inanan hemen hemen hiç kimse yoktu.

Nihayet İngilizlerin Şerif Hüseyin'e yanıtlarının sonunda Halifelik ümidini vermesi de başka bir sorundu. Halifeliğin sadece ruhani değil dünyevi yetkilere de sahip bir mevki olduğunun farkında olmayan Kitchener Şerif Hüseyin'in dünyevi iddialarını, yani Arabistan İmparatorluğu hayallerini

istemeden alevlendirdiğini bilmiyordu. Kaldı ki Hıristiyanların desteklediği bir Halife adayının şansının sıfıra ineceği bir yana, İngilizlerin Müslümanların işlerine karışmakta bir çıkarları da yoktu. Kısacası Kitchener'in bu mektubu İngiliz diplomasi geleneklerine uymayan gaflarla dolu bir metin olarak tarihe geçecekti.

Storrs'un ulağı Süveyş'ten Mekke'ye mektubu götürdüğünde yine Abdullah'ın ağzından yazılı bir yanıt alana kadar bekledi. Yanıt İngilizler açısından oldukça cesaret vericiydi. Şerif Hüseyin mektubunda biraz dolaylı olarak İngilizlerin yardımı olmasa da Osmanlıya karşı isyan edebileceğini bildiriyordu. Şerif ulağı kabul ettiğinde daha açık konuşmuştu. Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinin iyice kötüleştiğini söylüyor, açıkça Müslüman milletlerin yok olmasını istediğini düşündüğü İttihad ve Terakki hükümetini suçluyor, artık İmparatorluğa sadakat borçlarının kalmadığını, Halifeliğe ihanet ettikleri için Allah'ın ve Kur'an'ın emrini yerine getireceklerini belirtiyordu. Hüseyin bu arada hissi bağı bulunan Abdülhamid'i tahttan uzaklaştırdıkları için İTC'ye kin duyduğunu saklamıyordu. Ancak sonunda Mekke Emiri'nin yazılı yanıtındaki şu ifadelerden Türkiye'ye karşı ayaklanmaya henüz hazır olmadığı anlaşılıyordu: "Yegâne yol göstericimiz olan İslâm hemen hareket etmemizi önlüyor." Şerif ulağa "Eyleme geçmeyi ertelememiz gerektiği kanaatindeyim" diyerek bunu şifahen daha açık şekilde belirtiyordu. İslâm'ı gerekçe göstermesinin nedeni pek açık olmamakla beraber Hac mevsiminin yaklaşması olabilir. Her halükârda Şerif Hüseyin için sadece bir erteleme bahis konusuydu. Bunu mektubunda "pek uzak olmayan zamanı geldiğinde, bütün Osmanlı ordusu üzerimize gelse de, harekete geçeceğiz" şeklinde ifade ediyordu.

Bu yanıt ve ulağın sözlü aktarımları İngilizleri memnun etti. Şerif için koşulların olgunlaşmasını beklemeye başladılar. Bu süre içinde Osmanlılara karşı Arapların kullanılmasını planlama faaliyeti aksamadan devam etti.

İngiliz Planlaması Sürüyor

Bunsen Komitesi'nin raporunu vermesinden sonra Kitchener'in talimatıyla Komitedeki özel temsilcisi Mark Sykes hükümet tarafından raporun bulgularını İngiliz yerel makam ve temsilcileriyle tartışmak üzere Ortadoğu'ya gönderildi. Balkanlar'a, iki kere Mısır'a, Basra Körfezi'ne ve Hindistan'a giden Sykes'ın bu gezisi altı ay sürdü, tespitlerini Hükümet üyelerine sunduğunda 1915 yılının sonuna gelinmişti.

Sir Mark Sykes'ın tavsiyelerinin başında Mekke Şerifi Hüseyin'i isyana teşvike mutlaka öncelik verilmesi geliyordu. Savaş öncesindeki ilk temastan

ve Kitchener ile mektuplaşmasından sonra Şerif Hüseyin'den henüz bir haber almamalarına rağmen Kitchener'in Kahire'deki adamları Storrs ve Clayton Şerif'i merkez alan planlar yapmayı zaten sürdürüyordu. Tasarıları Arapların desteğiyle kazanılacak savaş sonunda bütün Arapça konuşulan topraklarda bir "Mısır İmparatorluğu"nun kurulmasıydı. İmparatorluğun ruhani lideri Halife ilan edilen Şerif Hüseyin olacak, kukla bir Mısır Kralı tahta oturtulacak, asıl yönetim gücü İngiliz Yüksek Komiseri'nin elinde bulunacaktı. Yüksek Komiser tabii ki Lord Kitchener'den başkası olamazdı. Bu planın aksayan tarafı Fransa'nın Suriye üzerindeki iddiası idi. Ancak Sykes'ın bunu büyük bir engel olarak görmediği, müttefik Fransa'nın başka bir şekilde tatmin edilebileceği düşüncesinde olduğu anlaşılıyor.

Fakat tasarıya asıl muhalefet bunun duyurulduğu İngiliz Hindistan yönetiminden geldi. Hindistan Kral Naibi –ve Genel Vali– Sir Charles Hardinge'nin politikası Hindistan'ı tam güvenceye almak için Mezopotamya'yı ilhak etmekti. Bölgeye gönderdiği askerlerin işgal ettiği toprakları savaştan sonra da korumak amacındaydı. Kahire'nin planını tamamen hayalci ve tehlikeli görüyordu. Hardinge'ye göre Arapların kâğıt üstünde bile olsa bağımsızlığı söz konusu olamazdı. Bu ırkın temsilî kurumlarla yönetilme kapasitesi yoktu. İngiliz Hindistan Yönetimi Halifeliğin Türklerden alınmasının Hindistan'daki Müslümanların tepkisini çekeceğinden de endişe ediyordu. Ayrıca Şerif Hüseyin'in nüfuz ve kabiliyetleri hakkında da kuşkuları vardı. Körfez'de temasta oldukları Arap şeyhlerinin hiçbiri Hüseyin'i destekleyecek gibi gözükmüyordu. Hatta bir Arap lideri seçilecekse Hindistan'ın adayı Vehhabilerin şefi İbni Suud idi.

Buna karşı Kitchener ve Kahire, kutsal yerlerin bekçisi sıfatıyla sahip olduğu dini prestij ve Hicaz'ın Arap yarımadasındaki stratejik konumu nedeniyle Şerif Hüseyin'le işbirliği yapmanın diğer Arap liderlere nazaran çok daha avantajlı olduğu kanısındaydı. Ayrıca Hüseyin'in Cihad çağrısına katılması büyük bir tehlike olarak görülüyordu ve Emir'in mutlaka kendi saflarına çekilmesi gerekiyordu.

Zaten Kitchener 'in otoritesini arkalarında bulan Kahire ekibi kısa bir süre sonra İngiliz politikalarının oluşmasında nihai karar verici durumuna geldi. Sykes'in döndükten sonraki tavsiyelerinden biri Arap meselelerinde tek yetkili olacak bir Arap bürosunun kurulmasıydı. Kendisi ve Storrs, Clayton gibi subayların söz sahibi olacağı bu büro önerisi yine Hindistan İngiliz Yönetimi'nin itirazıyla Mezopotamya'yı hariç tutmak kaydıyla kabul edildi. Ayrıca müstakil bir büro yerine Kahire istihbarat dairesinin bir parçası olarak

oluşturuldu. Bu birimin başına Donanma İstihbaratı'na çalışmış bir arkeolog olan David Hogarth getirildi. Birim Sudan İngiliz yönetiminden subayların ve vaktiyle *London Times*'da çalışmış Philip Graves'ın katılmasıyla faaliyete başladı. Savaştan önce Osmanlı Jandarması'nda çalışmış olan Wyndham Deedes'in Gelibolu'dan Kahire İstihbaratı'na tayiniyle birim bir Türk uzmanı da kazanmış oldu. O arada Hogarth birimin kadrosuna kendisiyle Oxford Ashmolean Müzesi'nde çalışmış olan ve kariyeri boyunca himaye ettiği T.E. Lawrence isimli genç bir adamı da aldı. Sonradan "Arabistanlı Lawrence" unvanıyla şöhret kazanacak olan henüz yirmi sekiz yaşındaki bu genç adamın faaliyetleri ilerideki sayfalarda sıklıkla karşımıza çıkacak, bu arada, Ortadoğu tarihinin şekillenmesindeki rolü irdelenmeye çalışılacaktır.

1916 başlarına gelindiğinde Kahire Ortadoğu politikalarının oluşturulmasında söz sahibi olmaya çalışan genç muhteris Parlamento mensupları, subaylar ve bürokratların merkezi olmuştu. Esas karar vericiler ise Londra'da Lord Kitchener ve temsilcisi Sir Mark Sykes idi.

O sıralarda Mısır Başkonsolosu (Valisi) Korgeneral Sir Henry McMahon'du. Lord Kitchener Savaş Bakanı olduğunda kısa bir süre Başkonsolos olarak vekilliğini yapan Sir Milne Cheetham'dan görevi devralan McMahon'un – savaşın süratle bitmesiyle görevine dönmesi öngörülen Kitchener'in– vekili olarak görev yapması öngörülüyordu. Son görevi Hindistan yönetimi Dışişleri Sekreterliği olan McMahon'un ise kendisini kalıcı olarak gördüğü anlaşılıyor. Yeni Vali aslında Hindistan hakkında geniş bilgisi olmakla birlikte Ortadoğu ile ilgili herhangi bir tecrübeye sahip değildi. Bu nedenle de olsa gerek yeni maiyeti Storrs ve Clayton'un fikirlerini ve planını çok geçmeden kabullendi. Eski çevresinin, yani Hindistan yönetiminin itirazlarını kulak ardı ediverdi.

McMahon benimsemiş olsa da İngilizlerin planı altı ay daha beklemede kaldı. Bu dönemde Şerif Hüseyin kendi cenahında boş durmadığı gibi İngilizlerin Araplara ilgisinin daha da artmasına neden olan başka gelişmeler de oldu.

Şerif Hüseyin'in Sancıları

Şerif Hüseyin'in İttihad ve Terakki hükümeti ile zaten gergin olan ilişkileri savaşın çıkmasından ve Cihad ilanından sonra daha da kötüleşmişti. İstanbul Şerif'in asker toplamasını istiyor, daha önemlisi, Cihadı onaylamasını talep ediyordu. Bu desteğin Mısır, Sudan ve Hindistan'daki Müslümanların İngilizlere karşı isyana teşvik edilmesine katkısı olacağına inanılıyordu.

Ancak Şerif Hüseyin her iki talebe karşılık vermekte ayak sürüyordu. İTH'ye Cihadı şahsen desteklediği, ancak bunu açıklamasının riskli olduğu

cevabını veriyordu. Ona göre İngilizler buna tepki olarak Hicaz'ı abluka altına alabilir, belki limanlarını topa tutabilir, bu şekilde halkını açlığa mahkûm edebilirdi. Zaten yaklaşan Hac da tehlikeye düşebilirdi. Askere gelince, "elinden geleni yapacaktı".

Şerif Hüseyin bu arada bölgedeki diğer Arap liderlerine ulaklar yollayarak –İngilizlerle temasından bahsetmeden– Cihadı onaylamayıp Osmanlıya karşı çıkarsa nasıl tepki göstereceklerini öğrenmeye çalışmaktaydı. Zaten İngilizlerden yana olan İbni Suud Hüseyin'e Cihad çağrısını umursamamasını önerdi. Bazı Körfez şeyhlerinin ise, Osmanlıya direnmesini uygun görmeseler de Emir'e açıkça cephe almayacakları anlaşılıyordu.

Ocak 1915'te Şerif Hüseyin Hicaz Valisi'nin bir tedbirsizlik sonucu kaybettiği ve eline geçen bir belgeden İstanbul'un savaş sonunda kendisini azledeceğini, ancak bu kararın savaş çıktığı için ertelendiğini öğrendi. Bunun üzerine zemin yoklamak için ortanca oğlu Faysal'ı İstanbul'a gönderdi. Hem Sadrazamla, hem Talât ve Enver ile görüşen Faysal'a İTC liderleri babasının Cihadı alenen onaylaması halinde korkacak bir şeyi olmadığı teminatını verdiler. Bu temaslarda Faysal tamamen alttan alıyordu. Sultan Reşad tarafından kabulünde, Cemal Paşa'nın hatıralarında aktardığına göre, babası ve bütün ailesi adına o kadar inandırıcı terimlerle sadakat yemini etti ki, samimiyeti hakkında Padişah'ın en ufak kuşku duyması mümkün değildi.

Aslında Faysal'ın İstanbul seyahatinin diğer bir amacı daha vardı. O da, gidiş ve gelişinde Şam'da resmi olarak Cemal Paşa'yla ama daha önemlisi gizli bir şekilde, oradaki Arap milliyetçi cemiyetleri el-Ahd ve el-Fatat mensuplarıyla temas etmekti.

26 Mart 1915'te İstanbul yolunda Şam'a vardığında, bu çifte görevi hakkında muhtemelen bilgisi olmayan Cemal Paşa tarafından sıcak bir şekilde karşılandı (Cemal Paşa hatıralarında "Emir'in samimiyetine inanmamakla beraber" gereken iyi kabulü gösterdiğinden bahseder). Faysal da ikinci Kanal seferine hazırlanan Paşa'nın kuşkusunu uyandırmamak için olsa gerek, Osmanlı askeri erkânına, abartılı ifadelerle, İslâm düşmanlarına karşı ölümüne bir savaş vermek üzere savaşçılarının başında geri döneceğine Peygamber üzerine yemin ettiğini ilan eden bir konuşma yaptı. Ayrıca Kanal seferine katılmak üzere kendi komutanlığında 1.500 kişilik bir deve birliğini Filistin'e götürmeye söz verdi.

Faysal bir yandan bu tarz sadakat yeminleri ederken diğer yandan Arap milliyetçileriyle toplantılar yapıyordu. Zaten el-Fatat mensubu Fevzi el-Bakri'nin evinde kalıyor, giderek Arap milliyetçi hareketine sempatisi artıyordu. Faysal babasının İngilizlerle temasını da aktardığı Arap grubunun Os-

manlı yerine İngiliz vesayetini tercih yönündeki eğilimine katkı yaptığı anlaşılıyor. Sonunda Faysal'ın her iki gizli cemiyete katılma yemini etmiş olması da çok muhtemel.

Şam'a döndüğünde Arap komplocular Faysal'a öngördükleri bağımsız Arap ülkesini tanımlayan bir belge verdiler. Şam Protokolü adıyla anılan belge İngiltere tarafından tanıması istenen kabaca şu sınırları içeriyordu: Kuzeyde, Mersin-Adana hattında İran sınırına kadar uzanan Birecik-Urfa-Mardin-Midyat-Cezire (İbn Umar)-Ahmediye çizgisi; doğuda, İran sınırından Basra Körfezi'ne kadar olan hat; güneyde, statüsü korunacak olan Aden hariç, Hint Okyanusu; batıda, Mersin'e kadar Akdeniz ve Kızıldeniz.

Protokol'de aynı zamanda yabancılara kapitülasyonlarla o zamana kadar verilmiş olan bütün imtiyazların kaldırılması, müstakbel bağımsız Arap devleti ile İngiltere arasında bir savunma anlaşması akdi ve İngiltere'ye ekonomik tercih tanınması da öngörülüyordu.

Milliyetçilere göre Arap isyanının temel belgesi ve amacı sayılan Protokol özetle, İngiltere tarafından ekonomik avantajlar karşılığında desteklenecek tek bir bağımsız Arap devleti veya imparatorluğu şeklinde düzenlenmiş bir Arap ülkeleri federasyonunu hedefliyordu. Şerif Hüseyin'in bu büyük ülkenin başında olacağı zımnen kabul ediliyordu. Faysal belgeyi, onaylayacağından fazla da kuşku duymadığı babasına sunmaya söz verdi.

Faysal Mekke'ye 20 Haziran'da döndüğünde aile meclisi belgeyi tartışmak üzere toplandı. Kendini bıçak sırtında hisseden ve son derece kuşkucu bir karaktere sahip olan Şerif Hüseyin bir türlü İngilizler ve Türkler arasında karar veremiyordu. Aslında daha önce de gönlünün İngilizlerden yana olduğunu oğlu Abdullah vasıtasıyla ilk adımı atarak göstermişti. Ancak bir yandan da İttihad ve Terakki'nin intikamından korkuyordu. Sonunda, Arap milliyetçi cemiyetlerin gücünü abartılı şekilde takdim eden oğlu Faysal'ın da ısrarıyla İngiliz kartını oynamaya karar verdi. Bu kararında kişisel ihtirasının da rol oynadığında kuşku yok. Kitchener-Storrs ile mektuplaşmasında müstakbel Arap devletindeki rolü belirsiz olmakla beraber sonuçta İngilizler Halifeliğinden bile söz etmişti. Hüseyin'in Halifelik ümidini gerçekten besleyip beslemediği bilinmiyor. Ancak İngilizlere kendi aleyhine komplolar kurduğuna inandığı İttihadçılardan daha fazla güvendiği de muhakkak.

Bu karar üzerine Hüseyin 14 Temmuz 1915 tarihinde Kahire'ye büyük bir gizlilik içinde mutemet adamı Şeyh Muhammed Arif ibn-i Uraifan vasıtasıyla iki mektup ulaştırıyor. Bunlardan biri Abdullah imzalı ve Storrs'dan Mekke'ye buğday gönderilmesine izin verilmesi istemi ile ilgili. Hüseyin tara-

fından bizzat yazıldığı anlaşılan tarihsiz ve imzasız diğer mektup ise hayati önemde. Şerif mektupta esas itibariyle Şam Protokolü'nü tekrarlıyor ve kısaca İngilizlerden bunu onaylamalarını istiyor. Otuz gün içinde onaylamadıkları takdirde kendisini daha önce Storrs'un adamı Ali Efendi vasıtasıyla bildirdiği taahhüt ile bağlı saymayacağını ekliyor.

Böylece, çelişkili yorumları nedeniyle neredeyse bir yüzyıl boyunca İngilizleri, Arapları ve Yahudileri bölen McMahon-Hüseyin mektuplaşması başlamış oluyor.

Bir süredir Şerif Hüseyin'den bir işaret bekleyen İngilizler mektubun gelmesi üzerine önce seviniyor. Ancak müstakbel Arap devletinin sınırlarını gördüklerinde büyük bir şaşkınlık geçiriyorlar. McMahon Londra'ya Mekke Emiri'nin taleplerini ölçüsüz derecede abartılı bulduğu ve kabulünü mümkün görmediği şeklindeki ilk değerlendirmelerini telgrafla bildiriyor. Ancak, özellikle Arapların "halı pazarlığı" mantalitesini bildiğini, dolayısıyla bunun sadece bir açılış önerisi olduğunu sandığını ileri süren Storrs'un etkisiyle Londra'nın da mutabakatı üzerine Şerif Hüseyin'in cesaretinin baştan kırılmamasına karar veriliyor. McMahon'un yanıtı da bu yönde oluyor. Yanıtta Lord Kitchener'in Arabistan'ın ve halklarının bağımsızlığı ve ileride bir Arap Halifeliğinin ilanı konusundaki arzusunun beyan edildiği mesajının teyit edildiği bildiriliyor. Fakat sınırlar ve hudutlar konusunda, savaş sürmekteyken bu tarz ayrıntıların tartışılmasının erken olduğu kanısı belirtiliyor.

Hüseyin soğuk karşıladığı bu mesaja cevaben artık sadece kendi adına değil organize bir devrim hareketinin lideri olarak konuştuğunu –kuşkusuz Şam gizli cemiyetler grubu ve oğlu Faysal'ın teminatlarına dayanarak– vurguluyor ve belirttiği sınırların ilerideki herhangi bir Arap devletinin bekası için şart olduğunda ısrar ediyor.

Bu şekilde taraflar tam bir çıkmaza girmiş görünüyorken tarihin bir cilvesiyle sahneye yeni bir aktör çıkıyor ve İngilizler "tekrar düşünüyor".

Araya Giren Garip Oyun: El-Faruki

Çanakkale savaşı sürerken Enver Paşa ve Liman von Sanders'in talepleri üzerine Cemal Paşa emrindeki birliklerden bir kısmını Gelibolu cephesine göndermişti. Bu güç kaydırımını Şam'daki Arap milliyetçi faaliyetlerini yakından izlemekte olan Paşa'nın kuşkulandığı Arap subaylarından ve onların askerlerinden kurtulmak için bir fırsat olarak gördüğü anlaşılıyor. Bu şekilde zaten Cemal Paşa'nın baskıcı yönetiminde etkinliğini kaybetmiş olan el-Fatat ve el-Ahd'ın esasen sınırlı sayıdaki üyelerinin çoğu devreden çıkmış oluyordu.

Fakat bu üyelerden biri tahmin edilemeyecek kadar önemli bir rol oynadı. 20 Ağustos 1915 sabahı Gelibolu'da Osmanlı ordusunun bir subayı İtilaf kuvvetlerine teslim oldu. Muhammed el-Faruki adında yirmi dört yaşındaki çelimsiz bu subayın anlattıkları İngilizlerin politikalarını etkileyecek derecede önemliydi.

Osmanlılara isyan için uygun zamanı bekleyen Arap subaylarının kurduğu el-Ahd gizli cemiyetinin üyesi olduğunu ileri süren el-Faruki iddiasına delil olarak çoğu yüksek rütbeli diğer el-Ahd komplocularının isimlerini, hatta hangi birliklerde olduklarının ayrıntılı bilgisini veriyordu. Bu bilgiler o kadar önemli bulundu ki Gelibolu Başkomutanı Ian Hamilton bunu bizzat Lord Kitchener'e rapor etti. Kahire'deki istihbarat ekibinin daha yetkili olacağı düşünülerek el-Faruki sorguya çekilmek üzere bir savaş gemisiyle Mısır'a gönderildi.

Sorgusunda el-Ahd ile el-Fatat arasında irtibat görevi yaptığını anlatan el-Faruki bu iki gizli cemiyetin çapı ve faaliyetleri hakkında etkileyici bir resim çizdi. Bunların her önemli şehir ve garnizonda kolları vardı. Bütün mezheplerin ve bütün yerleşik ve göçer Arapların sadakatini haizdi. Üyelik aidatlarından yüz bin altın lira sağlamıştı. Türk ordusunun Arap subaylarının yüzde doksanı ve bazı Kürt subaylar el-Ahd üyesiydi. Bu cemiyetler o kadar güçlüydü ki Osmanlılar ve Araplar bunları bastırmaktan vazgeçmişler, kendi taraflarına çekmeye çalışıyorlardı. Ama her iki cemiyet onlar yerine İngilizlerle işbirliğini tercih ediyordu.

El-Faruki iki cemiyet arasındaki irtibat görevi sayesinde el-Fatat'ın Mekke'de Şerif Hüseyin ile ortak bir isyan hareketine kalkışmayı planladıklarını öğrendiğini, ayrıca Hüseyin ile Kahire'deki İngilizler arasındaki mektuplaşmayı da bildiğini ifade ediyordu. Sonuçta demek istediği, İngilizler tarafından silahlandırıldığı ve desteklendiği takdirde sivil el-Fatat ve askeri el-Ahd cemiyetlerinin Osmanlıya karşı isyanda Şerif Hüseyin'e katılmaya hazır olduklarıydı.

Ancak bu katkının bir bedeli vardı. O da doğuda Irak'tan batıda Suriye'ye ve Arap yarımadasının güney ucuna kadar uzanan bağımsız bir Arap ülkesinin İngilizler tarafından tanınmasıydı. Tabii sınırlar müzakereye açıktı. Bu arada İngilizlerin Aden üzerindeki hakları ve Güney Irak'taki ekonomik çıkarları mahfuz tutulabilirdi. Ancak, Fransızların hiçbir yerde kontrol sahibi olmamaları şart idi. El-Faruki bu hususlarda anlaşıldığı takdirde Osmanlının kalbine İngilizlerin arzuladığı darbenin vurulabileceğini ileri sürüyordu.

Bu noktada İngilizler el-Faruki'nin hikâyesinden kuşku duyar gibi oldular. Anlaşılan Arap teğmen bir yerden Storrs ile Hüseyin arasındaki gizli

yazışmayı öğrenmişti. Ancak İngilizlerden Arap konularını en iyi bilenler dahi el-Fatat'ın adını işitmemişti. İddia edildiği kadar geniş bir ağa sahip olsaydı bilinmemesi mümkün değildi. Kaldı ki bölge hakkında biraz fikir sahibi olan birisinin Suriye ve Irak'taki ilerici Arap subaylarının ve entelektüellerinin aşırı muhafazakâr Emir Hüseyin'in işbirliği yapabileceğini kabullenmesi pek kolay değildi.

Aslında el-Faruki'nin anlattıkları gerçeklerin çok uzağındaydı. İki gizli cemiyetin üyelerinin sayısı yüzü geçmiyordu. Sadece yarısı subay rütbesinde olan bu kişilerin Suriye ve Mezopotamya'daki etkinlikleri ihmal edilebilir düzeydeydi. Mali kaynakları el-Faruki'nin aşırı abartılı rakamlarının çok altındaydı. Askeri imkânlarına gelince, Osmanlı ordusundaki elli kadar el-Ahd mensubu subay Arap subay mevcudunun binde beşini ifade ediyordu.

Bütün bunlara rağmen İngilizler el-Faruki'ye inanmayı seçtiler. Özellikle Hüseyin'in bir evvelki mektubundaki "otuz gün içinde cevap verilmediği takdirde kendisini Storrs'a verdiği sözle bağlı kalmayacağı" şeklindeki ültimatomunu ciddiye aldılar ve son mektubundaki "organize bir Arap hareketi adına konuştuğu" ifadesini hatırladılar. El-Faruki'nin anlattıkları Şerif'in bütün Arapları temsil ettiğini teyit etmiyor muydu? Üstelik teğmenin Almanlardan bahsetmesi ve gizli cemiyetleri kendi taraflarına çekmeye çalıştıkları ifadesi de endişe konusuydu. Nihayet el-Faruki son darbeyi de vurdu: Şerif Hüseyin'in otuz günlük ültimatomu Cemal Paşa'nın o arada Emir'e yaptığı bir teklife dayanıyordu. Paşa, savaş sonrası Arap bağımsızlığı karşılığında Hüseyin'in Osmanlı-Arap savaş çabasına destek vermesi pazarlığına başlamıştı.

Tabii Cemal Paşa'nın böyle bir teklif yaptığına dair herhangi bir arşiv bilgisi yok. Tam tersine, Suriye'nin güçlü adamı Arap milliyetçilerini kendi tarafına çekmek yerine bastırma yolunu seçiyordu. Birkaç ay içinde de çok sayıda Arap komplo zanlısının yargılanması, hapis ve sürgün edilmesi ve bir kısmının idamı yoluna gidilecekti.

Fakat Kahire bürosunun başındaki Clayton uzun süredir savunduğu Şerif Hüseyin ile işbirliği planına güçlü bir gerekçe bulmaktan memnundu. Fazla ince eleyip sık dokumadan El-Faruki'nin ifadelerinden Şerif Hüseyin'in yaklaşımının Arapların çoğunluğunun iradesini yansıttığı sonucuna vararak üstlerine bu yönde bir rapor verdi. Dahası, Hüseyin ve temsil ettiği Arapların Osmanlılar ve Almanlarla işbirliği yolunu seçmesinin an meselesi olduğunu, Şerif Hüseyin'e tatmin edici bir cevap verilmez ise karşı tarafta yer alması sonucu Suriye ve Mezopotamya kampanyalarında İngilizlerin büyük güçlüklerle karşılaşacağını savundu. O zamana kadar başarısız olduğu görülen Cihad

ilanının Şerif'in katkısıyla birden etkinlik kazanabileceğini, bunun da felaket olacağını ekledi.

Mısır'daki İngiliz kuvvetleri Başkomutanı Sir John Maxwell bu rapora dayanarak Lord Kitchener'e Türklerin ve Almanların Arapların desteğini sağlama çabası içinde olduklarını, Arapların İngilizlere daha çok yakınlık duyduklarını ama açık bir politika beyanı beklediklerini yazdı. El-Faruki'ye kanan başka biri de McMahon'du. O da Dışişleri Bakanı Grey'e mesajında karar anının geldiğini vurguluyor, Arapların yol ayrımında olduğunu belirtiyordu. Başlarda Şerif Hüseyin'in taleplerini gerçekçi bulmamış olan Storrs bile ikna olmuştu. Kitchener'in Askeri Sekreteri Korgeneral Oswald Fitzgerald'a mektup yazarak "zaman tükenmekte olduğundan" Sir John Maxwell'in Savaş Bakanı'na telgrafına gereken dikkati vermesini istiyordu.

Londra'da Kahire'yi destekleyen Lord Kitchener ile Dışişleri Bakanlığı arasında tartışmalar sonucu McMahon'un Şerif Hüseyin'e "İngiltere Hükümeti'nin ilke olarak bağımsız bir Arabistan'ın kurulmasını kabul ettiği ve bu devletin sınırlarını ve bunların gerçekleşmesi için alınacak tedbirleri yetkili Arap temsilcileriyle gecikmeksizin görüşmeye hazır olduğu" şeklinde bir ön cevap vermesi kararlaştırıldı. Dışişleri Bakanı Grey 20 Ekim'de McMahon'a bu mealde bir telgraf çekti.

İngiliz hükümetinin bir Arap isyanı fırsatını kaçırma endişesine kapılarak Kahire'nin el-Faruki'nin masallarının pekiştirdiği görüşlerini kabul etmesinde o zamanki ruh halinin rolü vardı. Savaş İngiltere için iyi gitmiyordu. Bulgaristan Merkez Güçlerinin tarafından harbe girmiş, eklediği kuvvetler yanında Almanya ile İstanbul arasında karadan irtibat sağlanmıştı. Çanakkale'de İngiliz kayıpları her gün artıyordu, bozgun ufukta görünmeye başlamıştı. Nihayet Mezopotamya'da İngiliz kuvvetleri güç durumdaydı, Kut'ül-Amare hezimeti yakındı.

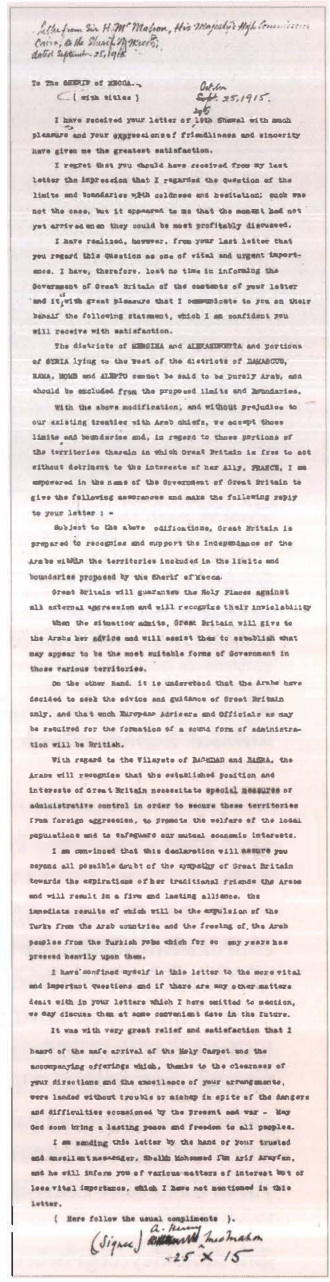
Bu ortamda Şerif Hüseyin taleplerini kabul ettirmek ve belki de ihtiraslarını gerçekleştirmek için önemli avantaj kazanmışa benziyordu. İngiliz Mısır Valisi McMahon'un Arapları kaybetme telaşı içinde Londra'nın talimatını aşıp 25 Ekim'de Hüseyin'e yazdığı ve toprak taleplerinin bazı kayıtlarla da olsa kabul edildiğini bildiren mektup tam da bunun yolunu açıyordu. Fakat bunun Ortadoğu tarihinin yazılmasında ne kadar büyük önem taşıyan bir adım olduğu ve ne kadar büyük ihtilaflara sebep olacağı o zamanlar kimse tarafından öngörülmemişti (EK 3).

Mektup Diplomasisinin Tuzakları

McMahon'un 25 Ekim mektubu her şeyden önce o zamana kadar İngilizlerin Araplara ilişkin olarak sürdürdüğü politikadan bir kopuş ifade ediyordu. Londra esas olarak Arapça konuşan halkların çeşitliliği ve bölünmüşlüğünü doğru teşhis etmekte ve bir birleşik Arap devletinin hayal olduğunu düşünmekteydi. Ama Mısır Valisi, Kahire'deki genç ve iddialı istihbarat subaylarının da tesiri altında bu yaklaşımı bir kalemde değiştirdi. Artık İngiltere, el-Faruki'nin ne kadar sağlam olduğu bilinmeyen ifadelerine de dayanarak, kendi yakın çevresi dışında hangi Arapları temsil ettiği bilinmeyen bir yerel şeyhe büyük bir imparatorluk vaad ediyordu. Nitekim İngilizlere yakın İbni Suud ve İdrisi gibi şeyhler Şerif Hüseyin'e karşıydı. Şerif'e yakın İbni Reşid ve İmam Yahya ise Osmanlıları destekliyordu.

Aslında McMahon bu ilk mektubunda toprak konusunda kendince birtakım rezervler koymaya çalışmıştı. Ayrıca verdiği sözleri nihai bir anlaşma olarak değil bir müzakerenin ilk adımı olarak gördüğü anlaşılıyordu. Bunun yanında Kahire ekibinin bir Arap devleti konusunda kuşkular taşıdığı, ancak sırf Şerif Hüseyin'i isyana teşvik için taktik amaçlarla böyle bir vaade destek verdiği de düşünülebilir. Ancak bu olasılık doğru olsa bile, Arap imparatorluğu hayali bir kere somut olarak masaya gelince bundan sonra Şerif Hüseyin ve oğullarının bu amaçtan vazgeçirilmesi artık kolay değildi.

Bazı görüşlere göre, İngiltere ilk tutumuna sadık kalıp sadece Hicaz hükümdarlığını destekleseydi Şerif Hüseyin'in imparatorluk hayalleri doğmadan ölecekti. Ancak artık çok geçti. İmparatorluk sözü gelecekteki pek çok Pan Arabistancı nesil-

Letter from Sir H. McMahon, His Majesty's High Commissioner, Cairo, to the Sharif of Mecca, dated September 25, 1915.

To The SHERIF of MECCA.

(with titles)

October 25th, 1915.

I have received your letter of 19th Shawal with much pleasure and your expressions of friendliness and sincerity have given me the greatest satisfaction.

I regret that you should have received from my last letter the impression that I regarded the question of the limits and boundaries with coldness and hesitation; such was not the case, but it appeared to me that the moment had not yet arrived when they could be most profitably discussed.

I have realised, however, from your last letter that you regard this question as one of vital and urgent importance. I have, therefore, lost no time in informing the Government of Great Britain of the contents of your letter and it with great pleasure that I communicate to you on their behalf the following statement, which I am confident you will receive with satisfaction.

The districts of MERSINA and ALEXANDRETTA and portions of SYRIA lying to the West of the districts of DAMASCUS, HAMA, HOMS and ALEPPO cannot be said to be purely Arab, and should be excluded from the proposed limits and boundaries.

With the above modification, and without prejudice to our existing treaties with Arab chiefs, we accept these limits and boundaries and, in regard to those portions of the territories therein in which Great Britain is free to act without detriment to the interests of her Ally, FRANCE, I am empowered in the name of the Government of Great Britain to give the following assurances and make the following reply to your letter : -

Subject to the above modifications, Great Britain is prepared to recognise and support the independence of the Arabs within the territories included in the limits and boundaries proposed by the Sherif of Mecca.

Great Britain will guarantee the Holy Places against all external aggression and will recognise their inviolability.

When the situation admits, Great Britain will give to the Arabs her advice and will assist them to establish what may appear to be the most suitable forms of Government in those various territories.

On the other hand, it is understood that the Arabs have decided to seek the advice and guidance of Great Britain only, and that such European Advisers and Officials as may be required for the formation of a sound form of administration will be British.

With regard to the Vilayets of BAGHDAD and BASRA, the Arabs will recognise that the established position and interests of Great Britain necessitate special measures of administrative control in order to secure these territories from foreign aggression, to promote the welfare of the local populations and to safeguard our mutual economic interests.

I am convinced that this declaration will assure you beyond all possible doubt of the sympathy of Great Britain towards the aspirations of her traditional friends the Arabs and will result in a firm and lasting alliance, the immediate results of which will be the expulsion of the Turks from the Arab countries and the freeing of the Arab peoples from the Turkish yoke which for so many years has pressed heavily upon them.

I have confined myself in this letter to the more vital and important questions and if there are any other matters dealt with in your letters which I have omitted to mention, we may discuss them at some convenient date in the future.

It was with very great relief and satisfaction that I heard of the safe arrival of the Holy Carpet and the accompanying offerings which, thanks to the clearness of your directions and the excellence of your arrangements, were landed without trouble or mishap in spite of the dangers and difficulties occasioned by the present and war - May God soon bring a lasting peace and freedom to all peoples.

I am sending this letter by the hand of your trusted and excellent messenger, Sheikh Mohamed Ibn Arif Arwaysh, and he will inform you of various matters of interest but of less vital importance, which I have not mentioned in this letter.

(Here follow the usual compliments).

(Signed) A. Henry McMahon

-25 X 15

Mısır Valisi McMahon'un Şerif Hüseyin' yazdığı 25 Ekim 1915 tarihli mektup.

Siyasi ve askeri kariyerinin ilk yıllarında uzun bir süre Hindistan'da görev yapan Henry MacMahon (1862-1949), Mısır'a atandıktan sonra Britanya'nın çıkarları doğrultusunda şekillenecek Arap Krallığı için çeşitli girişimlerde bulundu. MacMahon, Mekke Şerifi Hüseyin bin Ali'yle yapmış olduğu yazışmalarda Araplara bırakılacak bölgelerin sınırlarını çizliyordu.

lerin hayallerini besleyecek ve Arapların kendi aralarında olduğu kadar Araplarla Batı arasındaki ilişkileri zehirleyecekti.

McMahon'un ilk mektubundan itibaren gelecekteki Arap devletinin sınırları konusuna girdiği görülüyor. Mektubun girişi şöyle:

"Şam, Hama, Homs ve Halep vilâyetlerinin (district) batısında kalan Mersin ve İskenderun eyaletleri tam olarak Arap sayılamaz ve önerilen sınırların dışında tutulması gerekir. Bu değişiklikle birlikte ve Arap şefleriyle mevcut anlaşmalarımız mahfuz kalmak kaydıyla, bu sınırları kabul ediyoruz. Bu sınırlar içinde İngiltere'nin müttefiki Fransa'nın çıkarlarını ihlal etmeden serbestçe tasarruf edebildiği toprak parçaları için İngiltere Hükümeti adına size aşağıdaki güvenceleri ve yanıtı vermeye yetkiliyim."

Bu cümlelerle McMahon birden fazla rezerv koyma peşinde. Bir yanda "Arap" kavramını bir kıstas olarak koyuyor ve çoğunlukla Arapça konuşulmayan toprakları dışlıyor. Burada asıl niyeti Fransa'nın savaştan sonra Mersin ve İskenderun üzerinde hak iddia etmesine veya Fransa'dan önce kendilerinin buraları işgal etmesine açık kapı bırakmak.

Diğer yanda "diğer Arap şefleri" ifadesiyle Kuveyt Şeyhi gibi Körfez emirliklerini kastederek İngilizlerin bunlarla daha önce yaptığı –veya yapacağı– anlaşmaları saklı tutuyor.

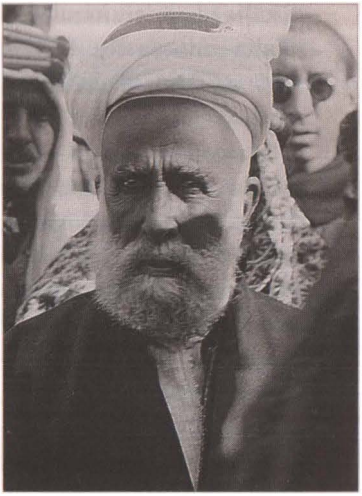
Nihayet, en büyük müttefikleri Fransızların, savaş sorasında –o sıralarda Suriye'deki iddiaları hariç çok da belirli olmayan– yeni taleplerde bulunmaları ihtimaline karşı çok genel bir ifadeyle bu ülkenin çıkarlarını da pazarlık dışı tutmaya çalışıyor.

Mektupta, söz konusu değişikliler koşuluyla, İngiltere'nin Şerif Hüseyin'in daha önce önerdiği –yani Şam Protokolü'nde tanımlanmış olan– sınırları tanıyacağı ve bu sınırlar içindeki bütün bölgelerde Arapların bağımsızlığını destekleyeceği belirtiliyor. Ayrıca İngiltere'nin Müslüman mukaddes ma-

hallerinin dış saldırılardan korunmasını taahhüt edeceği de ekleniyor. Mektuptaki diğer bir vaad de, bahis konusu bölgelerde Arapların uygun yönetim biçimleri oluşturmalarına yardım edileceği. Bunlara karşılık olarak, McMahon, Arapların tavsiye ve destek için sadece İngiltere'ye başvurmayı ve İngiltere'nin Bağdat ve Basra vilâyetlerinde idari kontrol için özel önlemler alabileceğini kabul etmelerini istiyor.

Bağdat ve Basra'dan ismen bahsedilmesi Hindistan İngiliz yönetiminin bu bölgeyi ilhak hususundaki bilinen arzusunu yansıtıyor.

Diğer muğlak ifadeler yanında ileride asıl fırtına Şam, Hama, Humus ve Halep için kullanılan vilâyet terimi etrafında kopuyor. İngilizce "cıvar" veya "havali" anlamına da gelen "district" kelimesini –Arapçaya çok da hâkim olmadığı anlaşılan– Storrs'un tercümanı Ruhi'nin "vilâyet" yani idari bir birim olarak tercüme etmesi McMahon'un nereleri anlaşma dışında tutmak istediği konusunda hâlâ sonuca bağlanmamış olan bir tartışmayı tetikliyor. Araplar hep Filistin'in haritada açıkça görüldüğü üzere Şam, Hama, Humus, Halep hattının batısında değil güneyinde kaldığını, dolayısıyla anlaşmaya dahil olduğunu iddia ediyorlar. Buna karşı İngilizler ve Siyonistler Şam vilâyetinin sınırları Maan'dan Akaba'ya kadar uzandığına göre McMahon'un buna göre Maan'ın güneyinde değil batısında kalan Filistin'i Arap devletinin dışında tutmak istediğini savunuyorlar.

Mektuplarda, MacMahon'un Şerif Hüseyin'e vaadettiği sınırlar savaşın bitmesiyle kağıt üzerinde kaldı. Sykes-Picot'nun ortaya çıkması ve Balfour Deklarasyonu'nun gerçekleşmesinden sonra İngilizler Şerif Hüseyin'e karşı ayaklanan Suudileri destekleyip, Mekke Emiri'nin safdışı bırakılarak, sürgüne gitmesini sağladı.

İlk olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu şekillendirilirken ortaya çıkan ve Filistin'de İngiliz mandasını savunanlar, Arap karşıtları ve Siyonist taraftarları arasında büyük mücadeleye neden olan bu sorun, 1948'de İsrail'in kurulmasından sonra dahi bir sonuca bağlanmadı. Siyasetçiler ve akademisyenler arasında sürdü gitti.

Arap tarafının sık sık başvurduğu bir argüman McMahon'un Şerif Hüseyin'i kasten yanılttığıydı. Siyonist siyaset bilimcileri ise, böyle bir kasıt olmadığını, Şerif Hüseyin'in İngiltere'nin Filistin'i dışarıda tutmak istediğini pekâlâ bildiğini, burasını Krallığına katma hevesine ancak 1917'de kapıldığı-

nı iddia ediyorlar. Ayrıca mektupların hukuken bağlayıcılığı olmadığı için nasıl olsa sonucun değişmeyeceğini de ileri sürüyorlar.

McMahon'un Filistin konusunda gerçekte neyi kastettiği belki de hiçbir zaman bilinmeyecek. Ancak Mezopotamya'yı doğrudan ilhak etmek isteyen ve McMahon'un sadece bu bölgenin idari kontrolünden bahsetmesine kızan Hindistan'daki eski âmiri Kral Naibi Lord Hardinge'ye kendini savunmak için yazdığı mektupta, aslında amacın Arap halkını düşmandan koparıp kendi taraflarına çekmek olduğunu ifade etmesi bir "aldatma" niyetine işaret eder görünüyor. Kaldı ki bu davranış tarzı hikâyenin en başında bizzat Lord Kitchener'in Şerif Hüseyin'i isyana teşvik için Halifelik ödülünü kullanmasından çok farklı değil. O zaman Kitchener bu jestinin İngiltere'nin ellerini bağladığı kanısında değildi ve zaten Dışişleri sonradan bu sözden geri dönüyordu.

Her halükârda o zaman ilk aşamada asıl önemli olan Şerif Hüseyin'in bu mektuba ne tepki vereceğiydi. Mekke Emiri oğullarıyla uzun istişarelerden sonra 5 Kasım'da verdiği yanıtta İngilizlerin önerilerinin bir kısmını kabul bir kısmını reddetti. "Bir anlaşmayı kolaylaştırmak amacıyla" Mersin ve Adana vilâyetlerinden hemen vazgeçerken Şam, Hama, Humus ve Halep'in batısındaki topraklar konusundaki talebini tekrarladı. Ancak bu defa bu toprakları "Halep ve Beyrut vilâyetleri ve kıyıları" olarak tanımlıyordu. Bu şekilde esas itibariyle İskenderun'dan Hayfa'ya, Yafa yakınlarına kadar Akdeniz kıyılarının Arap devletine ait olmasını istiyordu. Dahası, Halep vilâyetini dahil ederek McMahon'un İskenderun'u hariç tutma önerisini reddetmekle kalmıyor, burası ve civarı toprakların Otuz Yedinci paralele kadar bölümünü de istiyordu. Üstelik Mezopotamya'da Bağdat ve Basra'nın kontrolünü koşulsuz olarak İngilizlere bırakmayı kabul etmiyordu. En fazla, İngilizlere halen işgal ettikleri bölgelerde kısa bir süre için geçici bir kontrol olanağı tanınabilirdi. Onu da işgal süresince uygun bir tazminat ödenmesi koşuluna bağlıyordu.

Buna karşı Şerif, mektubundaki hususlara açık bir cevap aldığı takdirde kendisi ve takipçilerinin "en kısa zamanda gerekli harekete geçecekleri" sözünü veriyordu.

Hüseyin'in yanıtı İngilizlerde önce büyük tepkiyle karşılandı. Özellikle Dışişleri Şerif'in taleplerini mantık dışı buluyordu. Ancak yine savaşın yakın vadeli gerekleri ağır bastı. Hüseyin'e verilecek sözlerin sonuçlarıyla ileride baş edilebilirdi. Şimdi önemli olan Hüseyin'in "en kısa zamanda harekete geçmesini" sağlamaktı.

Bu arada McMahon Londra'ya telgraf üzerine telgraf göndererek "fırsatın kaçırılmaması için" Hüseyin'e teşvik edici bir yanıt verilmesi talimatını

almaya çalışıyordu. Başta Clayton olmak üzere Kahire ekibi de bu yönde uğraşıyordu. O arada Kahire'ye uğrayan Mark Sykes da Londra'ya Hüseyin'in taleplerini karşılamada cömert olunması mesajını götürmüştü. Arapları elden kaçırma kaygısıyla Dışişleri Bakanı Grey'i ikna için büyük bir kulis faaliyeti yürütülüyordu.

Ancak Grey ve maiyetindeki çalışma arkadaşları tereddüt içindeydi. Zira Hindistan İngiliz Yönetimi'nin McMahon'a tepkisi sürmekteydi. Kral Naibi Lord Hardinge Mısır Valisi'nin yaptığı açılımı Ortadoğu'daki İngiliz çıkarlarına tamamen aykırı buluyordu. Hardinge gelecekteki bir Arap devleti hakkında inandırıcı kuşkular da ileri sürüyordu. Ona göre, Bağdat ve Basra halkının üçte ikisi Şii mezhebindendi, üstelik Şii kutsal yerleri olan Kerbela ve Necef Bağdat vilâyetindeydi ve Mekke veya oradaki Şerif ile hiçbir ilgisi yoktu. Bağdat vilâyetini Mekke'deki Sünni bir hükümdarın yetkisine sokmak buralarının milli ve dini yapısının inkârı anlamına gelirdi.

Hardinge'nin Londra'daki tek destekçisi Hindistan ile görevli Devlet Bakanı Austen Chamberlain idi. Ona göre Şerif Hüseyin verdiği sözleri yerine getirecek bir güce sahip değildi. Zaten Arapların birleşmesi ihtimali yok gibiydi. Üstelik Osmanlı ordusundaki Arapların başkaldırması beklentisinin dayanağı bulunmamaktaydı.

Sonunda Hindistan yönetimi yalnız kaldı. Özellikle kendisini Araplarla işbirliği fikrinin babası olarak gören Lord Kitchener Arap isyanının İngiliz emperyal çıkarlarına hizmet edeceğine yürekten inanmaya devam ediyordu. Kitchener zaten bir süredir McMahon'u ve Mısır Askeri Komutanı General Sir John Maxwell'i "Arapların İngilizlere geleneksel sadakatinin zedelenmemesi için elinden geleni yapması" hususunda uyarmaktan geri kalmamıştı. Şimdi ise Hindistan'ın itirazlarını ciddiye almıyor ve McMahon'un bir an önce Şerif Hüseyin'i Türklere karşı harekete geçmeye ikna etmesinin zamanının geldiğini düşünüyordu. Israrı sonucunda zaten McMahon'a Şerif ile müzakerelerde belirli bir esneklik verilmesi gerektiğini düşünen Dışişleri Bakanı Grey'i de kendi yanına çekti ve McMahon istediği talimatı aldı.

Mısır'da McMahon ve çalışma arkadaşları Şerif Hüseyin'i kazanma yarışında Almanlar ve Türklerin kendilerini geçeceği endişesiyle bir an evvel nihai olacağını umdukları Emir'e cevabi mektubu hazırlamaya koyuldular. Padişahın her an Araplara özerklik verme beyanında bulunabileceği şeklindeki değerlendirmeler telaşlarını arttırmıştı.

Yine de McMahon 14 Aralık 1915 tarihli mektubunda ihtiyatlı davranmayı seçti. Sınırlarla ilgili olarak ilk mektubunda yer alan belirsizlikleri gi-

dermek yerine sınırlar konusunun kesinleşmesini ertelemeyi yeğledi. Mektupta, İngiliz Hükümeti'nin Şerif'in Halep ve Beyrut vilâyetleri ile ilgili ifadelerini not ettiği, ancak buralarda müttefikleri Fransa'nın çıkarları söz konusu olduğundan bu konunun dikkatle incelenerek sonucunun ileride bildirileceği belirtiliyordu. Mezopotamya konusunda ise İngiltere'nin çıkarlarının uygun bir şekilde garanti edilmesinin daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması gereğinden bahsediliyordu. Nihayet, McMahon, Şerif'i harekete geçmeye teşvik için mektupla birlikte 20.000 İngiliz Lirası gönderdiğini de ekliyordu.

Şerif Hüseyin bu aşamada sınırlar konusunda ısrarcı olmadı. Bunun nedeni –ileride değinileceği üzere– İstanbul ile ilişkilerinin giderek bozulması ve artık isyan etmenin kaçınılmaz bir yol olduğunu düşünmeye başlamasıydı. İngilizlerin ona olduğu kadar onun da İngilizlere ihtiyacı vardı.

Nitekim 1 Ocak 1916'da McMahon'a verdiği cevapta oldukça uzlaşmacı gözüküyordu. Mezopotamya'nın işgali için ödenecek tazminatın tespitinde İngiltere'nin adil davranacağından emin olduğunu belirtiyordu. "Kuzey bölgeleri ve kıyıları" şeklinde belirsiz bir ifade kullandığı topraklar için McMahon'un buralarının kesin sınırlarının ileride saptanması önerisini "İngiltere ve Fransa ittifakına ve savaş sırasındaki anlaşmalarına zarar vermemek için" kabul ediyordu. Fakat yine de hemen vazgeçmiyor, savaş bitince halen Fransa'ya vermiş gözüktükleri Beyrut ve kıyılarını tekrar talep edeceklerini belirtiyordu. Hatta savaş sonrasında Fransa'ya veya başka bir güce bu bölgede toprak tavizi verilemeyeceğini tekrarlıyordu.

Şerif Hüseyin mektubunu bitirirken, iki yıl önce Storrs'a bildirdikleri kararlılığı koruduklarını ve "durumlarına uygun" bir fırsatı beklediklerini, zaten kaderin bunun zamanını hızla yaklaştırdığını vurguluyor.

McMahon bu defaki yanıtında Hüseyin'e isyanı başlattığı andan itibaren İngiltere'nın sağlam ve sadık bir müttefiki olacağı, ayrıca, İngiltere'nin Arap halklarının özgürlüğünün ve Alman ve Türk tahakkümünden kurtulmalarının esas koşulu olmadığı bir barış müzakeresine girmeyeceği güvencesini veriyor.

Bu arada Hüseyin müstakbel müttefikine zamanı geldiğinde silah, cephane ve sair ihtiyaçlarını bildireceğini hatırlatıyor. McMahon bu mektuplaşma serisinin son mektubunda, mektubun hamili vasıtasıyla kendisine ne şekilde yardım edebileceklerini bildirmesini, taleplerinin her zaman derhal göz önüne alınacağını belirtiyor.

Bu şekilde tarihe McMahon-Şerif Hüseyin anlaşması olarak geçen mektuplaşmanın asıl önemli bölümü sona eriyor. McMahon daha sonra

1916 içinde Londra'ya dönene kadar bazı önemsiz konularda mektuplaşma devam ediyor.

Varılan mutabakata göre, verilen sözler İngiltere açısından belirli bir bölge içinde Arap bağımsızlığını ve –zımnen– ilan edilirse bir Arap halifeliğini tanımak, Şerif Hüseyin açısından Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Arap isyanını başlatmak ve Türkleri İslâm düşmanı olarak ilân etmek olarak özetlenebilir.

Bu anlaşma hukuki bağlayıcılığı olmamakla beraber tarafları belirli bir taahhüde sokan bir "niyet beyanı"nı ifade ediyor. Özellikle İngiltere gibi bir devlet açısından bu beyanla verdiği sözleri sonradan tutmaması hukuki netice doğurmasa da güvenilirliğine önemli darbe vuruyor. İngiltere'nin tarihe mal olmuş "Hain İngiltere" (Perfide Albion) imajına bir örnek sayılıyor.

Sonuçta niyet beyanı seviyesinde olsa da bu anlaşma savaşın cereyanını ve savaş sonrasında Ortadoğu'yu şekillendirme müzakerelerini önemli ölçüde etkileyecek, Suriye, Lübnan ve Filistin sınırları ve İngiltere'nin Mezopotamya'daki rolü konusunda içerdiği belirsizlikler nedeniyle gelecekte pek çok ihtilaf ve çatışmanın kaynağı olacaktı.

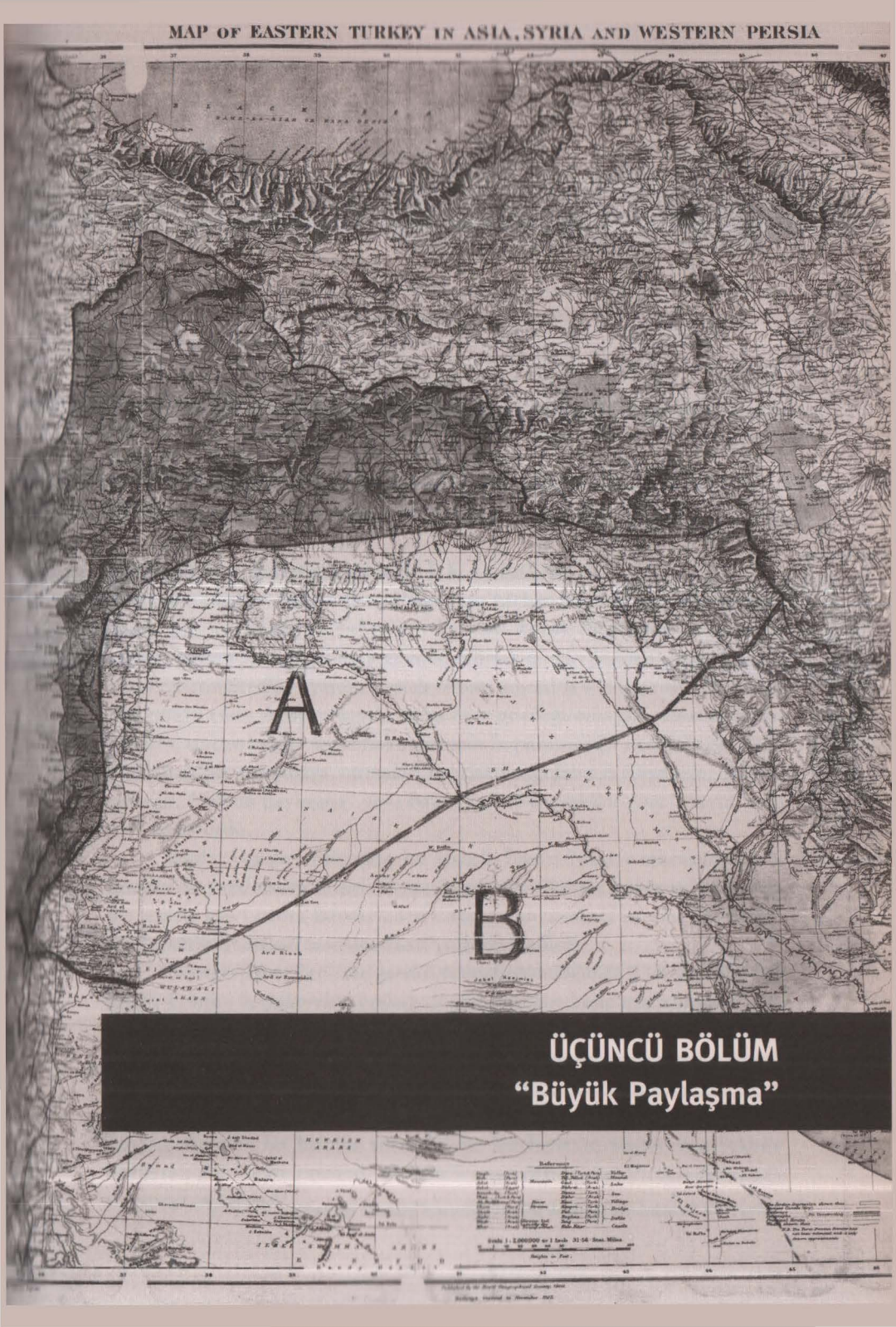
Diplomasi açısından, tarafların içeriğini kendi çıkarlarına göre yorumlayabileceği için baştan kusurlu bir mutabakat sayılabilir. Bu kusur İngilizlerin ve Şerif Hüseyin'in gerçek amaçları göz önüne alındığında daha ağırlaşıyor.

Daha işin başında, İngilizlerin Şerif Hüseyin'e verdikleri sözü tutabileceklerinden kendilerinin bile emin olmadıkları açıkça anlaşılıyor. Arada sırada kullandıkları, Arapları özgürlük ve bağımsızlıklarına kavuşturma gerekçesine inandıkları çok kuşkulu. Asıl amaçları savaş çabalarına destek olması için Şerif Hüseyin'i isyana teşvik edebilmek. Aynı zamanda Almanların onu kendi taraflarına çekmesi olasılığından, Cihad ilanına katılmasından endişe ediyorlar. Bunun için bir yandan Emir'e büyük ödüller vaad ederken diğer yandan ileride verdiği sözlerden dönebilmek için açık kapılar bırakmaya çalışıyorlar. Mektuplarındaki belirsizlikler buna yarıyor.

Şerif Hüseyin ise asıl amacı Arap devleti –veya imparatorluğu– kurulması ve kendisinin Kral veya başka bir unvanla başa geçmesi. Halife olamayacağını İngilizlerden daha iyi biliyor. Arap bağımsızlığı pek umurunda değil. Ancak, kendi gücünün İngilizleri inandırmak istediği kadar fazla olmadığının bilincinde. Kendisine destek sözü veren Arap milliyetçilerinin desteğinin çok da önemli olmayabileceğini biliyor. Ama İttihad ve Terakki iktidarının her gün artan baskısı altında, geleceğinden endişeli. Bu nedenlerle İngilizleri tek umudu olarak görmesi doğal. Kumar oynamak zorunda. Sınırlar konusunda

ısrarlı olmaması ve belirsizliği kendisinin de tercih etmesi İngilizlere fazla baskı yapıp ürkütmek endişesinden doğuyor. O da ilerideki gelişmelere göre pazarlık kapısını açık tutmaya çalışıyor.

Zaten mektuplaşma tarafların "o zaman için" yeterli gördükleri bir noktada sona eriyor. Ama İngilizlerin beklentisinin gerçekleşmesi için bir altı ayın daha geçmesi gerekecekti. Bu arada İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'nın mirasını paylaşma planları hız kazanacaktı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
"Büyük Paylaşma"

Sykes-Picot Anlaşmasıyla yapılmak istenen bölünmeyi gösteren bir harita.

SYKES-PICOT ANLAŞMASI İÇİN İLK ADIMLAR

İngiltere Dışişleri Bakanı Grey Fransızları Mekke Şerifi ile temaslar hakkında, içeriğine girmeden haberdar ediyordu. Ancak McMahon'a Hüseyin'e sözler vermesi için 20 Ekim tarihinde talimat gönderildikten sonra Fransız müttefiklerin Şerif'in isyanına destek olması amacıyla işin içine sokulması gereği ortaya çıktı. Aynı zamanda, daha önce gördüğümüz gibi, Fransız Büyükelçisi Cambon'un iki müttefikin Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği ile ilgili olarak bir anlaşmaya varmaları önerisini uygulamaya koymanın zamanı gelmişti. "Büyük paylaşma" veya bazen kullanılan şekline göre "Büyük yağma" başlıyordu.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu amaçla İngiliz-Fransız müzakerelerinin Londra'da yapılmasını önerdi. Bunu kabul eden Fransız hükümeti çıkarlarının temsili için Londra Büyükelçileri Cambon'un tavsiyesi üzerine Büyükelçilik Başkâtibi François Georges-Picot'yu görevlendirdi.

Georges-Picot Paris'ten gerekli yetkiyle döndüğünde 23 Kasım 1915'te İngiliz-Fransız müzakereleri başladı. İngiliz heyetine başlangıçta Dışişleri Daimi Müsteşarı Sir Arthur Nicolson başkanlık ediyordu. Heyette Dışişleri, Hindistan Yönetimi ve Savaş Bakanlığı'ndan temsilciler yer alıyordu. Ancak görüşmeler bir ara tıkandığında İngiliz hükümeti Nicolson'un yerine Aralık'ta uzun Ortadoğu inceleme gezisinden dönmüş olan Mark Sykes'ı atadı. Böylece Dışişleri bir bakıma sorumluluğu Kitchener'in adamı olan Sykes'a devretmiş oldu. Aynı zamanda görüşmeler neredeyse Sykes-Picot ikilisinin diyaloğuna indirgendi.

Varılan anlaşmada ülkelerinin genel talimatları yanında şahsiyetlerinin ve kişisel yaklaşımlarının büyük katkısı olan bu ikiliye biraz daha yakından bakmakta yarar var.

Sir Mark Sykes: Sıkça Fikir Değiştiren Ortadoğu Uzmanı

Daha önce Kitchener'in ağırlığı sayesinde İngilizlerin Ortadoğu politikalarını bir nevi emanet ettiği görülen Sir Tatton Benvenuto Mark Sykes ilginç bir şahsiyet.

Fransızlarla müzakereler sırasında 36 yaşında olan Sykes Muhafazakâr Parti üyesi Katolik bir baronet idi. Koyu Katolik olan annesinin etkisiyle dinine çok bağlıydı. Gençlik yıllarında Cambridge'de okuyan fakat bir diploma edinemeyen Sykes eğitimi sırasında ve sonrasında Ortadoğu'ya pek çok seyahat yapmış ve gezi notlarını çeşitli kitaplar halinde yayınlamıştı. Buna ilaveten Sykes vârisi olduğu geniş topraklar ve safkan atları bırakıp İstanbul'a giderek İngiliz Büyükelçiliği'nde fahri ataşe olarak dört yıl geçirmişti. 1911'de Avam Kamarası'na seçildiğinde bu birikimi nedenle Muhafazakâr Parti'nin Ortadoğu uzmanı sayılıyordu. Ancak o zamanlar Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkiler önemli görülmediğinden ve Partisi de iktidarda olmadığından 1911-1914 arasında ismini fazla duyan olmamıştı.

Savaş başladığında Ortadoğu uzmanlığının yararlı olacağı bir görev arayan Sykes Churchill'e yazıp "Türkiye'ye karşı çalışmak üzere" bir görev istese de bir yanıt alamadı. Sykes'ın talihi Kitchener'in yakın dostu ve kişisel askeri sekreteri Yarbay Oswald Fitzgerald'ı tanımasıyla döndü. Fitzgerald Sykes'ın 1915'te Savaş Bakanlığı'na, Akdeniz'deki İngiliz kuvvetleri için bilgi kitapçıkları hazırlayan bir birime atanmasını sağladı. Orada tanıdığı, kendisi gibi Katolik olan Askeri İstihbarat Başkanı Macdonough Sykes'ın kariyerinin ilerlemesinde önemli rol oynayacaktı.

Bakanlığa tayininden az sonra Sykes'e Bunsen Komitesi'ne katılma görevi verildi. Kitchener Komite'de kendisini temsil edecek Ortadoğu'yu bilen genç bir siyasetçi arıyordu ve Sykes bunun için biçilmiş kaftandı. Üstelik Muhafazakâr Parti mensubu olarak Kitchener'in tüm görüşlerini içten paylaşıyordu.

Sykes'ın yıldızının Bunsen Komitesi'ne –Kitchener'in otoritesi sayesinde– hâkim olmasıyla parladığını biliyoruz.

Mark Sykes hareketli ve canlı bir karaktere sahipti. Tanıyanları onu fikirlerle dolup taşan, heyecanlı ve cana yakın bir kişi olarak tarif ediyorlardı. Çevresinde çok aranan ve sevilen biri olan Sykes'ın taklit ve karikatür çizme kabiliyeti sosyal başarısını arttırıyordu.

Ancak yaşamının bütününe bakıldığında kabına sığmaz şahsiyetinin Sykes'ı sıklıkla fikir değiştirmeye götürdüğünü de görüyoruz. İstanbul'dayken Türkleri küçük görse de hükmettikleri milletlere ırkça üstün olduklarını düşünüyordu. Açıkça anti-semit idi fakat asıl Ermenileri Yahudilerden bile aşağıda saymaktaydı. Ancak sonra göreceğimiz gibi, ileride Haim Weizmann'ın en güçlü destekçilerinden biri olacak, bunun yanında Ermenilerin kendi devletlerine sahip olması gereğini savunacaktı. Kısacası duruma göre fikir değiştirme kabiliyeti çok gelişmişti. Kafası oldukça karışıktı. Görüştüğü son kişinin veya aklına ilk gelen "parlak" fikrin etkisinde kalıyordu. Evvelce, hatta birkaç gün önce savunduğu tutum ve politikalarla sürekli çelişkiye düşüyordu.

Fransız Picot ile birlikte Osmanlı'nın Ortadoğu'daki topraklarının bölünmesini öngören Sykes-Picot Anlaşmasının mimarı olan Mark Sykes (1879-1919), Anadolu'da Irak ve İran'daki Kürt aşiretlerini gezerek inceleyerek, bu konuda bir makale yayınladı. Britanya Dışişleri Bakanlığı'nın Filistin'den sorumlu sekreterliğini de yapan Sykes, genç yaşta İspanyol gribinden öldü.

Bilgeliğin Yedi Sütunu kitabında yazacağı gibi Lawrence Kahire'de bir ara tanıştığı Mark Sykes'ın kendi görüşlerine uymayan verileri göz ardı etmesinden, ama sonra fikir değiştirdiğinde aynı verilere dayanmasından rahatsız olmuştu. Ona göre Sykes "bir önyargılar, yarı gerçekler, içgüdüler yumağıydı. Fikirleri havai idi ve malzemesini test etmeden inşaata başlıyordu. Gerçeğin bir yönünü alıp mevcut koşullardan soyutluyor, çarpıtıp yeni bir şekil veriyordu." Üstelik Sykes'ın bir karakter zaafı daha vardı. O da hep ön planda ve en bilgili gözükmek için, çalışma arkadaşlarının arasını açmaya çalışması, önemli bilgileri çarpıtabilmesiydi.

Mark Sykes aynı zamanda o zamanın İngiliz üst tabakalarının paylaştığı genelleme ve peşin hükümlerin hepsine sahipti. Onlar gibi dünyanın bütün sorunlarına kesin çözümler olduğuna ve İngiltere'nin bu çözümlerin çoğunun anahtarını elinde tuttuğuna inanıyordu. Zaten İngiltere'nin asıl sorumluluğu ve yükü bu gerçeği dünyanın geri kalanına anlatmaktı.

Bütün bu kişilik özellikleri yanında –veya bunlara rağmen– Sykes başarısının büyük kısmını herhangi bir konuyu çok açık ve anlaşılabilir terimlerle yazıya dökme ve en karmaşık konuları adeta matematik bir formüle indirgeyerek basitçe açıklama –daha doğrusu takdim etme– kabiliyetine borçluydu. Aynı zamanda günümüzün "iş bitirici" politikacılarının tipik bir örneğiydi.

Neredeyse tam yetkili olarak Picot'nun karşısına oturduğunda Sykes'ın görevini layıkıyla yerine getirecek niteliklerden bazılarına sahip olduğunda pek kuşku yoktu. Fransız yanlısıydı ve karşı tarafla bir anlaşmaya varmayı içten istiyordu. Ne kadar iyi bildiği bilinmemekle beraber Fransızca konuşuyordu. Kendisi de bir Katolik olarak Fransa'nın Lübnan'da Katoliklerin çıkarlarını kollama amaçlarına yakınlık duyuyordu. Sadece Londra'nın değil yakın zamanda gittiği Ortadoğu'daki İngiliz asker ve bürokratlarının görüşlerini biliyordu.

Buna karşı bir yıldan az bir süredir devlet memurluğu yapan Sykes'ın bu ilk diplomatik göreviydi. Yabancı bir hükümetle müzakere konusunda hiçbir tecrübesi yoktu. Üstelik "iş bitirici" karakteri nedeniyle vereceği tavizlerden çok en kısa zamanda anlaşmaya varmaya odaklanmıştı. Picot ise Sykes'dan farklıydı.

François Georges-Picot: Ne İstediğini Bilen Bir Diplomat

François Georges-Picot Fransa'nın emperyalist hedeflerine ve geri kalmış Afrika ve Asya halklarını "medenileştirici" misyonuna yürekten inanmış bir kişiydi. Kardeşi Charles ile birlikte Fransa'nın Suriye üzerinde hak iddiasını sürdüren Fransız Asyası Komitesi'nin (Comité de l'Asie Française) üyesiydi. Babası Georges Picot Fransa Enstitüsü üyesi olan tanınmış bir hukukçuydu ve vaktiyle başka bir baskı grubunun, Fransız hükümetini Afrika'nın sahipsiz bölgeleri üzerinde hak iddiasında bulunmaya teşvik eden Fransız Afrikası Komitesi'nin (Comité d'Afrique Française) kuruculuğunu yapmıştı.

Picot eğitim yıllarının başlarında babasının mesleğini edinmek için hukuk okusa da sonra diplomat olmaya karar verdi. Genç diplomat, tam da Fransız Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başladığı sırada vuku bulan "Fashoda olayı"ndan derinden etkilendi. Babasının baskı grubunun da rolü olan ve Fransa'nın İngiltere karşısında ezik düşmesine neden olan bu olay Picot'nun kariyeri boyunca İngilizlerle ilgili yaklaşımını koşullandırdı. İngilizlere karşı tavizsiz tutum izleme taraftarlarına katıldı. Onlar gibi "hiçbir şey vermeme, her şeyi isteme" kararlılığındaydı.

Georges-Picot'nun Beyrut Başkonsolosu görevinde iken yaptığı büyük hataya daha önce değinmiştik. Savaş çıkınca Beyrut'tan ayrılırken kasasında bıraktığı Arap milliyetçileriyle gizli yazışmalarının Cemal Paşa'nın eline geçmesi pek çok Arap komplocusunun hayatına ve hapis ve sürgününe mal olmuştu. Önemi dolayısıyla tekrar dönülecek olan bu olay Picot'nun kariyerini fazla etkilemedi. Paris'e döndüğünde kendisiyle aynı görüşte olan meslektaşla-

rıyla birlikte Fransız Asyası Komitesi'nin Suriye'de hak talebi konusunda hükümet üzerinde başarıyla yürütülen bir baskı oluşturma faaliyetine girişti. Zaten Dışişleri Bakanı Delcassé'nin İngilizlerle görüşmek için Londra'daki Fransız Büyükelçisi'nin de tavsiyesiyle Picot'yu görevlendirmesinde bu faaliyetleri de etkili oldu.

Londra'daki müzakereler başladığında kırk üç yaşında olan uzun boylu, zarif giyimli, sarışın, şakakları kırlaşmış, muntazam bıyıklı Georges-Picot artık Ortadoğu uzmanlığını kabul ettirmiş tecrübeli bir diplomattı. Muhafazakârlığı tavırlarından hissedilen, pek fazla mizah duygusuna sahip olmadığı anlaşılan Fransız diplomat aynı zamanda sıkı müzakereci olarak tanınıyordu. Yukarıdan bakan davranışları ve tiz sesinin İngiliz müzakerecileri epeyce rahatsız ettiği de anlatılır.

Sykes-Picot'nun bir diğer mimarı, anlaşma metnini yazan François Georges-Picot (1870-1951), Fransa'nın Suriye ve Lübnan üzerindeki hükümranlığını düzenleyip, bunu anlaşmaya yansıttı. Troçki, devrimden sonra bu anlaşma üzerinde Rusya'ya verilmiş haklardan vazgeçildiğini duyurarak, gizli anlaşmayı açıklayacaktı.

Savaşın vardığı nokta o sıralarda Fransa'yı Osmanlı topraklarının geleceği hakkındaki politikasını değiştirmeye zorlamıştı. Savaş öncesinde Fransız emperyalistleri iki büyük gücün nüfuz bölgelerine bölünmüş zayıf bir Osmanlı İmparatorluğu'nu tercih ediyordu. Bu şekilde doğrudan yönetme yükünü üstlenmeden bölgedeki ekonomik çıkarlarını korumak daha çekici geliyordu.

Ancak savaşın cereyan tarzı yanında Rusya'nın talepleri İmparatorluğun paylaşılmasını kaçınılmaz hale getirince Fransız emperyalistleri tutumlarını tamamen değiştirdiler. Şimdi, Ortadoğu'da Osmanlı egemenliğinin sona ermesini, büyük Lübnan dahil Doğu Akdeniz kıyısının tamamının Fransa'nın doğrudan yönetimine girmesini istiyorlardı. Buna ek olarak Musul'a kadar olan Suriye topraklarının kukla hükümdarlar vasıtasıyla yine kendilerinin dolaylı kontrolü altında olmasını talep ediyorlardı.

İşte Georges-Picot Kasım 1915 sonunda Londra'da masaya oturduğunda kafasında bu amaçlar vardı. Fransız diplomat ne istediğini biliyordu.

"Büyük Paylaşma" Başlıyor

"Büyük paylaşma"nın ilk oturumu 23 Kasım 1915'te Londra'da Whitehall'da başlar başlamaz İngiliz heyet başkanı Nicolson Picot'ya İngiliz hükümetinin Şerif Hüseyin'e verdiği sözün içeriğini açıkladı. Tabii bu Picot için büyük bir sürpriz oldu. İngilizlerin Mekke Emiri ile pazarlık sonuçlanana kadar en yakın müttefiklerine danışma gereğini bile duymadıkları ortaya çıkmıştı.

Fransız diplomat bu oldubittiye rağmen soğukkanlılığını kaybetmedi. Şerif'e vaad edilen devletin hiçbir zaman gerçekleşemeyeceğini, yüzlerce kabilenin tek bir çatı altında birleşmesinin mümkün olmadığını söyledi. Hüseyin'in Arapları temsil iddiasının gerçeklere uymadığını ve İngilizlerin bunu kabullenebilmesini anlayamadığını belirtti. Ayrıca –buna hazır olduğu sonradan anlaşılmakla beraber– Suriye topraklarından en ufak bir taviz vermeyeceğini vurguladı. Picot, Cihada karşı önlem alma konusundaki İngiliz gerekçesini de kabul etmiyor, asıl sorunun İngilizlerin bölgede sevilmemesi olduğunu ima ediyordu. Milliyetçi Fransız kamuoyunun İngiliz planını hiçbir zaman kabul edemeyeceğini ve buna yeltenecek hiçbir hükümetin ayakta kalamayacağını ileri süren Fransız diplomat "Suriye'nin Fransızların kalbinde yattığı" iddiasındaydı. Nihayet Picot Fransa'nın Batı cephesinde en ağır yükü çektiğini hatırlatmayı ihmal etmiyor, bu kadar kayıp verdikten sonra Araplara karşılıksız olarak bağımsızlık verilmesine rıza göstermeyeceklerini yineliyordu.

Toplantı bir anlaşmaya varılamadan dağıldı. İngilizler Georges-Picot'nun kibirli tavırlarından ve Suriye'den, hatta Filistin'den sanki kendi ülkesiymiş gibi bahsetmesinden rahatsız olmuşlardı. Bu arada İngilizlerin Mısır'da sevilmediğini, dolayısıyla oradaki mevcudiyetlerinin pek de meşru olmadığını ima etmesi kendilerini fena halde kızdırmıştı. Picot'yu Fashoda etkisi altında bir İngiliz düşmanı olarak etiketleyenler de vardı.

Ancak Picot'nun, başta Batı cephesindeki fedakârlık dengesi olmak üzere, bazı argümanları fazla da yersiz değildi. O sıralarda bazı Fransız çevrelerinde İngiltere'nin kendi çıkarları için Fransa'yı Almanlara karşı kullandığı şeklinde bir kanı yayılmaktaydı. Bu gözlem İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Bertie'nin raporlarında da yer bulmuştu. Nitekim, Şerif Hüseyin'e verilen sözlerin belirsizliği Fransızlar Batı cephesinde ortak amaç için ölürken İngilizlerin sırf kendi emperyalist ihtiraslarının peşinde olduğu kuşkusunu destekliyordu.

Bu düşüncelerle Nicolson ikinci oturumda Hüseyin'e verilen sözlerin önemini küçümseme yolunu seçti. Mekke Emiri'nin kendisine verilen sözleri

hiçbir zaman hayata geçirme imkânına sahip olamayacağını ileri sürmeye başladı. Hatta aralarında benzerlik olmayan darmadağınık Arap kabilelerinin bir Arap devleti kurmalarının saçmalığı konusunda Picot'ya katıldı. Bu arada, Fransız Büyükelçisi Cambon'un İngilizlerin McMahon mektuplaşmasından kendilerine bilgi verilmediği hususundaki şikâyetine İngiliz Bakanlardan Lord Crewe, merak etmemeleri gerektiği, bir Arap devleti kurulsa bile İngiltere'nin bu devletin Fransızların istediği Lübnan veya diğer toprakları kapsamasına izin vermeye niyetinin olmadığı yanıtını veriyordu.

Fransız tarafında ise Fransız Başbakanı Aristide Briand Fransa'nın Ortadoğu'da fazla toprak edinmesinin ağır bir yük getireceği düşüncesiyle Picot'nun taleplerini biraz azaltmasını istiyordu. Özellikle Fransa'nın Kudüs civarındaki "sahip olmaya değmeyecek kadar değersiz" bölgeye ihtiyacı olmadığını düşünüyordu.

Fransız diplomat yeni talimatını alıp Londra'ya döndüğünde yine de katı bir tutum sergiledi. 21 Aralık'taki toplantıda önce artık Fransa'nın bazı toprak taleplerinden vazgeçebileceğini belirtti. Ancak karşı tarafın Şerif Hüseyin'e verilen sözlerin mahcubiyeti nedeniyle alttan alması üzerine doğuda Fransız nüfuz alanı talebini Musul'un da ötesinde Dicle'ye kadar uzattı. Ancak bu defa dirençle karşılaştı. İngilizler doğudaki topraklarda Fransa'nın isteğini kabul etmekle beraber buna karşılık olarak –Lord Crewe'in Cambon'a söylediğinin aksine– Lübnan'ın gelecekteki Arap devletinin parçası olmasını istiyordu. Picot'nun bunu reddetmesiyle ikinci oturum da sonuç alınamadan kapandı.

Toplantı bu şekilde çıkmaza girince –yukarıda da değinildiği gibi– Nicolson müzakerelerin yürütülmesi görevini Londra'ya yeni dönen ve İngiliz hükümetine verdiği brifingde Ortadoğu hakkındaki bilgisi ve bölgenin geleceği hakkındaki fikirleriyle herkesi etkilemiş olan Mark Sykes'a devretti. Böylece İngiliz hükümeti otuz altı yaşında bir amatöre Birinci Dünya Savaşı'nın en karmaşık ve tarih açısından en kalıcı etkileri olacak sorununu emanet etmiş oluyordu.

Bu muhteris gözü pek genç politikacı, altına girdiği büyük sorumluluğun fazla da bilincinde olmadan daha aynı gün öğleden sonra Georges-Picot ile özel olarak buluştu. İkilinin bir anlaşma taslağını ortaya çıkarması uzun sürmeyecekti.

Heyecanlı, parlak fikirlerle dolu, enerji taşan Sykes ile ölçülü, sakin ve hesaplı Picot arasında –birbirlerini tamamlayan karakterleri nedeniyle olsa gerek– kısa zamanda uyumlu bir çalışma düzeni oluştu. İkili bu uyumlu ilişkileri-

ni savaş sonuna kadar sürdürdüler. Dostlukları Sykes'ın Şubat 1919'da henüz 39 yaşındayken İspanyol gribine tutularak erken ölümüne kadar devam etti.

Sykes ve Picot Ocak ayına kadar hemen her gün Fransız Büyükelçiliği'nde bir araya geldiler. Taraflar arasındaki başlıca anlaşmazlık noktaları kısa zamanda çözüldü. Bunun nedeni her iki müzakerecinin kendilerini başlangıçta uzlaşmaz görünme mecburiyetinde hissetmelerine rağmen aslında karşı tarafın istediği topraklardan vazgeçmeye hazır olmalarıydı. Örneğin Sykes Musul'u ve Dicle'nin bir kolu olan ve Kerkük'ün kuzeyinden geçen Zap suyu hattının üstündeki toprakları Fransızlara vermeyi taviz olarak takdim ediyordu. Oysa İngilizler o havalide zaten İngiliz Arap toprakları ile Rusya'nın Anadolu toprakları arasında bir Fransız tampon bölgesi oluşturulmasını istiyordu. Buna karşı Picot başından beri istedikleri bu toprakları istemeyerek kabul edermiş gibi yapıyordu. Aynı şekilde Picot Zap suyunun güneyindeki bölgeyi önerdiğinde bu defa Sykes bunu zoraki kabullenmiş havasını vermeye çalışıyordu. Ama zaten buraları Hindistan yönetiminin baştan beri işgal etmeyi amaçladığı –hatta asker çıkardığı– ve Fransızların bir iddiasının olmadığı bir bölgeydi.

Daha temel konular olarak, Sykes gelecekteki Arap devletinin Lübnan'ı kapsamasından vazgeçiyor, buna karşı Picot İngilizlerin trans-Asya demiryolu projesi için önem taşıyan Hayfa ve Akra limanlarının İngiliz nüfuz bölgesine dahil edilmesine rıza gösteriyordu.

Hem Sykes hem Picot istediğini aldı. Fransa Büyük Lübnan'ı doğrudan kontrol edecek, geri kalan ve Musul'a kadar uzanan Suriye toprakları nüfuz alanını oluşturacaktı. Mezopotamya'daki iki vilâyet, Bağdat ve Basra İngiltere'ye gidiyordu.

Fakat iki müzakereci de her iki ülkenin tamamını istediği Filistin konusundaki ısrarlı taleplerinden vazgeçmediler. Sonunda bu toprakların yarısının uluslararası yönetime bırakılması, diğer yarısının Arap devletinin parçası olması şeklinde bir uzlaşıya vardılar. Aslında bu uzlaşı ikisini de memnun etmemişti. Picot bu formülün ileride mutlaka ihtilaf yaratacağından endişeliydi. Sykes ise uluslararası kontrol bölgesini İngiliz savunma kordonunda bir gedik olarak görüyordu.

Sykes ve Picot'nun Ortak Ürünü

Sykes ve Picot 3 Ocak 1916 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya topraklarının bölünmesini öngören anlaşma taslağını parafladılar. Anlaşma, bu topraklarda kurulacak olan ve başında bir Arap hükümdarın olacağı bir Arap devleti veya bir Arap devletleri konfederasyonunu tanımayı ve koruma-

yı taahhüt ediyordu. Halep'ten doğuda Rewanduz'a, Mısır sınırından Kuveyt'e kadar yayılan geniş topraklarda kurulacak olan yeni devlet İngiliz ve Fransız nüfuz bölgelerine bölünüyordu. Anlaşmada İngiltere ve Fransa'nın bu bölgelerde "iş yapma hakkı ve yerel finansman konularında önceliğinin" olacağı ve "Arap devletinin talebi üzerinde danışman ve yabancı memurlar sağlama münhasır hakkına sahip olacakları" hususları yer alıyordu. Dolayısıyla Arap devletinin bağımsızlığı "sözde" düzeyine indirgeniyordu.

Anlaşmada Arap devletinin dışında kalan bölgelerde –ilhaktan bahsedilmese de– iki müttefikin "uygun görecekleri doğrudan veya doğru kontrol hakkının olduğu" belirtiliyordu. Doğrudan Fransız kontrol alanı, "Mavi Bölge", Kilikya'dan doğuda İran sınırına güneyde Akra'ya uzanıyor, Suriye kıyı şeridini, Lübnan'ı ve Filistin'de Kuzey Galile'yi kapsıyordu. Doğrudan İngiliz kontrol alanı "Kırmızı Bölge" ise Bağdat dahil Güney Mezopotamya'yı, Kuveyt dahil Kuzeydoğu Arabistan kıyılarını ve Filistin'de Hayfa ve Akra'yı içine alıyordu. İskenderun İngiltere için, Hayfa ise Fransa için açık liman olarak kabul ediliyordu.

Filistin ise daha önce değinildiği gibi ikiye bölünmüştü. Güneyi veya Negev Arap devletine –ve İngiliz nüfuz bölgesine– dahil ediliyordu. Fransız nüfuz bölgesindeki Kuzey Galile hariç "Kahverengi Bölge" denilen kuzey bölümünde ise, Rusya ve diğer müttefikler ile Şerif Hüseyin'e danışılarak şekli sonradan belirlenecek bir uluslararası yönetim öngörülüyordu (EK 4).

Sykes ve Picot'nun vardıkları anlaşmanın Arap isyanı başladıktan sonra yürürlüğe girmesine karar verildi. Ancak İngiltere'den aldıkları tavizlerden fazlasıyla memnun olan Fransızlar paraflı taslağın bir an önce onaylanmasını istiyorlardı. Şerif Hüseyin'in isyanına fazla umut bağlamayan Başbakan Briand İngilizlerin hayal kırıklığına uğramalarından ve geri adım atmalarından endişe ediyordu. Büyükelçisi Cambon'a, koşulların değişmesi ihtimaline karşı "varılan önemli sonuçların teyidini" sağlaması talimatını verdi.

Buna karşı İngiliz tarafı memnun değildi. Her şeyden önce Fransızlara gereğinden fazla taviz verdiklerini düşünüyorlardı. Ayrıca, Sykes'ın Savaş Kabinesi'ndeki yakın arkadaşı Tuğgeneral George Macdonough kendilerini "ayıyı öldürmeden postunu paylaşan avcılara" benzetiyordu. Ona göre savaşın sonundaki durumu şimdiden öngörmek mümkün değildi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl paylaşılacağı esas itibariyle akademik bir konuydu. Macdonough için Arapları Müttefikler yanında savaşa çekmek asıl önemli konuydu ve Şerif Hüseyin'e başına geçeceği ülkenin İngiliz ve Fransız kontrolünde olacak yaklaşık sınırlarını bildirmek yeterliydi. Öte yandan İngiliz Hindistan Yöneti-

Çarlık Rusya'sında başbakanı Stolipin'in kayınbiraderi olan Sergey Sazonov (1860-1927), 1910'da dışişleri bakanlığına getirildi. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı Almanların safında savaşa girmesi üzerine İstanbul'un ve Boğazların ilhakını savundu. Ekim Devrimi'nden sonra da devrima karşı olan Kolçak ve Denikin'in saflarında yeraldı.

mi yetkilileri Musul'un Fransızların dolaylı kontrolüne bırakılmasının olumsuz ekonomik ve stratejik sonuçlarından endişe ediyordu. Donanma İstihbaratı'nın başı Yüzbaşı Reginald Hall ise anlaşmayı o kadar Fransa lehine görüyordu ki ancak müttefikleriyle ilişkileri bozma riskini önlemek için imzaya değer buluyordu.

Bu arada Sykes'ın Kahire'deki meslektaşları Clayton ve Storrs da rahatsızdı. İçeriğini sonradan öğrendikleri Sykes-Picot Anlaşması'nı Araplara verdikleri bağımsızlık sözüne ihanet olarak görüyorlardı. Ayrıca Suriye'yi İngiltere'nin yönetmesi gerektiğine inanıyorlar, bir ara aynı fikirde olan Sykes'ın kendilerini yarı yolda bıraktığını düşünüyorlardı. Onlara göre Sykes Kitchener'in Suriye ve Mezopotamya'yı içine alacak bir İngiliz Mısır İmparatorluğu planını suya düşürmüştü. Kitchener belki savaştan sonra Hindistan'a Naip olarak gidecek, kendileri açıkta kalacaktı. Aslında Sykes bu meslektaşlarının asıl amacını hiçbir zaman anlamamış, onların isteğini yerine getirdiğini sanmıştı. Suriye'yi Araplara verirken İngiltere'nin elinden gideceğinin ayırdına varamamıştı. Zaten yaptığından memnun olan Sykes Kahire'nin Sykes-Picot Anlaşması'nı dinamitleyeceğini aklına getirmiyordu. Ancak yaratılmasına katkıda bulunduğu Arap bürosu savaşın sonunda bu Anlaşmayı tahrip etmeye çalışanların merkezi olacaktı.

Bütün bu eleştirilere rağmen taslak anlaşma İngiliz Dışişleri'nde 4 Şubat 1916 tarihinde bölümler arası bir komite tarafından ufak değişikliklerle onaylandı. Fransız Kabinesi'nin onayı dört gün sonra geldi. Üçlü Antant'ın savaş sonrası politikalarını koordine etmelerini öngören 4 Eylül 1914 tarihli Londra Deklarasyonu (EK 2) uyarınca Rusya'nın da onayını almak gerektiğinden Şubat sonunda Sykes ve Picot Saint Petersburg'a giderek taslak anlaşmayı Dışişleri Bakanı Sazonov'a sundular.

Sazonov biraz şaşırmakla birlikte İngiliz-Fransız anlaşmasına olumlu tepki gösterdi. Bir Arap devletinin kurulmasına, bu arada kutsal topraklarda

Ortodoks Hıristiyanların hak ve imtiyazlarının korunması kaydıyla Filistin'in bir kısmında uluslararası yönetimin yaratılması çözümüne itirazı yoktu. Ancak Fransız dolaylı nüfuz bölgesinin İran sınırına kadar uzanmasından endişe ediyor, Fransa'ya bu topraklara karşı "Osmanlı Ermenistanı"ndan bir pay vermeyi öneriyordu. Sonunda Rusya'ya Karadeniz ile Musul bölgesi arasında, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilâyetlerini içeren takriben yüz bin kilometrekarelik bir bölge verilmesini öngören bir uzlaşıya varıldı. İstanbul ve İstanbul Boğazı'nın Rusya kontrolünde olacağı da teyit edildi. Uzlaşı Sazonov ve Fransız Büyükelçisi Paléologue arasındaki nota teatisi ile resmiyete geçti, Üçlü Anlaşma'ya dönüştü. Bir sonraki ay da Grey ile Londra'daki Fransız ve Rus Büyükelçileri arasında bir nota teatisi ile İngiltere Sykes-Picot Anlaşması'ndaki değişikliklere resmen onayını verdi.

Ancak anlaşmanın içeriğinin, hatta mevcudiyetinin gizli kalması kararlaştırılmıştı. Müttefiklerin Ortadoğu'nun savaş sonrası şekli hakkında bir mutabakata varmış olduklarının ortaya çıkması için bir yıldan fazla zaman geçecekti.

Bunun birinci nedeni, emperyalizm ruhunun hâlâ geçerli olmasına rağmen bu kadar açıkça toprak kazanma ve hükmetme hırsını yansıtan bir anlaşma yapıldığının öğrenilmesinin dünya kamuoyunda olumsuz etki uyandırması endişesiydi.

Diğer neden Şerif Hüseyin ile varılmış olan mutabakat ile Sykes-Picot'nun pek çok noktada çakışmasının yarattığı hassas durumdu. Sir Henry McMahon Kahire'de anlaşmadan haberdar olduğundan Londra'ya bundan Araplara bahsetmemelerini istedi. İngiliz Mısır Valisi'nin endişesi Mekke Emiri ile ilişkilerin bozulması ve özellikle Fransızların işe karışmasından hoşlanmayacağını düşündüğü Hüseyin'in geri adım atması olasılığıydı.

Kim Kimi Aldatıyor?

Gerçekten de asıl mesele Sykes-Picot metninin McMahon'un verdiği sözlerle çelişip çelişmediğiydi. Kısacası Fransızlarla vardıkları anlaşma ile İngilizler Arapları aldatıyor muydu? Yoksa aldanan Fransızlar mıydı?

Nitekim önemli noktalardan biri olarak, Hüseyin'in mektuplarında kesinlikle Arap toprağı olduğunu belirttiği Doğu Akdeniz kıyı şeridinin tahsisi sorun yaratacaktı. Şerif Hüseyin Şam, Hama, Humus ve Halep'in batısındaki toprakları İngilizlerin kendisine sorulmadan Fransızlara tahsis etmesini kötü niyet olarak niteleyecekti. Öte yandan, daha önce değinilen "vilâyet" kelimesinin anlamı da sorun çıkaracak, Sykes-Picot Anlaşması'nda Filistin'in ikiye bölünmesi itiraz konusu olacaktı.

Şerif Hüseyin mektuplarında İngiltere'nin Mezopotamya'yı ancak geçici olarak işgal etmesine, üstelik işgal süresince tazminat ödemesine razı olmuşken, şimdi İngilizlerin burası üzerinde şimdiden hak iddia etmesi de rahatsızlık doğuracaktı.

Sykes-Picot'nun Arap devleti için öngördüğü "bağımsızlığın" ne şekilde hayat bulacağı da ileride önemli çekişme konusu olacaktı. Araplar İngilizlerin –hele hele Fransızların– himayesinde bir sınırlı bağımsızlığı kabul etmeye hiçbir zaman razı olmamışlardı. Buna karşı iki müttefik emperyalist zihniyetleri gereği –aşağı ırk saydıkları– Araplara baştan beri tam bağımsızlık vermeyi akıllarından geçirmiyordu. Zaten Avrupa'da o zamanlar hâkim görüşe göre "medeni ülkeler dışındaki" yerli halkların "bağımsızlığı" bugünkünden farklı bir anlam taşıyordu. "Yerliler" ancak modern medeniyetin gereklerini anlayana kadar medeni ülkeler tarafından eğitildikten –ve tabii sömürüldükten– sonra kendi kendilerini yönetebilirlerdi. O belirsiz zamana kadar "beyaz adamın yükü" idiler. Nitekim ileride görüleceği gibi, Arapların kaderi kendi beklentileri yönünde değil İngilizlerin ve Fransızların kararları yönünde şekillenecekti.

McMahon mektupları ile Sykes-Picot arasındaki çelişki tarihçilerce farklı biçimlerde değerlendirilir. Bir yaklaşıma göre, savaşın karmaşık ve iletişimi güçleştiren ortamında İngiliz hükümetinin çeşitli bölümleri ve yöneticileri müttefik Fransa ve ittifak yapmak istedikleri Araplarla aralarında etkili bir koordinasyon yapamadan müzakere etmişler ve vardıkları anlaşmaların birbiriyle çelişmesi ihtimalini çok geç fark etmişlerdir. Kötü niyet veya aldatma amacı yoktur. Sadece koordinasyon eksikliği vardır.

İkinci bir görüş ise her iki anlaşmanın kaleme alınmasında İngiliz müzakerecilerin ileride öne sürülebilecek aldatma ithamlarını önlemek için dikkatlice kelimeler seçerek baştan rezervler ve koşullar koydukları yönündedir. Bu tezi ispat için yazılan onlarca kitap aslında retorik oyunlarını diplomasi olarak takdim etme peşindedir. Verilen sözlerin aslında geçerli olmadığını, tek ayak üzerinde yemin etmekle eş değerde olduğunu itiraf etmekten farksızdır.

Koordinasyon eksikliği tezine gelince, bunun bir dereceye kadar doğru olduğu, ancak aslında bu kopukluğun bürokratik rekabet nedeniyle bilerek yaratıldığı da düşünülebilir. Örneğin İngiliz Hindistan yönetimi ile Kahire arasındaki görüş ayrılıklarına değinilmişti. Hindistan'daki, –yazlık başkenti Simla olarak da anılan– Raj yönetimi 1858'de kurulduğundan beri Arabistan yarımadası bu yönetimin yetki alanında sayılmaktaydı. Bu nedenle İngiliz Mısır yönetiminin bu bölgeyle ilgilenmesi Hindistan yönetiminde tepki yarat-

mıştı. Kahire'nin Arap isyanını teşvik teşebbüslerinin Simla tarafından son derece riskli görüldüğü de hatırlanacaktır. Gerçekten de Hindistan yönetimi altındaki Müslüman Hintli nüfusu Osmanlı Ortadoğu'sundaki tüm Müslümanların katbekat üstündeydi. İngilizler bir taraftan Hindistan'da zaman zaman baş gösteren isyanları şiddetli biçimde bastırmaktayken, diğer bir yerdeki Müslümanlara bağımsızlık önermesi tehlikeli bir oyuna benziyordu. Bu nedenle McMahon-Hüseyin mektuplaşmasını öğrenen Simla Londra nezdinde büyük bir karşı kampanyaya girişmişti. Bu tepki o kadar büyümüştü ki Arap isyanına ciddi şekilde bel bağlamış olan Lord Kitchener sonunda çareyi Hindistan yönetimini devre dışında bırakmakta bulmuştu.

Diğer bir kopukluk McMahon mektuplaşması konusunda İngilizlerle Fransızlar arasındaydı. Ocak 1916'da Ortadoğu haritası çizilirken Mark Sykes Fransız muhatabına McMahon-Hüseyin mektuplaşmasından ve verilen sözlerden bahsetmemişti bile. Aslında Sykes o sıralarda bu iki pazarlığın ayrıntılarını bilen tek kişiydi. Bu arada Şerif Hüseyin'e karşı yükümlülükkler almakta olan Kahire'nin İngiliz-Fransız müzakerelerinin ayrıntıları hakkındaki bilgi istemleri karşılıksız kalıyordu. Londra McMahon ve arkadaşlarını da sonuna kadar atlattı. Anlaşmanın metni ancak kesinleştikten sonra Kahire'ye ulaştı. Kısacası bu defa da Sykes-Picot konusunda Londra-Kahire kopukluğu söz konusuydu.

Her halükârda Sykes-Picot Anlaşması'nın tipik bir emperyalizm girişimi ve gizli diplomasi ürünü olduğu kabul edilir. Fransa'nın emperyalist iştahı İngilizlerin emperyalizm rekabetini tetiklemiş, sonuçta, Araplara gerçekten bağımsızlık verilecek topraklar Güney Arabistan çöllerine indirgenirken Fransa "Büyük Suriye"yi, İngiltere tüm Mezopotamya'yı kendisine ayırmıştı.

Aslında 1916'da hem Batı cephesinde hem Ortadoğu'da İtilaf devletlerinin savaşı kazanacağı hiç de belli değilken İngiltere ve Fransa'nın masaya oturup savaş sonrası Ortadoğu'sunu paylaşmalarının fazla da gerçekçi olmadığı, eninde sonunda gerçeklerle sınanması gerekeceği ortadaydı.

Zaten ileride görüleceği üzere Sykes-Picot Anlaşması pek çok yönüyle değişime uğradı. Ancak iki müttefikin emperyalist güdüleri savaş sonrasında da sürdü ve Ortadoğu'nun nihai şekillenmesini derinden etkiledi.

Anlaşmayı kötü niyet eseri bir aldatmaca örneği olarak gören ve Arapların ihanete uğradığını savunan yazar ve yorumcular çoğunlukta. Ancak, İngiliz ve Fransız diplomatların o zaman geçerli olan fakat daha sonraları kabul edilemez bulunan zihniyet ve ortam göz önüne alındığında hüsnüniyetli olarak hareket ettiğini savunan küçük bir azınlık bile yok değil.

Sykes-Picot Anlaşması 1917 sonunda Rusya'da iktidarı ele geçiren Bolşevikler tarafından, diğer gizli anlaşmalarla birlikte yayınlandı. Sovyetlerin "ezilen halkları emperyalist güçlere karşı kalkışma" çağrısı ABD Başkanı Wilson'un Batılı güçlerin dünyanın diğer taraflarına iradelerini dayatmaya hakları olmadığı açıklamasıyla birleşti ve değişen dünya kamuoyunda Sykes-Picot anti-emperyalistlerin nefret odağı haline geldi. O arada Başkan Wilson Lloyd George'un Dışişleri Bakanı Lord Balfour'un Sekreteri Edward House'a verdiği bilgi üzerine anlaşmayı öğrenmiş ve tepki göstermişti. Lord Balfour Amerikalıların hoşnutsuzluğunu, Sykes-Picot'nun Ortadoğu'nun geleceği konusunda akademik bir denemeden başka bir şey olmadığını, zaten savaşın kaderi belli olmadan bu geleceğin belirlenemeyeceğini söyleyerek gidermeye çalışmıştı. İngilizler bu ikiyüzlü tutumu savaş sırasında olduğu kadar, sonrasında da sürdürmekten geri kalmayacaklardı.

Diğer bir tartışma konusu da Şerif Hüseyin'in Sykes-Picot'nun mevcudiyetinden ve içeriğinden bilgisi olup olmadığı konusuydu. Genellikle Mekke Emiri'nin bu anlaşmanın mevcudiyetini isyandan çok sonra ve Bolşeviklerin açık etmesiyle veya Cemal Paşa'nın açıklamasıyla öğrendiği kabul edilir. Hüseyin, Arap toprakları hakkında İtilaf Devletleri arasında bir anlaşma yapılmış olduğu hakkında kendisine hiçbir zaman bilgi verilmediğini ve bunu ilk olarak Türklerden öğrendiğini hep ısrarla savunmuştur.

Bununla beraber, karşı görüşte olanlar da vardır. Örneğin –Araplara yakınlık duymadıkları açık olan– Musevi yazarlar Efraim ve Inari Karsh *Çöl İmparatorlukları* adlı kitaplarında, anlaşmanın ayrıntılarının daha Ekim 1916'da Kahire'deki Suriye çevrelerinde bilindiğini, Paris'te bunu öğrenen Lübnanlı Emile Edde'nin edindiği bu bilginin Şerif Hüseyin'in Lübnanlı olan danışmanı Fuat el-Kâtip'in dikkatinden kaçmasının mümkün olmadığını yazarlar. Şerif Hüseyin'in anlaşmadan bu görüşmelerde şu veya bu şekilde bilgi sahibi kılınmış olduğu, sonradan Bolşevikler açıklayana kadar bundan haberi olmadığını ileri sürmesinin gerçeklere uymadığı kanısında olan başka tarihçiler de vardır. En azından –ileride görüleceği gibi– Şerif Faysal'ın Lawrence tarafından önceden bilgilendirildiği oldukça yaygın bir düşüncedir.

Nitekim, İngiliz Mısır Sefer Ordusu Genel Komutanlığı nezdindeki siyasi delegasyonun başı olarak atanan Sykes ve Fransız hükümetinin İngiliz kuvvetlerine refakat etmek üzere görevlendirdiği Georges-Picot'nun 3 Nisan 1917 tarihinde Kahire'de Suriye Müslümanlarının üç temsilcisine Anlaşmanın ana hükümleri hakkında bilgi verdikleri bilinmektedir. Sonra Sykes ve Picot El-Vech'de bizzat Faysal ile görüşmüş ve kendisine "Anlaşmanın bir Arap

Devletleri Konfederasyonuyla ilgili ilkelerini" anlatmıştır.

Nihayet 19-20 Mayıs'ta Sykes'ın yine Picot ile birlikte Cidde'de Şerif Hüseyin ve Fuat el-Kâtip ile uzun bir görüşme yaptığı biliniyor. Amaç Araplarla Fransa arasında Suriye'nin geleceği hakkında bir uzlaşma sağlanmasıdır. Hüseyin Suriye'nin savaş sonrasında kurulacak bağımsız Arap devletinin parçası olmasında ısrarlıydı. Fransızlar ise burasını kontrolleri altında görmekten vazgeçmiyordu. Bu nedenle bu görüşmeden olumlu bir sonuç beklenmiyordu. Nitekim ilk günkü temas sonucu tarafların tutumları aynı kaldı. Ancak ertesi gün Hüseyin sürpriz bir şekilde "Fransızların Müslüman Suriye kıyı şeridinde (muhtemelen Lübnan kıyısını kastediyor) İngilizlerin Arap emelleriyle ilgili olarak Bağdat'ta izledikleri politikaların aynısını izlemeyi kabul etmelerinden tatmin olacağını ve bu koşullarla Suriye'de Fransa'yla ve Mezopotamya'da İngiltere ile işbirliği yapmaya hazır olduğunu" bildirir. Picot, aslında istediğini tam olarak karşılayan bu öneriyi hemen kabul eder.

Mekke Emiri Hüseyin'in büyük oğlu olan Faysal bin Hüseyin (1883-1933), babasının önderliğinde yürütülecek bir Arap ayaklanması için milliyetçi Arap örgütleriyle ilişkiler kurdu. İsyandan sonra kısa bir süre Suriye kralı olan Faysal, daha sonra İngilizlerin yardımıyla Irak'a kral olarak, bağımsızlığını ilan etti.

Ancak Şerif'in neyi kabul ettiğinin ayırdında olup olmadığı şüphelidir. Bazı tahminler Sykes'ın Şerif'i bilerek yanılttığı ve iddia ettiği gibi Şerif'e Sykes-Picot Anlaşması'nın çerçevesi ve ayrıntıları hakkında doyurucu bilgi vermediği yönündedir. Buna göre Hüseyin Mezopotamya konusunda Sykes-Picot Anlaşması'ndaki İngiltere yaklaşımının McMahon mektuplarındaki gibi kısa vadede Arap bağımsızlığını öngördüğü yanılgısı içindedir. Fikir babasının Sykes olduğu sanılan Lübnan-Bağdat paralelini de bu yüzden kabullenmiştir. Zaten Sykes'ın Emir Hüseyin'e verdiği bilgileri sindirmesi için pek fazla zaman tanınmadığı da anlaşılıyor. Nitekim Sykes'ın Londra'ya verdiği raporda konuya iki satırla değinmesi ve Şerif'in mutabakatının yazılı bir metninin de bulunmaması "aldatma" olasılığına işaret ediyor.

Böylece, Sykes'ın manevraları sayesinde, 20 Mayıs'ta ayrılırlarken Georges-Picot Fransa'nın Lübnan'ı koparduğunu düşünürken, Şerif Hüseyin

de Fransa'nın ileride Suriye'nin bağımsız olmasını kabul ettiğine inanmaktadır.

Bu "uzlaşmaya" Emir Faysal'dan tepki gelir. Lawrence –sonradan inkâr etse de– 1917 başlarında el-Vech'de birlikte iken, Faysal'ı kuzeye doğru ilerleyerek Şam'a Fransızlardan önce girmeye teşvik etmek için Emir'e Sykes-Picot Anlaşması'nın genel içeriği hakkında bilgi vermiştir. Bu bilgiye sahip olan Faysal babasının vardığı mutabakatı öğrenince şaşırır ve durumu tersine çevirmeye çalışır. 28 Mayıs'ta Suriye halkına bir açıklama yapar ve Arapları bağımsızlık için silaha sarılmaya çağırırken, hem İngilizlere destekleri için teşekkür eder hem de Fransızlara katkıları ve "Arap bağımsızlığını tanımakta" müttefiki İngiltere'ye katıldıkları için minnettar olduklarını ifade eder. Cidde'deki uzlaşmaya tamamen ters düşen bu beyanın anlamı kendisine sorulduğunda Sykes bunu önemsemez ve Arap kamuoyuna dönük bir propaganda söylemi olarak niteler.

Sonuçta Cidde "mutabakatı" Ortadoğu'nun geleceği hakkında Arap emelleri ile İtilaf Devletleri'nin beklentileri arasındaki uçurumun derinleşmesinden başka bir şeye yaramayacaktır.

Bu arada, Şerif Hüseyin'in bütün kuşkucu ve inatçı karakterine rağmen İngiltere'ye o sıralarda büyük güven beslediği anlaşılmaktadır. Faysal'ın kendisiyle Cidde'de vardığı anlaşma konusunda giriştiği hararetli münakaşayı Hüseyin "Bak sana babadan oğula bir nasihat. İngiltere'nin verdiği sözlerden hiçbir zaman kuşku duyma. Endişen olmasın, İngilizler akildir ve onlara güvenilir" sözleriyle kapatmıştır. Şerif'in bu sözlerinden pişman olacağı günler gelecektir.

Her halükârda, Sykes-Picot hakkında önceden bilgisi olsun olmasın Şerif Hüseyin 1916 başlarından itibaren isyan hazırlıklarına ciddi şekilde başlamıştı, sonradan öğrenmesi ise fazla bir şeyi değiştirmedi.

ARAP İSYANI

İngilizlerden istediği desteği aldığına güvenen Mekke Emiri yine de adımlarını ihtiyatla atmayı tercih ediyordu. Padişah ve Sadrazamı aracı yaparak İttihadçıları yumuşatmak için 1915 baharında İstanbul'a göndermiş olduğu ortanca oğlu Faysal'ı, bir yandan Cemal Paşa'yı babasının Osmanlıya bağlılığına inandırmaya devam etmesi, diğer yandan asıl oradaki Arap milliyetçi subaylarla tekrar temasa geçmesi için Şam'a yolladı.

Büyük oğlu Ali de bin beş yüz savaşçı ile birlikte önemli bir Osmanlı garnizonu bulunan Medine'ye gitti. Görünürde Ali'nin görevi o sıralarda ha-

zırlıklarına girişilmiş olan İkinci Kanal harekâtına katılmaktı. Fakat asıl amacı Faysal Arap milliyetçileriyle birlikte Şam'da isyanı başlattığında Medine'yi kuşatmaktı. O arada havalideki Mekke Şerifi'ne bağlı Arap aşiretlerini başkaldırıya hazırlamayı da planlıyordu.

Hüseyin'in büyük oğlu Ali çok daha faal olan küçük kardeşlerinden farklıydı. Uzun boylu Faysal ve iri yapılı Abdullah yanında kısa boylu, zayıf bir yapıdaydı. Henüz otuz yedi yaşında olmasına rağmen çökmüş yüz hatlarıyla olduğundan yaşlı gösteriyordu. Ama Ali de en az babası ve kardeşleri kadar iddialıydı.

Ali Medine'de kaldığı sürede babasının Şeriflik imtiyazlarını koruma gerekçesiyle şehrin amiri gibi hareket etmeye başladı. Bu yaklaşımı kısa sürede Cemal Paşa'yı rahatsız etti. Ali, anlaşılan emrindeki savaşçılara da güvenerek, Paşa'nın uyarılarını dikkate almıyordu. Davranışları Cemal Paşa'nın hatıralarında yazdığı gibi "tahammül edilemez" hale gelmişti. Ancak o sıralarda Cihadı onaylaması için babası Hüseyin'e ihtiyaç vardı. Ayrıca İkinci Kanal harekâtı ve Mezopotamya'da İngilizlerle savaşmak için Emir'den savaşçı talepleri de vardı. Bu nedenlerle Cemal Paşa –fevri karakterine uygun olmayan biçimde– kendini tuttu ve Ali'nin üstüne fazla gitmedi. Paşa Ali'nin küstahça hareket etmesinin aslında Osmanlılardan tam bir kopuşun işareti olduğunu sonradan anlayacaktı.

Hüseyin bir yandan da Kahire'deki İngilizlere mektuplar yazarak savaşçıları için silah ve cephane, aşiretleri ikna için altın ve destek birlikleri istiyordu.

Hicaz aşiretlerini isyana razı etmek için sadece özgürlük veya milliyetçilik söylemini kullanmak tabii ki yeterli değildi. Bu kavramları pek de umursamayan Bedevileri sadece altın ve yağma vaatlerinin harekete geçireceği biliniyordu. Şerif'in oğullarının irili ufaklı çeşitli aşiretlerle pazarlıkları için İngilizlerden ilk talepleri 50.000 altın İngiliz lirasıydı. Daha isyan başlamadan birkaç ay içinde bu para harcanmış, Şerif kendisi için 50.000, oğlu Abdullah için 10.000 altın ek talepte bulunmuştu. İleride isyan ile birlikte bu talepleri büyük ölçüde artacaktır. Savaş biterken 1918'de Hüseyin ve oğullarına yapılan ödemeler 4.500.000 altın İngiliz lirası gibi muazzam bir toplama ulaşacaktır. Savaş sonrasında da İngilizler Şerif'e ayda 225.000 İngiliz lirası maaş bağlayacaktır.

O aşamadaki İngiliz altınları ve ganimet vaatleri Ali'nin Hicaz civarı bölgedeki en az dört aşiret şeyhinden başkaldırı hareketine katılma sözünü almasına yetmişti. Bu şekilde Şerif'in büyük oğlu Medine şehri yakınındaki

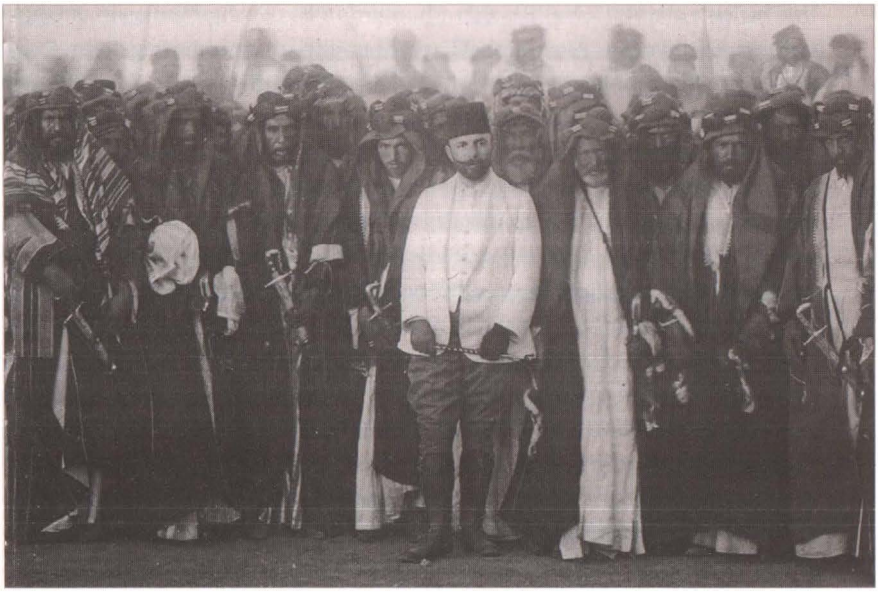
Hazreti Hamza'da bin beş yüz savaşçısına ek olarak önemli fakat disiplini eksik bir güç oluşturmuştu.

Faysal'ın Şam'daki görevi daha da önemliydi. Şam Protokolü'nü imzalayan Arap milliyetçisi subaylarla artık isyanın son hazırlıklarını yapacak, ortak harekâtı planlayacaktı. Ancak, Faysal şehre vardığında her şeyin değişmiş olduğunu gördü. Bir yıl önce buluşmuş olduğu isyancı subayların hemen hepsi gitmişti. Cemal Paşa bu subayların çoğunun yer aldığı 35. Tümen'i Çanakkale'ye göndermişti. Tümenle birlikte sadece subaylar değil isyan halinde arkalarında olacağını umdukları Arap erler de artık yoktu.

Cemal Paşa ve Arap İsyanı

Milliyetçiler açısından daha da kötüsü, Cemal Paşa'nın 1915 yazından itibaren baskıyı arttırmış olmasıydı. Paşa, Picot'nun savaş başında Beyrut Başkonsolosluk kasasında unuttuğu, Arap milliyetçileri ile mektuplaşmaların eline geçmesi sayesinde bunların faaliyetlerinden zaten haberdardı. O zaman kendi çevrelerinde itibar sahibi bu kişileri idam etmesi veya sürgüne yollamasının Arapları uzaklaştıracağı, ayrıca Cihad ilanına darbe vuracağı endişesiyle bir harekette bulunmamıştı. Bilakis bunları kendi tarafına çekmek için yumuşak bir politika gütmeyi tercih etmişti. Ancak Kanal Seferi başarısızlığının ardından "hainlerin" arkadan vurması ihtimalini önlemek için Cemal Paşa Picot dosyasını ve muhbirleri vasıtasıyla aldığı ilave bilgileri bu defa kullanmaya ve Arap yeraltı faaliyetlerine bir son vermeye karar verdi. Soruşturmalar, işkenceler, askeri mahkemelerin yargılamaları birbirini izledi. 21 Ağustos 1915'te ihanetten hüküm giyen on bir kişi Beyrut'ta asıldı. Aralarında el-Fatat'ın kurucularından Muhammed Mihmisani de vardı. Sonraki aylarda tutuklamalar ve mahkemeler devam etti. Tutuklananlardan bazıları Arap çevrelerinde mevki sahibi ve saygı gören isimlerdi. Harekete mensup olduğundan şüphelenilen yüzlerce kişi Anadolu'ya sürüldü. Binlerce kişi de tutuklanma korkusuyla başka bölgelere kaçmayı seçti.

Faysal 1916 Mayıs ayında İstanbul dönüşünde Şam'a tekrar uğradı. İlk gelişlerinde yakın dostları ve gizli milliyetçi el-Bakri'de kalmış iken Emir ve refakatçileri bu defa ısrarı üzerine –muhtemelen kendisinden kuşkulanmaya başlayan– Cemal Paşa tarafından misafir edilmişlerdi. Zaten artık karşılıklı bir kuşku ortamı oluşmuştu. Bu kuşkuyu gizlemek için Faysal Şam'daki Alman Bakımevi'nde yapılan bir toplantıda askeri erkân önünde İmparatorluğa ve Cihad'a bağlılığını ilan ediyor, buna karşı Cemal Paşa Hüseyin'in oğlunun

Cemal Paşa iki Kanal Seferi'nin de başarısızlığa uğramasından sonra Arap milliyetçiliğine saldırmaya başladı. 15 Ağustos 1915'te Beyrut'ta 11 kişi idam edildi, bazı Arap ailelerini Anadolu ve Rumeli'ye sürüldü. Bu baskı ve tutuklamalar 1916 Nisan ayına kadar sürdü. Bu tarihlere yargılan 200 kadar Arap milliyetçilerden 23 kişi için idam kararı verilecek, bunlardan 14'ü Beyrut'ta geri kalanları ise Şam'da infaz edilecekti.

kendisine Mekke'den getirdiği hediyeleri "en büyük dostluk nişanesi" olarak gördüğünü söylüyordu. Ama bir yandan da Faysal babasına Paşa'nın sözlerine güven olmadığı yolunda mektuplar yazıyordu. Cemal Paşa'nın da Şerif'e ve oğluna aynı ölçüde güvensizlik duyduğu anlaşılıyor.

O sıralarda ikinci bir grup Arap ihanet zanlısının mahkemesi sürmekteydi. Bunlar da ilk gruptakiler gibi "Suriye'de en çok tanınan ve nüfuz sahibi" kişilerdi. Çoğunluğu Müslüman birkaçı da Hıristiyan olan yargılananlar arasında Paris'te savaş öncesi toplanan Arap Kongresi'ne başkanlık etmiş olan Humus Senatörü Abdülhamid el-Zahravi ve üç Şam mebusu, Şefik el-Mukayyet, Şükrü el-Asali ve Rüştü el-Şam ile çok sayıda hukukçu, gazeteci ve subay bulunmaktaydı. Cemal Paşa hatıralarında "kanıma göre, dinine ve ülkesine ihanet eden kişiye verilecek ceza sahip olduğu sosyal durumla mütenasip olmalıdır" diye yazar. Diğer bir deyişle zanlıları bekleyen ceza zaten belliydi. Bunların bir kısmının milliyetçi hareketle ilgilerinin bulunmadığı artık biliniyor. Ancak masumiyetleri kurtulmalarına yetmedi. Bu arada Faysal be-

lirli bir risk alarak Cemal Paşa'dan bunlardan bazıların affetmesini istemekten geri kalmıyordu. Paşa bunu "Faysal her gün beni görmeye geliyor ve sözü daima af konusuna getiriyordu" şeklinde anlatır. Bir yandan Şerif Hüseyin de Mekke'den Cemal Paşa'yı, İttihad ve Terakki yetkililerini hatta Padişahı merhamet göstermeye çağırıyordu.

Bu çağrılar karşılıksız kaldı. 5 Mayıs 1916'da ölüme mahkûm edilen 21 kişi yedisi Şam'da diğerleri de Beyrut'ta olmak üzere iki grup halinde ana meydanlarda asıldı. Cemal Paşa idamlarla aynı gün yargılama özetini ve mahkûmiyet gerekçelerini içeren bir ordu tebliği yayınlattı.

Cemal Paşa daha sonra 1916'da İstanbul'da Dördüncü Ordu tarafından yayınlanan *Suriye Sorunu Konusundaki Gerçek* (*La Vérité sur la Question Syrienne*) adlı bir kitapta komploculara karşı giriştiği tenkil hareketinin gerekçelerini açıklama yoluna gitti. Kitapta Arap gizli cemiyetleri hakkında bilgi veriliyor ve mahkûm olanların milliyetçi değil hainler olduğu savunuluyordu.

El-Bakri'de misafirlikte iken idamları öğrenen Faysal'ın ayağa fırlayarak intikam yemini ettiği ve "Artık bizim için ölüm farz oldu" dediği aktarılır. Buna karşı Cemal Paşa kendisini idamların üzerinden henüz iki saat geçmeden ziyaret eden Faysal'ın "Atalarımın hatırası üzerine yemin ederim ki, bu canilerin ne kadar hain olduklarını bilseydim sadece onlar için aracılık etmeyi reddetmez, ıstıraplarını artırmak için kendilerini parça parça ederdim. Allah onları kahretsin!" dediğini yazar.

Her halükârda Faysal Arap milliyetçilerinin artık en ufak etkisinin kalmadığını ve isyanın Şam'dan başlatılamayacağını anlamıştır. Kaldı ki savaş ve Cemal Paşa'nın ordusunu beslemek için dayattığı ağır koşullar nedeniyle açlık sınırına dayanan ve hastalıktan kırılan şehir halkının değil isyan etmek yaşam savaşı vermekte bile zorlandığı ortadadır. Bunun üzerine Faysal isyanın ilk darbesinin Şam yerine Medine, Mekke veya her ikisinde birden vurulması tavsiyesinde bulunur. Sonra da Şam'dan ayrılabilmek için Cemal Paşa'ya –en sempatik tavrını takınarak– Medine'deki ağabeyi Ali'yle buluşmaya gideceği bahanesini ileri sürer. Cemal Paşa –ileride hatıralarında buna inanmadığını yazsa da– sonuçta gitmesine itiraz etmez. Paşa isyan liderini elinde iken kaçırıvermiştir.

Cemal Paşa'nın Şam vilâyetinde Araplara uyguladığı tenkil politikasının ve Şam ve Beyrut'taki idamların Arap isyanının tetiklenmesinde ne kadar rol oynadığı tartışma konusudur. Şerif Hüseyin ve oğullarının aklına isyan fikri 1914'ten beri düştüğüne göre Cemal Paşa'nın şiddet uygulamala-

rının isyanın nedeni olmadığı açıktır. Bunun yanında, Arap tarihçisi George Antonius'un klasikleşmiş *Arap Uyanışı* adlı kitabında idamların Şerif Hüseyin'in son tereddütlerini giderdiği ve harekete geçmeye sevk ettiği şeklindeki yorum da tamamen geçerli gözükmemektedir. Zira infazlarla isyan arasında sadece bir ay bulunmaktadır. Halbuki Şerif İngilizlerle anlaşmaya çok daha önce varmış, aşağıda değinileceği gibi Enver Paşa'ya ültimatom gibi bir mektup göndererek İstanbul ile köprüleri atmıştı. Buna göre yine aşağıda belirtildiği üzere, Hüseyin'i telaşa düşürerek isyan tarihini bir an önce saptamaya götüren asıl nedenin Cemal Paşa'nın kendisine Yemen'e gitmek üzere üç bin kişilik bir kuvvetin Hicaz'dan geçeceğini bildirmesi olduğu düşünülebilir. Bu askerlerin Mekke'deki Türk garnizonunu baş edilemeyecek kadar güçlendireceği endişesi Şerif'i bu güç Hicaz'a ulaşmadan harekete geçirmiş olabilir.

Şerif Hüseyin İçin Artık Geri Dönüş Yok

Şerif Hüseyin Faysal'ın olumsuz raporu üzerine Suriye milliyetçilerinin desteği olmadan da isyanı başlatmaya karar vermişti. Medine'deki bin beş yüz savaşçısı ve yandaş aşiret güçlerinin Ali ve Faysal'ın işareti üzerine Medine'yi Şam'a bağlayan demiryoluna saldırmasını, bu şekilde Osmanlı güçlerinin ikmal yolunun kesilmesinden sonra Medine'nin kuşatılarak zapt etmeyi planlamaktadır. Aynı zamanda kendi savaşçılarının bir bölümü Mekke'yi işgal edecek Türk kuvvetlerini esir alacaktır. Abdullah ise daha önce şeyhlerini isyana ikna ettiği Arap aşiretleriyle birlikte Taif üstüne yürüyecek, başka çöl savaşçıları da Osmanlı askerlerinin konuşlandığı Cidde limanı ve diğer Hicaz şehirlerine saldırılar düzenleyecektir.

Bu planına güvenmekle beraber Hüseyin yine de İngilizlerden başkaldırısına askeri güç ile de destek vermelerini ister. Daha önce mektuplaştığı Sir Henry McMahon'a yazarak İngiliz güçlerinin İskenderiye'ye çıkartma yapmalarının ve Suriye kıyı şeridi boyunca Osmanlı güçlerini püskürtmelerinin, sonra da Anadolu'ya girerek İstanbul'a yürümelerinin isabetli olacağını anlatmaya çalışır. Bu arada İtilaf güçlerinin savaş stratejisinin başından beri bu yönde olduğunu sanmaktayken Çanakkale operasyonuna girişmelerine bir anlam veremediğini ilave eder.

Oysa kısa süre önce Sykes-Picot Anlaşması'yla bu limanı Fransa'ya tahsis etmiş olan İngilizlerin İskenderun'a çıkmaya baştan beri niyeti yoktur. McMahon, tabii ki bundan hiç bahsetmeksizin, gerçek bir isyana girişmesi halinde Hüseyin'e parasal ve maddi destek vermeye hazır olacaklarını, en faz-

la Kızıl Deniz'deki Osmanlı limanlarını denizden bombalayacaklarını ama isyana yardım için asker ayıramayacaklarını bildirir.

Aslında Şerif Hüseyin'in İngilizlerden askeri destek talebinin son derece anlamsız olduğunda kuşku yok. İngilizler kendi başlarına bunu başarabilseler ve Suriye'den İstanbul'a kadar uzanarak Osmanlıları yenebilseler Arap isyanına neden gerek duysunlar ki? Bu aşamada İngilizlerin beklentisi zaten çok da aşırı değildi. Başarılı olmasa dahi isyanın Osmanlı güçlerini meşgul etmesinin, Cihad çağrılarının etkisini azaltmasının ve bir bölüm Arap halkını kendi taraflarına çekmesinin yeterli olacağını düşünüyorlardı. Öte yandan Türkler ve Almanların o yıl Güney Arabistan'a, hatta Sudan ve Mısır'a yönelik olarak planladıklarından endişe ettikleri harekâtların da isyandan olumsuz etkileneceğini umuyorlardı.

Zaten Şerif Hüseyin, McMahon'un bu yanıtına rağmen tarafını seçmiş gibidir. Daha Şubat ayında Enver Paşa'ya gönderdiği bir mektupta kabul edilemez olduğunu bildiği taleplerde bulunmuştur. Muhtemelen alacağı olumsuz yanıtı isyan için bir gerekçe olarak göstermeyi düşünmektedir.

Gerçekten de, hem Kral Abdullah, hem Cemal Paşa'nın hatıralarında sözü edilecek olan mektubun içeriği İstanbul'u şaşırtacaktır. Şerif Hüseyin kendisini Arap milletinin lideri olarak takdim ettiği mektubuna İstanbul'un daha önce bildirmiş olduğu isteklerini karşılayacağını bildirerek başlamaktadır. Mısır'ın işgali için ve Irak'ta İngilizlere karşı savaşmak üzere istenen ilave güçleri yollayacak, Cihad'ı resmen onaylayacaktır. Ancak karşılığında bazı talepleri vardır: Cemal Paşa'nın tutukladığı Arap ileri gelenlerinin serbest bırakılması, İmparatorluk içinde Suriye ve Irak'a özerklik tanınması ve kendisinin babadan oğula geçen Hicaz Emirliği hanedanın başı olarak kabul edilmesi.

Enver Paşa bu şaşırtıcı mektubu Cemal Paşa'ya gönderir ve ne anlam verdiğini sorar. Paşa ise Hüseyin'in niyetini sezmiş gibidir. O sırada hâlâ Şam'da bulunan Faysal'a babasının İstanbul'da her gün kendisine karşı Hükümeti kışkırtmaya çalışan pek çok düşmanı olduğunu söyler. Cemal Paşa, Emir Hüseyin'in oğlunun bu sözler üzerine bembeyaz kesildiğini anlatır. Faysal, babasının mektubunun büyük bir yanlış anlama eseri olduğunu, Şerif'in kötü bir şey düşünmediğini, hatta babasının Türkçesi kıt olduğu için mektuptaki ifadelerin bir tercüme hatası sonucu çarpıtıldığını ileri sürerek durumu tevile çalışır. Baba ve oğulun entrikalarından bıkmaya başlayan Paşa, Faysal ayrıldıktan sonra Hüseyin'e bir mektup yollayarak daha açık bir uyarıda bulunur. Mektupta "mevcut hükümette yer alanlar Müslüman dünyanın selameti için girdikleri savaşta kendilerine engel çıkartacak olan hiç kimseyi affetmeyecektir" tehdidini yapar.

Daha sonra, Faysal'ın Medine'ye gitmesine müsaade etmiş olmasına rağmen içi rahat olmadığı için güvendiği Tümen Komutanı Fahri Paşa'yı oraya göndermeye karar verir. Komutana durumu anlatır ve gerekli bütün savunma önlemlerini almasını ister. Cemal Paşa aynı zamanda Şam'da ilk tehlike işaretinde harekete geçebilecek iki veya üç bölük ile birkaç dağ topçu bataryasını hazır duruma getirir.

Mayıs ayına gelindiğinde Hüseyin ve oğulları cephesinde de hazırlıklar hızlanmıştır. Ali daha önce temas ettiği aşiret reislerine gizlice "hazır ol" talimatı gönderir. Medine'de Faysal görünürde Sınai'deki Kanal harekâtına katılacak olan bin beş yüz savaşçısını teftiş eder ve komutanlarına gerçek görevlerini açıklar. Taif'te de Abdullah yerel şeyhlerle teması kurmuş hazır olmalarını istemiştir.

O arada Enver'in yanıtı Hüseyin'e ulaşmıştır. Enver Paşa beklendiği gibi Mekke Şerifi'nin Osmanlı hükümetine vereceği akıl olmadığını, derhal emirlere uyarak savaşçılarını cepheye yollaması gerektiğini bildirmektedir.

Yemen'e gitmek üzere Medine'ye 3.500 kişilik bir Osmanlı gücünün varması Hüseyin'i telaşa düşürür ve isyan tarihini bir an evvel saptamaya mecbur eder. Enver'in kendisini gözden çıkardığından ve Şeriflikten uzaklaştıracağından kuşkusu kalmamıştır. Artık ok yaydan çıkmıştır. Hazırlıklarını tamamlamadan, hatta İngilizlere önceden haber vermeden oğullarına harekete geçme talimatını verir. Bir yandan da İstanbul'da Enver Paşa'ya ve Şam'da Cemal Paşa'ya mektuplar yazarak "Enver Paşa'ya yazdığı mektuptaki isteklerine olumlu cevap verilene kadar kendisini Hükümet ile ilişkilerini kesmeye mecbur gördüğünü" bildirir.

İsyan Başlıyor

İsyanın ilk işaretleri Medine'de gözlenir. O arada Cemal Paşa'nın Medine'ye göndermiş olduğu Fahri Paşa'yı iki kardeş, Faysal ve Ali akşam yemeğine davet etmişler ve kendisine ilk Arap savaşçı birliğinin iki gün içinde Dara'ya hareket edeceği güvencesini vermişlerdi. Ancak, ertesi gün Ali'den aldığı bir not Fahri Paşa'yı şaşırttı ve kızdırdı. Ali bu defa babasından –herhalde bir gece önce– aldığı talimat üzerine Filistin'e gönüllülerin gönderilmesini askıya aldığını, buna göre burada boşuna vakit geçirmek yerine adamlarıyla birlikte Mekke'ye döneceğini bildiriyor, özür diliyordu.

Ali'nin Mekke'ye dönmek yerine Osmanlılara saldıracağını hemen anlayan Fahri Paşa zorlukla da olsa o sırada Beyrut'ta olan Cemal Paşa ile temas edebildi. Ali'nin en geç ertesi gün demiryoluna saldıracağı ve Medine ile Suriye arasındaki iletişimi keserek Medine'ye bir sürpriz hücumunda bulunacağı-

10 Haziran 1916'da Mekke Emiri Hüseyin bin Ali'nin kendini tüm Arap ülkelerinin kralı olarak ilan edip, başlattığı isyanın hazırlıkları 1914'te İngilizlerle yapılan görüşmelerle başladı. Yapılan pazarlıklar sonucunda isyan için gerekli maddi destek İngilizler tarafından sağlandı. Ayaklanmanın örgütlenmesi ve saldırıların planlanmasında en büyük rolü ise T.E. Lawrence oynayacaktı.

nı bildirdi ve şehirdeki bütün güçlerin komutasını ele aldığını ilave etti. Cemal Paşa derhal Medine'ye hazır tuttuğu bölük ve top bataryalarını gönderdi.

O sabah Ali ve Faysal Medine'den ayrılırlar. Bin beş yüz savaşçıları önünde tüfeklerini havaya sıkarlar ve babaları Mekke Şerifi Hüseyin adına Arabistan'ın bağımsızlığını ilan ederler. Tarih 5 Haziran 1916'dır. Diğer bir anlatıma göre isyan yine aynı tarihte fakat bizzat Şerif'in Mekke'deki sarayının penceresinden Türk kalesine doğru bir el ateş etmesiyle başlar.

İki kardeş asi savaşçılarıyla birlikte diğer kardeşleri Ali'nin önceden isyana katılmalarını sağladığı aşiretlerle buluşurlar. Demiryolunu tahrip ettikten sonra Medine'yi kuşatmaya girişirler. Ama Osmanlı ordusu Medine'yi sonuna kadar savunmaya kararlıdır. Fahri Paşa bunu başarır, savaş bitmeden Medine teslim olmaz.

İsyanın ikinci durağı Taif'tir. Abdullah hazırda bekleyen aşiretlere bir tarih vermek durumundadır. Hüseyin Mekke ile telgraf hatlarını kontrol altına aldığı için başta Vali olmak üzere şehirde hiç kimse Ali ve Faysal'ın kuzeydeki eylemleri hakkında bilgi sahibi değildir. Abdullah sonunda 10 Haziran gününü kararlaştırır. Fakat tam da bir gün önce Vali Galip Paşa kendisini çağırır.

Emirin büyük oğlu, sonra kral olan Abdullah hatıralarında bu buluşmayı –herhalde biraz da abartarak– bir macera havasında aktarır. Endişelenmiş fakat tedbirini de almıştır. Randevuya dört mızraklı atlısı eşliğinde gider. Saraya üç arkadaşıyla girer, bunlardan "Hasan'ı merdivenlerin üstüne yerleştirir", uzun koridoru geçtikten sonra refakatindeki diğer iki şeyhe de Valinin odasının kapısında beklemelerini söyler. Sonra da kaftanının altında bir tabanca ile odaya girer. Anlattığına göre, bir sorun çıktığında Valiyi öldürmeye kararlıdır. Aslında ortaya çıkar ki Galip Paşa'nın Medine'deki olaylardan hiçbir bilgisi yoktur. Konu hep olduğu gibi Hicaz'daki yetki sürtüşmesiyle ilgilidir. Tam o sırada iki Osmanlı görevli odaya girerek Valinin kulağına bir şeyler söylerler. Abdullah belindeki tabancanın kabzasını kavrar, fakat Galip Paşa başını hayır anlamında sallar ve adamlar çıkar. Sonrada Abdullah bu kişilerin Validen kendisini tutuklamasını istediklerini öğrenir.

Galip Paşa (Pasiner) hatıralarında bu ziyareti teyit eder. Ancak sadece Abdullah'ın Fahri Paşa'nın kendisi ve ailesini idam etme emrini almış olduğunu sandığı için çok sinirli ve telaşlı olduğundan bahseder. Bir ara bir iş için yaverini çağırdığında Abdullah'ın tutuklanacağı korkusuyla kendini dışarı atmak istediğini, fakat teskin edebildiğini anlatır.

Bu aktarımlar ne derece gerçeğe uyarsa uysun sonuçta Abdullah saraydan çıkar çıkmaz adamlarına son talimatlarını verir ve ertesi gün planladığı gibi Taif kuşatmasını başlatır.

Şerif'in üssü Mekke'de Vali Vekili ve Garnizon Komutanı Binbaşı Mehmet Ziya Bey bu gelişmelerden habersizdir. Buna rağmen İngilizlerin Kızıl Deniz ablukasının yarattığı ekonomik sıkıntılar nedeniyle artan gerginliğin bir kalkışmaya dönüşebileceği endişesiyle bazı savunma önlemleri almaya çalışmaktadır. Şehir çevresinde bulunan kendi karargâhı Hamidiye ile Jeyad Kalesi ve Jiyad kışlası müstahkem mevkilerini takviyeye başlamıştır. Ama kriz patlak verince onun için yine de tam bir sürpriz olacaktır.

Nitekim o günlerde sokaklarda bir-takım silahlı kişilerin dolaştığını gören Binbaşı Şerif Hüseyin'e telefon ederek bunların kimler olduğunu sorar. Emirin yanıtı, "şehirde asayişi korumaya çalışan gençler" şeklindedir. Vali vekili yine de kuşkulanır ve karargâh ve müstahkem mevkilerin gıda ikmalini sağlayan fırın ve siloyu korumak için asker gönderir.

Ertesi gün yani 10 Haziran'da sabah ezanından sonra Mekke sokaklarında silahlı çatışmalar başlar. Yine Emire ne olduğunu soran Binbaşının aldığı yanıt artık kuşkuya yer bırakmayacak kadar açıktır. Kalkışma başlamıştır. Osmanlı garnizonunun büyük kısmı yaz için Taif'te olduğundan gücü

1915'te Hicaz valiliği ile askeri komutanlığına atanan Ali Galip (Pasiner) Paşa (1868-1939), Arap ayaklanması sırasında yüz günden fazla süren Taif direnişinden sonra İngilizlere esir düştü. Daha sonra Milli Mücadele'ye katılan ve ardından Konya valiliğinde bulunan Ali Galip Paşa, Askeri Temyiz ikinci başkanlığı da yaptı.

1.400 kadardır. Üç yüz kişiyle savunulan ön müstahkem mevkiler sayıca çok üstün olan Araplara mukavemet edemeyip teslim olsa da, topları sayesinde garnizon dayanır. Mekke ancak İngilizlerin Sudan'dan iki Mısır topçu birliğini getirmesiyle tam bir ay sonra düşer. Bu arada, Türk ve Alman güçlerinin bölgeye ilerlemesini engellemek için İngiliz donanması derhal Hicaz kıyısına seyretmiştir.

İngilizler'de Önce Hayal Kırıklığı

Arap isyanının başlaması İngiltere'de büyük memnuniyetle karşılanır. İngilizler Çanakkale ve Kut hezimetlerinin ardından Ortadoğu'dan nihayet iyi bir haber almışlardır. *London Times* "Büyük Arap İsyanı" manşetiyle çıkar. Tabii İngilizlerin rolünden bahis yoktur. Ama Kahire'deki "Arap bürosunun", Wingate, Clayton ve Storrs'un, McMahon ile birlikte dokuz aydır ateşlemeye çalıştığı kalkışma sonunda gerçekleşmiştir. Şerif Hüseyin'e verilen sözler ve aylar boyu yapılan silah ve altın yatırımı nihayet karşılığını bulacaktır. Çok daha önemlisi, Kutsal Yerlerin bekçisi Şerif'in İstanbul ile bağlarını kopartmış olması Cihad ilanının etkilerini azaltacaktır.

Bu arada, kaderin bir cilvesiyle, Araplarla işbirliğini başlatan ve en önemli itici gücü olan Lord Kitchener amacının gerçekleştiğini göremedi. Hüseyin'in isyanı ilan ettiği aynı gün Kuzey Denizi'nde Rus limanı Arkhangelsk'e giderken bindiği Hampshire adlı zırhlının bir Alman denizaltısı tarafından torpillenmesi sonucu denizde kayboldu.

Kahire'deki subayların inancı Hüseyin isyanının bütün Müslüman ve Arap dünyasının desteğini alacağıdır. Daha önemlisi çoğunluğunun Arapça konuştuğunu sandıkları Osmanlı ordusundan büyük sayılarda saf değiştirmeler olmasını beklemektedirler. Bunun nedeni Faysal ve Hüseyin'in İngilizlere 100 bin Arap askerinin –yani Osmanlı ordusunun üçte birinin– kendilerine katılacağını bildirmiş olmalarıydı.

Gerçekte Arap isyanı bu beklentilerin uzağına bile yaklaşmadı. Osmanlı ordusunun Arap birlikleri Hüseyin'in tarafına geçmedi. Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir önemli siyasi veya askeri şahsiyeti ondan ve İtilaf Devletleri'nden yana yer almadı. El-Faruki'nin bahsettiği güçlü Arap gizli teşkilatından eser yoktu. Hüseyin'in ordusu İngiliz altınıyla desteklenen birkaç bin aşiret savaşçısından ibaretti. Hicaz ve civar kabileler dışında Arap dünyasının herhangi bir yerinden isyana destek sesi gelmedi. Emirin güçlerine katılan bir avuç subay ise zaten İngiliz bölgesinde olan savaş esirleri veya sürgünlerdi.

Dini çevrelere gelince, Hüseyin'in Halifelikte gözü olduğu kuşkusu isyanın olumsuz bir tepkiyle karşılanmasına yol açtı. Osmanlı Padişahlarına Halife olarak yüzyıllarca sadık kalmış olan Müslüman ve Arap çevreler için Halifeliğin değişmesi akıl alacak bir şey değildi. Bu tepki özellikle Hindistan Müslümanları arasında daha güçlüydü. Arap isyanına tepki gösteriyor, bu hareketi Hicaz ve Irak'taki kutsal yerleri tehlikeye düşürmek ve dünyadaki yegâne bağımsız Müslüman ülkesi olan Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatmakla itham ediyorlardı. Hintli Müslümanlar pek çok yerde aleyhte gösteriler düzenlemişlerdi. "Bütün Hindistan Müslümanları Ligi"nin Lucknow'da 27 Haziran'da yapılan toplantısında isyan ağır ifadelerle kınanmıştı.

Afganistan'da da büyük tepki oluşmuş, Afgan Emiri geleneksel tarafsızlıklarına halel getirmemek için isyanla ilgili haberleri yasaklamıştı.

Arapça konuşulan eyaletlerde de isyan genellikle olumsuz karşılanıyordu. Bu hareketin Şerif Hüseyin'in Halifeliği ele geçirme amacıyla ilişkili olduğunu merkez alan komplo teorileri çoğunluktaydı. İsyan bir ölçüde başarı kazandıktan sonra dahi kamuoyu ilgisizlikle karşıtlık arasında gelip gidiyordu. Suriye'de şehirli siyasi Arap ileri gelenleri Osmanlı yönetimine sadık kalmışlardı ve kalkışmaya iyi gözle bakmıyorlardı. İngiliz yanlısı Suriyeli ve Lübnanlı muhacir çevreleri dahi zengin topraklarının –aşağı gördükleri– çöl Araplarının eline geçmesi ihtimalinden korkuyorlardı. Özellikle Şerif'in köktendinci yaklaşımları Suriye elitlerini hatta genelde seküler eğilimli halkı ürkütüyordu.

Filistin'de ise zaten bir "milli" bilinçten, "bağımsızlık" eğiliminden bahsetmek mümkün değildi. Cihad ilan edildiği zaman 1914 sonu ve 1915 başında dini hisler galeyana gelmiş, Hıristiyan Arapları linç girişimleri Osmanlı kolluk kuvvetleri tarafından zor önlenmişti. İlk kanal seferi başlarken Cemal Paşa'nın Mısır'a muzaffer girişinin beklentisiyle bütün vilâyette resmigeçitler ve kutlamalar yapılmıştı. Sonra Cemal Paşa'nın 1915'ten itibaren başlattığı bastırma ve şiddet politikası dahi yerel halkın Padişah'a sadakatin-

de gedik açmamıştı. Ancak savaşın gidişinin değişmesinden ve İngilizlerin Filistin'e saldırılarının başlamasından sonradır ki halkta memnuniyetsizlik belirtileri görülmeye başlamıştı. Aslında şikâyetlerin esas nedeni Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarından doğan ciddi gıda, yem ve yakacak darlıklarının da etkisiyle bölgedeki yaşam şartlarının giderek ağırlaşmasıyla ilgiliydi. Yoksa Şerif Hüseyin'in "davası" pek ilgi çekmiyordu.

Mezopotamya'da isyan hemen hemen hiç yankı yapmamıştı. İngiliz işgali altındaki yerlerde dahi bir "milli kurtuluş" beklentisi yoktu. Şerif Hüseyin'in hareketi çoğunlukla Şii olan yerel halkı hiç de heyecanlandırmamıştı. Aksine Şerif'in "İmparatorluğunun" topraklarına Şii kutsal yerlerini de katma tasarısı tepki uyandırıyordu. Mezopotamya'da esir edilen Arap askerlerinin Şerif'in isyanına katılmasına dönük çabalar da başarılı olmamıştı. Aralık 1916'da İngiliz gemileri esir 2.100 asker ve 90 subayı Hicaz'a getirdiğinde sadece 27 asker ile 6 subay inmiş, geri kalanı Kahire'ye esir kamplarına gitmeyi tercih etmişti. Üstelik asilere katılmayı kabul edenler bile çeşitli bahaneler bularak dindaşları Osmanlı askerlerine karşı savaşmayı reddediyorlardı.

Nihayet İngilizlere bağlı Körfez Şeyhlikleri dahi ilgisiz kalmışlar, İbni Suud ve Muhammed el-İdrisi gibi bazıları ise Şerif'i kutlamakla beraber somut destek vermekten kaçınmışlardı.

Buna karşı Arap yarımadasında İngilizlere bağlı hükümdarlar şeklen isyanı olumlu karşıladılar. İbni Suud ile Kuveyt Emiri'nin, Muhammara Şeyhi'nin ve çok sayıda aşiret reisinin katıldığı bir toplantıda Şerif Hüseyin'e desteklerini ilan ettiler. Ama somut destek vermekten kaçındılar. Osmanlı yanlısı Şammar Şeyhi ile Yemen İmamı ise isyana karşı çıktılar.

Emir Hüseyin'in isyanı ilk aylarında henüz pek de "Arapları uyandırmış" ve "çölü ateşe vermiş" gibi gözükmüyordu.

Hüseyin ve Oğulları Savaşta Pek Başarılı Değil

Görüldüğü gibi isyancılar çok az bir Osmanlı kuvvetini ancak Mısır topçuları sayesinde saf dışı ederek Mekke'yi işgal edebildi. Ali ve Abdullah'ın Taif kalesi ile Cidde'ye saldırıları ise Osmanlı topçusu tarafından başta kolaylıkla püskürtüldü. Sonradan İngilizler gemi ve uçaklarıyla Cidde limanını işgal ederek karaya Mısır ordusuna mensup Müslüman birlikler çıkarttılar. Hüseyin güçleri Taif'i ancak bu destek sayesinde ele geçirebildi. Aynı şekilde Rabegh ve Yenbu limanları da İngilizlerin yardımıyla alındı.

Böylece ilk aşamada İngiliz donanması Arabistan yarımadasının Kızıl Deniz güney kıyısını boydan boya kontrolü altına almıştı. Ama limanlar dı-

şında içeri bölgelerde Hüseyin'in güçleri Osmanlı ordusunun karşı taarruzuna açık haldeydi. O zamana kadarki performanslarına bakıldığında ilerlemeleri pek mümkün görülmüyordu.

İsyanın başında Şerif Hüseyin ve oğulları çoğu çöl Bedevilerinden devşirilmiş yirmi bin kadar savaşçı toplayabilmişti. Bunlar bireysel olarak iyi nişancı ve dayanıklı olmalarına rağmen askeri disiplinden uzaktı ve disipline sokulma denemelerine karşı çıkıyorlardı. Sadece kendi şeyhlerinin emrinde, o da kısa sürelerle savaşmaya hazırdılar. Akıllarına estiğinde kabilelerine, eş ve çocuklarına dönüyor, kimse onları durduramıyordu. Üstelik Hüseyin güçlerini oluşturan aşiretlerin birbirleri arasında kan davası olanlar vardı.

Milliyetçilik idealinden çok İngiliz altını ve ganimet vaadi ile çatışmaya giren Hicaz'lı bu Bedevilerin bir kısmı paralarını alır almaz ortadan kayboluyordu. Aynı şekilde yağmalanacak bir kervan gördüklerinde savaşı unutuyorlardı.

Şerif ve oğulları ile aşiret reisleri arasındaki para pazarlıkları askeri harekâtta gecikmelere neden oluyordu. Maddi kazanç konusunda çıkan anlaşmazlıklar yüzünden aşiret savaşçılarının savaş meydanını terk etmesi olayları isyanın son aşamalarına kadar sürecekti.

İsyanı finanse etmek için Emir Hüseyin'in İngilizlerden taleplerinin arkası kesilmiyordu. Hüseyin kalkışmadan önce aldığını gördüğümüz toplam 60 bin İngiliz altın lirasına ilaveten isyanın hemen başında 130 bin lira daha istemişti. İngiliz Dışişleri bu talepleri abartılı bulmakla beraber ilk yatırımlarının boşa gitmesini istemiyor, ne isteniyorsa veriyordu. Daha Kasım 1916'da Hüseyin toplam 773 bin İngiliz liralık altın almıştı. İsyanın ilk yılında Şerif'in aylık desteği 200 bin altına çıkmış, İngiliz hazinesi 200 bin İngiliz altını daha fakirleşmişti. Şerif Hüseyin'e tahsis edilen mali kaynaklar İbni Suud'a verilenin kırk, İdrisi'nin tahsisatının yüz misliydi. Bu arada Şerif'in oğulları da mali destek peşindeydi. İngilizler Faysal'a Maan ve Medine arasındaki demiryolunu tamamen kesme karşılığında yüz bin altın vaad etmişti. İngilizlerin Arap isyancıları teşvik için para vaadi savaşın sonuna kadar sürdü.

İsyancıların etkisizliği karşısında İngilizler önce Mısır'daki İngiliz kuvvetlerinden bazı birliklerin Hicaz'a sevki üzerinde durdular. Ancak Hüseyin Hıristiyan İngiliz birliklerinin yarımadanın iç bölgelerine ilerlemesine müsaade etmiyordu. İleri sürdüğü gerekçe, kutsal yerleri barındıran topraklara Hıristiyan ayağının basmasının kendisinin Müslüman dünyasındaki yerini ve saygınlığını sarsacağıydı. Gerçekten de İngiliz Hıristiyan askerlerinin Kutsal Yerlere yaklaşmaları İngilizlerin haçlı ordusu güttüğü ithamına yol açacağı

gibi, Hüseyin'i sadece Osmanlıya değil İslâm'a da ihanet etmiş durumuna düşürecekti.

Bu nedenlerle, Hüseyin'in güçlerinin Osmanlı ordusuyla baş edecek durumda olmamasına rağmen, sonunda İngilizler buna uymaya ve bir yandan isyancıları silah ve altın ile desteklemeyi sürdürürken Müslüman askerler vasıtasıyla da danışmanlık hizmeti vermeye razı oldular. Bu çerçevede Binbaşı Aziz el-Mısri İngilizlerin tavsiyesi üzerine Ali'nin kurmay başkanlığına getirildi. Ancak aslında Şerif'in güçlerinin başına geçip Araplara özerklik verilmesi karşılığında Osmanlı tarafına katılmayı tasarladığı iddiası üzerine bir ay içinde görevden alındı.

Bu rivayetin ne kadar doğru olduğu bilinmez. Ancak iki yıl sonra Müttefiklerin savaşı kazanacağı belli olduktan sonra dahi Arap milliyetçi subaylarının çoğunluğunun sonuna kadar Osmanlı tarafında kaldığı biliniyor. Clayton ve arkadaşlarının değerlendirmeleri doğru değildi. Şam'daki el-Ahd gizli cemiyetinin başkanı General Yasin el-Haşimi örneğindeki gibi bu subaylar İngilizlerin Ortadoğu'daki emellerine kesinlikle karşıydılar. Asıl amaçları özerklik veya bağımsızlıktı. Ama bunu sağlayamadıkları takdirde dahi Hıristiyan güçler yerine Müslüman Türklerin yönetimini tercih ediyorlardı.

Şerif Hüseyin'in de isyan başladıktan sonra dahi İttihad ve Terakki önderleriyle irtibat halinde olduğu bilinir. Şerif'in hasmı Abdülaziz İbni Suud'un iddiasına göre, Şerif'in asıl niyeti İngilizleri kullanarak Türklerden Almanların garanti edeceği bir bağımlılık kopartmaktı. Gerçekten de, kimin sayesinde elde edecek olursa olsun Şerif Hüseyin'in temel amacı değişmiyordu: Osmanlı İmparatorluğu içinde kendi ve ailesi için özerk bir Emirlik hanedanı kurmak.

Zaten Hüseyin ve oğullarının bu amaçları etrafında Enver'le teması isyandan sonra dahi devam etti. Ama bu defa ilk adım Osmanlılardan geldi. İttihad ve Terakki iktidarının Hüseyin'i tekrar kazanma amacıyla isyanın ilk aylarından itibaren başlayan ve Filistin cephesindeki bir dizi yenilginin ve Kudüs'ün kaybedilmesinin ardından artan çabalarına daha sonra dönülecektir.

Bu arada İngilizler –İstanbul ile mektuplaşmasını bilmemekle beraber– Emir'den soğumaya başlamıştı. Zira Hüseyin'in Arap milliyetçi hareketinin lideri olmaktan çok, milliyetçilikle ilgilenmeyen, sadece kendi gücünü ve topraklarını arttırmayı hedefleyen birisi olduğunu artık görüyorlardı.

Storrs'un hatıralarında aktardığına göre bir taraftan da Hüseyin kendisini Arapların kralı olarak ilan etmekte ısrar ediyor, İngilizler bunu yapmaması için uyarıyordu. Storrs, Emirin "bütün Arapların kralı olma iddiasının

ne kadar dayanaksız olduğunu kendisinin çok iyi bildiğini, bu iddianın trajikomikliğin sınırında olduğunu" yazar. Ama İngilizlerin başka çaresi yoktur. Liderliğinin arkasının boş olduğunu bile bile Hüseyin'e imkân nispetinde destek vermek zorundadırlar.

Şerif Hüseyin Krallığını Kurmaya Çalışıyor

Nitekim, savaş alanında gelişmeler olurken Şerif Hüseyin bir yandan da Mekke'de yönetimini kurmakla meşguldü. Savaşta olmalarına rağmen oğullarının ağırlık taşıdığı dokuz üyelik bir kabine veya yönetim konseyi atadı. Ali'yi baş vezir, Abdullah'ı dışişleri vekili, Faysal'ı içişleri vekili yaptı. Geri kalan adalet, bayındırlık, vakıflar ve kutsal yerler, eğitim ve maliye vekâletlerini Mekke'nin ileri gelenleri arasından seçti. Şerifliğe mensup klanları, kutsal yerleri ve halkı temsil etmek üzere bir başkan, bir başkan yardımcısı ve on iki üyeden oluşan bir temsilciler meclisi atadı. Propaganda ve tanıtım için Mekke'de *el-Kıble* adlı bir de gazete kurdu.

Şerif Hüseyin kurduğu rejimi baskıcı Osmanlı yönetiminden memnun olmadığını düşündüğü Hicaz halkına kabul ettirmek amacındaydı. Hem şehirlileri hem Bedevileri memnun etmek için liman ithalat vergileri hariç bütün vergileri kaldırdı. Buna karşı katı bir şeriat düzeni uygulatmaya başladı. İttihad ve Terakki iktidarının kanunlarını, bu arada köleliği kaldıran kanunu yürürlükten kaldırdı. Kadınların eski şeriat kanunları çerçevesinde ikinci sınıf muamele görmesine geri dönüldü. Kısacası Hüseyin'in isyanının Arapları ileriye değil geriye götürmeyi amaçladığı görülmekteydi.

Hüseyin otoritesini daha da sağlamlaştırmak için Şerif veya Emir unvanlarının yeterli olmayacağına da karar vermişti. 29 Ekim 1916'da Mekke'deki dini ve mülki bütün ileri gelenlerin katıldığı bir merasimde oğlu Abdullah'a –tabii ki bir senaryo çerçevesinde– kendisini kral ilan ettirdi. Hüseyin'in merasimde –Kitchener, McMahon ve Arap milliyetçileri ile temaslarında da bu amacını sanki hiç ima etmemiş gibi– bunu hiç beklemediğini söyleyerek şaşkınlık göstermesi inanılmaz bir ikiyüzlülük örneğidir. Şu sözleri gerçekten ibretliktir: "Böyle bir şeyin gerekli olduğunu hiç düşünmedim... Allah'ın adına yemin ederim ki şimdi benden istediğiniz şey (kral olmak) hiç aklıma gelmemişti ve sizlerle birlikte kutsal hareketi başlattığımız zaman da hiç düşünmemiştim."

Taç giyme merasimi bitince, senaryoya yardım eden Abdullah Mısır'daki İngiliz ve Fransız yüksek temsilcileri ile Lahey, Kopenhag, Petrograd, Bükreş, Bern, Washington, Roma, Kabil ve –nedendir bilinmez– Kristiyana

serbest şehri, Havre limanı ile Korfu'daki "meslekdaşı" dışişleri bakanlarına birer telgraf gönderdi. Telgrafta babasının yeni "Malik el-Bilad el-Arabia" (Arabistan beldesi meliki) unvanının hükümetlerince tanınmasını talep ediyordu.

Bu unvanın taşıdığı anlam Hüseyin'in hedefinin ne olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktaydı. Bu hedefin "bütün Arapların krallığı" olduğu anlaşılıyordu. Nitekim krallığını kabul nutkunda "Suriye ve Irak'taki Araplar özgürlük ve eski şan ve şöhretlerine kavuşmak için bizimle birleşmenin iştiyakı içindedirler. İleri gelenlerinden bu yolda mesajlar aldım" demesi buna işaret ediyordu. Hüseyin daha sonra bir İngiliz görevliye diğer Arap liderlerinin buna itiraz edemeyeceklerini, zaten etseler de fark etmeyeceğini zira Mekke Emirliği tarihinin Abbasilere dayandığını söyleyecekti.

Ancak daha önce de değinildiği gibi İngilizler bundan fazla hoşlanmamıştı. İsyan şevkini kırmadan Hüseyin'in ihtirasına gem vurmaya kararlıydılar. Tepki uyandıracağı belli olan "Arapların Kralı" unvanı yerine kendisine daha sınırlayıcı bir unvan buldular. Hüseyin, McMahon'un uzlaşı önerisi üzerine "Hicaz Kralı" olarak anılmayı kabullendi. İstediği mevkiden geri adım olduğunu bilse de İngilizlerin desteğine olan ihtiyacı bunu sineye çekmeye mecbur etti. Bu şekilde Hüseyin kendisi ve halkı için tasarladığı gelecek ile İngiliz hükümetinin planları arasında ne kadar büyük bir fark olduğunu da bir bakıma anlamış oldu.

İsyan Yerinde Sayıyor

Savaş alanında isyanın durumu parlak değildi. İngiliz desteğine rağmen 1916 yaz sonunda asiler gittikçe daha dağınık bir görüntü vermekteydi. Türk karşı taarruzunun işaretleri de belirince Londra ve Kahire'de destek konusunda ihtiyatlı olanlar ile daha fazla katkı verme taraftarları arasındaki tartışma hızlandı.

Zaten İngilizler Hüseyin ve oğullarını ne ölçüde destekleyecekleri konusunda baştan beri kararsızdı. Londra'da savaşın ancak Batı cephesinde bir zaferle kazanılabileceğine inanan bir grup siyasetçi, asker ve bürokrat Arap isyanına yardım etmek için asker yollanmasına şiddetle karşı çıkıyordu. Buna karşı başka bir grup hem Mezopotamya'da başlamış olan harekâtın arkasında duruyor hem Şerif Hüseyin isyanının daha çok desteklenmesi gerektiğini savunuyordu. Asquith'ın Savaş Kabinesi'nin Sekreteri arkadaşı Maurice Hankey'in yardımcılığı görevine getirilmiş olan ve Ortadoğu konularında et-

kinliği süren Mark Sykes ve Ortadoğu'da görev yapanlar doğal olarak bu ikinci gruptandı. Hükümet iki görüş arasında gidip geliyordu. Örneğin daha önce, Mısır'daki İngiliz kuvvetleri komutanı Sir Archibald James Murray kendi kuvvetlerinden fedakârlık etmek istememekle beraber "Filistin'den Türkleri çıkarmak ve Şerif Hüseyin'i rahatlatmak için" takviye istediğinde İngiliz Genelkurmay Başkanı "Benim tek amacım savaşı kazanmak ve bunu Hicaz'da yapamayız" diyerek bu talebi reddetmişti.

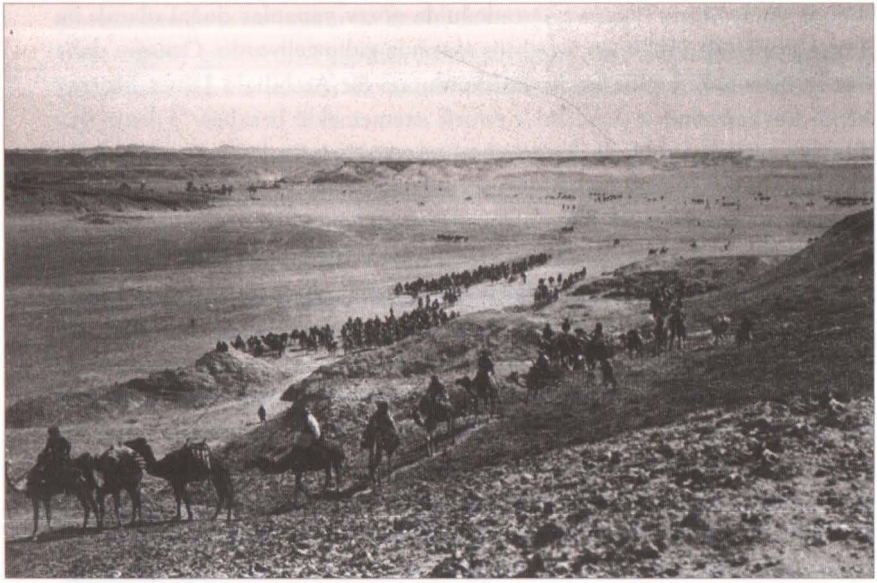
Fakat demiryolu vasıtasıyla takviye alan Medine'deki Osmanlı güçlerinin bir huruç hareketiyle Mekke'yi geri almaya çalışacağı haberleri yoğunluk kazanınca, çeşitli cephelerdeki oğullarının da ısrarı üzerine Hüseyin Hicaz'a İngiliz birliklerinin gelmesini kabul etti. Bunun üzerine Londra önce Mısır'daki İngiliz kuvvetlerinden üç ila beş bin askerlik bir tugayın bölgeye gönderilmesine karar verdi. Ancak, Filistin cephesinde Cemal Paşa'nın Temmuz ayındaki ikinci kanal taarruzunu savuşturmuş olan ve şimdi de Filistin'e karşı taarruza hazırlanan Mısır Genel Komutanı General Archibald Murray'ın bu defa karşı çıkmasıyla bundan son anda vazgeçildi.

1916 sonbaharında isyan durağan bir döneme girmişti. Oğullardan Ali Rabigh'den kımıldayamıyordu. Faysal Mekke ve Medine arasındaki Hamra'yı alabilmiş ve oraya yerleşmişti. Abdullah ise Taif'ten önce babasına danışmak için Mekke'ye geçmiş sonra Medine kuşatmasına katılmıştı. Fakat Medine demiryolu sayesinde direnmeye devam ediyordu. Storrs'a göre "Hicaz'daki durum henüz endişe verici değil ama ciddi" idi.

El-Vech'in İşgali: İlk Dönüm Noktası

1916 sonunda Hicaz'daki karşılıklı yenişemezlik durumunu değiştirmek için Medine kumandanı Fahri Paşa kırk kilometre batısında Arapların elinde bulunan Yenbu limanını almak için bir huruç hareketi yaptı. Yenbu'yu ele geçirmek Rabigh'i geri almak demekti. Oradan da Mekke'ye ulaşmak zor değildi. Ancak telaşlanan İngilizler Yenbu limanını korumak için Kızıl Deniz filolarındaki gemileri harekete geçirdiler. Fahri Paşa limana oldukça yaklaşmasına rağmen İngiliz zırhlılarının ve uçaklarının yarattığı tehdit nedeniyle geriye döndü. Fakat İngilizler Paşa'nın karşı saldırısı ihtimalinden hep endişe ediyorlardı.

Buna karşı Faysal Şam-Medine demiryolunu kesmek için ilk adım olarak Kuzeydeki el-Vech limanını işgale karar verdi. Tabii bunun için Kızıl Deniz'i kontrol eden İngiliz donanmasına güveniyordu. "Arap yarımadasında o zamana kadar bir araya gelmemiş" beş bin deve süvarisi ve beş bin piyade sa-

Osmanlılar, ayaklanmanın yayılmasını önlemek için Hicaz demiryolunun açık tutmaya çalışıyor, isyana katılmayan kabilelere de yardım ediyordu. Ancak İngilizlerin ve özellikle Lawrence'ın yardımıyla birçok kabile isyanda yeraldı. El-Vech ile Akabe'nin isyancıların eline geçmesi Medine'de direnen Fahreddin Paşa'yı zor durumda bırakacaktı. El-Vech'de ilerleyen Arap isyancılar.

vaşçıdan oluşan bir güç toplayarak El-Vech'e yürüdü. Faysal'a İngilizlerin irtibat subayı olarak atadığı Newcombe ile geçici olarak ona vekâlet eden Lawrence de refakat ediyordu.

El-Vech 24 Ocak 1917'de işgal edildi, fakat bu Faysal'ın başında olduğu "ordu" sayesinde gerçekleşmemişti. Faysal Yenbu'da İngiliz gemilerinin El-Vech kıyısına nakletmesi için beş yüz elli kişilik bir Arap savaşçı grubu bırakmıştı. Plana göre İngiliz gemileri ve bu grup Faysal ile buluşup limanı ele geçirecekti. Ancak İngiliz filosu El-Vech'e vardığında Faysal ve güçleri ortada yoktu. Bunun üzerine Filo komutanı Amiral Rosslyn Wemyss zırhlılardan top ateşi başlattı ve bunun ardından Arap savaşçı grubu karaya çıkartıldı. Bir gün süren ve yirmi Arabın öldüğü bir çatışmanın ardından liman ele geçirildi. Sonradan anlaşıldığına göre, Abdullah'ın savaşçılarının Medine'nin kuzeyinde Osmanlı güçlerini bir çatışmada yendiklerini öğrenen Faysal kuvvetleri "zaferi" kutlamak için derhal durmuşlar, kutlamalar da uzunca sürmüştü. El-Vech'e iki gün sonra varabilen Faysal'ın limanın düşmüş olduğunu görünce ne kadar mahcup olduğu tasavvur edilebilir.

Fakat ne olursa olsun El-Vech bir dönüm noktası oldu. Faysal'ın altı kabile ve çeşitli farklı klanlardan derlediği on bin kişilik gücün büyüklüğünden etkilenen pek çok yeni yerel kabile şefi isyana katıldı. Ayrıca bu limanın isyancıların eline geçmesi Fahri Paşa'nın buraya arkasını vererek Yenbu ve Rabih'e hücum etmesini imkânsız kılıyordu. Faysal ise artık bütün gücünü Fahri Paşa'nın nefes borusu olan Şam-Medine demiryolunu kesmeye yoğunlaştırabilecekti. Bu girişimi aynı zamanda "Arabistanlı Lawrence" efsanesinin oluşmasında büyük rol oynayacaktı.

T.E. LAWRENCE SAHNEDE

Adını duyurduğundan bu yana bir yüzyıl geçmiş olmasına rağmen T.E. Lawrence Birinci Dünya Savaşı'nda Ortadoğu'da rol alan en tartışmalı aktörlerden biri olmayı sürdürüyor.

Lawrence'in yetmişin üzerinde biyografisi yazıldı ve hakkında pek çok akademik inceleme yapıldı. Yaşamı hakkında, David Lean'in rejisörlüğünü yaptığı ve Peter O'Toole'un başrolünü oynadığı Oscar kazanan 1962 tarihli film dışında iki film daha çevrildi. Tiyatro piyeslerine, sayılamayacak kadar çok gazete makalesine de konu olan Lawrence'in *Bilgeliğin Yedi Sütunu* başlıklı savaş hatıraları on ikiden fazla dile çevrildi ve baskısı hâlâ devam ediyor. Şöhretinin yayılmasını zaten bu kitabına ve Amerikalı Lowell Thomas'ın savaşın hemen sonrasında çevirdiği filmler ve düzenlediği konferans turları vasıtasıyla yürüttüğü yoğun tanıtım kampanyasına borçlu.

Buna rağmen Lawrence'i nereye koyacakları hakkında tarihçiler görüş birliğine varmış değil. Bunun birçok nedeni var. Bir kısmı Lawrence'in modern Ortadoğu'nun oluşumunun hem gözlemcisi hem aktörü olarak bu sürece ilişkin bitmeyen tartışmaların ona da yansıtılmasıyla ilgili. Hüküm verenlerin siyasi yaklaşımına bağlı olarak Lawrence yüceltiliyor, şeytanlaştırılıyor, rolü abartılıyor veya küçümseniyor, hatta "bir dip notuna" indirgeniyor.

Çağdaşı İngilizlerin neredeyse tamamı ise onu övme yarışında. İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı General Allenby "bildiğim hiç kimse onun yaptıklarını başaramazdı" diyor. Winston Churchill'e göre Lawrence zamanın yaşayan en büyük kişiliklerinden birisidir. Nitekim ismi etrafındaki hayranlığın zirvesi Kral'ın Lawrence'i şövalyelikle onurlandırmaya karar vermesi olmuştur (ancak Lawrence bunu reddedecektir). Buna karşı pek çok Arap kaynağı Lawrence'in isyana katkısını küçümseme eğilimindedir. *Bilgeliğin Yedi Sütunu*'nu Arap isyanının kitabı değil Arap isyanı "hakkında" bir kitap veya "1001 gece masalları" gibi Batılılar için çekici bir hikâye olarak görenler de var.

Ülkemizde Lawrence'in şöhreti anlaşılabilir nedenlerle hiç de iyi sayılmaz. "Bizi arkadan vuran Araplara" bir nevi önderlik yapmış, en azından desteklemiş olması affedilecek şey değildir. Zaten "Arabistanlı Lawrence" yerine daha çok "Casus Lawrence" sıfatıyla anılması pek çok şey anlatır. Kısacası Lawrence bizim için bir haindir o kadar.

Lawrence'in kendi çelişkili karakteri de hakkındaki değerlendirmeyi zorlaştırmıştır. Her şeyden önce içe dönük, hiçbir zaman samimi görüş ve duygularını açığa vurmayan bir kişi olduğu anlaşılıyor. Yazdıklarının ve anlattıklarının doğruluğundan da fazla emin olunamıyor. Zira bunları tekrar aktarırken bizzat kendisi değiştiriyordu. Bu belirsizlikler nedeniyle, "cesur mu, korkak mı, doğal bir lider mi, liderleri kullanan bir sahtekâr mı?" soruları Lawrence hakkında hep sorulmuştur.

Siyasi görüşleri ve inançları da hep çelişkili değerlendirmelere konu olmuştur. Lawrence anti-semit midir yoksa Yahudi davasının ateşli bir savunucusu mu? Daha da önemlisi İngilizlerin çıkarlarını sonuna kadar kollayan gizli bir emperyalist mi, yoksa beraber çarpıştığı Arapların bağımsızlığını amaç bilmiş bir özgürlük savaşçısı mıdır? Lawrence'in yaşamı süresince farklı farklı fikirler savunduğunu gösteren bir yazılı miras bırakmıştır. Bu çelişkili miras, taraftarları için de karşıtları için de kendi görüşlerine delil olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Onunla ilgili diğer bir soru da, hiçbir askeri eğitimi olmayan bir arkeoloğun nasıl olup da bir yabancı isyan ordusuna yol göstericilik ettiği ve Ortadoğu'nun karanlık geleceği hakkında bu kadar isabetli öngörülerde bulunabildiğidir.

Lawrence'in en iyi biyografilerinden birini kaleme alan Scott Anderson'un bu soruya yanıtı ilginçtir: Lawrence kimse "pek dikkat etmediği için" Arabistanlı Lawrence olmuştur. Onun değerlendirmesine göre, Birinci Dünya Savaşı'nda Batı'daki insan mezbahasında cereyan edenler yanında Ortadoğu'da olan bitenler ikinci planda kalıyordu. Bu az önemde cephe içinde Arap isyanı daha da az ilgi çeken bir girişimdi. Tahsis edilen insan kaynağı ve harcanan maddi çaba açısından düşünüldüğünde örneğin Belçika'nın gelecekteki statüsü Ortadoğu'nun fakir topraklarının kaderinden kat kat yaşamsaldı. Bu nedenle İngiliz savaş planlayıcının görüşüne göre, genç bir istihbarat subayı çoğunlukla kendi çaba ve imkânlarıyla bölük pörçük Arap aşiretlerini toparlayıp Osmanlı düşmanlarını taciz edebiliyorsa ne âlâ, varsın etsin. Tabii bir süre sonra Arap isyanı ve Ortadoğu çok daha fazla önem kazanacaktır. Ama başlarda bunu öngörmek çok zordur.

Anderson'a göre diğer bir unsur da İngiliz savaş stratejistleri bütün imkânlarını Batı'da yoğunlaştırırken Ortadoğu'daki istihbarat ve Arapları isyana teşvik faaliyetlerini Lawrence gibi genç ve tecrübesiz görevlilere teslim etmeleridir. Sonuçta, amirlerinin de yetersizliği nedeniyle, başta Lawrence olmak üzere, tam bir hareket serbestliğine sahip olan bu muhteris subaylar "cahil cesaretiyle" akla sığmayan inisiyatifler alacaklar ve savaşın gidişini etkileyeceklerdir.

Lawrence'in rolünün gerçekte ne kadar etkin olduğu ve Ortadoğu'nun kaderinin değişmesine ne ölçüde katkısının bulunduğu ileride değerlendirilmeye çalışılacaktır. Fakat önce bu ilginç kişiliğin yaşamına kısaca göz atmakta yarar var.

Lawrence'in Gelişme Yılları

Thomas Edward Lawrence evlilik dışı bir çocuk olarak 16 Ağustos 1888'de doğdu. Babası Thomas Lawrence'in asıl adı Thomas Robert Tighe Chapman'dı ve aslında İrlanda aristokrasisinin mümtaz üyelerinden biriydi. Eton'da öğrenimini bitirdikten sonra ailesinin İrlanda'daki topraklarına yerleşmiş ve çevresinden yine zengin bir İrlandalı ailesinin kızıyla evlenmişti. Eşinden dört kızı olan Chapman'ın bu düzgün hayatı kızlarının mürebbiyesi Sarah Junner adlı İskoçyalı yirmi dört yaşındaki bir kızla ilişki yaşamaya başlayınca değişti. Eşi ilişkiyi öğrendiği zaman Sarah'nın Thomas'dan bir çocuğu olmuştu, ikincisine ise hamileydi. İki ailesi arasında seçim yapmak durumunda kalan Chapman o zamanın değerlerine göre düşünülemeyecek bir şey yaptı. Sarah'yı seçti ve aile serveti üzerindeki haklarını kardeşine devrederek Sarah ve çocuğu ile birlikte İrlanda'yı terk etti. Bundan sonra, evli olmayan çiftlerin o zaman maruz kaldığı baskı nedeniyle, gözlerden uzak kalmak için İngiltere'nin çeşitli yerlerinde, bir defa da Fransa'da olmak üzere altı ev değiştirdi. Bu arada, Sarah'nın annesinin kızlık soyası Lawrence'i benimseyen çiftin ikinci çocukları doğdu. İsmini Thomas Edward koydular.

Chapman'ın aile mirasından gelen ufak bir aylık gelir ile geçinen çift sonunda sayısı beşe çıkmak üzere olan oğullarının eğitimi için istemedikleri kişilere rastlama riskini göze alarak 1896'da Oxford'a taşındı. Öğrenimine Oxford Erkek Ortaokulu'nda başlayan T.E. Lawrence son derece parlak fakat sessiz bir çocuk olarak tanınıyordu. Diğer bir niteliği de kendi fiziki dayanma sınırlarını neredeyse işkence halini alacak kadar test etme alışkanlığıydı. Zevk alma ve acı çekmeye karşı aşılanmaya çalışır gibiydi. Bu davra-

nış tarzının oluşmasında kendisini giderek fazla dine veren annesinin oğullarını cezalandırmak için şiddete başvurmasının, sadece tokat atmakla yetinmeyip kırbaç dahi kullanmasının etkisi olduğu söylenir. Kardeşler arasında bu cezalara en fazla maruz kalan Lawrence'in kırbaçlanırken hiçbir zaman af dilememeye ve ağlamamaya çalıştığı, hatta bu direncinden özel zevk aldığı aktarılıyor.

Aile içinde Ned diye çağrılan Lawrence'in uzaması on beş yaş civarında iken durur. Kardeşlerinin hepsi kendisinden uzun olan ve boyu 1.60 civarında kalan Ned'in kısalığı içine kapanıklık ve mahcubiyetini arttırmıştır. Yalnız başına bisikletle gezmek ve eski İngiliz kilise ve şatolarında kalıntılar aramak başlıca merakıdır. Okulunu parlak notlarla bitiren Lawrence 1907'de tarih okumak üzere Oxford Jesus Koleji'ne girer. Orada askeri tarih ve Ortaçağ tarihi üzerine derinlemesine araştırmalar yapar, o zamanların kalelerinin mimarisi hakkında bir tez yazar. Bu arada Fransa'da iki bin beş yüz kilometrelik bir bisiklet gezisi yaparak bilinen bütün Ortaçağ dönemi yapılarını ayrıntılı biçimde inceler.

Oxford'a döndüğünde çok daha iddialı bir projesi vardır: Kale ve tahkimatlar gibi askeri yapıların mimarisindeki yenilikler Avrupa'dan mı yoksa Doğu'dan mı çıkmıştır? Acaba Haçlılar mı Müslümanlardan öğrenmişler, yoksa Müslümanlar mı Haçlıları kopya etmişlerdir? Lawrence soruya Suriye'deki bütün Haçlı şatolarını yaz tatilinde yalnız başına gezip inceleyerek cevap vermeyi amaçlamaktadır. Bu projesini açtığı Oxford Ashmolean Müzesi'nin müdürü –ve daha sonra Kahire "Arap Bürosu" direktörü olarak tekrar buluşacağımız– David Hogarth Lawrence'i ıssız çöllerde ve zorlu arazilerde üstelik yaz mevsiminde o bölgenin acımasız sıcağında yapılacak bir seyahatin imkânsızlığına ikna etmeye çalışır.

Ancak Lawrence kararlıdır. Büyük kısmı yaya olmak üzere Lübnan ve Suriye'de yaptığı seyahati tamamlar ve notlarına dayanarak planladığı mezuniyet tezini yazar. Tez büyük takdir kazanır ve Oxford'da nadiren verilen birinci sınıf şeref ödülüne layık görülür. Doktorası için burs da verilen Lawrence'in artık akademik kariyer yapacağı belli olmuş gibidir. Ancak 1910'da tam da doktora araştırmalarını sürdürmek için Fransa'ya gittiğinde David Hogarth'ın British Museum'un Karkamış arkeolojik kazılarını başlatmak üzere Suriye'ye gideceğini öğrenir. Hemen Oxford'a dönerek Hogarth'ın kendisini yanına almaya ikna eden Lawrence'in hayatı değişmiştir.

Suriye'de Genç Bir Arkeolog

Karkamış kazılarında büyük bir şevkle çalışan Lawrence Arapça öğrenir, Bedevilerle yakın ilişki kurarak kültürlerini ve âdetlerini inceler. Bu dönemde Batı'nın başka halkları "medenileştirme misyonu" hakkındaki fikirlerinin değiştiği, hatta Arap ırkının "asaleti" hakkında romantik bir hükme varmaya başladığı mektuplarından seziliyor.

Hogarth ve Sümer uzmanı Leonard Woolley ile birlikte Karkamış'ta üç yıl kalan Lawrence'in, bu arada, çalıştığı Cerablus kasabasına yakın olan Hicaz demiryolu inşaatını gözlemlediği ve birkaç yıl sonra bu demiryoluna defalarca sabotaj yaparken şüphesiz bu bilgisinden yararlandığı tahmin edilebilir.

1914'te savaş başlamadan hemen önce Lawrence ve Woolley Kraliyet İstihkâm Dairesi'nin Güney Filistin'de Necef çölünü haritalama çalışmasına katılır. Necef araştırması aslında o sırada Mısır Valisi olan ve Sina yarımadasının stratejik öneminin bilincinde olan Kitchener'in fikridir. 1913 yılında Osmanlı hükümetine bu öneriyi ilk defa yaptığında reddedilmiş fakat "Filistin Araştırma Fonu" adlı saygın bir kuruluşun himayesinde "İncil'de bahsi

Arabistanlı Lawrence diye de tanınan Thomas Edward Lawrence (1888-1935), Jesus College'de tarih ve arkeoloji eğitimi gördüğü sırada Fransa'da ve Suriye ile Filistin'de Ortaçağ'da inşa edilmiş Haçlı kalelerini gezerek araştırma yaptı. 1910 ile 1914 arasında Suriye'de bir Hitit yerleşim yeri olan Karkamış'ta arkeolojik kazılara katıldı. Karkamış'ta Sir Leonard Woolley ile birlikte.

geçen yerlerin arkeolojik incelemesi" kisvesi altında tekrar gündeme getirdiğinde bu defa araştırmanın asıl amacını sezemeyen Osmanlı makamları tarafından kabul görmüştü.

Araştırmanın yöneticisi Stewart Newcombe İngiliz hükümeti için Mısır ve Sudan'ın büyük bölümünde haritalama çalışmaları yapmış tanınmış bir uzmandır. Daha sonra Hicaz'daki İngiliz misyonunun başına geçecek ve Arap isyanında önemli rol oynayacak olan Newcombe, Lawrence ve Woolley'e arkeolojik çalışmaların ardındaki gerçek niyeti anlatır. Zaten iki arkeolog sadece paravan işlevini gören arkeolojik incelemelerinde İncil ile bağlantı kurmaya yarayacak bir kalıntı bulamazlar. Ama bu vesile ile Lawrence artık istihbarat dünyasının kapısını aralamıştır.

Necef misyonu Lawrence için gelecekte büyük önem kazanacaktır. Araştırmaların en önemli bölümü Akabe Körfezi çevresidir. Zira Osmanlıların Süveyş Kanalı'nı tehdit etmek için çıkartma yapacakları en elverişli yer orası gözükmektedir. Newcombe inceleme yapmak için o zamanlar küçük bir balıkçı köyü olan Akabe'ye giderken Lawrence'i de yanına alır. Oradaki Osmanlı kaymakamının direnci ve yasaklamasına rağmen çevreyi incelemeyi ve fotoğraflamayı başaran Lawrence'e burada edindiği bilgiler sayesinde üç yıl sonra Arap isyancılarla birlikte bu stratejik köyü ele geçirerek şöhretini sağlayan en önemli adımı atacaktır.

Lawrence'in Oxford'a dönerek Necef hakkındaki raporunu tamamlamaya çalıştığı sıralarda Birinci Dünya Savaşı çıkmış, İngiltere savaşa girmişti. Bizzat Kitchener'in emriyle Necef raporunu teslim etmeden askerliğe alınamayacağı bildirilen Lawrence yine de, artık yüksek rütbeli bir istihbarat subayı olan Newcombe'a başvurup görev ister. Ama Ortadoğu uzmanı olarak Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdiğinde kendisine mutlaka ihtiyaç duyulacağı için şimdilik beklemesi gerektiği yanıtını alır. Bununla beraber sivil memur olarak İngiliz Genelkurmayı'nın Coğrafya Bölümü'nde görevlendirilir. Bölümde herkes Fransa cephesine gönderildiği için de tek başına savaş haritalarını düzenlemekte, üst rütbeli subaylara brifing vermektedir.

Kahire'de Bir "Büro"

Daha önce değinildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu savaşa girince İngilizlerin Ortadoğu cephesi savaş karargâhı Kahire'de Mark Sykes'ın girişimiyle Kitchener'in kontrolünde yeni bir istihbarat birimi kurulmuştu. Birimin başlıca amacı Arap dünyasının Mısır İngiliz yönetimi tarafından kontrolünü sağlamak olan –sonradan Mısır Valiliği yapacak– General Wingate ve yakını istihbarat

subayı Clayton'un görüşlerini kabul ettirmektir. Başına Clayton'un gözetiminde çalışmak üzere Donanma İstihbarat subayı olarak görev yapan David Hogarth getirilir. Bölge üzerinde geniş bilgi sahibi olan az sayıda görevliden oluşması öngörülen ve "Arap Bürosu" adını alacak bu birime Hogarth Karkamış kazılarında beraber çalıştığı Lawrence'i de alır. Aralık 1914'te Savoy otelinde faaliyete geçen büroda Kahire ve Sudan İngiliz yönetiminden istihbarat subayları, eski bir *London Times* muhabiri ve Sykes'ın arkadaşı George Lloyd ve Aubrey Herbert isimli genç Parlamento üyeleri de çalışmaktadır.

Savaşın ilk yıllarını bu büroda geçiren Lawrence'e bu konudaki tecrübesi nedeniyle haritalarla meşgul olma görevi verilmişti. Ancak bununla yetinmeyerek bölgeden gelen raporları özetleyen "Arap Bülteni" adlı bir istihbarat bülteni de hazırlıyordu. Dağıtım listesinde Savunma Bakanlığı ve Donanma Bakanlığı ile Mısır ve Sudan'daki Başkomutanların, Hindistan'daki Kral Naibinin bulunduğu bu bültenlere kendi fikir ve önerilerini eklemeyi ihmal etmiyordu.

Bunlar arasında ısrarla üzerinde durduğu ve bürodaki arkadaşlarının da paylaştığı bir önerisi İtilaf devletlerinin İskenderun'a bir çıkartma yapmasıydı. Daha önce Karkamış dönüşü gezip gördüğü bu bölgenin isyan edecek Suriyeli ve Ermenilerin de desteğiyle iki üç bin askerle kolaylıkla işgal edilebileceğini defalarca yazmıştı. Ona göre bu şekilde Suriye hatta Mezopotamya'nın ikmal yolları kesilecek, tüm Osmanlı Ortadoğu'su kolaylıkla savaş dışı bırakılabilecekti. Ancak bilindiği gibi, özellikle Fransızların direnişi ile bu önerinin üzerinde durulmadı ve Çanakkale'ye saldırı kararlaştırıldı. Lawrence hayal kırıklığını bir mektubunda "Suriye konusunda düşman Türkler değil Fransa'dır" şeklinde ifade etmişti. Lawrence bundan sonra Fransa'ya karşı derin bir güvensizlik duyacak, Fransızları baltalamak için elinden geleni yapacaktı.

Hatırlanacağı gibi, Kahire bürosunda iken Lawrence utanç verici bir görevde de bulunmuştu. 1915 Nisan ayında Kut kuşatmasından çıkış olanağı kalmayan General Townshend ve askerlerini kurtarmak için Halil Paşa'ya iki milyon altın önermekle görevlendirilen üç kişilik heyette yer almıştı.

Arap isyanı başladıktan sonra Lawrence 6 Haziran 1916 tarihli bülteninde Araplar arasındaki ayrılıkların isyanı baltalayacağı öngörüsünde bulunmuştu. Daha sonraki bültenlerinde de Hüseyin'in askeri harekâtının pek sınırlı başarılar kazandığını aktarıyor, bunun bile İngiliz desteğiyle sağlandığını yazıyordu. Kızıl Deniz limanlarının İngiliz topları ve uçakları ile Araplar arasında kalan Türklerin açlık ve susuzluktan teslim olmaları sayesinde işgal edildiğini belirtiyor, örneğin Cidde'nin düşüşünün tamamen İngiliz topları ve bombalarıyla gerçekleştiğini anlatıyordu.

Lawrence Hüseyin'in güçlerinin askeri niteliklerini küçümsüyordu. Ona göre "Hiçbiri askeri eğitim görmemişti. Topçu kuvvetleri ve makineli tüfekleri yoktu. Akılları savaşın gösteriş yanındaydı. Ücretleri ve kumanyaları cazip değilse onları uzun sürede bir arada tutmak mümkün değildi." Lawrence daha sonra uygulamaya geçireceği "Arapların ancak gerilla savaşında başarılı olabilecekleri" düşüncesini daha o zaman belirtmişti. "Çünkü, Araplar emirlere itaat etmek, disiplinli savaş düzenine girmek, hatta yardımlaşmak için fazla bireycidirler" diye yazıyordu. Lawrence açık arazide siperlere yerleşmiş bir tek Osmanlı bölüğünün bile Hüseyin'in ordusunu yenmeye yeteceğine inanıyordu.

Gerçekten de ilanından bir yıl sonra Lawrence'in amiri Hogarth da Hüseyin'in isyanını tam bir başarısızlık olarak görüyordu. "Arap Bülteni"nde yazdığı "İsyanın bir yılı" başlıklı yazısında, Hicazlı Bedevileri pek nitelikli de sayılmayacak gerillalar olarak görüyor, Türklerin muntazam güçlerine saldırmalarının hatta karşı durmalarının mümkün olmadığı kanısını belirtiyordu.

Ronald Storrs'un hatıralarında kaydettiği gibi İngilizlerin yatırımı neredeyse havaya gitmişti. Bir yılda Hüseyin'i desteklemek için bugünün 500 milyon dolarına karşılık gelecek kadar altın İngiliz lirası harcanmıştı. İngiltere'nin Hüseyin'e siyasi ve askeri yatırımı daha da büyüktü. Bunun tamamen boşa gitmediğini kanıtlama çabasının İngilizlerin savaş sonunda Hüseyin ve oğullarına yaklaşımını nasıl etkileyeceği ileride görülecektir.

Lawrence Hicaz'da

Durumu kurtarmak için İngiliz hükümeti düzeyinde Hicaz'a Hüseyin'i destekleyecek ek İngiliz kuvvetleri yollanması konusunda cereyan eden tartışmalara ve sonunda bundan vazgeçildiğine daha önce değinilmişti.

Bu durumda, Hüseyin'i başka yollarla destekleme çareleri araştırılırken Şerif'le anlaşmanın mimarı olan Mısır Valisi Sir Henry McMahon Fransa'dan destek isteme fikrini ortaya attı, bunun yanında yardımcısı Şark Sekreteri Ronald Storrs'u da oradaki durumu tespit için Hicaz'a gönderdi.

McMahon'un önerisini değerlendiren Fransızlar Hicaz'a asker göndermek istediler fakat bu defa İngilizlerin itirazıyla karşılaştılar.

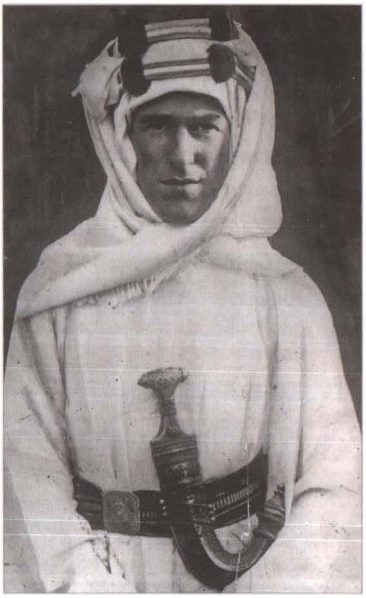
Arapları isyana teşvik girişimi tabii tamamen bir İngiliz fikriydi. Fransızlar bunu öğrendiklerinde ciddi şekilde rahatsız olmuşlardı. Bu hem Suriye'deki ve Lübnan'daki emperyalist emellerine engel olabilirdi hem de Kuzey Afrika'daki sömürgelerinin Arap halkı için kötü örnek oluşturabilirdi.

Sykes-Picot Anlaşması endişelerini hafifletse de Arap isyanının artık gerçek olması rahatsızlıklarının nüksetmesine neden olmuştu. Bu endişeleri

Hicaz'a sembolik bir Fransız kuvveti gönderme taleplerinin İngilizlerce başta sahadaki durumun çok hassas olduğu gerekçesiyle reddedilmesiyle daha da artmıştı. Londra Hicaz'da durum kritik olduğundan başka bir askeri mevcudiyetin işleri karıştırabileceği gerekçesini ileri sürmekteydi.

Bu sefer Fransızlar dolaylı bir yaklaşım denedi. Önce Kahire'ye Albay Edouard Brémond başkanlığında iki yüz askerlik bir Fransız temsilci heyeti gönderildi. İngilizlerin itiraz edemediği bu heyet hemen sonra Fas ve Tunus'tan Mekke'ye Hac için gelen Müslümanları koruma gerekçesiyle Cidde'ye geçti. Kendi topraklarından gelen hacılara refakat etmekte olan İngilizler buna da karşı çıkmaya gerekçe bulamadı.

Nihayet Brémond Paris'ten Şerif Hüseyin nezdinde bir daimi diplomatik temsilcilik açma iznini de aldı. Eylül 1916'da Cidde'de faaliyet göstermeye başlayan Fransız temsilciliğinin görevi Arap isyanına Fransız deniz aşırı Müslümanları arasından profesyonel askeri danışman kadroları sağlamaktı. Bunu İngiliz donanmasıyla ve Cidde'de Arap asilerle irtibatı sağlayan İngiliz Konsolosluğu ile koordinasyon halinde yapacaktı.

Lawrence'ın, 1914'ün başlarında Sina'nın kuzey kesiminde araştırma gezisine çıkarken esas amacı keşiften çok stratejikti ve özellikle Sina'nın askeri haritasını çıkarmak, bedevi aşiretleriyle öğrenmiş olduğu Arapçayla dostluklar kurmaktı. Bundan sonra Üsteğmen rütbesiyle Britanya Savaş Bakanlığında görevlendirilecekti.

Brémond'un heyeti 42 subay ve 983 askerden oluşuyordu. Bu sayıyı dengelemek için İngilizler de Wilson'un emrine ilave subaylar göndermişlerdi. Böylece Arabistan'daki Fransız askeri ve diplomatik mevcudiyeti İngilizlerinkiyle neredeyse eşit durumdaydı.

Bölgede İngiltere ile rekabetlerinde bir köprübaşı kazanan Fransızların bundan sonra asıl çabaları, destek verir gibi görünmekle beraber isyanı sınırlamaya ve Fransa'nın savaş sonrası için gözünü diktiği Arap topraklarından uzakta, Hicaz bölgesinde tutmaya dönük olacaktı.

İleride görüleceği üzere bu aşamada Lawrence'in de direnişiyle Brémond'un harekâtın cereyanında etkisi olmayacak ancak Fransızlar sonunda istediklerini elde edecektir.

Bu arada, McMahon'un talimatıyla gemiyle Cidde'ye giden Storrs daha önce arkadaşlık kurduğu Lawrence'i yanında götürmeye karar vermiş ve onun için bürodan izin almıştı. Bu, o zaman bilinmese de Lawrence efsanesinin doğuşunun ilk adımıydı.

Storrs ve Lawrence Cidde'ye vardıklarında Hüseyin'in oğlu Abdullah tarafından karşılandılar. Lawrence isyanın başkomutanı durumundaki Abdullah'tan hoşlanmamıştır. Daha doğrusu bütün sevimliliğine ve mültefit davranışlarına rağmen onda Arap isyanını yönetecek bir liderlik ışığı görmemiştir. Buna karşı Şerif'in büyük oğlu Lawrence'den ve Arap dünyası ve Türk kuvvetlerinin konumu hakkındaki bilgisinden o kadar etkilenir ki, Arapların kutsal Müslüman topraklarında Hıristiyan İngilizleri görmeyi genellikle hiç istememelerine rağmen Lawrence'in savaş alanına giderek Hüseyin'in diğer oğullarıyla görüşmesine rıza gösterir.

Storrs'un Şerif Hüseyin'in müsaadesini almasıyla yola çıkan Lawrence önce Rabih'de Ali ve Hüseyin'in –Türk karısından olma– en genç oğlu Zeyd ile buluşur. Daha sonra da Faysal'ın Hamra'daki karargâhına gitmek üzere deve sırtında yolculuğuna başlar. Hicaz'a Müslüman olmayanların girmesi yasak olduğundan Arap kıyafetine sokulur ve konuşmaması tembih edilir. Çöl sıcağında zorlu bir seyahatten sonra nihayet Faysal ile buluşur. Lawrence Faysal'ın "Arap isyanını zafere ulaştıracak lider" olduğunu "ilk bakışta" hissettiğini yazacaktır. Ona göre Faysal sadece savaşçı nitelikleriyle değil karizmatik fiziği ile de her yönden bu role uygundur. Yirmi sekiz yaşındaki Lawrence'den iki yaş büyük ve en az on santim uzun olan Faysal, Hazreti Muhammed'in soyundan olduğunu belli eden asil yüz hatlarına ve yapıya sahiptir. Lawrence bir raporunda onu "iddialı ve popüler bir idol; hayallerle dolu ve bunları gerçekleştirme kapasitesi sahibi; kişisel sezgileri güçlü ve son derece etkili bir eylem adamı" kelimeleriyle tasvir etmiştir.

Lawrence'in Faysal'ı tercih etmesinin bir nedeni de Abdullah'ın Hicaz'ın güneydeki mümbit Yemen ile birleşmesini istemesine karşı Faysal'ın daha çok kuzeyle ilgilenmesi, böylece Suriye'yi elde etmeyi arzulayan Fransızların bu hülyalarına set çekmekte kullanılabilecek olmasıdır.

Bu buluşmanın ardından Lawrence kimseye sormadan, yakında McMahon'un yerine Mısır Valisi atanacak olan Reginald Wingate'e önce bir rapor gönderir sonra bizzat görüşmek için Hartum'a gider. Lawrence'in ona önerdiği plan Hüseyin'in savaşını Fransız veya diğer müttefik ek düzenli birlikleriyle yürütmek yerine Şerif'in savaşçılarını bir İngilizin yöneteceği gerilla tipi bir savaşta gayri nizami güçler olarak kullanmaktır.

Osmanlı Devleti'ne karşı Arap ayaklanmasını başlatan Mekke Emiri Hüseyin bin Ali'nin bu isyanını desteklemek üzere görevlendiren Sir Roland Storrs'la birlikte Arabistan'ı gezen Lawrence, şerifin iki oğlu Faysal ve Abdullah'la tanıştı. Ayaklanma için İngilizlerin silah ve para yardımını düzenleyerek, Faysal'ın ordusuna danışman ve irtibat subayı olarak katıldı. Lawrence, Şam'da Kral Faysal'la birlikte.

Fransızları dışarıda bırakan bu plana göre Şerif'in savaşçıları Faysal tarafından yönetilecektir. Aynı zamanda Lawrence kendini Faysal'ın birlikte çalışmak isteyeceği yegâne irtibat subayı olarak takdim eder.

Wingate bu öneriye sıcak bakar. 1914'te Arap aşiretlerinin başkaldırıya teşvik edilmesi fikrini zaten ilk olarak kendisinin ortaya attığı, Lawrence'in planının kendininkiyle aynı olduğu düşüncesindedir. Yirmi yıl sonra bir arkadaşına yazdığı mektupta Arap hareketini "zavallı küçük Lawrence'in değil" kendisinin başlattığını, desteklediğini ve gerçekleşmesini sağladığını iddia edecektir.

Kahire'deki İngiliz makamları da Lawrence'in planını olumlu karşılar. Gerilla savaşının önemli bir başarı kazanacağından hiç de emin olmamakla beraber Hicaz'a gönderecek askerleri bulunmadığından, hiç olmazsa böyle bir talepte bulunulmamasından memnunlardır.

Lawrence 25 Kasım 1916'da Kahire'den ayrılır ve Aralık başında Faysal'ın yanındaki görevine başlar. Wingate Ocak 1917'de Mısır Valisi olur ve Lawrence'e Arap aşiretlerini satın almak üzere miktarı giderek artan tutarlarda altın gönderir. Ancak 1917 ilkbaharı Lawrence'in Arap isyancılarından kayda değer bir askeri başarı haberi gelmeden geçer.

Lawrence'in Savaşı

Şerif Hüseyin'in –aslında mahcubiyetine neden olan– El-Vech'i işgaline geri dönersek. Lawrence artık iyice yakınlaştığı Faysal ile birlikte planladığını ileri sürdüğü bu işgalin ardından Osmanlıya karşı savaşının ikinci aşamasını, yani kendi ifadesiyle "Çölü ateşe vermek" için gerilla mücadelesini başlatır. El-Vech'i üs olarak seçen Lawrence'in ilk hedefi kurduğu bir Arap savaşçı ekibiyle birlikte Hicaz demiryoluna sabotajlar düzenlemek, bu şekilde Medine'nin ikmal yolunu kesmektir.

Ancak taktik konusunda Lawrence Kahire'deki meslektaşlarından ayrılır. Diğerleri bütün İngiliz güçlerini Medine'ye sevk edip şehri almayı isterken, Lawrence bu planın başarıya ulaşması halinde Araplara ihtiyacın kalmayacağından ve isyanın sonlanacağından endişe etmektedir. Bu şekilde Şam'a kadar yürüyüp Fransızların oraya girmesini engelleme amacı boşa çıkabilecektir. Bu nedenle şimdilik demiryolunu tekrar tamir edilebilecek ölçüde sabote etmeyi tercih etmektedir. Bu vur-kaç faaliyeti iki yıl boyunca sürecektir.

Bu arada Nisan 1917'de Auda Ebu Tayi adlı bir şeyhin Hicaz'ın en kuzeyinden gelerek Faysal'a katılması Lawrence'in planı için önemli bir destek yaratır. Auda Sina çölü ile bugünkü Ürdün-Suudi Arabistan sınırı civarındaki Hoveytat adlı gezginci bir aşiretin lideriydi. İki vergi tahsildarını öldürdüğü için uzun yıllar Osmanlılardan kaçan ilginç, neredeyse efsanevi bir şahsiyetti. Yirmi sekiz kere evlenmiş, on üç kere yaralanmıştı. Şahine benzer, yara izleriyle kaplı bir yüzü ve Lawrence'in tarifine göre "kadife parlaklığında büyük siyah gözleri" vardı. Öldürdüklerinin sayısını kendisinin de bilmediği anlatılır.

Auda Lawrence'i aşiretinin sıkça hayvanlarını otlattığı ücra Sirhan Vadisi'nin isyanı Suriye'ye taşımak için en elverişli yer olduğuna ikna eder. Vadiden hareketle halen Osmanlıların elinde olan Kızıl Deniz'in başlangıcındaki Akabe limanını ele geçirmek, bundan sonra da daha kuzeydeki güçlü Aniza aşiretinin en büyük klanı Ruala'ları isyana katmak mümkün olabilecektir. Lawrence bu plana oradaki Dürzileri de isyana teşvik için Şam'ın güneydoğusundaki Cebel-i Druz'ü (Dürzi Dağı) de kattı. Dürziler geçmişte Osmanlılara karşı iki kere isyan etmişti; bu şartlarda bunu bir daha yapmamaları için bir neden yoktu.

Lawrence bu arada Sykes-Picot Anlaşması'nı Şubat 1917'de karşılaştığı Sykes'dan öğrenir ve Fransızlara Suriye sözü verilmesi nedeniyle büyük hayal kırıklığı yaşar. Ama gizli olduğu ve bir varsayıma dayandığı için anlaşmanın uygulanmasının engellenebileceği kanısındadır. Her şeyden önce açıklandığında anlaşmanın gittikçe anti-emperyalist olan dünya kamuoyunun sert tepkisiyle karşılaşacağını ummaktadır. Daha önemlisi, Araplar Şam'a ilk giren güçler olursa ve yerel Arap halkının desteğini alırsa Sykes-Picot'nun keyfi sınırları gerçekler karşısında dayanamayıp silinebilecektir.

Bilgeliğin Yedi Sütunu kitabındaki anlatımına göre, Lawrence bu düşüncelerle tek başına ve üstlerini asıl hedefi hakkında yanıltarak Akabe'yi ele geçirme planını uygulamaya karar verir. Auda ve küçük Bedevi grubu ile birlikte 450 kilometre uzaklıktaki Sirhan Vadisi'ne doğru yola çıkar. Acımasız çöl sıcağında, kum fırtınaları ve açlıkla mücadele ederek on dört günde tamamlanan bu yolculuk sonunda vadiye vardıklarında Lawrence Auda'nın kendisini yanılttığını anlar. Yemyeşil bir otlak yerine çıplak bir araziyle karşılaşmışlardır. Auda aşiretine kavuşmasını kutlarken, büyük bir hiddete kapılan Lawrence fevri bir kararla tek başına kuzeye giderek Suriye'deki durumu saptamaya çalışır. Bu riskli girişimi sırasında Beyrut'un yüz kilometre kuzeydoğusunda Ras Baalbek'te bir demiryolu köprüsünü uçurur ama temaslarından bu bölgede hemen bir isyan çıkartamayacağını anlar. Ne Dürzi lideri Hüseyin Arraş ne Ruala lideri Nuri ibn-i Şalan derhal silaha sarılmaya niyetlidir. Ama ikisi de ilerisi için umut verir.

Sirhan Vadisi'ne 18 Haziran'da döndüğünde Lawrence Auda'nın sadece altı yüz civarında bir savaşçı gücü topladığını görür. Ama yine de Akabe'ye saldırmaya karar verirler. Akabe'deki Osmanlı garnizonu üç yüz askerden ibarettir, fakat bütün savunma tahkimatı denize dönüktür. Çölden gelmeleri beklenmeyen Araplar limanın arkasındaki esas müstahkem mevki Abu el-Asal'ı kuşatırlar ve bütün gün süren bir çatışmanın ardından –Lawrence'in kendi devesini başından vurduğu– son bir saldırı ile bu mevkiyi ele geçirirler. İki gün sonra da limanı kuşatırlar. Türk komutan teslim olur ve 4 Temmuz 1917'de Lawrence ile Auda'nın Hoveytat savaşçıları bu stratejik limanı çarpışmadan işgal ederler. Ele geçiriliş tarzının olağanüstülüğü bir yana, Arap harekâtının bir hamlede 400 kilometre kadar kuzeye taşınması başlı başına önemli bir gelişmedir.

Auda'nın adamlarına verilecek altın ve erzakı biten Lawrence aynı gün devesine binerek refakatinde sadece sekiz savaşçıyla birlikte 250 kilometre uzaklıktaki Mısır'a gitmek üzerine Sina çölünü geçer. Dört gün süren bu çe-

tin yolculuk sonunda Kahire'de Clayton'un bürosuna girdiğinde İstihbarat Şefi tam da "aşılamaz güçlükler nedeniyle" Akabe'ye bir saldırının imkânsızlığını anlatan bir rapor kaleme almaktadır. Efsaneleştirilme süreci artık başlamıştır: Lawrence "tek başına" hem stratejik bir limanı ele geçirmiş, hem de bin üç yüz Türk askerini öldürmüş veya esir almıştır.

Lawrence'in El-Vech'de başlayıp Akabe'de sona eren bu seferinin hikâyesi esas itibariyle kendisinin *Bilgeliğin Yedi Sütunu* adlı kitabındaki hatıralarında anlattıklarına dayanır. Kitapta destansı ifadelerle kaleme alınmış olan ve ne kadarının gerçek, ne kadarının hayal ürünü olduğu hiçbir zaman doğrulanamayan bu hikâye İngiliz tarihçiler tarafından genellikle gerçeklere yakın kabul edilmektedir. Ama karşı fikirde olanlar ve Akabe'nin düşüşünü farklı biçimlerde ele alan kaynaklar da vardır. Örneğin Antonius, Akabe girişiminin Auda Ebu Tayi'nin fikri olduğunu, Faysal'ın öneriyi kabul etmesiyle harekete geçildiğini aktarır. Lawrence harekâta en son aşamasında katılmıştır. Eugene Rogan bunu yarı teyit eder şekilde, Akabe'nin ele geçirilmesinin Faysal'ın görevlendirdiği yakını Şerif Nasır İbni Ali tarafından gerçekleştirildiğini, Auda ve Lawrence'in rolünün ikinci derecede olduğunu anlatır. Önemli bir Faysal biyografisi yazarı Ali A. Allawi ise Akabe'nin ele geçirilmesini ilk savunanın Faysal olduğunu yazar. Liman von Sanders de anılarında Lawrence'den hiç bahsetmeden Akabe'ye Faysal'ın girdiğinden bahseder.

Esasen Lawrence'in başka pek çok olayı da abartılı şekilde naklettiğinde, kendi rolünü ustalıkla yücelttiğinde, bazı çarpıtmalar yaptığında görüş birliği vardır. Örneğin Faysal'ın El-Vech'e iki gün gecikmeli ulaşmasına uydurduğu farklı farklı gerekçeler hiç inandırıcı sayılmaz. Lawrence'in Arapları İngiliz meslektaşlarına karşı savunma eğilimini gösteren diğer bir örnek Fahri Paşa güçlerinin Yenbu'ya yaklaştıkları sırada olanlarla ilgilidir. Bir İngiliz pilot Osmanlı güçlerinin yakınlarda olduğu haberinin şehirdeki Faysal'ın güçlerinde yarattığı paniği ayrıntılı olarak rapor etmiştir. Lawrence ise aynı olayı "şehirdeki garnizon saat 10'da tellallar vasıtasıyla uyarıldı ve askerler görünürde hiçbir heyecan göstermeden çıktılar ve şehirdeki görev yerlerine sessizce gittiler" şeklinde anlatmaktadır. Yalnız iki rapor arasında bir fark vardır. Pilot o sırada bizzat Yenbu'da iken Lawrence aynı günün sabahı gemiyle limandan ayrılmıştır.

Lawrence'ın "harikulade" olarak tanımladığı ve sürekli övdüğü Faysal'ın kişilik ve davranışları hakkında da farklı görüşler vardır. Yenbu'daki aynı pilot Faysal'ın çok çabuk korkuya kapıldığını, sürekli Türk ordusunun

ilerleme endişesi içinde olduğunu ve bunu savaşçılarından saklamaya çalıştığını yazar. Ali A. Allawi bile Emir'i fevri, çok çabuk hiddetlenen ve bazen sonucunu düşünmeden hareket eden birisi olarak tasvir eder. Faysal'ın El-Vech'de konaklayan güçlerini gözlemleyen diğer bir İngiliz subayı Binbaşı Charles Vickery Faysal'ın askerlerini eğitmek konusuyla hiç ilgilenmediğini kaydeder. Faysal'ın İngiliz subaylarını en çok rahatsız eden davranışı Fahri Paşa kuvvetlerinin Yenbu'ya hücumu beklenirken adamlarını kıyıda bırakıp limandaki İngiliz zırhlılarından birine yerleşmesi olmuştur.

Başarıları hakkındaki bütün kuşkulara rağmen, Lawrence'in en azından Akabe limanının düşmesine bir şekilde katkıda bulunduğu teslim edilir. Savaşın gidişatına gerçek etkisi ileride ele alınacak olmakla beraber, bu limanın kaybının başlı başına Osmanlılara bir darbe vurduğu şüphesizdir.

Lawrence'in zekâsı ve ayaklanma sırasındaki örgütleyici gücü kısa zamanda Arap bedevileri arasında büyük etki yarattı. Demiryolu hatlarını kundaklama, Osmanlı birliklerine ani baskınlar düzenleme yoluyla özellikle Şam-Medine demiryolunun işlemez hale getirilmesi, Lawrence'ın aşiretler arasındaki gücünü fazlasıyla arttıracaktı.

Lawrence'in bu dönemdeki mücadelesinde giderek Araplara kendini daha fazla yakın hissettiği de anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Lawrence Faysal'ın ve destekçilerinin yabancı müdahalesine içgüdüsel karşıtlığını paylaşmakta hatta desteklemektedir. Hatta El-Vech'de Faysal'ı Suriye'de iddia sahibi olmaya teşvik için Sykes-Picot Anlaşması'nı açıklamak gibi –savaş sırasında ülkesine ihanet sayılabilecek– bir adımı bile göze alabilmiştir. Hatıralarında ve mektuplarında yer alan kendi iç tartışmalarında, ait olduğu vatanı İngiltere'nin çıkarları ile Arapların özgürlük ideali arasında bir seçimle karşı karşıya olduğu sezilir. İngiliz emperyalizmi ile Arap milliyetçiliğinden hangisine hizmet ettiği tarihçilerin hâlâ çözemediği bir soru olarak kalacaktır. Herhalde savaşın ardından Şerif Hüseyin ve oğullarına verilen sözlerin tutulmadığı algısı Lawrence için hayatının en büyük hayal kırıklığı olacaktır.

İNGİLİZLER FİLİSTİN CEPHESİNİ AÇIYOR

Lawrence 1917 ilkbaharında çöldeki macerasına başladığı sıralarda İngilizlerin "Mısır Seferi Kuvvetleri"nin Başkomutanı General Sir Archibald Murray Cemal Paşa'nın Kanal seferlerini savuşturduktan sonra bu defa saldırıya geçmeyi tasarlıyordu. Ancak hedefini Gazze olarak seçen Murray yavaş hareket ediyordu. Bu hazırlıkları önceden haber alan Cemal Paşa ve Alman komutanları güçlerini toplamak ve Gazze savunmasını takviye etmek için gerekli zamanı kazandılar. İngiliz kuvvetlerinin 26 Mart 1917'de başlattıkları saldırı Kanal harekâtlarında tecrübe kazanmış olan Kreis von Kressenstein emrindeki Türk güçleri tarafından başarıyla püskürtüldü. İngiliz kayıpları Osmanlı kayıplarının iki katı olmuştu.

Mısır'dan takviye kuvvetleri isteyen Sir Archibald 29 Nisan'da ikinci bir saldırı daha yaptı. Fakat von Kressenstein tarafından daha da ağır bir yenilgiye uğratıldı. Bu defa İngiliz kayıpları Osmanlılarınkinin üç katı olmuştu. Yenilen İngiliz ordusu geri çekildi. Bu bozgun halindeki çekilme sırasında Osmanlı ordusunun niçin İngilizleri takip ve büyük ölçüde imha hareketine girişmediği soru konusu olmuştur. Cemal Paşa bunu, bu harekâtın başarısız olması halinde Gazze cephesinin tek dayanağı olan güçlerini tehlikeye atmamak gerekçesiyle izah eder.

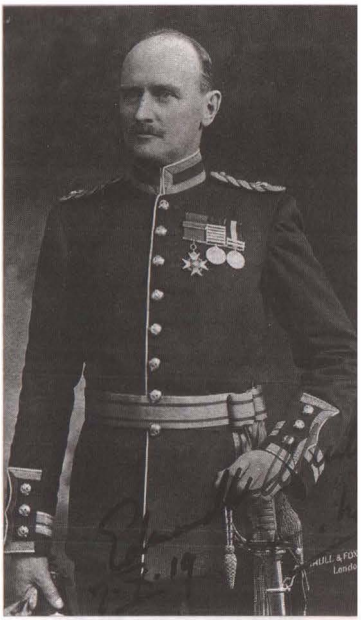
Bu yenilgiler üzerine İngiliz Genelkurmayı birkaç hafta içinde Sir Archibald'ı komutanlıktan alır. Fakat İngilizler Filistin'i işgal etme amacından vazgeçmemiştir. Doğu cephesine ağırlık veren Lloyd George yeni bir komutanla sonbaharda tekrar bir sefer düzenleyerek Kudüs'ü ele geçirmeye kararlıdır.

Yeni başkomutan –Batı cephesinde başarı göstermemiş olmamakla beraber daha uygun başka bir generalin bulunmaması nedeniyle seçilen– General Sir Edmund Allenby idi. Çabuk hiddetlenen karakteri nedeniyle "boğa" lakabını taşıyan ve "emekli bir ağır sıklet boksör" fiziğindeki Allenby Lloyd George'dan "Noel'den önce Kudüs" talimatını almıştı. Yeni başkomutan Mısır İngiliz kuvvetlerini baştan düzenledi. Bir yandan da saldırısının zeminini hazırlamak için Askeri İstihbarat Şefi olarak atadığı Albay Richard Meinertzhagen vasıtasıyla Osmanlı cephesinin arkasında casusluk faaliyetlerine girişti. Bu faaliyetlerde, ileride değinilecek olan, Aarohnson yönetimindeki Yahudi NILI casus şebekesi de yardımcı oluyordu.

İngilizlerin Şubat 1917'ye kadar kademeli olarak gerçekleştirdikleri kuvvet yığınağı giderek artmıştı. Filistin'de taarruza geçecekleri artık açıkça anlaşılıyordu. Türk kuvvetleri de yavaş yavaş ilerleyen İngiliz güçlerinin bas-

kısıyla Gazze'nin varoşlarına kadar gerilemişti. Allenby ordusunun ikmal zincirini de tamamlamış gibiydi. Bu amaçla yaptırdığı demiryolu el-Ariş'e kadar uzanmıştı. Asker sayısı o zaman tam olarak bilinmemekle beraber yirmi bin civarındaki Türk ordusundan kat kat fazla olduğu muhakkaktı.

Cemal Paşa kuvvetlerini takviye etmeye çalışıyor ama buna imkân bulamıyordu. Batıda iki cephede, Doğu Anadolu'da Ruslara karşı savaşan ve Kut'un ardından İngiliz Hindistan güçlerinin Mezopotamya'da ilerleyişini durdurmaya çalışan Osmanlı ordusunun Filistin'e ek birlik yollayacak gücü kalmamıştı. Zaten buna imkân olsa dahi takviye güçlerinin İngiliz saldırısından önce yetişmesi mümkün değildi. Bunun üzerine Cemal Paşa Medine'nin terk edilmesi ve şehri savunan on bin kişilik kuvvetin cepheye sürülmesi üzerinde durmaya başladı.

Birinci Dünya Savaş sırasında Britanya'nın Ortadoğu'daki harekâtını yöneten Edmund Allenby (1861-1936), önce Boer Savaşı'nda önemli başarılar elde etti. Filistin'deki Britanya süvari birliklerinin komutanlığını yapan Allenby, Gazze'de Osmanlı birliklerini mağlup ederek Kudüs'ün ele geçirilmesini sağlamış, Osmanlı egemenliğinin sonlandırılasında önemli bir rol oynamıştır.

Medine'nin terki son derece zor bir karardı. Medine Hicaz demiryolunun güney varış noktasını koruyordu. Arap isyancıların zaman zaman yaptıkları etkisiz vur-kaç saldırılarına karşı bir set konumundaydı. Böylece Şerif Hüseyin'in isyanı kuzeye yayma planlarını engelliyordu. Daha da önemlisi Müslümanlığın ikinci kutsal şehrinin bırakılması asiler ve İngilizler için büyük bir psikolojik zafer olacak, Osmanlıları İslâm dünyasında küçük düşürecekti.

Bununla beraber, Osmanlı ordusunun en yetenekli generallerinden biri olan Fahri Paşa'nın komutasındaki bu kuvvetin Filistin cephesine intikalinin Allenby lehine olan dengeyi bozması, zafer getirebilmesi olasılığı da vardı.

Bu umutla Enver Paşa'nın ve Alman yüksek komutanlığının da uygun bulması üzerine Cemal Paşa Şubat sonunda Medine'nin terk edilmesi ve oradaki kuvvetlerin Hicaz demiryolu üzerinden Suriye'ye oradan da Filistin cephesine intikali talimatını verdi.

Tam 2 yıl 7 ay süren Medine Müdafaası'nı yürüten, "Medine Kahramanı", "Çöl Kaplanı" lâkaplarıyla da bilinen Ömer Fahreddin Türkkan (1868-1948), 1916'da Cemal Paşa tarafından Medine'deki birliklerin komutanlığına atandı. Fahreddin Paşa, uzun süren direnişten sonra savaşın bitmesine rağmen padişahın isteğiyle İngilizlere teslim oldu ve Malta'ya sürüldü.

Bu emir, daha uygulanamadan Medine Müftüsü Ali Haydar'ın büyük tepkisiyle karşılaştı. Ali Haydar Şerif Hüseyin'in isyanı üzerine İstanbul tarafından yeni Mekke Müftüsü olarak atanmıştı. Doğal olarak Mekke'ye gidemeyen ve Medine'ye yerleşen Ali Haydar Hicazlı Arapların çoğunluğu tarafından reddedilmekle birlikte, kutsal yerlerin muhafızının asıl kendisi olduğu iddiasını sürdürerek yine de Müslüman dünyası nezdinde Hüseyin'in etkisini bir ölçüde dengeliyordu. Medine'nin terk edilmesiyle her şeyini kaybedecek olan Ali Haydar Cemal Paşa'ya, bu kutsal mekânın bırakılmasının düşünülmesinin bile utanç verici olduğunu vurgulayan bir mektup gönderdi. Bir yandan da Medine halkını uyarmaya girişti. Sonunda Cemal Paşa birkaç gün sonra talimatını geri aldı. Medine hâlâ Osmanlıların elindeydi ama Filistin'deki Osmanlı güçleri İngilizlerin sayıca ve teçhizat bakımından üstün kuvvetlerine kendi imkânlarıyla karşı koyma durumunda kalmıştı.

Fakat, Cemal Paşa'nın tek sorunu bu değildi. Meşgul olduğu pek çok başka faaliyetler de vardı.

Cemal Paşa'nın Faaliyetleri ve Filistin Cephesinin Osmanlı Tarafı

1916 yılı biterken savaşın etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu eyaletlerinde durum iyice kötüleşmişti. Bir yıl önce Suriye'yi kasıp kavuran çekirge salgını hasadı mahvetmiş, ulaşım yetersizlikleri, kötü yönetim ve yolsuzluk düzeni gıda sıkıntılarını had safhaya çıkarmıştı. Bölgede şimdiden yaklaşık beş yüz bin kişi açlık ve hastalıktan ölmüştü. 1917 için de koşulların iyileşeceğine umutlanmak için neden yoktu. Cephede Osmanlı kuvvetleri Süveyş Kanalı'na yaptığı ikinci harekâtta da yenilgiye uğramıştı. Arap asilere karşı yegâne direnci gösteren Medine'nin kuşatması şehirdeki hayatı giderek zorlaştırarak sürüyordu.

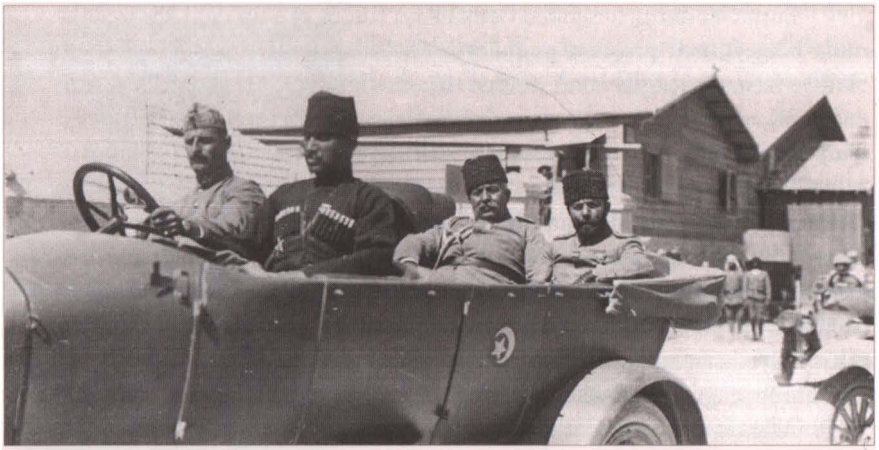
Bütün bu duruma rağmen Cemal Paşa Kudüs ve Şam'daki karargâhlarında bölgeyi imar projeleri peşindeydi. Kanallar, yollar inşasına çalışıyor, okul ve hastane açılışlarının birinden diğerine koşuyor, örnek çiftlikler kurduruyordu. İstanbul'dan ricayla getirttiği Halide Edib'e yerel yabancı okullar ıslahı girişimini başlatıyordu. Etrafına yerli ve yabancı uzmanlar doluşmuştu. Almanlar savaş sonrası buraları "sömürgeleştirmeyi" düşündükleri için olsa gerek en nitelikli uzmanlarını yedek subay olarak gönderiyorlardı. Cemal Paşa'nın hüneri bu uzmanlardan yararlanmaktı. Falih Rıfkı "Onun kadar ihtisası verimli şekilde kullanan devlet adamı görmedim" diye yazar. Bu meyanda Suriye büyük bir çekirge salgını felaketine uğradığında Paşa'nın ilk aklına gelen vilâyetin en tanınmış tarım uzmanı olan Aaron Aaronsohn'u çağırtarak yeni kurdurduğu çekirgeyle mücadele programının başına getirmek olmuştu.

Aslında Cemal Paşa Kudüs'te, Şam'da, Lübnan'da, Beyrut'ta ve Halep'te oturduğu zaman bir işgal ordusu kumandanından farklı değildi. Araplara saldığı korkuyu yine Falih Rıfkı en iyi şekilde tasvir eder. Anlattığına göre, Suriye'de derlermiş ki, eğer Cemal Paşa birisiyle görüştüğü zaman burnunu kaşırsa sürgünü, sakalını kaşırsa affedip etmemeyi düşünüyor demektir. "Yalnız bıyık burmasından korkunuz, o zaman bu görüşmenin ölüme kadar yolu vardır."

Cemal Paşa yarattığı bu baskı havasını yumuşatmak için, Lübnan'a gittiği zaman yaptığı ve "Lübnan artık Konya kadar Osmanlıdır" şeklinde ifadelerin yer aldığı konuşmasındaki gibi Araplara kardeşlik beyanlarında bulunmakta, Arap ileri gelenlerini misafir etmekte, "ikram ve izaz"da bulunmaktadır. Profesör Ayhan Aktar'ın bir makalesinde ele aldığı gibi Cemal Paşa Suriyeli bazı Arap liderler ve entelektüeller için 18-23 Ekim 1916'da Gelibolu cephesine bir propaganda gezisi dahi düzenletmiştir. Arap ileri gelenleri de bu açılımlara karşı Cemal Paşa ve Osmanlı İmparatorluğu'na tabasbusa varan şekilde bağlılık ve muhabbet bildirmekten geri kalmıyordu.

Suriye'deki çöküşe rağmen Cemal Paşa giderek kendini sadece "reformcu lider" imajını yükseltme çabasına vermişti. Gösteriş merakı da göze batmaya başlamıştı. Örneğin, Cumaları selâmlık merasimleri düzenletiyor, refakatine şehrin bütün dini erkânını alarak iki sıra asker arasından geçip namazını Emeviye Camii'nde kılmaya itina ediyordu.

Bu arada Cemal Paşa İstanbul'daki İTH yönetimi liderlerinden yavaş yavaş kopuyordu. Arap isyanının başlamasıyla birlikte Paşa hakkındaki eleştiriler zirve yapmıştı. Ama fikirler çeşitliydi. Kimileri onu fazla sert davranarak isyana neden olmakla, kimileri ise fazla yumuşak davranarak isyanın ka-

Savaşın son yıllarında Osmanlı birlikleri Filistin ve Suriye cephesinde yenilmiş; Kudüs, Şam, Basra ve Bağdat ele geçirilmişti. İstanbul'da da Talât Paşa kabinesinin istifası üzerine Ahmed İzzet Paşa'nın sadrazamlığında aralarında Rauf Bey (Orbay), Fethi Bey (Okyar) ve Cavit Bey'in de bulunduğu yeni bir hükümet kurulmuştu. Ahmet İzzet Paşa ve Cemal Paşa Suriye'de.

fasını daha baştan ezememekle itham ediyorlardı. Pek çok tarihçinin de paylaştığı birinci görüş taraftarları Arap milliyetçilerini suçlu masum demeden astırmasının isyanı kışkırttığını ileri sürmekteydi. İkinci görüştekiler ise isyanın arifesinde Cemal Paşa'nın Faysal'ın Şam'dan ayrılmasına göz yummasını delil gösteriyorlardı. Cemal Paşa bu konudaki sorulara Faysal'ı denemek için bıraktığı yanıtını verse de durumun böyle "testler" için fazla tehlikeli olduğu da ortadaydı. Aslında Cemal Paşa'nın Arap milliyetçiliği cereyanının, bir taraftan zor kullanarak, bir taraftan imar ve ıslah siyaseti ile durdurulabileceği fikrinde olduğu anlaşılmaktadır.

İstanbul'u kızdıran diğer bir nokta Cemal Paşa'nın genellikle Batılılara ve özellikle Fransızlara karşı takındığı nazik ve sıcak tavırlardı. Paşa'nın "düşman ülke uyruklu" yabancılara Suriye'de sınırsız ikamet imkânı tanıması doğal olarak garip karşılanıyordu. Buna karşı Şam Valisi'nin tek hazzetmediği Avrupalılar müttefikimiz Almanlardı. Cemal Paşa Almanya ile ilgili hemen hemen her şeyden nefret ediyor, bunu hiç de gizlemiyordu.

Savaş ilerledikçe Şam'daki Fransızların şehri terk etmeleriyle Cemal Paşa'nın sempatisi diğer bir yabancı cemaatine, Amerikalılara yöneldi. Amerikan Kolonisi (American Colony) adlı bir muhafazakâr dini mezhebin manastırını sık sık ziyaret ediyor, manastırdaki çocukları kucağına alarak fotoğraflar çektiriyordu. Sonradan Beyrut Amerikan Üniversitesi'ne dönüşecek

olan Suriye Protestan Koleji'nin müdürü Howard Bliss Lübnan'daki açlık döneminde bu kuruma gıda paketlerinin ulaştırılmasını sağlayan Cemal Paşa'nın desteğinden o kadar memnundu ki Vali'yi akademik yıl açılışına konuşmacı olarak davet etmişti.

Bu konuda, Scott Anderson'un naklettiği bir olay anlatılmaya değer. Şam'daki ABD Konsolosu Samuel Edelman bir süredir kötüleşen şartlar nedeniyle Suriye'den ayrılmak isteyen fakat Osmanlı makamlarından gerekli izni alamayan beş yüz kadar Amerikan vatandaşının bu sorununu çözmeye çalışmaktadır. Bu arada yeni başkan seçilen Woodrow Wilson'un ABD'yi İtilaf Devletleri yanında savaşa sokma olasılığı artmaktadır. Bu durumda İstanbul makamları doğal olarak Suriye hakkında birinci elden bilgi sahibi olan ve ülkeleri yakında düşman safında yer alacak olan yüzlerce yabancıyı bırakmak istememektedir. Ama Edelman 20 Ocak'ta Cemal Paşa'nın makamına çağrıldığında inanamayacağı kadar güzel bir sürprizle karşılaşır. Cemal Paşa beş yüz Amerikalının "savaş sonuna kadar Osmanlı meselelerini tartışmamaya şeref sözü vermeleri" halinde gitmelerine izin verecektir. Amerikalı diplomatlar tabiatıyla bu uygulanmasının kontrolü imkânsız olan "şartı" hemen kabul ederek vatandaşlarının yolculuğu için gerekli düzenlemelere başlarlar.

Cemal Paşa bu faaliyetlerle meşgul iken Haziran 1917'de Filistin cephesini ziyaret eden Enver Paşa bu defa Bağdat'ı geri almaya karar verdiğini, bu amaçla "Yıldırım Grubu" adlı bir ordu kurmaya karar verdiğini bildirir. Nitekim 24 Haziran 1917 tarihinde Halep'te, Enver Paşa'nın başkanlığında Osmanlı ve Alman komutanlarının katılmasıyla yapılan –Mustafa Kemal Paşa'nın da bulunduğu– toplantıda, General Falkenhein'ın komutanlığında "Yıldırım Ordular Grubu" ("Heeresgruppe F") kurulması kararlaştırılır. Bu yeni düzenlemenin amacı Filistin-Suriye-Irak cephelerindeki tüm güçleri bu grubun bünyesinde bir araya getirmektir. Bu düzenlemede Filistin cephesine fazla bir kuvvet ayrılmamıştı. 1917 Ekim ayında Filistin cephesindeki Osmanlı kuvvetlerinin mevcudu 40.000 kişi kadardı. Buna karşı Allenby'nin topladığı gücün 200 bin asker civarında olduğu tahmin ediliyordu. İngilizler malzeme ve teçhizat bakımından da çok üstündü.

Cemal Paşa bu karara karşı durmaya çalıştı. Ancak Enver Paşa Almanya'dan bu düzenleme sayesinde ek yardım alacaklarını gerekçe göstererek kararında ısrar etti. Cemal Paşa Sadrazam Talât Paşa'ya "Şimdi Bağdat'ı kurtaralım diye uğraşırken, çok yakın bir gelecekte Kudüs ve Şam'ı kurtarmakla meşgul olacağımızdan çok korkuyorum" şeklinde bir telgraf göndermesi ve

bizzat İstanbul'a giderek Filistin Cephesi'nin zayıflamasını önleme amacıyla bazı uzlaşı önerilerinde bulunması fayda etmedi.

Bu arada –muhtemelen Suriye'den uzaklaştırmak için– Almanya'ya davet edilen Cemal Paşa Alman İmparatoru Wilhelm ve von Hindenburg tarafından kabul edildiği, General von Ludendorff ile görüştüğü bu ziyareti sırasında tatsız bir telgraf aldı. Enver Paşa Yıldırım Ordusu'yla Filistin Cephesi'nden İngilizler üzerine bir taarruz harekâtına girişmeye karar vermiş ve von Falkenhayn'ı bu cephenin de komutanlığına atamıştı. Cemal Paşa'nin yetkileri artık iyice kısıtlanmıştı. Osmanlı ordusunun komutanı artık von Falkenhayn idi. Suriye ve "Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı" gibi şatafatlı fakat içi boş bir unvan verilen Cemal Paşa ise sadece sivil idareden ve iaşe işlerinden sorumlu durumuna düşmüştü. Falih Rıfkı *Zeytindağı*'nda bu unvanı "Boş çöller içinde bedevi şeyhlerine verilen fahri paşalıklara" benzetir.

O dönemde 7. Ordu komutanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın da von Falkenhayn ile ilişkisi sorunluydu. Cemal Paşa'nın hatıralarında bahsettiğine göre, Alman komutan yetkisi olmadığı halde Mustafa Kemal Paşa'nın bölgesindeki Arapların işlerine doğrudan müdahale etmek istiyor, Paşa buna karşı çıkıyordu. Özellikle Falkenhayn'ın "Arapların ruhi hallerine uymayan bazı müzakereleri ve icraatının vatan menfaatlerine karşı olan kötülük derecesini" gören Mustafa Kemal, Alman komutanın yetkisi dışındaki işlerle meşgul olmasını engellemeye çalışıyordu.

Cemal Paşa'nın hatıralarına göre, von Falkenhayn'ın emrinde hizmet edemeyeceğine karar vermiş olan Mustafa Kemal Paşa nitekim sonunda istifa ederek İstanbul'a gitmiştir (Mustafa Kemal 15 Ağustos 1918'de 7. Ordu Komutanı olarak tekrar cepheye dönecektir). Kendisi de istifa edecek olan ve "kararım kesindi" diyen Cemal Paşa, o sırada Şam'a gelmiş olan Enver Paşa'nın ısrarı üzerine bundan vazgeçer. Fakat Kudüs'ün –ona göre Falkenhayn'ın hatası yüzünden– düşmesi bardağı taşıran son damladır ve sonunda Cemal Paşa 9 Aralık 1917'de Kudüs'ün düşünden üç gün sonra Şam'dan İstanbul'a hareket eder.

Cemal Paşa'nın arkasında bıraktığı miras kendi şahsiyeti kadar çelişkilidir. Askeri alanda, Mısır'ı fethetme iddiası Sina'da çökmüş olsa da İngilizleri Gazze'de iki kez yenilgiye uğratmış olmasının şerefi onundur. Suriye'de bir seri modernleştirme projesine imza atmasına mukabil yerel halktan yüzbinlerce kişinin açlık ve hastalıktan ölmesini önleyememiştir. Bir yandan bütün tarihçilerin kabul ettiği gibi, diğer İTC liderlerinden farklı olarak Ermeni kat-

liamı kurbanlarını korumaya ve ıstıraplarını hafifletmeye çalışırken diğer taraftan bölgedeki Yahudileri ezmiştir. Suriye'deki Arap milliyetçilere karşı sertlik politikası sonuç vermiş ve askeri yenilgiler başlayana kadar kendi bölgesinde kayda değer bir isyan hareketi yaşanmamıştır. Buna karşı Hicaz'da Hüseyin'e karşı uyguladığı yatıştırma politikası geri tepmiş, isyan oradan çıkmış ve yayılmıştır.

Cemal Paşa anılarında Ortadoğudaki yenilgilerimizin nedenini Enver Paşa'nın genellikle hatalı stratejik kararlarına bağlar. Ona göre, başka cephelerdeki iddialı amaçlar uğruna Suriye ve Irak'tan kuvvet kaydırmalarının bedeli ağır olmuştur. Filistin cephesindeki başarısızlıklarımızın ise iki müsebbibi vardır: Şerif Hüseyin ve von Falkenhayn. Mekke Emiri'nin isyan ederek ordumuzu arkadan vurması savaş gücümüze tamir edilemeyecek hasarlar vermiştir. Hatta Cemal Paşa İngilizlerin Hüseyin'in isyanından emin olmadıkça Süveyş'in doğusuna geçerek Filistin'in işgaline karar vermediklerini düşünmektedir. Von Falkenhayn ise Allenby'ye karşı savunmada sürekli stratejik hatalar yapmıştır. Özellikle kutsal yerlerin top mermileriyle harap olmasını engellemek gibi bir gerekçeyle savunmasını takviye etmediği Kudüs'ün düşmesi onun yüzünden olmuştur. Cemal Paşa "Bu zat, bence Kudüs'ün, bütün Filistin'in ve Suriye'nin kaybının tek sebebidir" diye yazar.

Filistin cephesinde baş gösteren yenilgiler üzerine lağvedilen Cemal Paşa komutanlığındaki 4. Ordu'nun yerine kurulan Yıldırım Orduları Grubu'nun başına getirilen Erich Falkenhayn (1861-1922), askeri yaşamının ilk yıllarında Alman Genelkurmay başkanı Moltke ile anlaşmazlığa düşmüştü. Ancak Falkenhayn, Filistin cephesindeki görevi sırasında Britanyalıların ilerlemesini durduramayacak ve yerini Liman von Sanders'e bırakacaktı.

Cemal Paşa'nın bu ithamlarında doğruluk payı muhakkak ki var. Tabii Enver Paşa'nın rolü ayrı ve bu kitaba sığmayacak kadar geniş bir konu. Kaldı ki von Falkenhayn'ın Kudüs'ün düşüşünden hemen sonra görevden alınması Alman komutanın başarısızlığının delilidir. Şerif Hüseyin'in isyanının da Osmanlılara önemli zarar verdiği ortada olmakla beraber savaşın kaderinde ne kadar etkili olduğu tartışılabilir. Bu konuya ileride tekrar dönülecektir.

Fakat burada Cemal Paşa'nın Şam'dan ayrılmadan önceki önemli bir girişimine daha değinmek gerekiyor.

Cemal Paşa'nın Sykes-Picot'yu İfşası

Osmanlı ordusunun Gazze'yi bıraktığı gün yani 7 Kasım 1917'de Lenin Rusya'da iktidarı ele geçirmişti. Bolşevikler hemen ertesi gün savaştan çekildiklerini açıkladılar ve bütün cephelerde tek taraflı ateşkes ilan ettiler. Bununla birlikte Çarlık Rusya'sının yaptığı bütün gizli anlaşmaları, bu arada Sykes-Picot Anlaşması'nı Kasım ortasında açıkladılar. Gerçekten de Bolşevikler açısından, üç yıldır süren savaşın tamamen emperyalist emellere hizmet ettiğini dünyaya ilan için bundan daha mükemmel bir delil olamazdı.

Doğal olarak bu belge Cemal Paşa'nın her zaman savunduğu bir görüşü de destekliyordu. O da İngiliz ve Fransızların Arapların bağımsızlığından bahsetmesinin asıl amacının Arap topraklarını sömürge imparatorluklarına katmak olduğuydu. Nitekim Beyrut'ta bir nutuk vererek bütün Arap ve Müslüman dünyasına bu tezini bir kere daha tekrarladı. Cemal Paşa'ya göre, Sykes-Picot Anlaşması Arap isyanının İngilizlerin amaçlarına hizmet etmesi için çıkarıldığını göstermekteydi. Kendi çıkarları için kullanabilecekleri aletlere ihtiyaç duyan İngilizler bazı Arapları yalan vaatler ve boş umutlarla kandırarak isyana teşvik etmişti. Kral Hüseyin'in Müslüman kardeşlerine niçin sırtını döndüğünü uzun süredir merak ettiğini ama şimdi bu sorunun cevabını aldığını belirten Cemal Paşa uzun nutkunda, Şerif Hüseyin'in İngilizlerin riyakârlığına kanarak İslâmın birliğine ihanet ettiğini vurguladıktan sonra, şimdi bu emperyalist komplo ortaya çıktığına göre Hüseyin'in hatasından pişmanlık ifade ederek bu kirli ittifaktan çıkmasının şart olduğunu ve hilekâr düşmanın maskesinin düştüğünü gören bütün Arapların bu düşmanı yenmek için birleşmeleri gerektiğini ifade eder.

Ertesi gün, Sykes-Picot'yu ifşa eden Beyrut nutku Suriye ve Türkiye'deki bütün gazetelerin manşetindedir.

Cemal Paşa konuşmasından bir gün evvel Faysal'a –ve asi komutanı Cafer el-Askeri'ye– hitaben bir mektup da kaleme almış ve gizli bir kurye ile Akabe'ye göndermişti. Cemal Paşa mektubunda, eğer Arap isyanı "İslâmın vekar ve azametinin korunduğu bağımsız bir Arap yönetimi kurmak amacını taşısaydı" bunun kabul edilebilir olduğunu belirtir. Ancak, Filistin'in uluslararası bir yönetime terk edildiği, Suriye'nin tamamen Fransız hâkimiyetine girdiği, Irak'ın ve Mezopotamya'nın bütününün İngilizlerin mülkü haline geldiği bir bağımsızlıktan nasıl bahsedilebilir sorusunu sorar. Faysal'ın belki bu sonuçları öngöremediğini ama şimdi İngilizlerin Filistin'i işgale başlamasıyla gerçeğin bütün çıplaklığıyla gözler önüne serildiğini ilave eder. Cemal Paşa mektubun sonunda Faysal'a bir öneri de yapar. Eğer Faysal "bu gerçeği" gö-

rürse, Arap isyanı için bir genel af ilan etmekten ve sorunu İslâm hayrına çözmek için görüşmelere başlamaktan kolay bir şey yoktur.

Mektup Cemal Paşa'nın argümanlarını berrak bir şekilde ortaya koyan usta bir müzakereci olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, seçtiği muhatap da gelişmiş stratejik zekâsının delilidir. Zira Faysal Hüseyin'in dört oğlundan hem en dindarı hem de en ilericisidir. Cemal Paşa'nın "İslâm" ve "bağımsızlık" kavramlarına vurgu yapmasının Faysal'ı etkileme amacını güttüğü şüphesizdir.

Ancak Şerif Hüseyin oğlunun kendisine ilettiği Cemal Paşa'nın mektuplarını İngilizlere verir. Bunun nedeni muhtemelen Sykes-Picot'ya tepki göstermek değildir. Zira bu anlaşmanın mevcudiyetini ve genel kapsamını –daha önce belirtildiği gibi– aylarca önceden bilmektedir. Belki de sadakatini göstererek savaş sonrası müzakerelerde elini güçlendirmek veya Türkiye ile ayrı bir barış yapma olanağına sahip olduğunu bir koz olarak kullanmak istemiştir.

Yahut –bazı yorumlara göre– oğlu Faysal'ın kendi amaçlarını baltalayabilecek emperyal ihtiraslarına ket vurmayı amaçlamaktadır. Gerçekten de, isyan kuzeye doğru yayıldıkça baba ile oğlu arasındaki ilişkiler gerginleşmeye başlamıştı. 1917 sonbaharında doğrudan General Allenby'nin emrine giren dolayısıyla babasının etkisinden uzaklaşan Faysal, Lawrence'in teşviki ve bağımsızlık isteyen milliyetçi Suriyeli ve Iraklı subayların tahrikiyle kendisinin başında olacağı bir Arap imparatorluğu hayalini kurmaya başlamış olabilir. Nitekim, bazen babası ve diğer kardeşlerinin "Suriye davasına" inanmadıklarından şikâyet eden Faysal'ın Trans-Ürdün ve Suriye kabileleri arasında kişisel nüfuzunu yaymaya çalıştığı bilinmektedir.

Buna göre Faysal'ın Cemal Paşa'nın önerisine sıcak bakması makul görünüyor. Nitekim Aralık ayında babasına ayrı bir Osmanlı-İngiliz barışı için aracılık etmesini önerir. Bunun şartı Türklerin İngilizlerce de onaylanacak "bazı yerleri" Araplara terk etmesidir. Bu önerisi babası ve Mısır İngiliz Valisi Sir Reginald Wingate tarafından red edilince Faysal Lawrence'in teşvikiyle Cemal Paşa ve "Güney Suriye cephesindeki Osmanlı komutanı" (Lawrence 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal'i kastediyor) ile babasına ve İngilizlere haber vermeden gizli bir temas yürütür.

Lawrence *Bilgeliğin Yedi Sütunu* adlı kitabında bu temasları Osmanlı liderliğinin "milliyetçi" ve "İslâmcı" hiziplerinin arasını açma amaçlı zekice bir hamle olarak takdim eder. Ona göre Cemal Paşa "İslâmcı"dır ve Mekke'nin isyanını Müslümanlığa bir hakaret olarak gördüğünden bunu durdur-

mak ve kutsal yerleri muhafaza etmek için Hüseyin'e tavizler vermek dahil her şeye hazırdır. Buna karşı Mustafa Kemal milliyetçi kanadı temsil etmektedir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap eyaletlerine otonomi verilmesine taraftardır. Faysal mektuplarıyla bu ayrımı zekice kullanır. Nitekim askerler arasında huzursuzluk çıkar, milliyetçiler "dinin stratejiye tercih edilmesinden" şikâyet etmeye başlarlar. Sonunda bu "hile" parlak bir başarı kazanır: "Türkler başta Hicaz için otonomi önerdiler. Sonra Suriye'yi sonunda da Mezopotamya'yı kattılar. Faysal hâlâ memnun değildi. Bunun üzerine İstanbul'da olan Cemal Paşa'nın vekili Hüseyin'e 'Taht' sözünü de verdi. Son olarak da Peygamber ailesinin Müslümanlığın ruhani lideri olma isteğini makul karşıladıklarını bildirdiler."

Lawrence'in kitabında Faysal'ın Cemal Paşa'ya yaptığı Amman'ı Arap ordularına terk etme önerisinin Mustafa Kemal'i telaşlandırdığını anlattığı bölüm onun hayal gücünü de aşmaktadır. Ona göre Mustafa Kemal Faysal'dan Cemal'in oyununa gelmemesini ister ve Araplar başkentlerine (?) yerleştikleri zaman Türkiye'deki memnuniyetsizlerin onlara katılacağına ve topraklarını üs olarak kullanıp Anadolu'daki Enver ve müttefiklerine saldıracağına söz verir. Lawrence, Mustafa Kemal'in Torosların doğusundaki Türk kuvvetlerinin de Faysal'a katılacağını ve doğrudan İstanbul'a yürümesini sağlayacağını umduğunu da ilave eder.

Bu inanılmaz ve gerçek dışı ifadelerden sonra, Lawrence güven sorunu nedeniyle Mısır'a ve Mekke'ye bildirilmeyen bu karmaşık müzakerelerin gelişmeler nedeniyle boşa çıktığını belirtir. Düşüncesine göre, İngilizler Faysal'ın böyle gizli ilişkiler yürüttüğünü öğrenirlerse sarsılabilirler. Ama bu riske değer. Savaşan Araplara karşı dürüst olmak için Türkiye ile uzlaşma yollarını açık tutmak gerekmektedir. Eğer Avrupa savaşında İtilaf ülkeleri yenilirse Araplar için tek çıkış yolu bu olacaktır. Ayrıca Lawrence İngilizlerin Faysal'ı atlatıp milliyetçi değil de muhafazakâr Türklerle ayrı barış yapmasından endişe etmektedir. Bu senaryonun inandırıcı olmadığının farkında olan Lawrence kitabının daha sonraki bir baskısında bu mektuplaşma meselesinden sıyrılmaya çalışacak, Faysal'ın kendi başına hareket ettiğini ileri sürecektir.

Lawrence'in uydurdukları bir yana, aslında Faysal'ın Cemal Paşa ile mektuplaştığı bir gerçektir. Ama girişiminin karşı tarafı bölmeye dönük parlak bir diplomasi örneğinden daha çok ikili bir oyuna benzediği söylenebilir.

Kaldı ki o sıralarda birlikte von Falkenhayn'la uğraşmakla meşgul Cemal Paşa ile Mustafa Kemal arasında bir bölünmüşlük söz konusu değildi.

Ayrıca Lawrence'in anlattığı Osmanlı tavizleri de hayal mahsulüydü. Zira bu öneriler yapılsaydı Faysal'ın bunların üzerine atlamaması mümkün değildi. Bilakis, Cemal Paşa ve diğer İTH liderleri Şerif Hüseyin'e Mekke ve Medine'de sadece otonomi vermenin isyanı durdurmaya yetebileceğine inanmaya devam ediyordu. Nitekim Cemal Paşa, Gazze'de İngilizlerin iki defa yenilgiye uğratılmasının da verdiği moral ile Faysal'a, Osmanlıların İslâm düşmanlarını yenmekte olduğunu ve "Peygamber torununu" da İslâm'ın korunmasına katılmaya davet ettiğini bildiren bir mektup yazar.

Faysal ise Lawrence'e haber vermeden verdiği cevapta barış şartlarını şöyle sıralar:

– Medine'de ve Amman'ın güneyinden Amman'a kadar olan bölgede konuşlanmış Türk güçleri geri çekilecektir;

– Anadolu ve Rumeli'de Türk ordularında görev yapan Arap subaylar ve askerler Suriye'ye dönerek Arap ordusuna katılacaktır;

– Ortak düşmana karşı Türk ve Arap orduları yan yana çarpıştıkları takdirde Arap orduları kendi komutanları altında görev yapacaktır;

– Suriye'nin Türkiye ile gelecekteki ilişkisi Prusya, Avusturya ve Macaristan arasındaki ilişi modeline göre düzenlenecektir;

– Suriye'deki malzeme ve erzak orada kalacak ve Arap ordusunun emrine verilecektir.

Bu iddialı önerilerde Arap milliyetçilerinin Türk-Arap birliği için başlardan beri öngördükleri Avusturya-Macaristan örneğinin etkisi olduğu anlaşılıyor (Prusya'dan bahis ilgisiz ve nedeni belli değil). Bu arada Hüseyin'in sadece Suriye'yi zikretmesi bu bölgeyi Osmanlı vesayetinde kendi krallığı için düşündüğünü akla getiriyor.

Her halükârda sonunda Cemal Paşa bu öneriyi kesinlikle reddeder ve müzakereler biter.

Hüseyin'in ve Faysal'ın isyandan önce ve isyan sırasındaki bu mektuplaşmaları Haşimi ailesinin Arap bağımsızlığından çok Osmanlı şemsiyesi altında kendi ikballerini düşündüklerini ortaya koyuyor. Özellikle son öneriler kabul edilseydi Osmanlılar Arapça konuşan halklarının büyük bir kısmı üzerinde hâkimiyetlerini koruyacaklar ama Haşimiler kendi hanedanlarını kurmuş olacaklardı.

SONUN BAŞLANGICI

Bağdat Kaybediliyor

İngiliz Hindistan Ordusu'nun Nisan 1916'da Kut-ül-Amare'de yenilmesi ve teslim olması Londra'da şok etkisi yaratmış ve bütün sorumlu siyasi, idari ve askeri düzeylerde değişikliklere gidilmesine neden olmuştu. Hindistan Kolordusu'nun başına da Korgeneral Sir Stanley Maude getirilmişti. Boer harbinden, Batı cephesine, oradan Çanakkale'ye kadar bütün cephelerde bulunmuş olan Maude yetenekli bir askerdi. Bütün 1916 yılını Mezopotamya'daki kuvvetlerini takviye etmek ve yeni bir harekâta hazırlanmakla geçirdi. Basra limanını modern hale getirdi, tersanesini geliştirdi ve Kut'ül-Amare'ye yollar açtırdı. Dicle boyunca hastaneler kurdu. Bu arada Hindistan'dan sürekli takviye birlikleri geliyordu. 1916 Aralık ayına gelindiğinde İngiliz "Dicle Kolordusu" yüz binden fazla askeri ve yüz yetmiş dört sahra topu ile Bağdat ve Kut'a saldırıya hazır duruma gelmişti. Karşısındaki Halil Paşa komutasındaki Osmanlı 18. Kolordusu'nun kuvveti on bir bin askerden ibaretti.

Liman von Sanders anılarında Halil Paşa'nın Kut zaferinden gereği kadar yararlanamadığını, İngilizlere Fellaliye'de saldırıp onları Irak'ın en azından bir kısmını tahliyeye mecbur etmek yerine, dikkatini İran'a çevirip Irak'ta hareketsiz kaldığını, bundan yararlanan İngilizlerin Fellaliye'de güç yığınağı yapıp saldırı için altyapı oluşturmalarına olanak tanıdığını yazar.

1916 Aralık ayı ortasında Dicle boyunda ilerlemeye başlayan İngiliz birlikleri ile Kut'un güneyinde mevzilenmiş olan Türk kuvvetleri arasındaki çatışmalar çok çetin geçti. Halil Paşa elindeki kuvvetlerin nispi azlığına rağmen düşmana ağır kayıplar verdirerek Şubat 1917'ye kadar dayandı fakat şehri terk ederek Bağdat'a doğru çekilmeye mecbur kaldı.

Bu savunmada Halil Paşa neredeyse tüm gücünü harcamış ve elindeki asker mevcudu altı bine düşmüştü. Maude 22 Şubat'ta Türklerin mukavemetini kırıp Dicle'yi geçti. Bağdat'ın tehlikede olduğu uyarılarına geç cevap verilmesi yüzünden İran'a –gereği kuşkulu bir sefer için– gönderilmiş birlikler geri çağrıldıysa da şehrin savunmasına yetişemedi (Netekim, Cemal Paşa anılarında Bağdat'ın düşmesini Enver Paşa'nın İran'a sefer hayali nedeniyle Irak ordusunun bir kısmının oraya gönderilmesine bağlar). Bu durumda, şehrin tahkimatının yetersiz olduğuna da kanaat getiren Halil Paşa Enver Paşa'dan şehri terk etme izni istedi. Ancak Enver yine de dayanması emrini verince şehrin savunmasını takviyeye çalıştı ama artık çok geçti. 7 Mart'ta İngiliz kuvvetleri Bağdat'a ulaştı, ağır topçu ateşi korumasında Dicle'yi aştı. Durumun

İngilizler, Kut'ül Amare'deki yenilgiden sonra bölgedeki birliklerinin başına general F. Stanley Maude'i getirdi. Bu arada takviye birlikleri de alan Maude, 23 Şubat 1917'de Kut'u geri aldı. Ardından İngilizler durmadan Bağdat'a kadar ilerleyerek 11 Mart 1917'de şehri ele geçirdi. General Maude komutasında Britanya birlikler Bağdat'a girerken.

ümitsizliği karşısında 10 Mart günü Halil Paşa 18. Kolordu'dan geri kalan kuvvetlerine şehri bırakma talimatını verdi. General Sir Stanley Maude'un İngiliz Hindistan ordusu 13 Mart'ta Bağdat'ı işgal etti.

Bağdat'ın düşüşü İngilizlere büyük moral kazandırdı. İtilaf Devletleri'nin Batı cephesinde başarısızlıklar yaşadığı, Filistin'de ilk Gazze saldırılarının ağır şekilde püskürtüldüğü bir dönemde, üstelik Batı'nın Şark algısında büyülü bir yeri bulunan bir şehrin ele geçirilmesi büyük bir zafer olarak kutlandı. Bağdat'ın Almanya'nın Ortadoğu'daki savaş stratejisinin odağı Berlin-Bağdat demiryolu projesinin son durağı olması bu işgalin değerini daha da arttırıyordu.

Bağdat'ın düşüşü Osman İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki çöküşündeki aşamalardan sadece biri olacak, bu kaybı Filistin ve Suriye'deki yenilgiler izleyecekti.

Esasen 1917 ilkbaharına gelindiğinde İmparatorluğun Ortadoğu vilâyetlerinde büyük bir yıkım gözleniyordu. Yüz binlerce sivil halk hastalık ve-

ya açlıktan ölüyordu. Pek çok yerde insanlar isyanın sınırındaydı. Orduda –Liman von Sanders'in deyimiyle her türlü ölçüyü aşan– kaçakların oranı % 40'lara ulaşmıştı. Başta sıtma, hastalıklar askeri kırıyordu. Orduların etkinliği Türk ve Alman subay ve birlikler arasındaki sürtüşmeler yüzünden de zedelenmekteydi. (Savaş öncesi Alman askeri heyeti yetmiş subaydan ibaret iken, 1918'de 800 subay ve 12.000 asker mevcuduna ulaşmıştı). Zaten malzeme ve teçhizat bakımından Osmanlı birlikleri düşmana nazaran çok daha zayıf durumdaydı. Örneğin, Liman von Sanders'in anılarında değindiği gibi askerlerin çoğunun ayakları paçavralara sarılıydı veya en iyi olanı çarık giyiyordu.

Allenby'nin Filistin'de İlerlemesi, Kudüs'ün Düşmesi

General Allenby 1917 Ağustos ayında Filistin'de ilerlemeye başladı. Osmanlı komutanları Allenby'nin önce Filistin'in kapısı Gazze limanına doğrudan saldırmasını bekliyorlardı. Bu kanı İstihbarat Subayı Meinertzhagen'in bir hilesiyle oluşmuştu. Meinertzhagen Türk mevzilerine yaklaşmış, nöbetçiler tarafından vurulduğu süsünü vererek kana bulanmış bir çanta bırakmıştı. Çantada İngilizlerin ana saldırısının Gazze'ye yapılacağını belirten sahte İngiliz gizli belgeleri bulunmaktaydı. Buna dayanan Osmanlılar güçlerini Gazze'de topladılar. Allenby ise limana yönelmeyip süratli bir şekilde karadan ilerleyerek elli kilometre güneydoğudaki Birüssebi'yi bir sürpriz saldırısıyla ele geçirdi. Kara tarafından savunmasız kalan ve ordunun kuşatılması endişesiyle boşaltılan Gazze de 7 Kasım'da İngilizlerin eline geçti.

Bundan sonra Allenby ilerlemeyi sürdürdü ve 15 Kasım'da Yafa'yı aldı. Geri çekilen Osmanlı ordusu Kudüs'te güçlü bir savunma hattı oluşturduysa da Allenby'nin asker ve malzeme takviyesi sağlayarak giriştiği saldırı sonucu Kudüs 9 Aralık 1917 günü düştü.

Bu harekât öncesinde Lawrence Allenby'yi Arap isyancılarının Filistin seferinde İngiliz güçlerine yardımcı olabileceğine ikna etmişti. Önerdiği plana göre İngiliz donanması Faysal'ın savaşçılarını Akabe'den Filistin'e taşıyabilir, böylece Araplar ilk defa İngilizlerle Türklerin savaştığı bir cephede rol alabilirdi. Hicaz'dan, babası ve kardeşlerinden uzaklaşması anlamına gelmesine rağmen Faysal bunu kabul etti. Ancak İngilizler Faysal'ın Bedevilerinin düzenli bir orduya mukavemet edemeyeceğini, ayrıca çöl savaşçılarının şehirlilerce iyi karşılanmayacağını düşünüyorlardı. Bir ara yol olarak Faysal'ın emrine Osmanlı ordusundan kaçan Arap subay ve askerlerinin verilmesi ve bunların birlikte savaş eğitimi görmesi kararlaştırıldı. Lawrence'e göre böylece

Allenby, Gazze'de von Kress Paşa'nın komutasındaki Osmanlı 7. Ordusu'nu yendikten sonra Kudüs yakınlarındaki Deyr Yasin tepelerine kadar dayandı. 9 Aralık 1917'de Osmanlı birliklerinin geri çekilmesi üzerine Kudüs Belediye Başkanı ile tümen komutanı teslim oldu. 11 Aralık 1917 günü de General Allenby, kutsal şehir ve mekâna saygısını göstermek için Kudüs'e yürüyerek girecekti.

Şerif Faysal'ın demiryoluna vur-kaç eylemlerinden ibaret gerilla savaşı organize bir "özgürlük savaşına" dönüşecekti. Nitekim subaylarıyla birlikte saf değiştiren üç bin kadar kaçak Osmanlı Arap askeri "Arap Lejyonu" adı altında bir araya getirildi. Ancak bu askerler Mısır'da eğitilmeye başladılar ve Kasım ayına kadar Akabe'ye gelmediler. Bunlar arasında el-Ahd gizli cemiyetinin faal üyeleri de vardı. Bu subayların Şerif Hüseyin'in hedeflediği büyük Arap imparatorluğu idealinden çok Suriye'nin bağımsızlığı amacıyla ilgilendikleri sonradan görülecekti.

Faysal'ın bu şekilde oluşturulan güçleri Allenby'nin Gazze-Birüşşebi hattındaki harekâtında Osmanlı ordusunun sağ kanadını taciz etmeye çalıştılar. Faysal'ın "ordusu" bin kadar Bedevi ve 'Arap Lejyonu'nun askerlerinden oluşuyordu. Kaçak savaş esirlerinin Bedevi gerillaları düzenli bir orduya dönüştürmesi umudu boşa çıktı. "Faysal ordusu" hâlâ disiplinli bir güce karşı koyacak durumda değildi.

Aslında Lawrence'in sabotaj akınları da etkili değildi. *Bilgeliğin Yedi Sütunu*'nda destanımsı şekilde anlatsa da, Allenby'nin verdiği özel görevlerde

başarısızlığa uğruyorlardı. Örneğin, Ordu Komutanı Lawrence'e Kudüs'teki Osmanlı karargâhının tren yolu ulaşımını kesmek için bir yüksek viyadükü havaya uçurma görevini vermişti. Ama Lawrence ve adamları bunu başaramadılar. Fakat Allenby bunu önemsemedi. Türk güçlerinin sağ kanadını Yafa'nın kuzeyine kadar geriletip Kudüs'ü Yahuda tepelerini aşarak kuşattı. Zaten Türkler de von Falkenhayn'ın emriyle şehri boşalttılar, demiryolunun kesilmesine gerek kalmadı.

Bu arada Faysal'ın güçleri Gazze düştükten sonra Akabe'ye dönmüşlerdi. 1918 ilkbaharına kadar da orada talimlerine devam ettiler. Nitekim Allenby Kudüs'e girdiğinde Faysal ve askerleri yanında değildi. Buna karşı Lawrence kendisini affettiği anlaşılan Allenby'nin –Fransa'yı temsilen Georges Picot'nun ve Clayton'un da yer aldığı– refakatçileri arasındaydı.

Allenby Kudüs'e –İngiliz kaynaklarının pek iftihar ederek aktardığı şekilde– "yürüyerek" girdikten sonra bir bildiri ile şehirde sıkıyönetim ilan etti ve dini özgürlüklerin korunacağı taahhüdünde bulundu. Bu arada Fransızların şehrin yönetimine katılmaya çalışacağını öngören İngiliz hükümeti Allenby'ye Filistin savaş bölgesi durumunda iken böyle bir talebi reddetmesi ama İngilizlerin Kudüs'ü ilhak etmek gibi bir niyeti olduğu kuşkusunu uyandırmaması talimatını vermişti. Nitekim işgalin ilk gününde İtilaf devletleri subay ve yetkilileri için verilen yemekte Georges-Picot şehrin yönetimi konusunu açtı ve ertesi günden itibaren Kudüs'te bir sivil hükümet kurulması için gereğini yapacağını söyledi. Lawrence'in aktardığına göre, Picot'nun bu sözleri büyük bir sessizlikle karşılandı ve herkes Allenby'ye doğru döndü. Kıpkırmızı kesilen Allenby'nin yanıtı "Askeri bölgede yegâne yetki Başkomutanındır, yeni benimdir" oldu. Georges-Picot'nun Sir Edward Grey'in Sykes-Picot Anlaşması ile girdiği taahhüdü hatırlatması üzerine de "Sir Edward, askeri durumun müsaade ettiğine ben karar verdiğim zaman kurulacak sivil hükümetten bahsetmiştir" diyerek konuyu sert bir şekilde kapattı.

Allenby Kudüs'ten sonra Şam istikametinde ilerlerken, İngilizlerin bir yanda Fransız diğer yanda Araplara verdiği sözler arasındaki rekabet yarışı kızışıyordu. Ama artık Filistin konusunda hem McMahon mektuplarını hem Sykes-Picot'yu sarsacak bir üçüncü yarış, Yahudilerin kendilerine bir vatan kurma sözünü İngilizlerden koparma yarışı ciddi bir aşamaya girmişti.

BALFOUR DEKLARASYONU

Filistin'deki Yahudilerin Durumu

Birinci Dünya Savaşı'nın patlaması Filistin'e göç etmiş Yahudiler için felaket habercisi gibiydi. İttihad ve Terakki hükümeti Türkçülük politikaları nedeniyle 1914 sonundan itibaren azınlıklar arasındaki milliyetçilik cereyanlarını ezme faaliyetlerine hız vermişti. Filistin'deki Yahudiler de hedefteydi. Ekim 1914'te Yafa Kaymakamlığı'na getirilen ve Siyonizm düşmanlığı bilinen Bahattin Bey bölgesindeki Yahudi cemaatine karşı baskıcı önlemler almaya başlamıştı. Yahudi göçünü ve yerleşimini yasaklamış, Siyonist kurumlarını ve bayrağını kanun dışı ilan etmiş, Siyonizm için para toplamayı idamlık suç haline getirmiş, İbranice tabelaları kaldırtmış, İbranicenin mektuplarda kullanılmasına yasak koymuştu. Güvenlik güçleri Tel Aviv'deki bütün evlerde gizlenmiş silah ve propaganda malzemesi aramalarına başlamış, Yahudilerden ellerindeki bütün izinsiz silahları vermeleri istenmişti. Makamları verilen silahların sayısını az bulunca Yahudilerin komşu Araplardan satın aldıkları silahları getirip verdikleri anlatılır.

Aralık ayında Bahattin Bey Osmanlı uyruklu olmayan bütün Yahudilerin sınır dışı edilmesini emretti. Yeni gelen göçmenlerin çoğu henüz Osmanlı uyrukluğunu almamış olduğu için Filistin'e yerleşim hareketi tehlikeye girmişti. Siyonistler İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Hans von Wangenheim ve Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau'yu harekete geçirdiler ve Talât Paşa'nın sınır dışı kararını askıya almasını sağladılar. Bu şekilde "Osmanlı uyrukluğuna geçmeye teşvik edilen" yabancı Yahudilerin Filistin'de kalmalarına izin verildi. Bahattin Bey de görevden alındı.

Ancak Cemal Paşa bu kitle halindeki sınır dışı etmelerin durdurulmasını kabullenmekle beraber, İstanbul'un yaklaşım değişikliğine rağmen Yahudiler üzerindeki baskıyı arttırdı. Bahattin'i danışman olarak yanına aldı ve onun altında Yafa garnizon komutanı olarak görev yapmış olan ve katılığıyla bilinen Hasan Bey'i Kaymakamlığa getirdi.

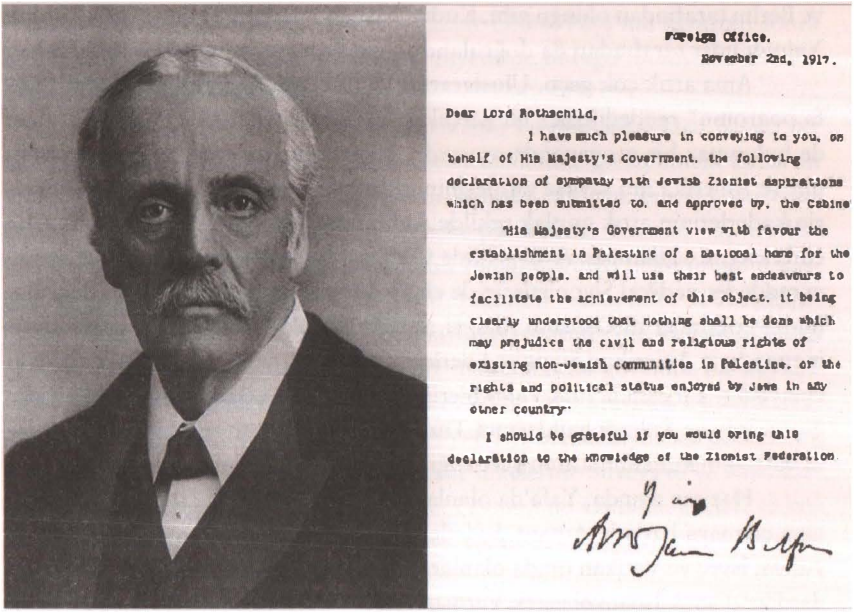
Bu şekilde Yafa ve Tel Aviv'deki baskılar daha da arttı ve bütün Filistin'e yayıldı. İsteyen Yahudilerin Osmanlı uyruğuna geçmesi süreci de çok yavaş devam ediyordu. On iki ila on beş bin Yahudi bu uyruğu aldılarsa da pek çoğu ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Sadece Ocak 1915'te yedi bin Yahudi ayrılmıştı. Yıl sonunda İskenderiye'ye geçmiş olan Yahudilerin sayısı on bir bini aşmıştı.

Siyonistler Osmanlı Devleti'ne sadık olduklarını anlatmaya çalışıyor fakat inandıramıyorlardı. "Osmanlıcı" bilinen David Ben-Gurion ve –Üçlü

Antant devletleri ile savaşmak için Osmanlı ordusu içinde bir Yahudi milis gücü oluşturulmasını isteyen– Yitzhak Ben-Zvi dahil Filistin'deki Yishuv diye adlandırılan Yahudi yerleşiklerinin liderleri art arda sınır dışı ediliyorlardı. Sonraları, Osmanlılara destek isteklerinin rededildiğini gören Ben-Gurion ve Ben-Zvi 1918'de Filistin'de Osmanlı ordusuna karşı savaşan İngilizlerin kurduğu bir Yahudi birliğine katılacaklardı. Cemal Paşa'nın, kendisinden sınır dışı edilmelerini durdurması ricasında bulunan bir Siyonist görevliye şu cevabı verdiği söylenir: "Sizin sadakatinize hiç güvenim yok. Gizli tasavvurlarınız olmasaydı buralara, bu çorak yerlere, sizden nefret eden vahşi Arapların arasında yaşamaya gelmezdiniz. Biz, Genç Türkler, Siyonistlerin asılmayı hak ettiğini düşünüyoruz. Ama idamlardan bıktım. Bu nedenle sizleri Türkiye'de içinde dağıtıp bir tek yerde toplanmanızı önleyeceğiz."

Mart 1917'de İngilizler Gazze'ye ulaştığı zaman, Kudüs Mutasarrıfı İzzet Bey Yafa'nın "askeri nedenlerle" tahliyesi emrini verdi. Nisan ortasında Kahire'ye bu emrin aslında sadece Yahudilere uygulandığı, Yafa ve Tel Aviv'de yaşayan dokuz bin kişilik Yahudi topluluğunun nereye gideceklerini bilemeden kuzeye yöneldiği, bir kısmının açlık ve hastalıktan öldüğü, ancak sınır dışı kararı dışında kalan Yahudi tarım yerleşimleri sayesinde daha büyük ölçüde ölümlerin önlendiği şeklinde haberler ulaşmaya başladı.

Bu haberleri Siyonistler ve İngilizlerin ortak hedefleri için bir propaganda imkânı olarak gören Mark Sykes Kahire'de bulunan Aaronsohn'dan Yafa olayları için oradaki Yahudi casus şebekesi vasıtasıyla sağlayacağı bilgilere dayanan bir rapor yazmasını istedi. Aaronsohn'un raporu son derece abartılıydı. Ona göre, Yafa'nın Yahudi mahallesi Tel Aviv yağmalanmış ve tahrip edilmişti. On bin Filistinli Yahudi evsiz ve açtı. Bütün Yahudi yerleşimleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Cemal Paşa Ermenilere uygulanan politikanın şimdi Yahudilere uygulanacağını resmen ilan etmişti. Sykes bu "bilgileri" 27 Nisan 1917'de İngiliz Dışişleri'ne, Haim Weizmann'a aktarılması kaydıyla iletti. İngiltere'nin önde gelen Siyonist gazetesi *Jewish Chronicle*'in bu iddiaları daha da büyüterek yayınlaması üzerine Yafa'dan gelen "trajik haberler" İngiltere, Amerika ve kıta Avrupa'sına hızla yayıldı. Bu arada Sykes'ın teşvikiyle İngiliz Mısır Valisi Wingate de Aaronsohn'un raporuna dayanarak, doğrudan Kral'ın, Başbakanın ve bütün hükümetin dikkatini çekecek şekilde Yafa'da Yahudilere yapılan mezalimi doğrulayan, hatta Kudüs'teki Yahudilerin de sürgüne uğratıldığını ve Filistin'deki bütün Yahudilerin tehlike altında olduğunu ileri süren bir telgraf gönderdi. Nihayet, dünyadaki bütün nüfuz sahibi Siyonist liderlerin de devreye sokulmasıyla neredey-

Foreign Office.
November 2nd, 1917.

Dear Lord Rothschild,

I have much pleasure in conveying to you, on behalf of His Majesty's Government, the following declaration of sympathy with Jewish Zionist aspirations which has been submitted to, and approved by, the Cabine

"His Majesty's Government view with favour the establishment in Palestine of a national home for the Jewish people, and will use their best endeavours to facilitate the achievement of this object, it being clearly understood that nothing shall be done which may prejudice the civil and religious rights of existing non-Jewish communities in Palestine, or the rights and political status enjoyed by Jews in any other country."

I should be grateful if you would bring this declaration to the knowledge of the Zionist Federation.

Balfour Deklerasyonu, Britanya dışişleri bakanlığı yapan Arthur James Balfour'un, 2 Kasım 1917'de İngiltere Yahudi Cemaati Başkanı Lord Rotschild'e yazdığı bir mektuptur. Bu mektupta; "Britanya hükümetinin Filistin'i Yahudi halkı için ulusal bir yurt kabul ettiği ve bu amaç doğrultusunda çalışılacağı, bunun yanı sıra Filistin'deki Yahudi olmayan halkların veya Filistin dışında yaşayan Yahudi topluluklarının kazanılmış dini ve medeni haklarını kaybetmemeleri için çalışılacağı" vurgulanıyordu.

se bütün Batı ülkeleri ayağa kaldırıldı. *New York Times* dahil pek çok gazete "Yafa'daki Yahudilere yapılan zulmü" manşetten veriyor, Amerikan hükümeti İttihad ve Terakki Hükümeti'nin bu son "vahşetini" kınıyordu. En büyük gürültü de İngiltere'de koparılıyordu.

Türk hükümeti ve Alman müttefikleri bu ağır kınama ve dezenformasyon kampanyasına tepki vermekte yavaş davrandı. Aslında kampanyanın Yafa'nın tahliyesi üzerinden bir buçuk ay geçtikten sonra başlaması şaşırtıcı olmuştu. Cemal Paşa başta bu hücumlara yanıt vermeye tenezzül etmemek gibi bir tavır takınsa da sonunda ithamları tamamen reddetti. Sadece Yahudilerin değil Yafa'nın bütün halkının tahliye edildiğini, sürecin sükûnetle ve düzenli bir biçimde tamamlandığını, hatta kaymakamın Yahudilere özel kayırıcı muamele yaptığını, Kudüs'ten "deportasyon" iddiasına gelince, böyle bir şeyin söz konusu olmadığını açıkladı. Cemal Paşa'nın bu beyanları İstanbul

ve Berlin tarafından olduğu gibi, Kudüs başhahamı dahil Filistin'deki pek çok Yahudi lider tarafından da doğrulandı.

Ama artık çok geçti. Uluslararası kamuoyunun büyük kısmı için "Yafa pogromu" reddedilemez bir gerçekti. Siyonistler ve İngiliz destekçileri için de bulunmaz bir propaganda aracıydı. Anti-semit Rus çarlığının devrilmesinin ve Amerika'nın savaşa girmesinin ardından gelen bu olay tüm Yahudilerin kaderlerinin artık mutlak şekilde Antant devletlerine bağlı olduğuna ikna edilmelerini sağlamıştı. Aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğu ile bir uzlaşmayı reddeden radikal Siyonistlerin de eli güçlenmişti. Özellikle Filistin'deki Yahudi yerleşimlerini Osmanlı idaresi altında daha iyi bir gelecek beklediğine inanan bazı Amerikan Siyonist liderleri kazanmak için "Türklerin Yafa'daki cinayetleri karşısında tüm Yahudilerin ve Amerikan kamuoyunun kökten değişmesinin ve Yahudi halklarının Türk pençesinden kurtarılması için her türlü vasıtanın kullanılmasının gerektiği" teması sürekli olarak işleniyordu.

Haziran ayında, Yafa'da olanlar hakkında tamamen farklı bir resim ortaya çıkmaya başladı. Antant devletlerinin çağrısıyla savaşta tarafsız kalan İspanya, İsveç ve Vatikan orada olanları araştırmak için Yafa'ya temsilciler gönderdiler. Gerek İspanyol gerek Vatikan temsilcileri kısa zamanda Yahudi katliamı ve mezalimi haberlerinin gerçeğe uymadığını tespit ettiler. İsveç temsilcisi daha da ileri giderek, tahliye sırasında Yahudilerin en az Müslüman komşuları kadar hatta daha iyi muamele gördüğünü yazdı. Hemen ardından Yafa'daki ABD konsolosluğu da Yafa'daki Yahudilere şiddet uygulandığı hakkındaki haberlerin "fazlasıyla abartılı" olduğunu bildirdi. Sonunda Aaronsohn dahi daha önce linç edildiğini bildirdiği iki Yahudinin yağmacılık suçundan tutuklandığını ve asılmalarının söz konusu olmadığını itirafa mecbur kalır.

Ancak olan olmuştur, Yafa'da 1917'de yaşananların "çarpıtılmış hikâyesi" Filistin Yahudilerinin Osmanlı idaresi altında hiçbir zaman güvende olmayacaklarını kanıtlayan bir "gerçek" olarak kabul edilmiştir. Yahudi tarihçilerinin ekseriyetinin tekrarlayıp durdukları bu "gerçek" Yahudilerin hayatta kalmaları için tek çözümün kendi devletlerini kurmak olduğu iddiasına dayanak oluşturarak Ortadoğu tarihini değiştirmiştir.

Yine Yahudi kaynaklarına göre Cemal Paşa Kudüs'teki yabancı konsoloslara askeri gereklerle bu şehri de tahliye etme niyetinden bahsetmiştir. Ancak o sıralarda İngilizlerin Gazze'den püskürtülmüş olması nedeniyle Paşa'nın amacının sadece Yahudileri sürüp Kudüs'ü tamamen bir Müslüman şehrine dönüştürmek amacını taşıdığı şüphesi doğmuştur. Yahudi kaynakların çoğu bu şüphenin gerçek olduğunu, ancak sırf Almanların müdahalesi sayesinde Cemal Paşa'nın Kudüs Yahudilerini sürgün etmekten vazgeçtiğini ile-

ri sürmektedir. Buna ilaveten aynı kaynaklar Cemal Paşa'nın savaştan sonra bütün bölgeyi Yahudilerden temizleme niyetinde olduğu iddiasını tekrarlamayı da devam ettirmekteler.

1917 Ekim ayında ise Filistin Siyonizmi bu defa gerçekten hayati bir tehlikeyle karşılaştı. Hayfa'nın otuz kilometre kadar güneyindeki Zichron Yaacov tarım yerleşiminde üslenmiş olan Siyonist casusluk şebekesi bir tesadüfler dizisi sonucu ortaya çıkarıldı. Şebeke parolasının İbranice baş harfleri olan NILI kod adıyla tanınan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan ümidini kesmiş bir grup genç Siyonistten oluşuyordu. Liderleri –daha önce de karşılaştığımız– dünyaca meşhur parlak tarımcı Aaron Aaronsohn'du. Kahire'ye kaçıp uzunca bir süre uğraştıktan sonra İngiliz makamlarına güvenilir bir kaynak olduğuna ikna edebilen Aaronsohn şebekeyle İngilizler arasında irtibat kurulmasını sağlamıştı. Kısa zamanda bazıları yerel yönetimde yüksek görevlerde olan otuz kadar üyeye ulaşan NILI Antant ülkelerine Süveyş'te ve Kızıl Deniz'de seyreden İngiliz gemileri vasıtasıyla Levant'taki Osmanlı güçleri ve konumları hakkında ve bölgenin coğrafi ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında yaşamsal bilgiler aktarıyordu.

Ancak bunların kıyıdaki temas noktası olan Athlit mevkiine güçlükle ulaştırılması, orada İngiliz gemisinin beklenmesi uzun sürüyor, Kahire'ye beş altı haftada varan bilgiler güncelliğini kaybediyordu. Bunun üzerine bir İngiliz istihbaratçısı Batı cephesinde uygulanan posta güverciniyle mektuplaşma yöntemine başvurmayı düşündü. Denemelerin pek iyi sonuç vermemesine rağmen bir ara İngiliz gemisi bir ay kadar gecikince şebekenin başında olan Aaron'un kız kardeşi Sarah Aarohnson birkaç güvercinle şifreli mesajlar gönderdi. Az sonra da bunlardan en az birinin Osmanlıların eline geçtiği söylentileri dolaşmaya başladı. Bu arada NILI'nin Güney Filistin'deki operasyon şefi Maaman Belkind İngiliz hatlarına geçmek isterken yakalandı ve şebekeyi ifşa etti. Buna rağmen Osmanlı makamları harekete geçmekte ihtiyatlı davranıyorlardı. Zira tam o sırada İngiliz ve Amerikan medyasını işgal eden "Yafa'daki Yahudi mezalimi" iddiaları nedeniyle Yahudileri tam emin olmadan tutuklamak hassas bir mesele haline gelmişti. Ama az sonra zincirin son halkası da tamamlandı. Filistin'de yakalanan iki Arap casusu işkence altında, kıyıya bir İngiliz gemisinden çıkartıldıklarını ve beraberlerinde olan iki Yahudi casusunun Athlit araştırma istasyonu civarında indiklerini itiraf ederler. Bunun üzerine Türk güvenlik güçleri Athlit yakınındaki Zichron Yaakov yerleşimine bir baskın yaparlar ve oraya sığınmış olan Sarah Aaronsohn, babası ve küçük kardeşi dahil on kadar casusu yakalarlar.

Cemal Paşa bunu Siyonizmin Osmanlı İmparatorluğu'nu çökertmeyi amaçlayan bir ihanet hareketi olduğunun teyidi olarak gördü. Ayrıca kişisel bir ihanete uğramışlık duygusu kızgınlığını arttırıyordu. Zira şebekenin lideri Aaron Aaronsohn'u o sıralarda Suriye'yi saran çekirge felaketiyle mücadele kampanyasının başına getiren bizzat kendisiydi. Aaronsohn ve arkadaşları bu görev sayesindedir ki bütün bölgedeki istihbarat faaliyetleri için son derece önemli bir hareket serbestliği kazanmışlardı.

Cemal Paşa'nın intikamı amansız oldu. Yishuv liderlerinin bir kısmı dahil yüzlerce Yahudi tutuklandı. Birçoğu bütün Yahudi cemaatinin Osmanlıya karşı topluca komplo kurduğunu itiraf ettirmeye çalışılırken işkence gördü. Yafa ve Tel Aviv sürgünleri sığındıkları yerlerden de atılarak Suriye'yi terk etmeye zorlandılar. Tarım yerleşimleri casus yakalamak gerekçesiyle sürekli baskınlara uğradı. Müslüman halk Yahudilere karşı kışkırtıldı. Cemal Paşa 5 Kasım 1917'de Yahudi liderlerini toplayarak "Türklerin Filistin'i terk etmesi halinde İngiliz kuvvetlerini karşılayacak tek bir Yahudi bile kalmayacağı" tehdidini yaptı.

Ancak bu tehdit yerine gelmedi. Almanlar yine Talât Paşa'ya baskı yaparak Siyonist karşıtı kampanyanın durdurulmasını ve haksız yere tutuklananların serbest bırakılmasını sağladılar. Bu arada Cemal Paşa da zaten komutanlıktan alındı ve İstanbul'a döndü. 9 Aralık 1917'de de Kudüs düştü.

Bütün baskılara rağmen, Aaronsohn'un ve ufak bir azınlığın faaliyetleri hariç, Filistin'deki Yahudi topluluğu savaşın sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğu aleyhine bir harekete kalkışmadı.

Fakat Filistin'deki Yahudilerin bu itaatkâr tutumu özellikle İngiltere'deki Siyonistlerin Filistin'de bir Yahudi vatanının kurulması hayallerine destek bulmak için var güçleriyle uğraşmalarına engel değildi.

Siyonistler Faaliyette

Dünya harbinin ilk yıllarında İngiltere'nin –ve dünyanın– bütün dikkati Batı cephesinde yoğunlaşmıştı. Başbakan Asquith ve savaş kabinesi harbin batıda kazanılacağı kanısındaydı. Ortadoğu ve bu arada Filistin ancak ikinci derecede önemli görülüyordu. Siyonistlerin faaliyetleri fazla ilgi uyandırmıyordu. Ancak Lloyd George'un Aralık 1916'da başbakan olması durumu değiştirdi.

David Lloyd George yönetimde "Doğulu" denilen ve Batı cephesindeki çıkmaza Ortadoğu'da bir çıkış yolu arayan gruba mensuptu. Lloyd George'un hükümeti Asquith'inkine nazaran Arap isyanına daha fazla destek ver-

meyi, Mısır İngiliz ordusuna takviye birlikler gönderip Filistin ve Suriye'den Osmanlıları çıkarmayı savunanlara daha fazla kulak veriyordu.

Öte yandan Lloyd George daha genç bir avukat iken Siyonizmin kurucusu Theodore Herzl tarafından –sonradan reddedilen– Sina'da bir Yahudi devleti kurulması fikrini İngilizler nezdinde savunmak üzere tutulmuştu. Siyasete atıldıktan sonra da hep Siyonizme yakınlık duymuş olan Lloyd George savaş sonrasının Ortadoğu'sunda Yahudilere bir vatan bulunması fikrine yatkındı. Kabinesinde de yine Siyonizme sempati duyan Arthur J. Balfour Dışişleri Bakanı olarak yer almaktaydı. Bunun yanında Dışişleri Bakanlığı'nda pek çok yetkili "Dünya Yahudiliğinin" gücüne ve nüfuzuna inanmaktaydı.

Siyonistler Filistin ve Suriye'nin İngiltere tarafından işgalinin Araplar kadar kendi çıkarlarına da olacağını hemen anladılar. Filistin'de bir İngiliz sömürgesini tercih ettikleri için yeni hükümetin emperyalist hedefleri arasına Ortadoğu'yu da alması işlerine geliyordu.

Londra'daki Siyonistler değişen bu ortamın yarattığı fırsatı kaçırmadılar. Güçlü Savaş Kabinesi sekreterliğinde Ortadoğu işleri savaşın başlarından beri hâlâ Kitchener'in gözdesi Sir Mark Sykes'ın yetkisindeydi. Kitchener ve Fitzgerald'ın Kuzey Denizi'nde ölmesinden sonra üstünde talimat verecek kimse kalmadığından oldukça geniş bir hareket serbestliğine sahip olmuştu.

Sykes 1917 başlarında savaş sonrasında bir Ermenistan devleti kurulması fikri etrafında James Malcolm adlı bir İran Ermenisi ile temas halindeydi. Tasarıları Rusya'nın vesayeti altında birleşmiş bir Ermenistan'ın kurulmasıydı. Ancak Yahudi kamuoyunun Rusya aleyhtarlığını bilen Sykes, Malcolm'dan bu plana muhtemel bir Yahudi muhalefetini bertaraf edecek nüfuzlu bir Yahudi bulmasını istedi.

Malcolm, Herzl'in İngiltere'deki temsilcisi ve Jewish Chronicle'in sahibi Leopold Greenberg'in tavsiyesi üzerine Sykes'a Haim Weizmann'ın adını verdi. Bu ikili 28 Ocak 1917'de buluştu. Bu ilk görüşmede Sykes gizli Sykes-Picot-Sazanov Anlaşması'na sadık kalarak Weizmann'a Filistin'in İngiliz-Fransız ortak idaresi altında olmasını düşündüklerini söyledi fakat nedenini açıklayamadı. Halbuki Lloyd George'un desteğine sahip olan Weizmann İngiliz idaresini tercih ediyordu. İngiliz Başbakanı'nın bu desteğinde Weizmann'ın kısa süre önce patlayıcı madde bileşiminde önem taşıyan asetonu sentetik olarak imal etmeyi başarmış olmasının da katkısı vardı. Hatta Lloyd George anılarında Siyonizme arka çıkmasına neden olarak Weizmann'ın İngilizlerin savaşı kazanmasında katkısı olan bu keşfini gösterir. Sonunda çıkarlarının ortak olduğunda mutabık kalan Sykes ve Weizmann daha geniş bir

katılımla 7 Şubat'ta toplanmayı kararlaştırdılar. O toplantıda Weizmann ve Herbert Samuel ile James de Rothschild'in dahil olduğu İngiliz Siyonistler Sykes'a İngiliz-Fransız ortak idaresini kabul edemeyeceklerini bildirdiler. İstedikleri Filistin'de İngiliz yönetiminin kurulmasıydı. Zira İngiltere'nin sömürgelerindeki "beyazlara" diğer emperyalist güçlerden daha fazla özgürlük tanıdığına inanıyorlardı. Fransızlar ise sömürgelerindeki tebaalarının Fransız uyrukluğunu almalarını istiyor, bu şekilde milli kimliklerini yok ediyordu. Ortak idare tek başına Fransız idaresinden bile kötüydü çünkü ortaklar sürekli çekişecekler, bu da Yahudiler ve Filistinlilerin zararına olacaktı. Ortak idare olarak tek kabul edebilecekleri şey kutsal yerler üzerinde uluslararası kontrol kurulmasıydı.

Siyonistler toplantıda doğal olarak Sykes-Picot Anlaşması'nda İngiltere'ye verilen batı-doğu koridoru ve Fransızlara tahsis edilen kuzey dilimi hariç Filistin'in bütününün (kahverengi bölge) uluslararası yönetime tabi tutulmasının öngörüldüğünü bilmiyorlardı. Bu şekilde toplantıda Sykes ve –anlaşmayı Bakan olduğu sırada öğrenmiş olan fakat yeminli olduğu için bunu açıklayamayan– Herbert Samuel'den başka hiç kimse Sykes'ın Fransa'yı işin içine sokmasının nedenini anlamıyordu. Halbuki Sykes Arapları ikna edebileceklerinden bahsediyor ama asıl güçlük Fransa'da diye ısrar ediyordu. Üstelik ikiyüzlü bir şekilde muhataplarına Fransızların Siyonistlerin savaşın kazanılmasına yardım edeceğini bir türlü göremediklerini ve "amaçlarını anlayamadığını" bile söyleyebiliyordu.

Sykes'ın McMahon-Hüseyin mektuplaşmasından da bilgisi vardı ve Arapların Filistin'in kendilerine söz verildiği anlayışında olduklarının farkındaydı. Buna rağmen "Arapların Filistin'in –ve Suriye'nin– yönetimi için sadece Arapçanın ölçü alınmasını istediklerini, başka konularda Yahudilerin desteğini alırlarsa Filistin konusunda tatmin edilebileceklerini" söylemekte sakınca görmüyordu.

Sykes'ın oynadığı oyunu tam olarak çözmek kolay değil. Ama adını vermiş olduğu anlaşmayı Yahudi baskısıyla delerek Fransızları Filistin dışında bırakmak istediği gibi bir yorum yapmak mümkün. Buna karşı daha sonra Araplarla Siyonistleri bir araya getirerek Fransızları bir yandan McMahon anlaşmasıyla Araplara verilen sözleri diğer yandan Filistin'de Yahudi devleti kurulması amacını kabul ettirmeye –aslında safça– uğraşması kendi ikna kabiliyeti hakkında fazla hayale kapıldığını da düşündürüyor.

Nitekim bu amaçla Sykes ertesi gün bu defa Siyonist Sokolof'u Gorges-Picot ile kendi ikametgâhında buluşturuyor. Picot Filistin'de Yahudi yer-

leşimini desteklediklerini, hatta yakınlarda ziyaret ettiği Yahudi çiftliklerini harikulade bulduğunu söylüyor. Bununla beraber Sokolof Filistin'de İngiliz yönetimini tercih ettiklerini ifade edince, yönetim konusunun Antant güçlerinin kendi aralarında varacakları karara bağlı olduğu cevabını veriyor ve Filistin üzerindeki haklarından vazgeçmeyeceklerini belirtiyor. Hatta Fransız halkının yüzde doksan beşinin Fransa'nın Filistin'i ilhak etmesini istediğini ilave ediyor. Ertesi gün tekrar buluştuklarında Sokolof diplomatik hünerlerini sergileyerek Picot'yu yumuşatmaya çalışıyor. Örneğin, Siyonistlerin emellerinin Fransa'nın asil gelenekleriyle uyum halinde olduğunu belirtiyor ve Picot'dan Siyonizmin Yahudilerin bir millet olduğu şeklindeki tezini teyit eder mahiyette ifadeler kopartmayı başarıyor. Sonunda taraflar olayların gelişmesini beklemek üzere ayrılıyorlar.

Tam da o günlerde Rus devriminin ilk haberleri Londra'ya ulaşıyor. Devrim İngiliz Siyonistleri için birçok yönden önem taşıyor. Önce tabii Rusya'daki anti-semitik rejiminin sona ermesi sevinç konusu. Buna ek olarak, artık bu ülkedeki Yahudilerin kurtarılması görevi bizzat Rus Yahudilerine ait olduğu için İngiliz Yahudilerinin yükü hafifliyor. Nihayet, Rusya'daki yeni rejimin savaşta kalıp kalmayacağından endişe eden İngiliz hükümeti için Siyonizmin ve yeni rejimi savaşı sürdürmeye ikna edebilecek milyonlarca Rus Yahudisi üzerindeki nüfuzunun önemi artmış oluyor.

Artık şimdi de Siyonizmin emellerini benimsediği anlaşılan Sirk Mark Sykes Nisan 1917'de –daha önce değinildiği gibi– İngiliz Mısır Ordusu Başkomutanı nezdinde siyasi heyet başkanı olarak atanıyor. Fransız hükümeti de bu arada Georges-Picot'yu Filistin'i işgal etmeye hazırlanan İngiliz kuvvetlerine refakat etmekle görevlendiriyor. Picot İngiliz harekâtını Fransız çıkarlarına bir tecavüz olarak görüyor. Ona göre Londra Sykes-Picot Anlaşması'nı hiçe saymaktadır. Raporlarında İngilizlerin güneyden Filistin üzerinden kuzeye çıkıp Suriye'yi işgal edeceklerini ve Fransa'nın destekçilerini dağıtacaklarını ileri sürüyor.

Sir Mark Sykes yeni görev yeri Kahire'ye gitmeden önce Lloyd George'un talimatını almak üzere Başbakanlığa gittiğinde Başbakan kendisinden Fransızlarla daha fazla gerginliğe neden olacak bir harekette bulunmamasını istiyor. Buna karşı Siyonist harekete ve bu hareketin İngiliz himayesinde gelişmesine zarar verecek bir adım atmaması talimatını da veriyor. Lloyd George, Sykes-Picot Anlaşması'nın en azından Filistin açısından ihlali niyetinin ilk işaretini vererek 'savaş sonrası Ortadoğu'da Filistin'in mümkünse İngiliz bölgesine dahil olmasının önemini" vurgulıyor. Buna ilaveten özellikle Filistin konusunda Araplara herhangi bir söz verilmemesini istiyor.

Sykes'ın Kahire yolunda ikinci durağı Paris oluyor. Orada Picot'yu Fransa'nın yaklaşımını değiştirmesi ve Ortadoğu'daki ilhak iddialarından vazgeçmesi gerektiğine ikna etmeye çalışıyor. Savaş sonrasında bu topraklarda İngiltere veya Amerika himayesinde bir Yahudi vatanı ile Fransa himayesinde bir Ermenistan'ın kurulmasının en iyi çözüm olduğunu savunuyor. Ama Picot bu fikre yanaşmıyor. Sykes Paris'ten Bakanı Lord Balfour'a yolladığı raporunda Fransızların Amerika'nın Siyonizmin hamisi olarak Filistin'e davet edilmesini istemediklerini, zira ABD bölgeye girerse kendilerine ticari rakip olabileceklerinden endişe ettiklerini bildiriyor.

O arada Fransa Dışişleri'nin de Sykes gibi Rusya Yahudilerinin bu ülkeyi savaşta tutmaya yardımcı olabileceğini düşünmeye başladığı anlaşılıyor. Batı cephesindeki askeri felaketler Doğu cephesinin önemini arttırmıştır. Sykes'ın Quai d'Orsay'e takdim ettiği Sokolof Fransızlara bu konuda çaba sarf etmeye söz veriyor. Sykes artık Fransızların Siyonistlerin emellerinin meşruluğunu kabul ettiklerine inanmaktadır. Ama Fransız sömürgeci siyasileri Ortadoğu'daki emperyalist hedeflerinden vazgeçeceğe benzememektedir. Bunların lideri Senatör Pierre-Etienne Flandin İngiliz dışişlerine yazdığı bir mektupta Suriye, Lübnan ve el-Ariş'e kadar Filistin kıyılarının Fransa'nın olmasında ısrar etmekte ve Picot'nun Sykes-Picot anlaşmasıyla İngiltere ile uzlaşıp Fransa'ya ihanet eden akılsız biri olduğunu ileri sürmektedir.

Bu arada Sykes Siyonistlere destek faaliyetlerine devam etmektedir. Roma'ya geçerek Siyonizmin amaçlarının savunmasını yapması için Sokolof'un Papa tarafından kabul edilmesine ve Vatikan ileri gelenleriyle tanışmasına aracılık eder. Sokolof önce Papa'nın iki temsilcisiyle görüşür ve onlara Siyonist programını anlatır. Bu arada Hıristiyan kutsal yerlerine ilişkin niyetlerinin ne kadar iyi olduğunu vurgulamaya itina eder. Temsilciler buna karşı, Yahudiler bu yerlerden uzak dururlarsa Vatikan'ın Filistin'in diğer topraklarında bir Yahudi vatanının kurulmasına iyi gözle bakacağını söylerler. Buna hemen söz veren Sokolof sonra Papa tarafından kabul edilir. Papa'nın kabul ettiği ilk Yahudi olan bu Siyonist lider sembol değeri büyük olan bu görüşmeden çok memnun ayrılır. Ona göre, Papa'nın başlı başına kendisiyle uzun ve dostane bir görüşme yapması bile Vatikan yönünden önemli bir engelle karşılaşmayacaklarının işaretidir. Kaldı ki Papa görüşmede Siyonist emellere moral destek verme vaadinde bulunmuş, Filistin'de "iyi komşu olacaklarını" bile söylemiştir.

Sokolof altı gün sonra da İtalya Başbakanı Paolo Boselli tarafından kabul edilir. Boselli İtalya'nın inisiyatif almayacağını, ama Filistin'in gelece-

ği ile daha yakından ilgili bir devlet Siyonizm lehine adım atarsa buna karşı gelmeyeceğini bildirir. Sokolof Weizmann'a "son derece memnunum" diye yazar.

Yahudi lider dönüşünde Fransız hükümetinin çağrısı üzerine bir kez daha Fransa'ya uğrar. Orada bizzat Başbakan Alexandre Ribot ve Dışişleri Bakanı Cambon ile görüşür. Rusya'daki savaş karşıtlarına ve Bolşeviklere karşı "Dünya Yahudiliğinin gücünü" kullanmayı uman ve Siyonizme desteğin İngilizlerin tekelinde kalmasını istemeyen Fransızlar bu defa Sokolof'a iyice hoş görünme peşindedir. Bundan cesaret alan Yahudi lider Fransızlardan desteklerini yazılı olarak bildirmelerini ister. Cambon Sokolof'a yazdığı 4 Haziran 1917 tarihli mektupta İtilaf devletlerinin, asırlarca önce İsrail halkının kovulmuş olduğu topraklarda Yahudi milliyetçiliğinin yeniden doğuşunun, koşullar elverdiği ölçüde ve Kutsal Yerler'in korunması kaydıyla Fransız Hükümeti'nce destekleneceğini beyan eder. Böylece Fransa Yahudilerin başlı başına ayrı bir millet olduklarını kabul eden ilk büyük devlet olur. Fransız müttefiklerinin böyle bir beyanının İngilizlerin de benzer bir açıklama yapmasını kolaylaştıracağı düşüncesiyle Sokolof derhal Cambon mektubunun bir örneğinin İngiliz Dışişleri'ne ulaşmasını sağlar.

Bu arada, Sykes nihayet Nisan sonunda Kahire'ye varınca Picot ile birlikte bu defa Şerif Hüseyin ile –daha önce anlatılan– görüşmeleri yapar ve Sykes-Picot Anlaşması hakkında genel bilgi verir. Sykes bu görüşmelerde Arapları, kendileri de aynı statüde olmaları kaydıyla, Filistin'de Yahudilere "millet" statüsü verilmesine karşı çıkmamaya ikna ettiği düşüncesindedir. Öte yandan Picot'yu da kendi yanına çekmeyi başardığına ve Fransızların Arapça konuşan halklar konusunda İngilizlerle ortak bir politika izlemeye hazır olduklarına inanmaktadır.

Daha önce kişiliği hakkında aktarılan bilgilerden de anlaşılacağı gibi Mark Sykes tasarladığı iddialı ve sıkça değişen planların gerçeklere ne kadar uyacağını pek de umursamayan birisidir. Bu uğurda sürekli olarak diplomasinin en önemli kurallarından olan güvenilirliğini zedeleyecek adımlar atmakta, yalanlar söylemektedir. Arapları, Fransızları, Yahudileri, hatta kendi makamlarını aldatmakta veya en azından bazı bilgileri kasıtlı olarak saklamakta sakınca görmemektedir.

Kahire'de 27 Nisan'da buluştuğu Aaronsohn'a anlattığı, Yahudiler, Araplar ve Ermeniler arasında "büyük bir pakt" öngören "yeni Ortadoğu barış formülü" Sykes'ın kafasında nasıl bir dünyada yaşadığını göstermektedir. Ona göre, Araplar bağımsızlıklarının İngiliz ve Yahudi desteği olmadan ger-

çekleşemeyeceğini anlayınca bu projeyi kabul ederler ve aynı zamanda Fransızlara karşı çıkacak gücü de sağlamış olurlar. Buna ilaveten bu pakt –o sıralarda Ortadoğu'dan pay istemeye başlamış olan– İtalyanları dışta tutar, Rusları marjinalleştirir, Mısır ve Hindistan'ı koruyacak İngiliz yanlısı bir tampon devletin yaratılmasını sağlar, bu arada da İngilizlerin yeni müttefiki Amerika'nın anti-kolonyalist talepleri de şeklen karşılık bulmuş olur.

Kısacası, Sir Mark Sykes tek başına İngilizler, Fransızlar, Araplar ve Yahudilerin savaş sonrasında barışın inşası için ahenk içinde ve el birliğiyle çalışmalarının temelini atabileceğini hayal etmektedir. Bu hayalin ne ölçüde gerçekleşeceği ileride görülecektir.

Weizmann'ın Son Çabaları ve Deklarasyon

Şubat 1917'de İngiliz Siyonist Federasyonu Başkanlığına seçilen Haim Weizmann İngilizlerden Filistin'de bir Yahudi vatanının kurulmasını kabul ettiklerini belirten bir açıklama yapmalarını artık resmen de isteyebilecek durumdadır. Buna zemin hazırlamak için Sykes'ın yolu açmasının da yardımıyla hükümet çevrelerindeki temaslarını sürdürmektedir. Bu çerçevede Dışişleri Bakanlığı Parlemanter Devlet Sekreteri Lord Robert Cecil ve Mısır'da uzun bir görevden dönen Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Sir Ronald Graham'ın desteğini kazanmıştır. Ancak Dışişleri'nin endişesi Sykes-Picot Anlaşması'ndan haberi olmayan Weizmann'ın sırf İngilizlerin desteğiyle isteğini alabileceğine inanmasının sorun çıkarması olasılığıdır. Fransa'nın da onayı olmadan bir yükümlülüğe giremeyeceklerinin farkındadırlar. Tam o sıralarda Sokolof'un Cambon'dan koparttığı 4 Haziran tarihli mektup meseleyi halleder. Artık Fransızların karşı çıkması ihtimali de kalmamıştır. Graham ve Cecil Haziran ortalarında Bakanları Lord Balfour'a İngiltere'nin Siyonizme yazılı bir açıklamayla arka çıkmasının zamanının geldiğini telkin ederler.

Ancak Weizmann bu arada rahatsız edici bir bilgiye ulaşmıştır. Siyonist liderin yakın arkadaşı ve davasının baş destekçisi *Guardian* Yayın Yönetmeni C.P. Scott Fransız *Le Journal des Débats* yazarı Robert de Caix vasıtasıyla savaş sonrasında Fransa'nın Suriye'nin Akra ve Tiberias Gölü'ne kadar olan kısmını ilhak edeceği, Filistin'in kalanının uluslararası yönetime verileceği, bu konunun İngiltere ile Fransa arasında "halledildiği" şeklinde bir söylenti işitir. Bu bölge tam da Siyonistlerin İngiliz himayesinde olmasını bekledikleri yerleri kapsadığı için Scott bu bilgiyi hemen Weizmann'a aktarır. Bunu teyit ettirmeye çalışan Weizmann'ın İngiliz Dışişleri'ndeki kaynaklarından ve sabık Siyonist Bakan Samuel'den alabildiği çoğu kaçamak yanıtlar gerçek-

Dünya Siyonist hareketinin önemli isimlerinde olan Haim Weizmann, James Balfour ile İngiltere'ye geldiği yıllarda tanıştı. Balfour Deklerasyonu'nun yazılmasında katkısı olan Weizmann daha sonra İsrail Devleti'nin ilk cumhurbaşkanı olacak, 1952'de ölümünden sonra cumhurbaşkanı olması teklif edilen Albert Einstein ise bu öneriyi reddedecektir. Solda Haim Weizmann, yanında James Balfour.

ten de Filistin konusunda bir İngiliz-Fransız anlaşmasının mevcudiyetine işaret etmektedir. Sonunda Lord Robert Cecil'e de giden Weizmann işittiklerinin tümüne itirazlarının olduğunu bildirir. Cecil isim vermeden Sykes-Picot Anlaşması'nın Filistin'le ilgili bölümünü açıklamak zorunda kalınca Weizmann buna büyük tepki gösterir ve "istedikleri çözümü –yani Filistin'de İngiliz himayesini– sağlamak için dünyadaki bütün Yahudileri ayağa kaldıracağını" söyler. Yahudi lider aynı zamanda 'Filistin'in öngörüldüğü şekilde bölünmesinin İtilaf Devletleri'nin savaşın başından beri ilan ettikleri ve son olarak Amerika ve Rusya'nın da vurguladığı ilkelere aykırı olduğu için dünyada büyük bir itiraz çığlığı kopartacağını' ilave eder.

Siyonistler İngilizler kendilerine yalan söylediği için kızgındır. Ancak bir yandan da yetkililerden aldıkları yanıtlardan İngilizlerin Sykes-Picot Anlaşması'ndan pek memnun olmadıkları ve imkân bulsalar uygulamayacakları kanısına varmışlardır. Sonuçta durumu lehlerine çevirmek için İngilizlerin ikili oyununu İngiliz hükümetinden Filistin konusunda kendi isteklerine uy-

gun yazılı ve kesin bir söz almak için bir manivela olarak kullanmaya karar verirler.

Weizmann ve Sokolof amaçlarını gerçekleştirmek için İngiliz destekçileri Ronald Graham ve Mark Sykes ile danışma halinde bir yöntem üzerinde karara varırlar. Buna göre, önce Siyonistler kendi aralarında bir açıklama metni oluşturacaklardı. Sonra bu metin Lord Rotschild tarafından Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'a gönderilecekti. O da bunu onay için Savaş Kabinesi'ne sunacak, onay alındığında Balfour Rotschild'e bunu bir mektupla bildirecekti. Bu mektup da İngiltere'nin Siyonizme desteğini belirten bir açıklama, yani Balfour Deklarasyonu olacaktı.

Siyonistlerin kendi aralarındaki tartışmalar, İngiliz hükümeti içindeki tereddütler ve kısa süreli bir muhalefet nedeniyle sonuca ulaşması dört aya yakın bir zaman alan bu yöntem neredeyse harfiyen uygulandı. Siyonistler arasında "mümkün olan en fazlayı isteyenler" ile şimdilik –Fransa hükümetinden aldıkları söze benzer– genel ve kısa bir onay almanın yeterli olacağına inananlar arasında sert münakaşalar oldu. İlk taslak İngiltere'nin Filistin'i Yahudi halkının ulusal vatanı olarak tanımasını ve Yahudilerin Filistin'e özgür bir şekilde yerleşebilmelerini, bağımsızca yaşayabilmelerini ve ekonomik yönden gelişebilmelerini sağlamak için Siyonist Teşkilat'la birlikte bir "Yahudi Ulusal Kolonileştirme Şirketi" kurulmasını öngörüyordu.

Sokolof bu metni Graham ve Sykes'a sundu fakat çok uzun olduğu ve ele alınması şimdi zamansız olan unsurlar içerdiği gerekçeleriyle uygun görülmedi. İkinci metin de kısa değildi ama daha derli topluydu:

1. Majestelerinin Hükümeti Filistin'in Yahudi halkının Ulusal Vatanı olarak tekrar kurulması ilkesini kabul eder.
2. Majestelerinin Hükümeti bu amacın gerçekleşmesi için mümkün olan azami çabayı gösterecek ve gerekli yöntem ve araçlar konusunu Siyonist Teşkilatla görüşecektir.

Graham ve Sykes, Sokolof'un kendilerine gösterdiği bu metni onaylarlar. Bunun üzerine metin Rothschild tarafından Balfour'a gönderilir ve kısa zamanda yanıt alacaklarını uman Siyonistlerin bekleyişi başlar. Ancak Balfour'un mektubu gecikmektedir.

Bunun nedeni Kabine'ye Hindistan Devlet Sekreteri olarak yeni giren Edwin Montagu'nun muhalefeti ve ısrarlı direnişidir. İronik bir şekilde Balfour Deklarasyonu'nu kabulünün önünde kalan tek engel Kabine'nin yegâne

Yahudi üyesidir. Montagu bütün siyaset hayatında Siyonizme karşı çıkmış bir "asimilasyonist"tir. 1915 yılında Lord Asquith Kabinesi'nde iken Herbert Simon Siyonizmin desteklenmesi fikrini ilk olarak ortaya attığında kendisine itiraz edip önerinin reddedilmesini sağlayan yine odur. Şimdi de aynı gerekçeleri kullanmakta, Siyonist politikaların bütün ülkelerdeki anti-semitleri cepheleştireceğini, zaten Yahudi halkı diye bir kavramın olmadığını, Filistin'in Yahudilerle bir ilgisinin bulunmadığını ve onların yaşayacağı bir yer olarak görülemeyeceğini ileri sürmektedir. Montagu bu konuda Kabine'ye sunduğu beş sayfalık muhtırada aynı zamanda, Yahudilere bir ulusal vatan verilirse İngiliz uyruğunu kaybedeceklerini ve Filistin'in dünyanın "getto"su haline geleceğini iddia etmekte ve İngiliz hükümetinin düşman kökenliler tarafından yönetilen bir Siyonist teşkilata âlet olmasının istendiğini vurgulamaktadır.

Montagu Kabine üyesi olmakla birlikte Siyonist açıklaması için son kararı verecek olan Savaş Kabinesi'nde değildir. Ancak şiddetli muhalefeti nedeniyle Kabine'deki tartışmalara dahil edilir. Metin görüşülürken en büyük itirazı "Yahudi halkının vatanı" terimin kullanılmasınadır. Ona göre böyle bir terim Yahudilerin bulundukları ülkelerdeki statülerini tehlikeye düşürecektir. Sonuçta Kabine 1915'teki gibi Siyonistlerle asimilasyonistler arasında bölünerek bir karara varamaz. Mutabık kaldıkları tek nokta yeni müttefikleri ABD Başkanı Wilson'a danışmaktır. Kabine'nin tereddütlerini öğrenen Weizmann hemen harekete geçer. Bir yandan Amerikan Siyonistlerinden Wilson'dan bir destek açıklaması sağlamalarını isterken diğer yandan da İngiliz Siyonistlerini hükümete baskı yapmaya çağırır. Tahriki üzerine İngiltere'nin her yerinden Dışişleri Bakanlığı'na hükümetin deklarasyonu kabul etmesini isteyen yüzlerce telgraf yağar. Weizmann ise hükümette çalmadık kapı bırakmaz. Ayaküstü dahi olsa Başbakan'la bile görüşür.

Savaş Kabinesi 4 Ekim'de bu defa Lloyd George'un başkanlığında toplanır. Balfour'un Siyonistlere destek önerisini savunan takdiminden sonra Lordlar Kamarası'nı temsilen Kabine'de yer alan Lord Curzon beklenmedik şekilde Montagu'ya arka çıkar. Ancak onun gerekçeleri farklıdır. Siyonizmin hissi bir idealizm olduğunu ve hiçbir zaman gerçekleşemeyeceğini ileri sürer ve yakınlarda gittiği Filistin'in çorak topraklarına Yahudilerin yerleşmesinin pratik güçlüklerini vurgular. Bu arada orada yaşayan Müslüman halka ne olacağını sorması da ilginçtir.

Savaş Kabinesi Curzon'un görüşlerini kâğıda dökeceği raporu beklemek ve Başkan Wilson'un görüşlerini tam olarak öğrenmek için ikinci defa kararını erteler. Aynı zamanda Siyonist ve anti-siyonist İngilizlerin görüşleri-

ne de tekrar başvurulacaktır. Bu aralarda Alman basınında İngilizlerin Siyonizmi destekleyeceği söylentileri yayınlanmakta, Almanya'nın daha önce davranması gerektiği telkinleri yapılmaktadır. Bundan endişelenen Graham Balfour'a açıklamalarını daha da ertelerlerse Yahudi meselesinin tehlikeye gireceğini söyler. Siyonistler Almanların "kucağına atıldığı takdirde" Rusya ve Amerika'daki Yahudilerin kaybedilebileceğini, "Siyonizm konusunda her an bir Alman inisiyatifinin beklendiğini, ayrıca, Siyonizmin Almanya'da değilse de Avusturya'da doğduğunu hatırlamak gerektiğini" anlatır. *The Times*'ın hükümeti bir an önce desteğini açıklamaya davet eden ve Almanların harekete geçebileceği uyarısını yapan 26 Ekim tarihli başmakalesi de ivedilikle karar alma baskısını arttırır.

Edwin Montagu ikinci bir muhtıra daha yazar ama Lloyd George, Balfour ve Sir Alfred Milner kararlıdır. Artık sona yaklaşılmıştır. Nihayet Başkan Wilson Yüksek Hâkim Braandeis'in etkisiyle Siyonizmi açıkça destekleyen beklenen telgrafını da göndermiştir. Siyonistler Weizmann, Sokolof ve Rotschild ile anti-siyonist birkaç Parlamento üyesi görüşlerini bildirmiştir. Lord Curzon'un raporu da hazırdır.

Bütün bu verileri inceleyen Savaş Kabinesi 31 Ekim 1917 tarihinde toplanır ve Balfour Deklarasyonu olarak bilinen aşağıdaki metnin Balfour tarafından Rothschild'e yanıt olarak gönderilmesine karar verir:

> "Saygıdeğer Lord Rothschild,
> Majestelerinin Hükümeti adına, Yahudi Siyonist isteklerini sempati ile karşılayan, kabineye sunulmuş ve kabul edilmiş aşağıdaki deklarasyonu iletmekten memnuniyet duyarım:
>
> 'Majestelerinin hükümeti, Filistin'de Yahudi halkı için bir ulusal yurdun kurulmasını desteklemektedir ve bu amacın gerçekleşmesi için azami çabayı gösterecektir. Filistin'de mevcut Yahudi olmayan toplulukların medeni ve dini haklarına ve başka ülkelerdeki Yahudilerin sahip olduğu haklar ve siyasi statülerine halel getirecek hiçbir şey yapılmayacağı açıkça anlaşılmalıdır.'
>
> Bu deklarasyonu Siyonist Federasyonu'nun bilgisine sunmanızdan memnuniyet duyacağım."

Deklarasyonun kaleme alınış tarzından Kabine'nin cidden hassas davrandığı ve olanak ölçüsünde bütün ilgili tarafların görüşlerini hesaba katmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Siyonistlere bir yandan destek verilirken diğer yandan somut taahhütlerden kaçınılmaktadır. Ayrıca Montagu'nün başka ülkelerdeki Yahudilerin haklarıyla ilgili korkuları ile Cur-

zon'un Filistin'deki "diğer halkların durumu" ile ilgili endişeleri karşılanmaya çalışılmıştır.

Böylece Weizmann ve arkadaşlarının uzun ve zorlu kampanyası nihayet amacına ulaşmıştır. Savaş Kabinesi deklarasyonu onaylar onaylamaz, toplantıda bulunan Mark Sykes haberi birkaç dakika sonra "bir oğlumuz oldu" kelimeleriyle Weizmann'a bildirir. Siyonist lider deklarasyonun daha ileri bir taahhüt içermemesinden dolayı biraz düş kırıklığına uğrasa da son derece sevinçlidir. İngiliz hükümeti somut bir girişim üstlenmemiş olsa da sonuçta genel bir destek vermiştir. Önemli olan Filistin'de Osmanlı hükümranlığının sona ereceğinin kabulüdür. Filistin'in gelecekteki statüsü belirsiz ise de Weizmann bir şekilde İngiliz himayesinin söz konusu olacağına inanmaktadır.

Balfour bu mektubu Rothschild'e 2 Kasım'da gönderir. Deklarasyon önce *Jewish Chronicle*'de sonra da ancak bir hafta sonra 9 Kasım'da *London Times*'da yayınlanır. 2 Aralık'ta İngiliz Siyonist Federasyonu Londra Opera binasında bir kutlama toplantısı düzenler. Binanın üç bin kişilik kapasitesi aşıldığı gibi bina dışında da yüzlerce kişi birikir. Konuşmacı listesi uzundur. Siyonist liderler Weizmann, Sokolof ile İngiliz Yahudi topluluğunun başı Lord Rothschild yanında sabık Bakan Herbert Samuel, Lord Robert Cecil, Sir Mark Sykes ve Lord Milner'in Parlamento Sekreteri William Ormsby-Gore ile bir Suriyeli Hıristiyan, bir Arap milliyetçisi ve bir Ermeni söz alırlar. Konuşmaların ortak teması, Yahudiler, Araplar ve Ermenilerin birbirlerini destekleyerek ahenk içinde geleceklerini inşa etmeleridir.

Deklarasyonun Ardından

Balfour Deklarasyonu'nun savaş sonrasında oynayacağı rol küçümsenemez. Amerika ve Fransa'nın onayıyla ve İtalya ve Vatikan'a danışılarak yapılan ve kamuoyu ve basın tarafından tasvip gören bu deklarasyon ne kadar genel ifadeler taşırsa taşısın artık barış görüşmelerinde göz ardı edilemeyecek bir taahhüt ağırlığını taşımaktadır.

Deklarasyon muhakkak ki esas olarak Siyonistlerin uzun soluklu ve inatçı denilebilecek çabalarının ürünü. Savaş koşullarının ve dünya Yahudilerinin nüfuzu hakkında Batı'da mevcut –abartılı ve dayanaksız– algının Weizmann ve arkadaşlarının işini kolaylaştırdığı bir gerçek. Ancak Siyonistlerin 1914-17 yıllarında İngiliz ve Amerikan Yahudi çevrelerini davalarına kazanmaları, bu ülkelerin hükümet üyeleri dahil yönetimlerini etkileme olanaklarını yaratmaları, bu arada, yine bu çevrelerde Lucien Wolf gibi Siyonizm karşıtı etkili Yahudileri saf dışı etmeleri büyük bir başarı. Bu mücadeleleri "gizli

diplomasi"nin ne kadar etkili olarak kullanılabileceğine iyi bir örnek oluşturuyor. Aynı zamanda Weizmann ve ekibinin bir yandan basını ustalıkla kullanması diğer yandan Yahudi baskı gruplarını hızla harekete geçirebilmesi o zamanlar değeri anlaşılmaya başlamış olan "kamuoyu diplomasisi"nin de başarılı birer uygulaması.

Siyonistler amaçları yönündeki faaliyetlerinde son derece pragmatik hatta oportünist davranıyorlardı. Bütün büyük güçlere Siyonizmi desteklemelerinin savaş ve savaş sonrasında kendi çıkarlarına uygun olduğu söylemiyle yaklaşıyorlardı. Bu meyanda İngilizleri kendi istekleri doğrultusunda Filistin mandasını üstlenmeye yönlendirmeyi de bilmişlerdi.

Ellerindeki en büyük ikna aracı olan uluslararası Yahudiliğin "farazi" gücünü bir şantaj vasıtası olarak bile kullanabiliyorlardı. İtilaf Devletleri Siyonizmi desteklemez ise bu "gücün" Almanya'ya kayabileceği uyarısına başvurmaktan çekinmiyorlardı.

Siyonistler ikna kabiliyetlerini Balfour Deklarasyonu'na karşı Arap tepkilerini hafifletmek için de kullandılar. Gerçekten de deklarasyon yayınlandığında Araplar ve genellikle Müslümanlar büyük tepki gösteriyorlar. Suriye'de Araplar protesto toplantıları yapıyor, deklarasyonu İngiltere ve Fransa'nın sinsi planlarının bir parçası olarak nitelendiriyorlardı. Bazı liderler Balfour'a bir telgraf çekerek "Arap Filistin"in bölünmezliğine dikkat çekmişlerdi. İngizlerin buna deklarasyonun Filistin'deki Arap olmayanların haklarının korunacağını özellikle vurguladığı yanıtını verseler de ezici çoğunlukta olan Arapları küçük bir azınlığa karşı korumanın anlamsızlığı nedeniye bu inandırıcı olmuyordu.

Buna karşı Hüseyin ve oğullarının tepkisi tartışma konusudur. Hüseyin deklarasyonun anlamı hakkında açıklama isteyince İngilizler David Hogarth'ı Şerif'e gönderirler. Hogarth'ın izahatı "Filistin'de Yahudi yerleşimine ancak Arap halkının siyasi ve ekonomik özgürlüğüne halel gelmemesi kaydıyla" izin verileceğidir. Bu izah aslında deklarasyonda bahsedilen "medeni ve dini haklar"dan daha ileri bir taahhüdü ifade etmektedir ve muhtemelen Hüseyin'i tatmin için söylenmiştir. Nitekim sonraları Araplar İngilizleri siyasi haklarını koruma konusunda verdikleri sözden dönmekle itham ederken bu açıklamayı da kullanacaklardır. Hogarth'ın o zaman rapor ettiğine göre, Kral deklarasyonla mutabık olduğunu ve Yahudileri Arap topraklarına kabul etmekten memnuniyet duyacağını söylemiştir. Fakat sonradan Şerif Hüseyin bunu şiddetle reddedecek, deklarasyonu hiçbir zaman kabul etmediğinde ısrar edecektir. Öte yandan, Faysal, Sykes'a Yahudilerle anlaşmaya yatkın ol-

duğunu ama deklarasyonun bunun için iyi bir temel olup olmadığından kuşku duyduğunu söylemiştir.

Sonra da Weizmann devreye giriyor. Savaş sonrası Yahudi hicretini hazırlayan Siyonist Komisyon'un başında Filistin'de tura çıktığında Faysal ile buluşuyor. Emir'i Filistin'de Yahudi oluşumunun bir Arap Krallığının yaratılmasına yardımcı olacağına ikna etmeye çalışıyor. Ayrıca Yahudilerin bir devlet kurmaya niyetlerinin olmadığını anlatıyor. Faysal o sırada pazarlığa girmese de, sonra görüleceği gibi, 1919 Paris Barış Konferansı öncesi Weizmann ile bir işbirliği anlaşması bile yapıyor.

Nasıl takdim edilirse edilsin deklarasyon Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulması yolunda önemli bir ilk aşamadır. Ama bir yandan da "Ortadoğu Sorunu"nun ilk tohumlarını atmıştır. Deklarasyonun sonradan büyük ihtilaflara yol açmasında birinci derecede sorumlu İngiltere'dir. Zira İngilizler Filistin'i üç defa ayrı ayrı vaad konusu yapmışlardır: McMahon vasıtasıyla Araplara, Sykes-Picot ile Fransızlara, Balfour Deklarasyonu ile Siyonistlere.

Tabii bu sözleri verirken İngilizler ileride neler olacağını fazla düşünmüyordu. Tek düşünceleri savaşı kazanmaktı. Ama daha sonra Milletler Cemiyeti mandasını üstlendikleri Filistin'de Yahudiler ve Araplar silaha sarıldığında barışı koruyacak güce sahip olmadıklarını gördüler. Fakat artık çok geçti, her iki tarafa da yaranamadılar. İsrail Devleti ise sadece Balfour Deklarasyonu'nun sembolik bir ilk adımı olarak kaldığı diplomasi yoluyla değil, daha çok silah zoruyla kuruldu ve yine aynı araca öncelik vererek yaşamını sürdürüyor.

McMahon-Şerif Hüseyin mektuplaşması ile Balfour Deklarasyonu İngiltere'nin savaşı kazanmak için her türlü yola başvurmaya hazır olduğunun örnekleri. Daha az bilinen bir diğer örnek de Osmanlı İmparatorluğu ile ayrı barış yaparak savaşın dışına çıkarma girişimleridir.

ERKEN BARIŞ GİRİŞİMLERİ: İKİNCİ KANAL DİPLOMASİSİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Almanya tarafında girmesinin esas itibariyle Enver Paşa'nın kararı ve girişimiyle gerçekleştiği, Talât ve Cemal Paşalar ile İttihad ve Terakki hükümeti üyelerinin çoğunluğunun – ve ülkenin bütününün– Enver'in oldubittisini kabul etmeye mecbur kaldığı genellikle kabul edilir.

Bununla beraber, bu kararın isabeti hakkındaki kuşkular yok olmadı. İtilaf Devletleri safında yer almanın daha doğru olduğunu düşünenler savaşın gidişatına göre seslerini yükseltti, hatta "ikinci kanal diplomasisi" şeklinde

bazı girişimlerde dahi bulunuldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşta yenilgiye yaklaştığı zamanlarda sıklaşan bu girişimler daha çok İngiltere ile ayrı barış yapma amacının etrafında şekilleniyordu.

İngiltere'de de savaşın başlarında Osmanlı İmparatorluğu ile ayrı barış yaparak Almanya'yı zayıflatmak için arkadan Balkanlar'a uzanma fikrini savunanlar vardı. Dolayısıyla hem Türkiye hem İngiltere'de müzakere yoluyla bir anlaşmaya gitme olanağı zihinlerden hiç kaybolmamıştı.

Nitekim, karşılıklı savaş ilan etmelerinin hemen ardından İngiltere ve Türkiye savaşı bitirmek için gizli müzakerelere başlamışlardı bile. Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey Boğazlardan geçişi kan dökmeden müzakere yoluyla sağlama çarelerini arıyor, kabineye bunun için "İstanbul'da bir hükümet darbesi yapılmasına bel bağladıklarını" söylüyordu. Grey bu amaçla donanma istihbaratının başı Amiral Hall ile temas etmiş, o da İstanbul'daki eski İngiliz Büyükelçiliği baş dragomanı Gerald Fitzmaurice'i Yunanistan'da sürgünde olan hükümet karşıtı Türklerle temas ile görevlendirmişti. Bu temas gerçekleştiğinde Fitzmaurice Boğazların İngiliz donanmasına açılması karşılığında dört milyon sterlin önerdi. Muhatapları buna hazır olduklarını beyan etmekle beraber İstanbul'a zarar verilmemesi başta olmak üzere bazı garantiler istiyordu. Ancak Rusların İstanbul'u elde etme amacı müttefikleri İngiltere tarafından kabul edilmiş olduğundan Fitzmaurice bu garantiyi veremedi. Bu arada başlamış olan Çanakkale Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin donanmasının yenilgiye doğru gittiği sırada İngiliz Kabinesi Amiral Hall'e "Türkleri ikna için hiçbir mali fedakârlıktan kaçınmaması" talimatını verse de artık çok geçti. Donanma geçememiş, İtilaf Devletleri asker çıkararak sonunda büyük bir yenilgiye uğrayacakları siper savaşını başlatmıştı. Rüşvet macerası boşa çıkan Fitzmaurice Sofya'ya döndü ve orada Bulgaristan'ı İtilaf Devletleri yanında savaşa sokmak için yine başarısız kalan çabalara girişti.

Osmanlılarla ayrı barış yapma yönünde diğer bir girişim İngiltere'deki Türk dostu ve Müslüman çevrelerden geldi. Bu amacı benimseyenlerden biri Marmaduke Pickthall adlı bir romancıydı. Marmaduke Ortadoğu'ya uzun seyahatler yapmış ve bölgeye romantik tutkuyla bağlanmış bir kişiydi. Sadece Türk dostu değil İslâm muhibbi idi. Bir Anglikan papazının oğlu olmakla beraber 1917'de Müslümanlığı seçecek daha sonra Kur'an'ın ilk İngilizce tercümesini yapacaktı. Marmaduke savaş başlayınca Dusé Mohamed Ali adlı bir Mısırlının kurmuş olduğu İngiliz-Osmanlı Cemiyeti toplantılarında Genç Türklere hayranlık belirten konuşmalar yaparak İngilizler ve İttihadçıların ayrı bir barış için bir araya gelmelerini savunmaya girişmişti. Ayrıca basında Genç Türk-

leri metheden makale ve okuyucu mektupları da yayınlanıyordu. Marmaduke savaşın başlarında Lozan'da çıkan *La Revue Politique Internationale* adlı bir Fransız dergisinin yayıncısı Macar asıllı Dr. Felix Valy adlı bir diğer Osmanlı dostuyla tanıştı. Dr.Valy Lozan'daki Türk Elçilik Müsteşarı Fuat Selim el-Hicari ile temas halindeydi. Enver Paşa'nın Alman yanlısı politikasını benimsemeyen el-Hicari aynı düşüncede olan oradaki Türklerle bir grup oluşturmuştu. 1916 baharında bu grup ayrı bir barış için ciddi bir girişim başlattı. Aynı sıralarda liberal Osmanlı Ahrar Partisi'nin kurucusu Prens Sabahattin de Paris'teki İngiliz Büyükelçisi'ni barış görüşmeleri konusunda yoklamış, Prensin adamlarından biri Kahire'de Sir Henry McMahon ile temas etmiş, Fuat el-Hicari de İsviçre'deki İtalyan Büyükelçisi nezdinde ihtiyatlı sondajlar yapmıştı.

Buna karşı Osmanlıların hiçbir şekilde barışa yanaşmayacağı kanısına varmış olan İngiliz hükümeti bu girişimlerin sahiplerini, önce Türkiye'deki mevcut hükümeti düşürmelerini, ardından da ayrı barıştan önce halli gereken İstanbul ve Boğazlar konusunu Ruslarla görüşmelerini söyleyerek atlatıyordu. Buna rağmen ayrı barış fikri bazı liberal Türklerin ve Dr.Valy dahil aynı düşünceleri paylaşanların aklından çıkmıyordu. Dr.Valy heyecanlı ve hevesli Marmaduke ile tanıştığında onun İngilizler ile muhalif Türkler arasında ideal bir aracı olabileceğine karar verdi. Bern'e çağırdığı ve bu öneriyi derhal kabul eden Marmaduke ilk temasını İngiliz Dışişleri Müsteşar Yardımcılarından Lord Newton ile yaptı. Aldığı cevap İngiltere'nin Antant'ın dayanışmasına zarar verecek hiçbir şey yapamayacağı idi. Bu yanıtın girişimini baştan öldürdüğünün ayırdına varacak diplomasi bilgisinden mahrum olan Marmaduke, Valy'ye iyimser olduğunu belirten bir mektup yazdı ve Osmanlıların Antant'ın dayanışmasını bozmama –yani İstanbul'u Rusya'ya verme– önerisini kabul edip edemeyeceklerini sordu. Valy durumun umutsuzluğunu anlayan el-Hicari'ye danıştıktan sonra Marmaduke'e muğlak bir cevap verdi. Bu arada Marmaduke Mark Sykes ile de görüşme imkânını bulmuş, aracılığa devam için Bern'e gitme müsaadesi istemiş, fakat "mektuplaştığı kişi Osmanlı Hükümeti adına konuşmaya yetkili olmayan bir Macar olduğu için" red cevabı almıştı. Diploması cehaleti sonsuz olan Marmaduke başka bir Dışişleri Müsteşar Yardımcısı olan Sir Maurice de Bunsen ile tanıdığı rahip Rosedale vasıtasıyla temas aradıysa da bu defa Rosedale'e "Mr. Pickthall'ın girişimleri kesinlikle kabul edilemez ve teşvik edilmemelidir. Hatta kendisi istenmeyen kişi olarak sınır dışı edilmelidir" şeklinde tepkiler ulaştı. Bir türlü akıllanmayan Marmaduke Dr.Valy'ye İngiliz Dışişlerini eleştiren bir mektup yazdı, fakat bir örneğini Mark Sykes'a ulaştırdı. Sykes'ın "bir düşman Devletin vatan-

daşına bir düşman Devlete mutlak dostluğunuzu yazı ile bildirirken, kendi hükümetinizle açık şekilde hasmane bir tonda konuşmanızın uygun olmadığı kanısındayım" şeklindeki sert cevabı Marmaduke macerasının sonu oldu.

Ama savaş ilerleyip insanlar öldükçe ve savaş iradesi zayıfladıkça ayrı barış girişimleri daha sıklıkta ortaya çıkmaya başlayacaktı. Yine savaş sırasında casusların ve maceraperestlerin olduğu kadar siyasi entrikacıların cirit attığı İsviçre'de sahnelenen ve yine oradaki Osmanlı elçilik müsteşarı Fuat Selim el-Hicari'nin rol oynadığı diğer bir girişim de 1916 yaz aylarında cereyan ediyor. Hikâye Lloyd George'un "çok eski bir arkadaşı" olan Mrs. Evans'ın tanıdığı Mr. J.R. Pilling adlı bir İngiliz iş adamına "Türkiye'yi savaşın dışına çıkarıp çıkaramayacağını" sormasıyla başlıyor. Pilling Ortadoğu'da çeşitli işlere girişmiş ve çoğunu batırmış olmakla beraber İttihadçı lider kadrosu dahil Osmanlı yöneticileriyle yakınlıklar kurmuş bir kişi. Mrs. Evans'ın bütün su yollarının ABD ve Müttefiklerin garantisi altında uluslararası yönetime verilmesi ve böylece Rusya'nın savaşa gerek kalmadan ve İstanbul'u almadan Akdeniz'e inebilmesinin sağlanmasıyla savaşmak için bir nedeni kalmayan Osmanlıların savaş dışı kalması gibi oldukça fantastik bir projesi var. Bu planını açtığı Pilling bunu Türkiye sorununa mükemmel bir çözüm olarak görüyor ve uzun süredir tanıdığı yakın dostları olan Türk yetkililer vasıtasıyla Osmanlı hükümetine önermeye hazır olduğunu bildiriyor. Sorumlular nezdinde zemin hazırlamaya girişen Evans ve Pilling ikilisi Ekim 1916'da o zaman Savaş Bakanı olan Lloyd George ile görüşüyor. Bakan ve sonra görüştüğü İngiliz yetkililer üzerinde iyi bir intiba bırakmamasına rağmen Pilling'e yabancı ülkelere gitmesine izin ve pasaport veriliyor. Kendi ifadesiyle "Türk Hükümeti'nin İngiltere'ye ayrı bir barış için başvurmasını sağlamak için uygun göreceği her türlü girişimi yapma" talimatını alan Pilling İstanbul yerine İsviçre'ye gidiyor. Orada eski Mısır Hidivi, Osmanlı eski Senato Başkanı Rıfat Bey ve tabii ki Elçilik Müsteşarı Fuat Selim el-Hicari ve başkalarıyla görüşmeler yapıyor. Daha önemlisi Talât Paşa'ya iki mektup yazdığını bildiriyor. Bu arada İngiltere'nin İsviçre'deki Elçisi Horace Rumbold Pilling'in Lloyd George ve Savaş Bakanlığı ilişkisini bilmekle beraber ondan kurtulmak peşinde. (Zaten diplomasi geleneğinde resmi temsilciler bu tarz gayriresmi kanallar kullanımından daima rahatsız hatta karşı olmuşlardır. Aslında pek çok olay yetkileri kuşkulu özel kişilerin arabuluculuk faaliyetlerinin faydadan çok zarar getirdiğini göstermiştir.) Zira her ne kadar Pilling resmi statüsü olmadığını vurgulasa da İngiliz Başbakanı'nın adını dahi yetkisiz biçimde kullandığından kuşku var. Sonuçta Rumbold'un ısrarıyla Londra'ya dönen Pilling Savaş Ba-

kanlığı'yla temastan sonra yine Bern'e dönüp bu defa sadece Fuat el-Hicari ile görüşmeler yapıyor. Bu arada Talât Paşa'dan yanıt mektubu gelmese de el-Hicari Pilling'e ulaştırılacak dolaylı mesajlar geldiğini söylüyor. "Türkiye'nin Mezopotamya ve Mısır'ı İngilizlere vereceği, Rusya ile arasında tampon olarak bağımsız bir Ermenistan kurulmasını istediği, Boğazların Rusya dahil bütün ülkelere açılacağı" gibi gerçek üstü "pazarlık" açılımları içeren bu mesajların kaynağı oldukça belirsiz. Hatta bunları Pilling'in tamamen uydurması ihtimali de var. Bir ara Talât Paşa'dan –kimsenin görmediği– bir mektup aldığını iddia etse de sonunda Elçi Rumbold kendisine kesin olarak Londra'ya dönmesi gerektiğini tebliğ ediyor. Dönüşünde Talât Paşa mektubunu gösteremediği için kredisi tamamen tükenen Pilling ne Dışişleri ne de Savaş Bakanlıklarından yüz bulabiliyor. Ancak Mrs. Evans ile –hayali olduğu anlaşılan– İngiliz-Türk "anlaşması" konusunda mektuplaşıyor. Dışişleri Bakanı'na "anlaşma"nın maddelerini saydığı bir mektup gönderiyor. İngiltere Kralına dahi başvuruyor fakat bu girişimi hikâyenin sonunu getiriyor. Meselenin intikal ettirildiği Dışişleri Daimi Müsteşarı Lord Hardinge Lloyd George'dan Pilling'in dilini tutmasını sağlamasını istiyor. Nitekim bu hayalperest iş adamının bir daha sesi çıkmıyor.

Bu arada Osmanlı İmparatorluğu ile ayrı barış girişimleri Siyonist ve Ermeni aktivistleri rahatsız etmektedir. Böyle bir ihtimal gerçekleştiği takdirde doğal olarak Balfour Deklarasyonu ile Siyonistlere verilen sözün hiçbir değeri kalmayacaktır. Aynı şekilde İngiliz Hükümeti'nin bağımsız Ermenistan yanlısı açıklamaları da boşlukta kalacaktır. Bu nedenle Pilling'in girişiminden bilgi sahibi olan Haim Weizmann ve Ermeni davasının bayraktarı James Malcolm Dışişleri Bakanlığı'na ayrı ayrı giderek bu iş adamının ne kadar güvenilmez olduğunu anlatmışlar ve girişiminin Ermeni, Arap ve Yahudi çevrelerinde ne kadar endişeyle karşılandığını aktarmışlardı. Arkası gelmese de Pilling olayı "ayrı barış" girişimleri konusunda özellikle Siyonistleri uyanık olmaya ve bunları baltalamak için ellerinden geleni yapmaya sevketti.

Yine Siyonistlerin engellediği ve öncekilere nazaran biraz daha ciddi bir girişimin sahibi ABD'nin 1913-1916 döneminde Türkiye Büyükelçiliğini yapmış olan Henry Morgenthau idi. ABD 6 Nisan 1917'den itibaren Almanya ile savaş halindeydi ancak müttefiki Osmanlı İmparatorluğu ile karşılıklı savaş açılmamıştı. Almanya'nın ısrarına rağmen İttihad ve Terakki Hükümeti sadece diplomatik ilişkileri kesmekle yetinmişti. Başkan Wilson bunu Osmanlıların savaştan tamamen çıkmak istedikleri şeklinde yorumlamış ve ülkesinin belki de "ayrı barış" amacıyla aracılık yapabileceği umuduna kapıl-

mıştı. Bu arada zaten 1917 baharında Türklerin Alman baskısından rahatsız oldukları ve bağımsız bir dış politika izlemek istedikleri yolunda raporlar gelmekteydi. Hatta bir kaynak Türk subaylarının Müttefik denizaltılarının Çanakkale Boğazı'ndan geçip Marmara'daki Alman savaş gemilerini tahrip etmesine izin verecekleri ihtimalinden dahi bahsetmişti.

Bu raporlardan da cesaret alan Morgenthau, Wilson'a gizli bir arabuluculuk misyonu üstlenmeyi önerdi. Buna göre, Morgenthau "çok dostane ve yakın ilşkileri olan" Enver ve Talât Paşalar ile görüşerek Anadolu ve Boğazlar bölgesi üzerindeki egemenlik haklarının garanti edilmesi karşılığında Osmanlı ordularının savaştan çekilmesi şeklinde bir öneride bulunacaktı. Dışişleri Bakanı Lansing plan hakkında şüphe ifade ettiyse de "ellide bir" şansı dahi olsa Almanya'yı zayıflatacak her türlü girişimin makbul olduğunu söyledi. Wilson da fazla iyimser değildi fakat Amerika'nın arabulucuğunu önermekten zarar gelmeyeceğini, başarı halinde savaşın kaderinin değişebileceğini, aksi halde durumun daha da kötü olmayacağını düşünüyordu.

Morgenthau ABD'den 21 Haziran 1917'de yola çıktı. Gizli tutulmaya çalışılan görevi görünürde Filistinli Yahudilerin durumunu yerinde gözlemlemekti. Bu gerekçeyi güçlendirmek için Morgenthau'nun refakatine Wilson'un danışmanlarından Harvard hukuk profesörü ve tanınmış Siyonist Felix Frankfurter verilmişti. Frankfurter Morgenthau'yu palavracı ve yüzeysel bir kişi olarak görüyordu. Bunda haksız da değildi, zira örneğin Büyükelçi Türkiye'den ayrılırken 1916'da Cincinnati'de yaptığı bir konuşmada Osmanlıları Filistin'i Yahudilere satmaya razı ettiğini söylemişti. Her halükârda Morgenthau'nun farkında olmadığı şey Felix Frankfurter'in asıl amacının bu misyonu başarısızlığa uğratmak olduğuydu. Siyonistler Filistin'i Osmanlı hâkimiyetinde bırakacak bir ayrı barışa şiddetle karşı çıkıyor, kutsal toprakların Yahudi devletinin önünü açacak şekilde İngilizlerce işgal edilmesini bekliyorlardı. Morgenthau'yu engellemeye dönük bir adımı da İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour atmış, Haim Weizmann'ın İngiliz temsilcisi olarak Büyükelçinin heyetine katılmasını sağlamıştı. Morgenthau Weizmann ile Cebelitarık'ta buluştu. Görüşmede Frankfurter Morgenthau'nun Türkiye'deki Büyükelçiliği zamanında Hukuk Müşavirliğini yapmış olan Ermeni Arşak Şmavonian da vardı. Weizmann – sağlam kaynaklara dayanıyormuş havasını vererek– aldığı bilgilere göre Morgenthau'nun girişiminin vakitsiz olduğunu, zira Merkezi Güçlerin böyle yaklaşımları karşı tarafın zayıflığı olarak yorumlayıp savaş çabalarını büsbütün arttırdıklarını anlattı. Bir yandan da Morgenthau'dan böyle bir ayrı barış girişiminde Siyonistlerin katkısı olduğuna dair en ufak bir imada bulunmayacağı

hususunda garanti istedi. Barışın ancak Türkiye'nin kesin yenilgisi ve Ermenistan, Suriye ve Filistin'i kaybetmesiyle geleceğini vurguladı.

Bu sözlerden sarsılan Morgenthau, Şmavonian'ın Türklerin Filistin'i Yahudilere satacakları hakkında söylediklerinden dolayı büyük kızgınlık içinde olduklarını aktarınca büsbütün tereddüde düştü. Muhatapları aynı zamanda, Morgenthau'nun misyonu hakkında övündüğünün Batı basınında yer aldığını, bunun da Türkleri rahatsız ettiğini, buna göre İstanbul'da iyi karşılanmayacağının muhakkak olduğunu da ilave ettiler.

Bu durumda Morgenthau misyonunu sürdüremeyeceğine karar verdi ve Washington'a "müzakerelere girmek için vaktin henüz erken olduğunu" bildirdi. ABD Dışişleri de bunu onaylayıp derhal Cebelitarık'tan ayrılmasını istedi. Wilson'un yakın danışmanı House günlüğüne "Morgenthau girişimi fiyaskoya döndü" diye not düştü. ABD'nin Ortadoğu'daki bu ilk barış girişimi saflık ve beceriksizlik kurbanı olmuştu. Aynı zamanda Siyonistlerin ne kadar etkili olabilecekleri bir kere daha görülmüştü. Nihayet Morgenthau misyonunun başarısızlığı savaşın sonuna kadar ABD'nin Türkiye'ye karşı politikasının aynı kalmasına neden olmuş ve Amerika'nın Ortadoğu'daki tarafsızlık statüsünü pekiştirmişti.

Bu girişimlerin başarısızlık nedenlerinin başında İngilizlerle Osmanlılar arasında ayrı barış halinde Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerindeki iddiasının tatmin edilmesi için bir formül bulunamaması geliyordu. Fakat 1917 sonuna gelindiğinde Kerensky yönetimindeki Rusya'nın artık değil Boğazlar, başka herhangi bir yer üzerinde iddiası kalmamıştı. Zaten İngiltere'nin de Boğazları zorlayıp İstanbul'u ele geçirme projesi tamamen suya düşmüştü. Savaş kayıplarının da giderek arttığı böyle bir ortamda barış girişimlerinin daha inanılırlık kazanması doğaldı. Bu nedenlerle İngiliz hükümeti Aubrey Nigel Henry Molyneux Herbert'in bu sıralarda ortaya çıkarak Osmanlılarla arabuluculuk önermesini ciddiye aldı. Zaten Henry Herbert, Picthall ve Pilling'e, hatta boşboğaz Morgenthau'ya göre çok daha güvenilir bir kişiydi. İngiliz Parlamentosu Muhafazakâr Milletvekilliği yanında Ortadoğu hakkında geniş tecrübesi vardı. İstanbul İngiliz Büyükelçiliği'nde genç bir fahri ataşe iken Mark Sykes ve Arap Bürosu'ndan George ile arkadaşlık kurmuş olan Herbert, Çanakkale ve Mezopotamya'da irtibat subaylığı yapmış, o arada, Kut kuşatmasında Lawrence ile birlikte Halil Paşa'ya rüşvet vermeye çalışan İngiliz heyetinde yer almıştı. İngiliz-Türk Cemiyeti üyesi bir Türk dostu olan Herbert sadece Türkiye ile ayrı barışa inanmıyor, İngiltere'nin savaşı tamamen sona erdirmesi gerektiğini de düşünüyordu.

Bu arada, 1917 yaz aylarında İngiliz Dışişleri'ne bazı Osmanlı ileri gelenlerinin de ayrı barış üzerinde durdukları, bu meyanda İsviçre'deki sözü geçen yirmi yedi Türkün İttihad ve Terakki Hükümeti'ni düşürmek ve İngiltere ile barış yapmak için bir "Barış ve Özgürlük Ligi" kurdukları hakkında raporlar geliyordu. İngiltere'nin bu ülkedeki temsilcisi Elçi Rumbold'a da Türklerin yetkili bir İngiliz ile görüşmek arzusunda oldukları dolaylı olarak iletilmişti. Bu durumda, İngiliz Dışişleri Henry Herbert'in gerekli sondajları yapması için İsviçre'ye gitmesine yeşil ışık yaktı. Aslında İngilizler yine ikili bir oyun oynuyor, bir taraftan da Ermeniler ve Siyonistlere Osmanlılarla ayrı barışın söz konusu olmadığı hususunda garanti veriyordu.

Herbert Cenevre'de önce İngiliz taraflısı Osmanlı muhalefetinden olduğunu belirten –ve raporlarında adını belirtmediği– bir kişiyle, daha sonra aralarında İstanbul eski Darphane Müdürü Hakkı Halit Bey ile İTC'nin nüfuzlu mensuplarından ve İstanbul'da hastane sahibi Dr. Nurettin Bey ile görüşmeler yapıyor. Pazarlık, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmemesi, buna karşı Ermenistan, Arabistan, Mezopotamya, Suriye ve Filistin'e Türk bayrağı altında otonomi verilmesi karşılığında İmparatorluğun savaştan çekilmesi önerisiyle açılıyor. Türkler İttihadçıların Enver ve Talât Paşaların adamları arasında bölünmüş olduğunu, Talât Paşa taraftarlarının harekete geçmek için durumlarını sağlamlaştırmaya çalıştıklarını anlatıyor ve İngilizlerin barış şartlarını soruyorlar. Ayrıca Fransızlar, İtalyanlar veya Ruslarla müzakere etmek istemediklerini de belirtiyorlar. Herbert'in yetkili olmadığı cevabı üzerine Nurettin Bey'in İstanbul'a dönerek görüşeceği Talât Paşa'nın İsviçre'ye bu defa İngiliz Hükümeti ile müzakere için tam yetkili bir şahıs göndermesi ve somut müzakerelere başlanması öneriliyor.

Türklerin iyi niyetli olduğunu ve Nurettin Bey'in muhtemelen Talât Paşa tarafından gönderildiğini düşünen Henry Herbert, Londra'ya yazdığı raporunda "Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş dışına çıkması için altın bir fırsat doğduğundan" bahsediyor. Ona göre, İmparatorluğun çevresindeki Suriye gibi vilâyetler yabancıların eline geçerse barış umudu kalmaz, ama buraları Türklere dost bir yarı otonom Müslüman devletler halkasına dönüşürse Osmanlılartın savaşmak için nedeni kalmaz. Herbert raporunda ayrıca "İngiltere'nin müttefiklerini de ikna ederek, ele geçiremeyecekleri veya onlar için işgal etsek dahi ellerinde tutamayacakları topraklar üzerindeki iddialarından vazgeçmelerini sağlamasını" istiyor. Bu şartlar oluşursa barışın geleceğinden emin olan Herbert bu noktada kendi görevini bitmiş sayıyor.

Herbert Londra'ya dönüş yolunda o sırada Paris'te olan Lloyd George ve Lord Balfour ile görüşüyor, raporunun içeriğini anlatıyor. Londra'ya geldiğinde Balfour tekrar bu sefer yanında Lord Hardinge ve Robert Cecil olmak üzere kendisini bir saat dinliyor. Daha sonra Savaş Kabinesi Askeri İstihbarat Şefi MacDonaugh Herbert'e Kabine'nin raporunu onayladığını bildiriyor. Bu arada, İngiliz Hükümeti'ne Bern'deki İngiliz İstihbarat yetkilisinden Herbert'i doğrulayan ve yine Dr. Nurettin kaynaklı bir mesaj da ulaşmış bulunmaktadır. Buna göre, "Rusya'nın tekrar canlanması, denizaltı savaşının başarısızlığı ve Amerika'nın savaşa girmesiyle savaşın Türkiye'yi tatmin edici bir şekilde biteceğinden umudu kalmadığı için" Talât Paşa İngilizlerle anlaşmaya varmayı istemektedir. Bu gelişmelere bakıldığında Herbert'in Osmanlılarla ayrı barış projesinin gerçekleşmesine yaklaşıldığını düşünmek mümkün. Ancak bu böyle olmayacak, İngiltere cenahında daha önceki girişimleri başarısızlığa uğratan güçler hareete geçeceği gibi, barış için elverişli şartlar yine değişecektir.

İngiliz Hükümetinde ve Dışişleri'nde Türklerin müzakereye girişip girişmeyeceği konusunda hep kuşku duyanlar olmuştu. Herbert'in raporu geldiğinde bile örneğin Lord Curzon bunun bir hayal olduğunu, Türkye'nin savaş halinin güçlendirdiği bir iktidarın yönetiminde bulunduğunu, zaten artık –Çanakkale zaferi sayesinde– İstanbul'u kaybetmeyeceklerini bilen Türklere İtilaf Devletleri'nin barışa teşvik için önerecekleri bir şey bulunmadığını düşünüyordu. Dışişleri'nden pek çok uzman da İTH'yi devirebilecek güçte bir muhalefet olmadığı, üstelik Bağdat'ı kaybetse de Kut'ta, Çanakkale'de ve Gazze savunmalarında zafer kazanmış olan, Rusya'nın sahneden çekilmesiyle güveni artan İTH'nin hâlâ savaşı kazanmayı umduğu fikrindeydi. O sırada Ortadoğu'dan yeni dönen Mark Sykes'ın katılmasıyla terazinin kefesi iyice ayrı barışa inanmayanlar tarafına ağır bastı. Sykes yine fikir değiştirmiş, emperyalist metinlerin imzacısı iken ateşli bir anti-emperyalist olmuştu. Ona göre, esas olan İmparatorluğun ezdiği halkların bağımsızlığıydı, zaten ayrı barış için sadece Fransa, İtalya, Amerika'ya değil taahhütlere girilmiş olan Hicaz Kralı Hüseyin'e ve Siyonist Yahudilere de danışılması gerekliydi. Weizmann ile de temas halinde olduğu muhakkak olan Sykes'ın bu görüşleri ayrıntılı olarak işlediği üç ayrı rapor Hükümet'i ve Dışişleri'ni etkiledi. Ayrı barış yanlıları bile fikir değiştirmeye başladılar. Sonunda Savaş Kabinesi üyelerinden General Jan Smuts, Herbert'e "raporlarının yeterli görülmediğini, konunun yeni baştan ele alınması gerektiğini" bildirdi. Mesaj açıktı, girişimin sonu gelmişti.

Zaten o sıralarda Rus ordusu tamamen çökmüş, tekrar güven kazanan ve Doğu cephesinden endişesi kalmayan İTC Yıldırım Ordusu'nu kurarak Mezopotamya'da yeni bir harekât planlamaya başlamıştı. İsviçre'deki İngiliz Elçisi Rumbold Londra'ya çektiği telgrafında, aldığı haberlere göre "Talât'ın artık İtilaf Devletleri'yle ayrı barış müzakeresini düşünmediğini, sonbahar için öngörülen Mezopotamya harekâtının sonunu beklediğini" yazıyordu.

SAVAŞIN SONU YAKLAŞIYOR

Şam'ın Düşüşüne Doğru Sykes-Picot Hakkındaki Tereddütler

Kudüs'ün düşmesinden sonra askeri durum fazla değişmedi. Allenby 1917 başından 1918 yaz aylarına kadar Şam'a saldırı hazırlıklarıyla meşgul oldu. Bu meyanda, tahrip edilmiş olan Kudüs demiryolunu tamir ettirdi ve kıyıya kadar uzattı. Ancak Mart 1918'de Batı cephesinde Almanların başlattığı taarruz nedeniyle Müttefik cephesinin takviyesi için emrindeki güçlerin altmış bin kadarını Savaş Bürosu'nun talimatıyla Avrupa'ya gönderince harekâtını sonbahara bırakmaya mecbur kaldı.

Suriye'nin işgali ihtimali belirince Sykes-Picot Anlaşması'nın uygulanması konusu güncellik kazandı. Anlaşmanın yapıldığı 1916 yılından beri savaş sonrası ile ilgili düşüncelerde önemli değişiklikler olmuştu. Artık emperyalizmin yıldızı sönmüştü. Zorla toprak kazanımı kabul edilemez görülüyordu. Yükselen değer halkların kendi kaderlerini kendilerinin tayini idi. Bu ilkeler yönünde ABD Başkanı Wilson'un savaş sonrası dünyası konusunda 8 Ocak 1918'de açıkladığı "On Dört Nokta" (EK 5) savaşan emperyalist güçlerin kamuoylarını etkiliyor, hükümetleri bu yeni eğilime ilgisiz kalamıyordu. Wilson'un "Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk bölümüne güvenli bir egemenlik tanınmalı, fakat Türk yönetimindeki öbür uluslara da her türlü kuşkudan uzak yaşam güvenliği ve özerk gelişmeleri için mutlak bir fırsat sağlanmalıdır" şeklindeki On İkinci Noktası tam da savaş döneminde verilen sözleri, Sykes-Picot Anlaşması'nı, McMahon taahhütlerini, Balfour Deklarasyonu'nu ilgilendiriyordu. Bolşeviklerin diğer gizli anlaşmalar meyanında açık ettiği ve bu ilkelere taban tabana zıt Sykes-Picot Anlaşması kamuoylarında "gizli emperyalist entrikaların tipik bir örneği" olarak karşılanmış ve şiddetle kınanmıştı.

Bu baskılar nedeniyle İngiltere cenahında Sykes-Picot'dan yan çizmek yolunda önemli bir eğilim başladı. Lloyd George üstü kapalı şekilde Ortadoğu politikalarının değişebileceğinden bahsediyordu. 1918 başında Wilson'un "On Dört Nokta"sını açıkladığı sıralarda İngiliz Başbakanı İşçi Sendikaları

Kongresi'nde "Arabistan, Ermenistan, Mezopotamya, Suriye ve Filistin'in kendi ulusal koşullarına hakları olduğundan" bahsediyordu. İngilizler arasında zaten Sykes-Picot Anlaşması'na, özellikle Fransızlara fazla taviz verildiği için başından beri itiraz edenler yok değildi. Bu arada anlaşmayı önemsizleştirme eğilimi de yaygındı. Örneğin, Cemal Paşa Sykes-Picot'yu açık ettiği zaman Şerif Hüseyin Mısır İngiliz Valisi Wingate'den izahat istediğinde Wingate Cemal Paşa'nın Bolşeviklerin bulduğu bazı eski "görüş değişimlerini" ve "geçici mutabakatları" çarpıttığını söylemiş, ortada bağlayıcı bir anlaşma olmadığından bahsetmişti.

Anlaşmaya adını veren Mark Sykes bile karşıtlar safına geçmişti. Zaten sürekli fikir değiştirmesiyle tanınan Sykes artık "Kolonyalizm deliliktir" diyor, Picot ile anlaşmasının iptalinden bahsediyordu. Hatta Ağustos 1918'de Picot'yu da ikna ederek anlaşmayı büyük ölçüde değiştirecek ve Araplara verilen sözleri güçlendirecek bir ortak deklarasyon taslağı bile hazırlamıştı. Ancak Dışişleri Bakan Yardımcısı Lord Robert Cecil bu konunun İngiliz güçlerinin Fransız bölgesine girmesinden ve fiili duruma hâkim olmasından sonra görüşülmesinin daha doğru olacağı gerekçesiyle Sykes'ı vazgeçirmişti. Fransızlar da bunu şiddetle reddetmişlerdi. Zaten Georges-Picot da Arap milliyetçilerinin Cemal Paşa tarafından yakalanmasındaki rolü ortaya çıktığı için itibarını gittikçe kaybetmekteydi.

Savaş öncesinde Türklere iyi yönetimleri dolayısıyla hayranlık ifade eden Sykes savaş sırasında Osmanlıların "ezdiği" halkların özgürleştirilmesi amacına dönüş yapmış, açık bir anti-semit iken Siyonistlerin baş destekçisi olmuştu. Şimdi de Arap bağımsızlığının bayraktarlığını yapmaktaydı. Buradaki "bayraktarlık" mecazi anlamda değildi. Sykes Hüseyin ve Arap hareketi için bir bayrak bile tasarlamıştı. Hüseyin'in benimsediği bu bayrak siyah, beyaz, yeşil ve kırmızı renklerden oluşuyor ve Müslüman Arap İmparatorluklarının geçmişteki zaferlerini sembolleştiriyordu. Sykes artık yalnız da değildi. Arap "yerlilerin" kendilerini yönetme yeteneğine sahip olmadıklarını iddia edegelen Storrs ve Clayton gibi görevliler bile Arap bağımsızlığını destekler gözüküyordu.

Buna karşı Bağdat ve Basra'daki İngiliz görevliler açıkça söylemeseler de bu fikirde değildi. Bölgedeki İngiliz sivil vali Arnold T. Wilson yönettiği vilâyetlerin bağımsızlığına ve uzaklardaki Hicaz'da bulunan Şerif Hüseyin'in bu konuda herhangi bir rol sahibi olabileceğine inanmıyordu. Wilson'un yardımcısı Gertrude Bell de bölgede Arapların tabi olacağı bir İngiliz yönetimi kurulmasını güçlü bir şekilde destekliyordu. Bell'e göre "Bağdat ve Basra'da kimsenin bağımsız bir Arap yönetimi kurulacağını aklı almıyordu".

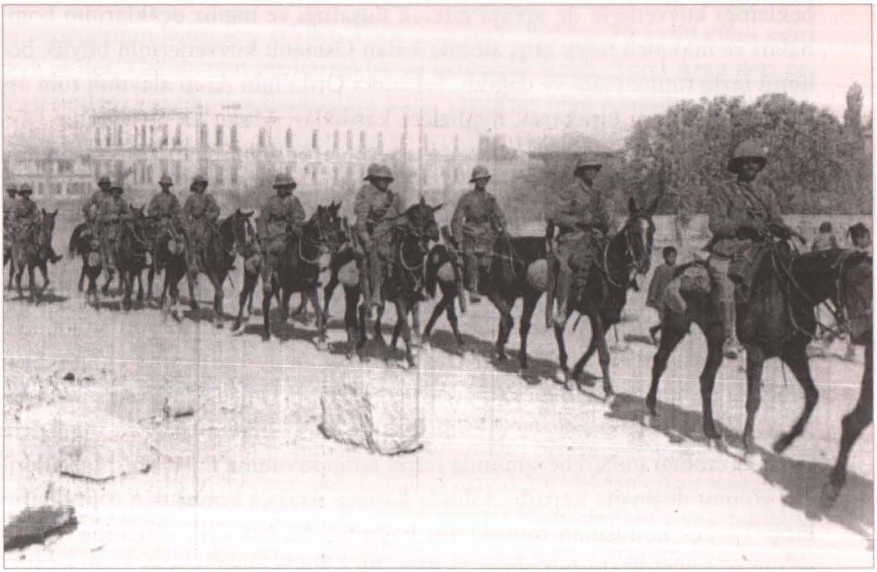
Şam'ın İşgali

Allenby'nin ordusu Eylül 1918'de ilerlemeye hazır hale gelmişti. General güçlerini yeniden organize etmiş, bu arada süvari birliklerini üçten dörde çıkarmak için deve birliklerini tasfiye etmişti. Bunu öğrenen Lawrence Allenby'den Faysal'ın Arapları için iki bin deve istedi. Generale gösterdiği gerekçe Şam'ın yüz elli kilometre güneyinde Şam'ı Güney Suriye ve Hicaz'a bağlayan demiryolu ayrımında bulunan ufak bir kasaba olan Dara'yı ele geçirmekti. Lawrence bu şekilde Allenby saldırıya geçtiğinde Türk demiryolu sistemini devre dışı bırakmayı tasarlıyordu. Ancak başka bir amacı daha vardı. Baştan beri Fransızları mümkün olduğu kadar baltalamayı, özellikle Sykes-Picot'yu devre dışı bırakmayı gaye edinmiş olan Lawrence Allenby'nin kuzey harekâtını destekleyerek olası zaferinde pay sahibi olacak bir Arap saldırısının Arapların kendi topraklarını özgürleştirdikleri iddiasını güçlendireceğini hesaplıyordu. Böylece savaş alanında yaratılan fiili durum Fransızlarla anlaşmayı geçersiz kılacaktı.

Lawrence'in Dara'ya saldırısı Allenby'nin ilerlemeye başlamasından üç gün önce 16 Eylül'de başladı. Komutasındaki bin kadar Arap deve süvarisi kabile savaşçısı ve Rolls-Royce zırhlı araçlarına binmiş birkaç İngiliz subayı iki köprüyü tahrip edip telgraf tellerini kestiler ve Osmanlı Başkomutanı Liman von Sanders'in Şam ve İstanbul ile irtibatını kopardılar ve kasabayı işgal ettiler.

Antant ordusunun harekete geçmesinin ertesi günü Fransız istihbarat subayı Antonin Jaussen Lawrence'in başında olduğu Arapların Dara civarındaki demiryolunu tahrip ettiğini bildirdi. Lawrence'in amacını anlayan Fransızlar Londra'daki büyükelçileri Cambon vasıtasıyla Dışişleri Bakanı Balfour'a Sykes-Picot Anlaşması taahhütlerini hatırlattılar ve Arap oldu-bittilerini kabul edemeyeceklerini bildirdiler. Aynı zamanda basında Lawrence'in rolünü vurgulayarak bunun bir İngiliz operasyonu olduğu, Arapların yalnız başına böyle bir şeyi başaramayacağı algısını yaratmaya giriştiler.

Allenby'nin, başlıca İngiliz ve Hintli birliklerin oluşturduğu, Fransız ve ANZAC kuvvetlerinin de yer aldığı 190.000 kişilik ordusu 19 Eylül'de saldırıyı başlattı. Enver Paşa'nın Ortadoğu'daki en etkili birliklerin bir kısmını Kafkas cephesine kaydırmış olması dolayısıyla zayıflamış olan Osmanlı kuvvetleri saldırıya mukavemet edecek güçte değildi. Suriye'de kâğıt üstünde üç Osmanlı ordusu bulunuyordu. Yedinci ve Sekizinci Ordular kıyı şeridinde, Dördüncü Ordu iç bölgede Amman civarında konuşlanmıştı. Ancak bunların mevcutları büyük ölçüde azaltılmıştı. Liman von Sanders'in hatıralarında

Liman von Sanders'in ayrılmasından sonra Yıldırım Orduları komutan vekilliğine atanan Mustafa Kemal, Britanya birliklerinin taarruza geçerek birliklerini sıkıştıracağını anlayınca kuzeye doğru çekildi. Ancak 1 Ekim 1918'de Şam'ın düşmesi tüm umutları kırmıştı. Megiddo Muharebesi'nden sonra Şam'a giren General Chauvel'in birlikleri.

yazdığı gibi, "cephane yetersizdi, askerler gıdasızlıktan zayıf düşmüştü, elbiseleri paçavraya dönmüştü, çoğu yalın ayaktı. Susuz kalmış ve beslenemeyen katır ve atlar o kadar zayıf düşmüştü ki silah ve teçhizatı taşıyamıyorlardı". Askerler "yığınlar halinde" kaçıyorlardı. O kadar ki tüm Yıldırım Ordu Grubu'nun mevcudu bir kolordu düzeyine, otuz bin askere kadar inmişti. Merkezi tutan Mustafa Kemal komutanlığındaki Yedinci Ordu'da sadece yedi bin asker vardı. Ayrıca Araplar artık tamamen saf değiştirmişti, Osmanlı ordusu adeta düşman toprağında savunma yapıyor, İtilaf kuvvetleri ise yerel halktan destek görüyordu.

Allenby Gazze'de izlediği taktiğin aksine doğudan kara tarafından değil batıdan kıyı üzerinden saldırıya geçti. Bu yöndeki istihbarat raporlarına rağmen taarruzu karadan bekleyen Liman von Sanders komutasındaki Sekizinci Ordu ağır top ateşini takiben harekete geçen Allenby'nin üstün kuvvetleri karşısında direnemedi ve savunma mevzileri çöktü. Bunu takiben hızla hareket eden İngiliz süvari birlikleri çekilmekte olan Dördüncü ve Yedinci Ordular'ın arkasına sarkarak iletişim hatlarını kesti. Allenby'nin doğuda

beklettiği kuvvetlerin de savaşa girerek kuşattığı ve İngiliz uçaklarının bombaları ve makineli tüfek atışı altında kalan Osmanlı kuvvetlerinin büyük bölümü fazla tutunamadı ve dağıldı. Sekizinci Ordu'nun Arap alayının tüm askerleri silahlarını bırakarak İngilizlere katıldılar. Maan'da bir süredir Faysal'ın savaşçıları tarafından kuşatma altında bulunan Osmanlı garnizonu Avustralya süvari birliklerine teslim oldu. Sadece Mustafa Kemal komutanlığındaki Yedinci Ordu'dan kalanlar doğuda Şeria nehrine doğru düzenli olarak geri çekilmeyi ve Faysal'ın Arap birliklerinin sürekli tacizine maruz kalmalarına rağmen nehrin karşı tarafına geçmeyi başarabildiler ve tamamen imha olmaktan kurtuldular. Daha sonra 23 Eylül'de Liman von Sanders'in cepheden ayrılmasıyla Yıldırım Orduları Komutan Vekilliğine tayin edilen Mustafa Kemal Paşa elinde kalan kuvvetlerle önce Halep'e daha sonra beş kilometre kadar daha kuzeye çekildi. Katma'da 26 Ekim 1918'de İngilizlere karşı kazandığı muharebe sonunda tespit ettiği savunma hattı Toros geçitlerinin yolunu düşmana kapadı. Aslında kabaca Arapça konuşulan toprakların bitip Türkçe konuşulan toprakların başladığı bu hat aynı zamanda Türkiye'nin güney milli sınırını oluşturacaktı. Bu şekilde gözü ve aklı Kafkasya'da olan Enver Paşa'nın yanlış ve iddialı yaklaşımlarıyla Suriye ve Filistin'i İtilaf Devletleri'ne teslim etme süreci sonuna ulaşmış oldu.

Tarihte Mecidiye (Megiddo) muharebesi diye anılan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşı kaybederek saf dışı kalması açısından yaşamsal önem taşıyan bu savaşı kazanmasının ardından Allenby 25 Eylül'de Osmanlı kuvvetleri kaçar veya geri çekilirken Şam'a ilerleme emrini verdi. Sadece Şam değil Suriye'nin başlıca şehirlerinin işgali artık gün meselesiydi.

Bu durumda İtilaf Devletleri'nin işgal politikalarını saptamaları elzem hale gelmişti. Şimdi mesele McMahon'un Şerif Hüseyin'e verdiği sözlerle Sykes-Picot Anlaşması'nın nasıl bağdaştırılacağıydı. Allenby'nin baştaki yaklaşımı Şam'da ve Humus, Hama ve –işgal edildiğinde– Halep gibi şehirlerde Sykes-Picot Anlaşması'nda öngörüldüğü gibi Fransızların danışmanlığını yapacağı geçici bir Arap yönetimi kurulması ve Allenby'nin bu yönetimlerle bir Fransız irtibat subayı aracılığıyla temas etmesiydi. Ancak ilk başta üç yüz bin nüfuslu bir şehrin askeri bir vali ve birkaç yardımcısıyla yönetilmesi mümkün olmadığından bu formül hayata geçirilinceye kadar, şehre ilk varacak kuvvet olan Avustralya birliklerinin komutanı General Chauvel'e şimdilik Türk valisini ve memurlarını yerlerinde tutma talimatı verildi. Buna ilaveten Hıristiyan askerlerinin işgaline yerel halktan olabilecek tepkileri önlemek için Faysal'ın Arap güçlerinin Şam'a girerek işgal edecek tek İtilaf kuvveti olmasına da karar verildi.

Ancak Şam'ın işgali hiç de öngörüldüğü gibi cereyan etmedi. Osmanlı yöneticilerinin hepsi geri çekilen Türk ordusuyla birlikte 30 Eylül günü şehri terk ettiler. Geride tam bir karışıklık ve belirsizlik kaldı. Yerel Arap ileri gelenlerinden, yüzyıl önce Fransızlara karşı savaşmış olan Abdülkadir el-Cezairi'nin ailesinden Emir Abdülkadir ve kardeşi Sait boşluktan yararlanarak şehre hâkim olma girişiminde bulundular. Bu arada geri çekilen Türk kuvvetlerinin ardını kesme emrini alan ve Humus yoluna ulaşmak için Şam'ın içinden geçmeye karar veren Avustralya süvari birliği –öngörülen planın aksine– 1 Ekim'de Şam'a giren ilk İtilaf Devletleri kuvveti oldu. Avustralyalılar Sait Abdülkadir ve bazı Arap ileri gelenleri tarafından karşılandı. Faysal hâlâ ortada yoktu. Fakat Lawrence Faysal'ın adamlarından eski Osmanlı subayı Nuri el-Said ile şehre geldi. Nuri Abdülkadir kardeşleri zorla uzaklaştırarak yerine Faysal'a yakın kendi adayını Avustralyalı Generale halkın seçtiği vali olarak tanıttı. Sonradan bunun doğru olmadığını öğrenmesine rağmen oldubittiyi kabul etmeye mecbur olan Chauvel üstelik bu yüzden çıkan karışıklıkları bastırma durumunda kaldı. Faysal nihayet 3 Ekim'de Şam'a varabildiğinde Lawrence onun için şehre muzaffer bir şekilde giriş merasimi hazırlanmasını istese de Allenby'nin şehirde pek az vakti olduğundan bu gerçekleşmedi. Zaten Generalin çok daha önemli bir işi vardı: Şam'ın –ve diğer Suriye şehirlerinin– yönetimi konusunu Sykes-Picot Anlaşması'na uygun şekilde, ancak Faysal'ın tepkisini de fazla çekmeden halletmek.

Fransız ve Arap çıkarlarının çelişen yönlerinin ilk defa açıklıkla ortaya döküldüğü Şam'daki Victoria Hotel'de bu amaçla yapılan toplantıya Allenby ile birlikte General Chauvel, Emir Faysal ile İngiliz Hicaz Temsilciliği ve Kahire Arap Bürosu'ndan yetkililer katıldı. Lawrence tercümanlık yapıyordu.

Toplantıda Allenby Faysal'a İngiltere ve Fransa'nın anlaşmaya vardığı hususların somut ayrıntılarını açıkladı ve bunları savaş sonrası bir barış konferansında görüşülmesine kadar aynen uygulatmaya kararlılığını vurguladı.

General Chauvel'in tuttuğu notlara göre Allenby şu noktaları açıkça belirtti:

- Suriye Fransa'nın himayesi altında olacaktır.
- Babası Kral Hüseyin'i temsilen Faysal, Filistin ve Lübnan vilâyetleri hariç, Suriye'yi Fransa yol göstericiliğinde ve mali desteğiyle yönetecektir.
- Arap yetki alanı sadece kara Suriye'sini (hinterland) kapsayacak ve Faysal'ın Lübnan'la hiçbir ilgisi olmayacaktır.

– Faysal'a derhal şimdilik Lawrence ile birlikte çalışacak bir Fransız irtibat subayı atanacaktır. Lawrence bu subaya her türlü yardımı yapacaktır.

Faysal Arap devletinde Filistin'in yer almamasından daha çok Lübnan'ın hariç tutulması ve Suriye'de Fransa'nın kontrolünün sürmesi nedenleriyle hayal kırıklığına uğramıştı. Şiddetle itiraz etti. Fransa'nın ilgisinden haberi bile bulunmadığını, sadece İngilizlerin yardımını kabul etmeye hazır olduğunu belirtti. Ona göre, İngiliz danışmanının (Lawrence) verdiği bilgilerden anladığı kadarıyla Araplar Lübnan dahil ama Filistin hariç Suriye'nin bütününe hâkim olacaktı. Limanı olmayan bir ülkenin kendisi için değeri yoktu. Ayrıca kendisine bir Fransız irtibat subayı atanmasını ve Fransa'nın yol göstericiliğini hiçbir şekilde kabul etmiyordu.

Bu tepki üzerine Allenby Lawrence'e dönerek Faysal'a Suriye'nin Fransa'nın himayesinde olacağını ve Faysal'ın Lübnan ile bir ilgisinin olmayacağını söyleyip söylemediğini sordu. Lawrence açıkça yalan söyleyerek bu konularda bilgisinin olmadığını ifade etti.

Sonunda Allenby kendisinin başkomutan olduğunu, Faysal'ın ise kendi komutası altında bulunduğu için emrine uyması gerektiğini, her halükârda savaş sonunda mesele bir karara bağlanana kadar durumu kabullenmesi gerektiğini bildirdi. Faysal'ın bu karara mecburen uymasıyla toplantı sona erdi.

Yalan söyleyen sadece Sykes-Picot Anlaşması'ndan tabii ki bilgisi olan Lawrence değildi. Anlaşmayı önceden bizzat Lawrence'den daha sonra bizzat Sykes ve Picot'nun kendisine verdiği bilgilerden öğrenmiş olan Faysal'ın inkârı da şaşırtıcıydı. Lawrence sonradan Londra'da Faysal'ın davranışını anlaşmanın kendisine "resmen" tebliğ edilmemiş olmasıyla açıklamaya çalışsa da kendi yalanlarının mazur görülecek tarafı yoktu.

Toplantıdan sonra Lawrence Faysal'a Fransız irtibat subayıyla birlikte danışmanlık yapmak istemediğini bildirerek Allenby'den izin istedi ve Londra'ya döndü. Faysal ise nihayet üç yüz ila dört yüz Arap atlısının önünde Şam'a gecikmiş "muzaffer" girişini yapabildi. Ama ertesi gün 8 Ekim'de Allenby'nin Hindistan birlikleri Şam'a girince Başkomutan Faysal'a bayrağını indirip şehri terk etmesi emrini verdi. O gidince de Fransızlar kontrolü ele aldı. Daha sonra François-Georges Picot Allenby'ye tabi olma koşuluyla bölgedeki Fransız sivil siyasi temsilcisi olarak göreve başladı.

Allenby güçlerinin ayrılmasından sonra Fransızlar bölgeyi –Fransa'daki sömürgecilik taraftarlarının istediği gibi– ilhak etmeye güçlerinin yetmeye-

ceğini kısa zamanda anladı. Ellerindeki askerler sadece "üç bin Ermeni sığınmacı, üç bin Afrikalı ve savaşmayacakları sözü verilen sekiz yüz Fransızdan" ibaretti. Bu nedenle, olanak bulurlarsa Suriye'nin tamamına el koymalarına kadar ilk adım olarak Lübnan'ın Hıristiyan ağırlıklı kesimlerinin Fransız himayesinde bir bağımsız devlet şeklinde yönetilmesini hedeflediler. Ancak bu yöndeki girişimleri bölgedeki halk arasındaki bölünmeyi hızlandırdı. Osmanlı otoritesinin yok olmasıyla eski düşmanlıklar, kıskançlıklar su yüzüne çıktı. Asayiş tamamıyla bozuldu. Bedeviler şehirlilerle çatışıyor, faili meçhul cinayetler yayılıyordu. Emir Abdülkadir tutuklandı ve kaçmaya kalkıştığı iddiasıyla vurularak öldürüldü. Aynı zamanda, işgal altındaki eyaletlerde açlık ve hastalık kol geziyordu. Allenby'nin kuvvetleri dahi bundan masun kalamadı. Sıtma ve enfluenza salgınları İtilaf Devletleri askerlerini kasıp kavuruyordu.

Lawrence'in Sykes-Picot'yu Dinamitleme Çabaları

Lawrence Londra'ya dönünce Allenby'nin tavsiyesiyle İngiliz Savaş Kabinesi'nin Doğu Komitesi'ne bilgi vermeye çağrıldı. Yaptığı açıklamalarda Faysal'ı korumaya, Fransızları da haksız göstermeye çalıştı. Faysal'ın itirazının Sykes'ın Ekim 1917'de Kahire'de Arap temsilcilere verdiği bilgilere dayandığını, bu bilgilere göre Arapların kendi özgürleştirdiği yerlerde bağımsızlık ilan etmeye hakları olduğunu, hatta bir şehre ilk giren kimse yönetimin ona ait olacağını iddia etti. Lawrence'e göre Faysal 30 Eylül-1 Ekim gecesi Şam'a dört bin aşiret savaşçısının başında gizlice ulaşmış, dolayısıyla şehre ilk giren olmuştu. Halbuki birinci elden gözlemciler için dört bin savaşçı tamamen hayali olduğu gibi, İngiliz hatlarından geçmesi gereken bu savaşçıları gören olmamıştı. Lawrence'in bu yalanları söyleyebilmesi herhalde bölgeyle iletişimin zorluğuna güvenmesine ve tabii ki insanları kandırma kabiliyetine olan sonsuz güvenine dayanıyordu. Bu söylediklerine muhataplarını ikna edemese de Ortadoğu'nun Müslüman Araplarının Fransız nüfuzuna girmemesi gerektiği iddiası oldukça sempatiyle karşılandı. Basın da Lawrence'in görüşlerine destek veriyordu. Kasım 1918 sonlarında bizzat kaleme aldığı ve Faysal'ın kuvvetlerinin başarılarını abartılı bir dille anlatan makaleler pek çok yayın organında yankı buluyordu. Bu arada sürekli tekrarladığı, Şam'a ilk girenin Faysal'ın kuvvetleri olduğu iddiası General Chauvel tarafından resmen yalanlandı ve bu "şerefin" Avustralya Hafif Süvari Alayı'na ait olduğu açıklandı. Buna rağmen Lawrence'in versiyonu bazı tarih kaynaklarında yer buldu.

Lawrence aynı zamanda Faysal efsanesini kullanarak Sykes-Picot Anlaşması'nı dinamitlemeye çalışıyordu. Bu çabasında pek de yalnız sayılmazdı.

Örneğin Gilbert Clayton Picot'ya bu anlaşmanın artık uygulanamayacağını zira fiiliyatta geçerliğinin kalmadığını söylemişti. Doğu Komitesi de Sykes-Picot'nun en azından tadiline taraftardı. Buna karşı Dışişleri Bakanlığı Fransızlar iptal veya değiştirilmesine razı olmadıkça bunun mümkün olmadığında ısrarlıydı. Mark Sykes ise önceleri, anlaşmanın tabii ki geçerli olduğunu, zira mevcut koşullara cevap verdiğini, hatta Wilson ilkelerine dahi uygun şekilde düzenlenmiş olduğunu savunuyordu. En fazla karşı çıkanlardan biri Doğu Komitesi'nin başkanı Lord Curzon idi. Ona göre anlaşma sadece eskimiş değil fiiliyatta uygulanamaz hale gelmişti. Lloyd George da gelişmelerin, zaten baştan beri karşı olduğu Sykes-Picot'yu geçersiz kıldığını düşünüyordu. Sonunda Sykes dahi teslim oldu. ABD'nin savaşa girmesi ve Sovyetler'in anlaşmayı açık etmesinin dünyada yarattığı büyük olumsuz tepki nedeniyle Sykes-Picot'nun terk edilmesinin gerektiğini kabul etti. Doğu Komitesi önünde, Faysal'ın şikâyete hakkı olmadığını, zira babasına anlaşmanın içeriğini bizzat anlattığını, ama yine de İngiltere'nin Fransa'ya Sykes-Picot'nun tadilini önermesinin yararlı olacağını söyledi. Fakat tahmin edileceği gibi o dönemde Fransa bunu reddetti.

Ancak İngiliz-Fransız rekabeti gittikçe su üstüne çıkıyordu. Bütün Levant'ı (Suriye ve Filistin) kontrol altına almış olan İngiliz Mısır Ordusu birkaç birlikten ibaret askeri mevcudiyete sahip olan Fransızları neredeyse yok sayıyordu. Bizzat Allenby Fransız bölgesindeki Arap liderlerini Beyrut'a Fransız baş siyasi danışmanı olarak atanmış olan Picot'yu umursamamaya teşvik ediyordu. Beyrut'ta Fransız bankalarına lisans verilmiyor, Fransız parasının kullanılması yasaklanıyor, doğrudan Fransız işgali altındaki yerlerde bile Fransızca eğitimine müsaade edilmiyordu. Buna karşı önce Filistin'de sonra Suriye'de İngiliz lirası geçerli kılınıyor, ticaretin yönü güneye kayıyordu. Daha da önemlisi, Allenby, yetkisi askeri statükoyu korumakla sınırlı olmasına rağmen Haşimi ailesi lehine bazı siyasi kararlar almaktan geri kalmıyordu. Hüseyin'in Suriye ve Hicaz Kralı olduğu açıklamalarını iptal etmeyerek hükümdarlık iddialarını fiilen meşrulaştırıyor, Şeriflik bayrağının hükümet binalarına çekilmesine karşı çıkmamaya başlıyordu. Allenby Faysal'ı Araplarla ilgili idari ve askeri bütün konularda en yüksek makam olarak kabul ettiğini belli ederek onun siyasi rakiplerini ezmesine ve Fransız karşıtı propaganda yürütmesine göz yumuyordu. 13 Ekim 1918'de Allenby Faysal'a, kıyı bölgesindeki düzenlemelerin salt askeri nitelikte olacağı ve Müttefiklerin barış konferansında alacağı kararların mahfuz olduğunu şahsen taahhüt ederken, karar sürecine Haşimilerin de katılacağına söz veriyordu. Tabii bu davranışlar

Fransızlar için müttefiki İngiltere tarafından sırtından bıçaklanmak anlamına geliyordu.

Fransızları kızdıran diğer bir husus İngilizlerin barış konferansı açılana kadar Allenby kuvvetlerinin Levant'tan çekilmesini reddetmesiydi. Suriye'deki Fransız kuvvetlerinin arttırılması istekleri sürekli geri çevriliyor, İngilizler kontrollerini gevşetmiyordu.

BİR DİPLOMATİK KURNAZLIK HİKÂYESİ: MONDROS

İngiliz kuvvetlerinin Suriye, Filistin ve Mezopotamya'da ilerleyerek Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu topraklarını ele geçirmesi yaşamsal bir darbeydi ama sonuncusu olmadı. Asıl Enver Paşa'nın Kafkas macerası İstanbul'u korumasız bırakmıştı. Doğuya kuvvet kaydırmaları sonucu başkent dahil batı bölgesinin savunmasıyla görevli Birinci Ordu 1918 sonbaharında gücünü büyük ölçüde yitirmişti. Bu ordunun Fransız Komutan Franchet d'Esperay'nin Bulgaristan'ı ateşkese zorlamasından sonra İstanbul'a yürüme emrini alan İngiliz General Milne'nin yedi tümenine direnmesi mümkün değildi. Bu durumda başkenti koruyamayacağını gören Talât Paşa Ekim 1918 başında İtilaf Devletleri'ne ateşkes önerdi. O sıralarda Batı cephesinde de Alman General Ludendorff aynı talepte bulunmuş, Talât Paşa kabinesini ateşkes önerisine ikna etmek için Almanların barış isteklerini gerekçe olarak kullanmıştı. Talât Paşa aynı zamanda İtilaf Devletleri'nden daha elverişli ateşkes koşullarını sağlayabilmek için kendisi ile Enver ve Cemal Paşaların istifasını Mehmed Reşad'ın ölümü ardından yeni tahta çıkmış olan Mehmed Vahdettin'e verdi. Vahdettin'in Sadrazam atadığı Ahmet İzzet Paşa İngiliz yanlısı bilinen Rauf Bey ile Cavit ve Fethi Beylerin yer aldığı kabinesini kurdu. Artık yenilginin ve teslim olmanın utancını bu hükümet taşıyacaktı.

Üstelik bu hükümetin elinde artık hiçbir müzakere gücü yoktu. 12 Ekim 1918'de Franchet d'Esperay'in kuvvetleri Berlin ve İstanbul arasındaki irtibatı koparacak ve İstanbul'u tamamen savunmasız bırakacak şekilde Balkan demiryolunu kesti. Buna karşı, Mustafa Kemal komutasındaki mevcudu 8.500'e düşmüş olan Yedinci Ordu Halep'te 25 Ekim'e kadar direnmeyi başarmış, sonra düşmanın Anadolu'ya sarkmasını önleyecek şekilde Amanos (Nur) dağlarının eteğinde Katma kasabasına çekilmişti. Ama ateşkes adımı atıldıktan sonra, Liman von Sanders'in Suriye Orduları komutanlığı görevini devrettiği Mustafa Kemal'in yapacağı fazla bir şey kalmamıştı.

Ateşkese aracılık yapmaya 1916'da Kut-ül-Amare'de teslim olan ve o zamandan beri Büyükada'da –pek rahat– bir esirlik hayatı geçiren General

Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı, "Hamidiye Kahramanı" olarak bilinen Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964), Mondros Mütarekesi'ni üyesi olduğu hükümet adına imzaladı. Cumhuriyet döneminde mebusluk, başbakanlık, büyükelçilik yapmış, Terakkiperver Fırka'nın kurucusu olmuş, İzmir Suikastı yargılamasında gıyabında mahkum edilmiştir.

Townshend gönüllü oldu. İngiliz General Ahmet İzzet Paşa'dan 17 Ekim günü randevu alarak İngiltere'nin hangi şartlarla barış yapabileceği hakkındaki öngörülerini aktardı. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu'na halen işgal altında olan Suriye ile Mezopotamya, hatta Kafkasya, Wilson'un On İki Noktası gereğince yerel otonomi kazanmaları kaydıyla, bir konfederasyon şeklini alacak olan Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olarak bırakılabilecekti. Townshend bu cömert koşulları sağlamak amacıyla İngiliz makamlarıyla derhal temas etmeyi önerdi. İngiliz generalin iki buçuk yıldır ülkesinden kopuk olduğunu düşünmeyen, üstelik hangi yetkiyle bu aracılığa giriştiğini araştırmayı aklına getirmeyen Sadrazam tereddüt etmeden öneriyi onaylayınca, Townshend dostluk kurmuş olduğu Rauf Bey ile de koşullar üzerinde mutabık kaldıktan sonra İzmir üzerinden gizlice İngiltere Ege Donanma Komutanlığı karargâhının bulunduğu Limni adasına Komutan Amiral Calthrope ile görüşmeye gitti. Townshend oradan Londra'ya Sadrazamın aslında kendisinin ortaya koyduğu barış koşullarını kabul etmeye hazır olduğunu bildirdi ve bunlar kabul edilmediği takdirde Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşmayı sürdüreceğini ima etti. Ayrıca Osmanlı hükümetinin diğer İtilaf Devletleri yerine İngiltere ile anlaşmak istediğini de vurguladı. Aslında İzzet Paşa Fransızlara daha önce başvurmuş fakat yolladığı kurye Fransız karargâhına ulaşmamıştı. Amiral Calthorpe da 20 Ekim'de Londra'ya Osmanlıların kendilerini Fransızlara tercih ettiğini belirten bir telgraf gönderdi. Calthorpe aynı mesajında Fransa komutasındaki bir filonun İstanbul'a girmesine karşı çıktı ve Townshend'in Türklerin Çanakkale Boğazı'ndan sadece İngiliz gemilerinin geçmesine izin vereceğini söylediğini iddia etti.

O sıralarda Almanların ateşkes isteğine rağmen Batı cephesinde durum çok berrak değildi. Alman orduları 20 Ekim'de son istihkâmlarının düşmesine karşın Ren nehrine doğru muntazam bir şekilde geri çekilirken hâlâ direniyor ve İtilaf kuvvetlerine ağır kayıplar verdirmeye devam ediyordu. İngiliz

Savaş Kabinesi'nde İngiltere'nin de Osmanlılar kadar ateşkese ihtiyacı olduğunu düşünenler vardı. Onlara göre Boğazlardan geçerek Karadeniz üzerinden düşmanı arkadan vurmak için buna gerek olabilirdi. Ayrıca İngilizler –tabii ki Fransızlara karşı müzakere kozu kazanmak için– Musul ve Halep'i savaş bitmeden ele geçirmek istiyorlardı. Hatta Lloyd George Osmanlılarla ikili bir anlaşma yapabilmek için Sykes-Picot Anlaşması'nı yok saymaktan bahsediyor, Dışişleri Bakanı Balfour ve Hazine Bakanı Bonar Law onu bu fikrinden güçlükle vazgeçirtiyorlardı.

Ahmet İzzet Paşa kabinesi savaşı sonlandırmak için ateşkes görüşmeleri istedikten sonra İngilizler görüşmelerin Limni Adası'nda yapılacağını ve hükümetleri adına Akdeniz filosu komutan Amiral Calthrophe'un (1864-1939), yetkili olduğunu bildirdi. Osmanlı Devleti adına Bahriye Nazırı Rauf Bey'in katıldığı görüşmeler adanın açıklarındaki Agamemnon zırhlısında yapıldı ve ateşkes 30 Ekim 1918'de imzalandı.

Versailles'da 6-8 Ekim 1918 tarihlerinde yapılan bir İtilaf Devletleri toplantısında Lloyd George Fransa ve İtalya'ya Osmanlılarla yirmi dört maddelik bir ateşkes anlaşması taslağını kabul ettirdi. Mutabık kalınan hususlardan biri de İstanbul hangi İtilaf devletine ilk olarak başvurursa barış görüşmelerini o devletin açmasıydı. Diğer bir husus İtilaf Devletleri'nin herhangi bir "stratejik noktayı" işgal etme hakkının ateşkes anlaşmasına konması koşuluydu. Fransız ve İtalyanlar bu koşul sayesinde şimdiye kadar ele geçiremedikleri –özellikle Ege ve Akdeniz'deki– toprakları işgal edebilmeyi umuyorlardı.

İngiliz Savaş Kabinesi 21 Ekim'de toplandı. Kabinedeki genel mutabakat İngiltere'nin Osmanlılara kendi ateşkes koşullarını dayatması, müttefiklerinin görüşlerini fazla hesaba katmamasıydı. Buna göre Amiral Calthorpe'a da Türklerin direnişiyle karşılaşacak Fransız ve İtalyan talepleriyle ilgili maddelerden vazgeçebileceği talimatı verildi. Bir yandan da Fransa ve İtalya'ya onlar adına ateşkes görüşmelerine girişileceği, bütün yirmi dört maddenin kabul ettirilmesinin umulduğu, ancak sadece İstanbul ve Karadeniz'e serbest ve güvenli geçişin sağlanmasına dair ilk dört madde üzerinde ısrarlı olunacağı bildirildi.

Bu bildirime rağmen, Fransız Dışişleri Calthorpe'a talimat verilmeden önce kendileriyle istişare edilmediği gerekçesiyle protestoda bulundu. Üstelik

talimatta İtilaf Devletleri'nin üzerinde mutabık kaldığı ateşkes koşullarından sapılabileceğinin yer alması kabul edilemezdi. Aslında Clemenceau'nun itirazı talimatın içeriğinden çok ikinci sınıf müttefik muamelesi görmesineydi. Fransız başbakan Kabine'nin Paris'e gönderdiği Lord Milner vasıtasıyla zorla da olsa teskin edilebildi. Diğer bir ihtilaf Fransızların Amiral Calthorpe'un Türklerle müzakereleri yalnız başına yürüteceğinin farkına varmasıyla ortaya çıktı. İtilaf Devletleri'nin vardıkları mutabakat Osmanlılar hangi devlete ateşkes için başvurmuş ise o devletin görüşmeleri yürütmesiydi. Ama Townshend vasıtasıyla ilk başvuru devleti olan İngilizler mutabakatı müzakereleri yalnız olarak yürütmeye de hakları olduğu şeklinde yorumluyorlardı. Calhorpe'a da Fransızlar müdahil olmaya çalışırsa bunu engellemesi talimatı verilmişti. Nitekim bölgedeki Fransız deniz gücünün en kıdemli subayı Visamiral Jean Amet, bir mektupla görüşmelere katılma isteğinde bulunduysa da reddedildi. Gerekçe olarak Osmanlı heyetinin kendilerini sadece İngilizlerle müzakereye yetkili olduklarını bildirmeleri gösterildi. Fransızlar doğal olarak İngilizlerin bu davranışta ısrarını savaş sonrası Ortadoğu'su ile ilgili olarak kendilerine yapılmış vaatlerin inkârının ilk örneği olarak gördüler.

Ateşkes görüşmeleri 27 Ekim 1918 Pazar sabahı Yunanistan'ın Limni adası Mondros limanına demirli İngiliz Agamemnon zırhlısında başladı. Ufak Osmanlı delegasyonunun başkanı Donanma Bakanı Rauf Bey'di. İngiliz heyetine Amiral Calthorpe başkanlık etmekteydi. Görüşmeler Amiralin İtilaf Devletleri'nin ateşkes koşullarını yüksek sesle okumasıyla başladı. Türk heyeti başta metnin tamamını görmedi ve yirmi dört maddenin birbiriyle ilişkisini ve sonuçta bütünüyle ne gibi bir tablo ortaya çıkacağını kavrayamadı. Amiral Calthorpe da bir yandan İngiltere'nin ne kadar iyi niyetli olduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu'na ne kadar yardımcı olmaya çalıştığını anlatıyordu. Buna ilaveten koşulların pek çoğunun zaten son derecede olağanüstü durumlarda uygulanabileceğini, dolayısıyla çok üzerlerinde durmamak gerektiğini söylüyordu. Buna karşı İtilaf Devletleri'nin müzakere pozisyonunda yapılacak fazla değişikliğin olmadığını, Türkler bir anlaşma istiyorsa taslağın tümünü kabul etmeleri gerektiğini de vurgulamaktan geri kalmıyordu. Fazla çıkış yolu göremeyen Rauf Bey 30 Ekim akşamı ilk İtilaf Devletleri taslağına göre pek az değişen bir metni imzaladı.

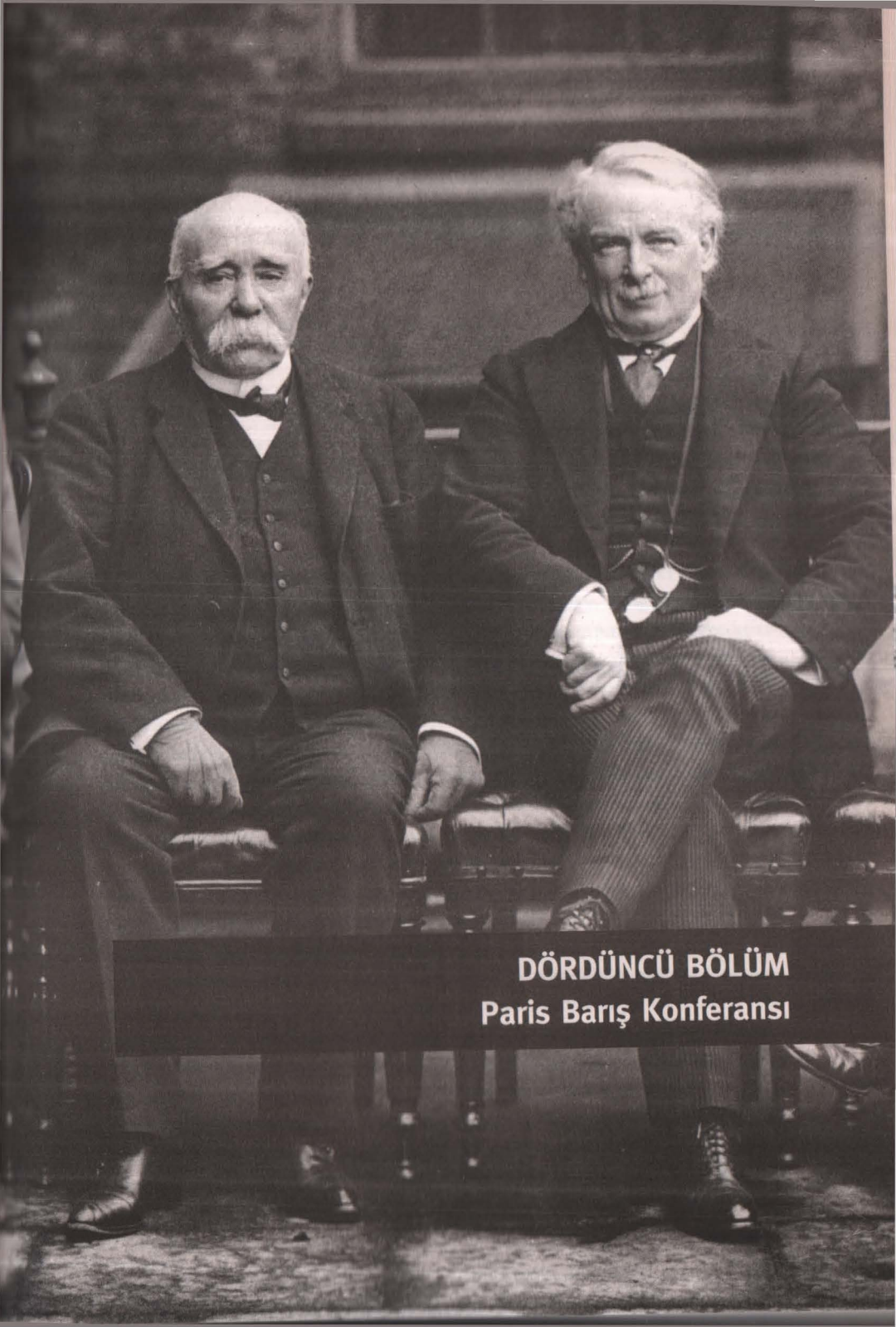
Ateşkesin ertesi gün öğle vakti başlamasını öngören Anlaşma İtilaf Devletleri'ne güvenliklerinin tehdit edilmesi halinde Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir stratejik yerini işgal etme imkânını tanıyordu. Kısacası İtilaf Devletleri istedikleri her toprağı işgal edebileceklerdi. Koşullar diploma-

tik açıdan ustaca kaleme alınmıştı. Örneğin, 1. maddedeki "Çanakkale ve İstanbul Boğazı müstahkem mevkilerinin İtilaf Devletlerince işgali" veya "Çanakkale ve İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e çıkış için açılması" İstanbul'un işgali anlamına gelmiyor, ancak bu imkân 9. maddedeki "bütün Türkiye limanlarındaki ve tersanelerindeki gemi tamir tesislerinin işgali" ile sağlanmış oluyordu. 11. maddede Hicaz, Assir, Yemen, Suriye ve Mezopotamya'daki Osmanlı garnizonlarının çekilmesi veya teslim olması ve Bağdat demiryollarının Toros tünelinin kontrolünün Müttefiklere verilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun –bir barış anlaşması yapılmadan bile– Anadolu'ya hapsedilmesi anlamına geliyordu. Buna ilaveten Müttefikler Filistin, Mezopotamya ve Kilikya gibi mevcut Osmanlı idari bölümlerine karşılık gelmeyen terimler kullanarak metni kasten yoruma açık hale getiriyordu. Nihayet, 5. maddedeki Osmanlı ordularının terhis edilmesi koşulu Osmanlı Devleti'nin kaderini Rauf Bey'in güvendiği İngiliz iyi niyetine bırakıyordu. Böylece dört yıl süren dünya savaşından ve üç yıl devam eden Balkan savaşlarından sonra Osmanlılar için harplerin sonuna varılmış gözüküyordu. Ancak şimdi yeni bir zorlu mücadele başlamak üzereydi.

Rauf Bey ve heyeti İstanbul'a döndüğünde ateşkesin teslim olma anlamını taşımadığını ileri sürdü ve koşullarını olduğundan daha hafif göstermeye çalıştı. Bu da doğal olarak ileride büyük hayal kırıklıkları ve tepki yaratacaktı.

Aslında Türkiye İngiltere'nin, müttefikleri Fransa ve İtalya'nın toprak kazanımlarını önlemek için bir an evvel meseleyi halletme arzusunu kullanarak pekâlâ nispeten daha elverişli koşullar sağlayabilirdi. Lloyd George Osmanlılarla doğrudan savaşmamış olan bu iki ülkenin şimdi çökmüş olan Osmanlı ordusu karşısında kolay toprak kazanımı peşinde koşarak savaşın uzamasına neden olabileceklerinden endişe ediyordu. Halbuki İngilizlerin bu kaygılarından habersiz olduğu açık olan Osmanlı tarafı kendini sadece İngilizlerin iyi niyetine bırakmıştı. Ahmet İzzet Paşa'nın görüşmelere Townshend'e güvenmiş olan Rauf Bey'i göndermesi buna bağlanabilir. İngiliz deniz subayları tarafından eğitilmiş olan Rauf Bey İngilizlerin centilmen ve –"fair play" kavramını icad eden– adil bir millet olduğuna yürekten inanıyordu. Anlamadığı şey İngilizlerin "centilmenliği" kurnazca bir müzakere stratejisi olarak kullanabildikleriydi. Townshend'in yatıştırıcı ve güven verici yaklaşımı yanında Amiral Calthorpe'un görüşmelerde yaratmaya itina ettiği açıklık ve dürüstlük havasının Türk heyetinde sahte bir güven hissi yarattığı da anlaşılıyor.

Öte yandan Calthorpe'un, görüşmeleri aynı gün içinde yorucu hale götürecek şekilde uzatmak, ağır koşul içeren maddeleri çarpıtmak, özellikle "herhangi bir stratejik yeri işgal etme" gibi yaşamsal maddeleri önemsiz oldukları iddiası ile geçiştirmek gibi taktikleri ciddi şekilde etkili olmuştu. Kısacası zaten savaşı kaybetmiş bir ülke temsilcisi olarak zayıf durumda olan Rauf Bey bir yandan karşı tarafa safça güveni yüzünden, diğer yandan çok etkin ve kurnaz bir müzakerecinin taktikleriyle baş edebilecek tecrübeye sahip olmaması nedeniyle en ufak bir taviz alamadan müzakerelerden ayrılmıştı. Bu başarısızlık aynı zamanda müzakereye oturulurken karşı tarafın niyetleri ve nereye kadar taviz verebileceğinin tespiti için belli bir ön istihbarat faaliyeti yürütmenin önemini de ortaya koyuyordu. En azından Rauf Bey ve arkadaşları İngilizlerin –bu arada sanki Kut'ül-Amare'nin intikamını alan– Townshend'in sözüne inanacak yerde herkes gibi kendilerinin de bilmesi gereken İngiliz-Fransız rekabetini kullanmaya çalışsalardı, bir noktada İngilizlerin ilk dört madde dışında çok ısrarlı olmayabileceğini sezebilirlerdi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Paris Barış Konferansı

Britanya Başbakanı Loyd George ile
Fransa Başbakanı Georges Clemenceau
Paris Barış Konferansı'nda.

Savaş sona erince Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki topraklarının geleceği konusu ivedilik kazandı. Bu toprakların hangi bayraklar altında paylaşılacağı ve ne şekilde yönetileceklerinin saptanması artık geciktirilemezdi. Aslında savaş öncesinde ve sırasında bu konuda izlenecek yolu gösteren çıkış noktaları yok değildi. Her şeyden önce Sykes-Picot Anlaşması 1916'dan beri –bazılarını rahatsız etse bile– İngiltere ve Fransa'nın ganimet paylaşımı için bir çerçeve sunuyordu. Şerif Hüseyin ve oğullarına verilen sözler hesaba katılması gereken diğer bir unsurdu, Balfour Deklarasyonu konusu Siyonizm amaçları da unutulmamalıydı. Üstelik savaş sonuna doğru yeni ve güçlü bir aktör daha sahneye girmişti. ABD Başkanı Wilson ve on dört noktası "zamanın ruhunu" değiştirmiş, emperyalist toprak ve nüfuz kazancının meşruiyetini yok etmişti. Şimdi mesele bütün bu karmaşık ve çelişkili çıkarları bağdaştıracak formülleri bulmakta, hatta bunları görünürde de olsa Wilson ilkeleriyle uyumlu hale getirmekteydi.

Amiral Calthorpe'un ateşkes anlaşmasını ustalıkla neredeyse "kayıtsız şartsız teslime" çevirmesine rağmen İtilaf Devletleri'nin hepsi memnun olmamıştı. Müttefiklerin Yüksek Savaş Konseyi Paris'te Quai d'Orsay'de 30 Ekim 1918 tarihinde toplandığı zaman Fransız Başbakanı Clemenceau İngilizlerin Mondros'ta tek taraflı hareket etmiş olmalarını –bu arada Fransız Amirali Agamemnon'a almamalarını– şiddetle protesto etti. Buna karşı Lloyd George'un tepkisi daha da üst perdeden oldu. Toplantıda Başkan Wilson'un temsilcisi olarak bulunan Albay House iki başbakanın veya "en azından Lloyd

George'un, balıkçı karıları gibi atıştıklarını" anlatır. İngiliz Başbakanın nezaketin sınırlarını aşarak söyledikleri kaydetmeye değer: "İngiltere dışında hiç kimse bir avuç siyahi birlikler dışında Filistin harekâtına katılmadı... İngilizlerin şu anda Türk topraklarında beş yüz bin askeri var. İngiliz ordusu üç veya dört Türk ordusunu esir aldı ve Türkiye ile savaşta yüz binlerce zayiat verdi. Diğer hükümetler sırf biz Kutsal Mezarı soymayalım diye birkaç zenci göndermekle yetindiler! Ama şimdi iş ateşkes imzasına gelince çıngar çıkarıyorlar." Bu sözlerin ardından Dışişleri Bakanı Balfour daha diplomatik bir dille, General Franchet d'Esperay'in Bulgaristan'la ateşkesi İngiltere'ye danışmadan müzakere ettiğini hatırlattı ve Calthorpe'un yaptığının farklı olmadığına dikkat çekti. Clemenceau sonunda Mondros imzalanmış olduğuna göre yapacak pek bir şey olmadığını kabul etti. Mondros'un imzasından neredeyse iki hafta, Batı cephesindeki ateşkesten bir gün sonra 12 Kasım 1918'de Amiral Calthorpe komutasındaki bir İngiliz filotillası İstanbul'a müteveccihen Çanakkale Boğazı'nı geçiyordu.

İngiliz-Fransız görüşmelerinde rahatsızlık yaratan konulardan birisi de Sykes-Picot Anlaşması'nın geleceği idi. Bu aşamada şimdilik geçici bir formül daha uygun gözüküyordu. Bu nedenle aralarındaki yaklaşım farklarını yansıtmayan bir ortak deklarasyon yayınlamanın yeterli olduğunda mutabık kaldılar. İki ülkenin 7 Kasım 1918'de savaş sonrası amaçları konusunda Suriye, Filistin ve Irak'ta yayınladıkları ve işgal altındaki bütün Arap topraklarındaki şehir ve köylerde halka duyurulan İngiliz-Fransız ortak bildirisi şöyle:

"İngiltere ve Fransa'nın doğuda Almanya'nın ihtirasları nedeniyle çıkmış olan savaşı sürdürmelerinin amacı Türkler tarafından çok uzun zamandır ezilen halkların tamamen ve kesin bir şekilde özgürleştirilmesi ve yetkisini yerel halklarının inisiyatifi ve özgür iradesinden alan Ulusal Hükümetler ve yönetimlerin kurulmasıdır.

Bu niyetleri gerçekleştirmek için İngiltere ve Fransa halen Müttefiklerce özgürleştirilmiş bulunan Suriye ve Mezopotamya ile özgürlüklerini sağlamaya giriştikleri topraklarda yerli hükümet ve yönetimlerin kurulmasını teşvik etmek ve desteklemek ve bunları kurulur kurulmaz tanımak hususlarında birleşmektedirler. Bu bölgelerin halklarına herhangi bir kurum biçimini dayatmak söz konusu olmayıp İngiltere ve Fransa'nın tek düşüncesi destekleri ve yardımlarıyla halkların kendilerinin özgürce seçtiği hükümet ve yönetimlerin düzenli çalışmasını sağlamaktır."

Bu metin Sykes-Picot Anlaşması'ndan kurtulmak isteyen İngiltere ile anlaşmaya dokundurtmamaya çalışan Fransa arasında bir uzlaşı niteliğini ta-

şıyor. "Türklerin ezdiği halkların özgürleştirilmesi" ifadesiyle Sykes-Picot'nun mavi ve kırmızı bölgelerinin İnglizler ve Fransızlar tarafından ilhakını önlemekle birlikte "Hükümet ve yönetimlerin düzenli çalışması için destek ve yardım"dan bahsederek anlaşmada öngörülen nüfuz bölgelerinin muhafazası sağlanmış oluyor. Deklarasyonun tarafların istedikleri gibi yorumlayacakları muğlaklıkta kaleme alındığı görülüyor. Öyle ki, İngiltere'nin Sykes-Picot'nun öldüğünü iddia edebilmesine olduğu kadar Fransa'nın anlaşmanın tamamiyle yürürlükte olduğunu ileri sürebilmesine de olanak tanıyor. Deklarasyon aynı zamanda yine aldatıcı şekilde dünyaya –ve tabii ABD Başkanı Wilson'a– iki ülkenin emperyalist emelleri olmadığı görüntüsünü vermeye çalışıyor.

Bundan sonra, Clemenceau ile Lloyd George 1 Aralık 1918'de bu defa Londra'da tekrar bir araya geldi. Barış konferansının açılmasına ve işin içine Wilson'un karışmasına birkaç ay kala iki ortağın aralarında anlaşmaları için fazla zamanları yoktu. Avrupa sorunlarının görüşülmesinden sonra sıra Ortadoğu'ya gelince Clemenceau, Lloyd George'dan İngilizlerin Fransızların hangi taleplerinde değişiklik yapmalarını istediğini sordu. Lloyd George "Musul" dedi. Fransız Başbakanını yanıtı "Sizin olsun. Başka?" şeklindeydi. Lloyd George "Filistin" deyince cevap yine "Sizin olsun"du. Daha sonraları, bu vaatler resmi olarak teyit edilmemiş olmasına rağmen, barış konferansındaki çetin pazarlıklar sırasında Clemenceau sözünü tuttu. Bu tavizin nedeninin Clemenceau'nun Ortadoğu'yu İngilizlere bırakarak onların Almanlara karşı Avrupa'da desteğini kazanma beklentisi olduğu ileri sürülmektedir. Fransız Başbakanı'nın bu beklentisi bir ölçüde karşılansa da Lloyd George'un Filistin ve Musul'la yetinmeyeceği, Fransızları bir şekilde Suriye'den de çıkararak Sykes-Picot Anlaşması'nı tamamen geçersiz kılmaya çalışacağı anlaşılacaktır.

Sykes-Picot'ya baştan beri karşı çıkan Lloyd George'u rahatsız eden unusurların başında Musul'un Fransızlara bırakılmış olması geliyordu. Filistin ikinci hedefiydi. Mümkünse Suriye'yi de vermemeye çalışacaktı. Musul'a ilgisi Kabine Sekreteri Maurice Hankey'in kendisine İngiltere'nin petrole olan ihtiyacı konusunda bir İngiliz amiralinin hazırladığı raporu vermesiyle başlamıştı. Raporda, petrolün deniz ulaşımında kömürün yerini alacağı, bunun da İngiltere'nin Amerika'ya muhtaç kalması anlamına geleceği belirtiliyordu. Başkan Wilson'un emperyalizm karşıtı yaklaşımı göz önünde tutulduğunda İngiltere'nin sömürgelerindeki hareket serbestisinin kısıtlanabileceğini anlatan rapor İngiltere bir deniz gücü olarak kalmak istiyorsa kendi petrol kay-

naklarına sahip olması gerektiğini vurguluyordu. Raporda, savaş öncesinde Alman jeologların araştırmalarının Musul'un bulunduğu bölgede dünyanın bilinen en büyük petrol rezervlerinin bulunduğunu gösterdiği öne sürüldükten sonra İran ve Mezopotamya'daki petrol yataklarını kontrol etmenin gelecekte dünyanın petrol ikmalinin çok büyük kısmını elde tutmak anlamına geleceği sonucuna varılıyordu. Lloyd George ikna olmuştu. Musul İngiltere'nin savaş sonu hedeflerinden biri olmalıydı. Ancak buna bazı engeller vardı. Sykes-Picot Anlaşması'na ilaveten Musul'un işgali Wilson'un toprak kazanmayı reddeden ilkelerine uymuyordu. Nitekim Wilson'un danışmanı Albay House'un baskısı altındaki Lord Balfour böyle bir işgale karşı tutumdaydı. Lloyd George ise Musul'u kafasına koymuştu. Zaten İngiliz Başbakan fiili toprak işgalinin savaşın sıcak şartları içinde girişilmiş herhangi bir taahhütten çok daha geçerli olduğu kanısındaydı. Müttefiklerini bir oldubitti ile karşı karşıya bırakmak için --daha önce de değinildiği gibi– karargâhı daha önce işgal ettiği Bağdat'da bulunan General Maude'a Musul'u da ele geçirmesi talimatını verdi. Bunun üzerine İngiliz ordusu Osmanlı İmparatorluğu ile ateşkes anlaşması yapılmasından tam dört gün sonra, anlaşmayı ihlal ederek 3 Kasım'da Musul'u işgal etti. Lloyd George'un 1 Aralık'ta kopardığı söz de zaten Sykes-Picot'nun bu koşulunun geçersiz kılınması ve bu fiili durumun bir bakıma meşrulaştırılması anlamına geliyordu.

Savaş sonrası sürecin başrol oyuncusu tabii ki İngiltere ve onun muhteris ve zeki Başbakanı Lloyd George idi. Birinci Dünya Savaşı'nın baş galibi İngiltere gücünün zirvesine ulaşmış görünüyordu. Ancak bir yandan da savaş sonrası Avrupa ve Ortadoğu'suna yeni bir düzen verme müzakerelerine ordusu ve halkı savaştan yorgun düşmüş bir güç olarak oturuyordu. Özellikle Ortadoğu'da işgal ettiği topraklardan mümkün olduğu kadar fazla bir bölümünü elde tutmaya çalışsa da bu amacında ne kadar zorlanacağını zaman gösterecekti.

Savaştan hemen sonra zaferini siyasi kazanca çevirmeye girişen Lloyd George yeni seçimlere gitti. Başında olduğu liberaller ile Bonar Law liderliğindeki muhafazakârlar koalisyonu büyük bir zafer kazandı. Böylece 1919 başında içte sağlam bir siyasi desteğe kavuşan Lloyd George, Almanya ile Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarının mirasının paylaşımına artık bütün zaman ve enerjisini verebilirdi. Fakat o yıldan başlayarak 1920 ve 1921 yıllarında İngiliz ekonomisinin çökmesi, ihracatın düşmesi, iflasların çığ gibi artması ve işsizliğin görülmemiş oranlara ulaşması İngiltere'nin Filistin ve Mezopotamya'nın uzak topraklarında dış politika maceralarını sürdürüp

sürdüremeyeceği konusundaki soru işaretlerini arttırıyordu. 1919'da Kabine'ye Savaş Bakanı olarak giren Winston Churchill de İngiltere'nin Osmanlı topraklarını elde tutacak para ve asker gücüne sahip olmadığına dikkati çekiyordu. Dayandığı gerekçe halen o topraklarda bulunan bir milyondan fazla İngiliz askerinin dayanılmaz masrafı yanında, bu askerlerin derhal terhis olup ülkelerine dönme taleplerinin neredeyse isyan ölçüsüne varmasıydı. Bütün bunlara rağmen Lloyd George Ortadoğu'daki emperyalist emellerinin peşinde koşmaktan vazgeçmiyordu.

Lloyd George'un politikası ABD Başkanı'nın anti-emperyalist baskısını Fransa ve İtalya'nın taleplerinin sınırlandırılmasına yönlendirmek, İngiltere'ye güçlük çıkarabilecek noktaları Wilson'un dikkatinden kaçırmaktı. Lloyd George Amerika Osmanlı İmparatorluğu'na hiçbir zaman savaş ilan etmediği için ABD Başkanı'nın Ortadoğu meselelerine müdahale etmek için fazla nedeni olmayacağını düşünüyordu. Ama bu ümidi boş çıktı. Paris Konferansı'nda izleyeceği tutum konusunda Washington'da yaptığı basın toplantısında Wilson İngiltere'nin savaştan toprak veya başka şekillerde çıkar sağlamasına ve özel olarak da Filistin ve Mezopotamya'da bir İngiliz himaye rejimi kurulmasına karşı çıktığını ilan ediyordu.

Bununla beraber İngiliz Başbakanı ve Fransız Başbakanı konferanstan önce baş başa vererek Wilson'un ilkelerinin etrafından nasıl dolaşacaklarının planını yapmaktan, özellikle Ortadoğu'daki Osmanlı topraklarını nasıl paylaşacaklarının ana hatlarını saptamaktan geri kalmamışlardı. Nitekim Paris Konferansı Wilson'un yüksek ideallerinin değil İngiltere ve Fransa'nın emperyalist amaçlarının çizgisinde cereyan edecekti.

KONFERANS BAŞLIYOR

Savaş sona erdiğinde beklentiler barışın teminat altına alınacağı yeni ve daha âdil bir uluslararası düzenin kurulacağı yönündeydi. Bu umutlara yanıt vermek üzere galip ülkeler liderleri art arda yeni fikirler ortaya atıyordu. Lloyd George bile –asıl düşüncelerini idealist kılıflara sokarak– "Avrupa medeniyetinin geleceğinin şu veya bu hanedanın veya ülkenin çıkarlarını hile yoluyla sağlamaya çalışan birkaç müzakerecinin keyfi kararlarına bırakılamayacağını" ileri sürmekteydi. Toprak düzenlemelerinin kendi kaderini kendi tayin etme hakkı çerçevesinde, halkların üzerinde anlaştıkları biçimiyle yapılması gereğini vurgulamaktaydı. Tabii ABD Başkanı Wilson kendi adını taşıyan On Dört Noktası'nı sürekli gündemde tutuyordu. Eski dünyanın toplum ve diplomasisini demokratlaştırma ideali peşinde koşuyor, barışın ulusların kendi

kaderini kendi tayin ilkesi çerçevesinde kurulmasını ısrarla savunuyordu. Wilson'un "Noktaları" arasında barış konferansının düzeni yönünden en önemlisi birincisiydi. Bu ilke "Açık barış sözleşmelerinin, açık biçimde müzakere ve akdini ve ondan sonra da uluslararası ilişkilerde özel mutabakatların yapılmamasını ve diplomasinin daima halkın gözü önünde samimi şekilde yürütülmesini" öngörüyordu. Kasım 1918'de Almanya ile yapılan ateşkes anlaşmasında imzacı devletler nihai barış anlaşmasına Wilson'un on dört noktasının esas alınmasını kabul etmişlerdi. Bu taahhüt uluslararası ilişkilerde artık "açık" veya "demokratik" diplomasi kurallarının geçerli olacağının da kabulü anlamını taşıyordu.

Ancak hiç de böyle olmadı. Güç dengesi ve ulusal çıkar yaklaşımlarının yerine, uluslararası adalet ve dayanışma kavramlarının geçeceği bir Yeni Diplomasi yaratıldığı iddialarına rağmen 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı aslında kapılar arkasında yürütülen 19. yüzyıl konferans diplomasisi uygulamalarından farklı biçimde cereyan etmedi. Her şeyden önce konferans birçok gazetecinin umduğu gibi açık forum şeklini almadı. Kısa zamanda ortaya çıktığı gibi Wilson dahil liderler müzakere sürecinin değil sonuçlarının halka açıklanmasından yana idiler. Gazeteciler sadece pek az sayıda yapılan genel oturumlara katılabildiler. Buna karşı asıl kararların müzakere edildiği, İngiltere, Fransa, İtalya Başbakanları ile ABD Başkanı'nın oluşturduğu Yüksek Konsey'i izleyemiyorlardı. "Dört Büyükler" ve dışişleri bakanlarına ilaveten Japonya'dan da iki baş delegeden oluşan Onlar Konseyi'nin kapıları da onlara kapalıydı. Kısacası halk, eskiden olduğu gibi, kendi adlarına alınan kararları basın bildirilerinden ve basına sızdırılan bilgilerden öğrenmeye çalışıyordu.

İlk defa bir ABD Başkanı'nın bizzat bir Avrupa Konferansı'na katılması, bir uluslararası anlaşmayı müzakere etmesi, dolayısıyla Avrupa poltikalarında son derece önemli bir rol oynaması önemli bir yenilikti. Dört yıl süren savaş Avrupa'nın dünyadaki ekonomik ve siyasi ağırlığını yıpratmıştı. ABD'nin İttifak Devletleri'nin yenilgiye uğratılmasındaki belirleyici rolü Avrupa merkezli uluslararası politikayı artık global bir sisteme dönüşmeye zorluyordu. Bu nedenlerle Wilson ideallerini hayata geçirebilecek güce sahipmiş gibi gözüküyordu. Avrupalı liderlerin eski alışkanlıkları ile Wilson'un idealizminden hangisinin ağır basacağını zaman gösterecekti.

Barış konferansının daha başlarında asıl müzakerelerin Avrupa sorunları etrafında cereyan edeceği belli olmuştu. Ortadoğu ikinci plandaydı. Wilson da ilkelerinde ısrarlı olmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun

Barış Konferansı 18 Ocak 1918'de Versailles Sarayı'nda başladı. Savaşın galipleri olan İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD ile Macaristan, yenik ülkelere kendi barış koşullarını dayatmak ve savaş sırasındaki kayıplarını ödetmek istiyordu. Bu arada Wilson Prensipleri gözardı edilmişti. Savaşta "Big Four" diye adlandırılan ülkelerinin devlet adamları Versailles'da. Soldan itibaren Lloyd George (Britanya), Vittorio Emanuel Orlando (İtalya), Clemenceau (Fransa) ve Wilson (ABD).

geleceğine tam dikkatini vermiyordu. Bu konular gündeme geldiğinde de Lloyd George ustalıkla görüşmeleri İngiltere'nin işgali altındaki topraklar yerine savaş müttefikleri Fransa ve İtalya'nın toprak emellerine kaydırmayı başarıyordu.

İtalya savaşa İngiliz ve Fransızların Osmanlı İmparatorluğu'ndan pay alacağı sözünü vermeleri üzerine İtilaf Devletleri safında girmişti. Bu söz 26 Nisan 1917'de İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imzalanan Saint Jean de Maurienne Anlaşması'yla içerik ve tanım kazanmıştı. Rusların onayını gerektiren anlaşma Bolşevik devrimi nedeniyle hçbir zaman yürürlüğe girmedi. Ancak İtalyanlar yine de anlaşmada öngörülen toprakları istiyordu. İtalya'ya Anadolu'da İzmir ve Antalya'yı da kapsayan geniş bir bölge sözü verilmişti. Halbuki Wilson'un kendi kaderini kendi tayin ilkesine göre İtalyanların Anadolu'nun hiçbir kısmında toprak edinmeye hakları olamazdı. Ama heyecana gelmiş kamuoyunun baskısıyla İtalya, asayişi korumak bahanesiyle Antal-

ya'ya asker çıkardı. Askerlerini Anadolu'nun iç taraflarına yürütmesinden endişe eden ABD, İngiltere ve Fransa İtalya'ya "empeyalist saldırgan" ithamını yönelttiler. ABD'nin de tehdidi sonunda İtalya geri adım atmak zorunda kaldı. Bu arada savaş sırasında İtalya'ya verilen Hayfa ve Akra limanlarına serbest giriş hakkı, Filistin yönetimine katılım, Arabistan Yarımadası ve Kızıl Deniz'de eşit muamele gibi sözler de yok sayıldı. Üstelik Yugoslavya ile Fiume (Rijeka) ihtilafının da İtalya lehine çözülmemesi üzerine Başbakan Orlando istifa etti. Kısacası İtalya tamamen açıkta kaldı. Buna karşı İtalya ile aynı topraklarda gözü olan Yunanistan Paris Konnferansı sırasında alınan bir karara dayanarak İzmir'e asker çıkarttı. Lloyd George'un manevraları sayesinde bu çıkartma bir süre kalıcı oldu ise de bir "Yunan trajedyası"yla sonuçlandı.

Lloyd George'un Fransa ile işi daha zordu. Clemenceau Musul ve Filistin sözünü Lloyd George'un Fransa'nın Büyük Suriye ve Lübnan kıyı şeridi ile Musul petrollerinden pay edinme iddiasını Wilson'a karşı savunacağı anlayışıyla verdiği kanısındaydı. Ortadoğu konusundaki "cömertliğinin" Avrupa'daki, özellikle Ren nehri boyundaki taleplerinde karşılık bulacağı umudundaydı. Hatta bu konularda Lloyd George'un kendisine açık taahhütte bulunduğunda ısrarlıydı. Buna karşı İngiliz Başbakanı bunu hatırlamaz gibiydi. Zaten ileride anılarında böyle bir vaatte bulunduğundan hiç söz etmeyecekti. Konferanstaki hedefi tam aksine Sykes-Picot dahil evvelce girdiği yükümlüklerini inkâr etme pahasına Fransa'yı olanak ölçüsünde Ortadoğu'dan dışlamaktı.

Lloyd George yavaş yavaş şekillendirdiği stratejisinde Araplara önemli bir rol ayırmıştı. İngilizler Arapların Fransızlar yerine kendi himayelerine girmeye daha çok istekli olacaklarından emindi. Buna göre halkların kendi kaderlerini kendi tayini ilkesi kılıfı altında Şerif Hüseyin'e verilmiş olan sözler tutuluyor gibi yapılırken İngilizlerin Ortadoğu'daki fiili işgali "himayeye" dönüştürülebilirdi. Üstelik Wilson da tatmin edilmiş olurdu. Tabii bir sonuç da Fransızların dışlanmasıydı. Nitekim daha önce görüldüğü gibi Şam'ın işgali sırasında Allenby şehrin ele geçirilmesinde Faysal'a başrolü verdirmeye çalışmıştı. Sonunda da Faysal'a Fransızlara tabi olacağını bildirmişse de Faysal İngiliz ordusunun fiili kontrolü altında yönetimi üstlenmiş, zayıf askeri mevcudiyetleri ve İngilizlerin olumsuz tutumu nedeniyle Fransızlar bir türlü etkili olamamıştı.

İngiltere ve Fransa'nın her fırsatta su yüzüne çıkan karşılıklı güvensizliği konferanstan önce zirvesine ulaşmıştı. Buna bir örnek iki Başbakanın Paris'e aylar kala Ortadoğu'daki barış hedeflerine ilişkin olarak yayınladıkları ortak bildiriye yaklaşımları arasındaki farktı. Esas itibariyle Wilson'u tatmin

amacını taşıyan ve Arapların kendi kaderlerini tayin hakkını onaylayan 7 Kasım 1918 İngiliz-Fransız Ortak Bildirisi'ni ne Lloyd George'un ne de Clemenceau'nun uygulamaya niyeti vardı. Ancak İngiliz Başbakanı Fransa'nın Suriye üzerindeki iddialarını baltalamak için Clemenceau'nun bildirinin koşullarını yerine getirmesini istemeye başladı. Buna karşı Clemenceau bildirideki "müttefiklerin yerel hükümetlerin iyi çalışması için gerekli destek ve etkili yardım sağlayacağı" ifadesine sığınarak iddiasını sürdürüyordu. Bu arada Fransızlar bir hata işlediler. Faysal'ın arkasında Lawrence'in bulunduğunu ileri sürerek Şam'ın düşmesindeki Arap katkısını önemsizleştirme çabasına giriştiler. Lawrence bu hamleyi avantaja çevirdi ve kendisini "Arap uyanışının" birinci elden şahidi olarak öne çıkardı. Basında ve ulaşabildiği çevrelerde Suriye'nin ele geçirilmesindeki Arap rolü hakkında açıkça yalanlar yaymaya başladı. Komutasındaki 4.000 Arap askeriyle birlikte Şam'a ilk girenin Faysal olduğunu ve şehrin hâkimi olmakta birinci derecede hak sahibi bulunduğunu iddia etti. Lloyd George bu yalanı daha da abartarak İngilizlerle birlikte 100.000 Arabın savaştığını ileri sürdü.

Faysal'ı öne çıkarma politikalarını uygularken bu defa da İngilizler bir hata yaptılar. Faysal'ı Siyonizmi meşrulaştırma yolunda kullanmaya çalıştılar. Filistin'i işgal süreci sırasında İngilizler yerel Müslüman ve Hıristiyan Arapların Yahudi yerleşiminin teşvik edilmesinden hiç hoşnut olmadıklarını gözlemlemişlerdi. Filistinli Araplar biraz da bu yüzden savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu'na sadık kalmış, Faysal'a katılmamıştı. Dışişleri Bakanı Lord Balfour bu rahatsızlığa bir çare olacağını sandığı kendince "parlak" bir düşünceyle Faysal ile Dünya Siyonist Teşkilatı Başkanı Weizmann'ı aralarında anlaşmaya teşvik etti. Bunun sonucu 3 Ocak 1919'da Paris'te imzalanan Faysal-Weizmann anlaşmasında Siyonistler Faysal'ın Suriye üzerindeki iddiasını destekliyor, buna karşı Araplar Siyonizmi tanıyorlardı. Anlaşmada ayrıca Filistin'e büyük ölçülerde Yahudi hicretini teşvik edecek önlemlerin alınması öngörülüyordu. Mutabakat Suriye Araplarının kendi kaderini tayin ilkesine göre bağımsızlığa kavuşması koşuluna bağlıydı. Faysal bu koşulu kendi lehine sanırken farkında olmadan Yahudilerin hiçbir yerinde çoğunluğa sahip olmadığı Filistin üzerindeki iddiasından vaz geçmiş oluyordu. Her hâlükârda Siyonistlerle başlıbaşına bir anlaşmaya imza atmış olması bile Haşimi ailesinin ezici çoğunluğu Siyonizm karşıtı olan Araplar adına konuşma iddiasını büyük ölçüde sarsıyordu. Nitekim daha sonra Vehhabilerin başı İbni Suud Hicaz'ı ele geçirirken bu anlaşmayı düşmanı Hüseyin'in aleyhine etkili biçimde kullanacaktı. Anlaşmaya sonraları Yahudiler tarafından da kendile-

rine karşı girişilmiş bir taahhüt olarak sıkça atıfta bulunulacaktı. Buna karşı Araplar daima İngilizlerin "Arap bağımsızlığı"nı sağlamaları koşulu gerçekleşmediğinden anlaşmanın zaten yürürlüğe girmediğini savunacaklardı.

Barış Konferansı açıldığında Fransızlar Faysal ile İngilizlerin arasını açmaya çalıştılar. Fransız basını Faysal'a İngilizlerin kuklası diye adlandırarak hücum ediyor, Fransız istihbaratı mektuplarını açıyor, Mekke'de babasıyla iletişimini yavaşlatıyordu. Hatta önce konferans resmi delege listesine adı yazdırılmadı. Sonra İngilizlerin itirazı üzerine Fransızlar Faysal'ın konferansa sadece babasını temsilen Hicaz delegesi olarak resmen katılmasını kabul ettiler. Lawrence ise konferans süresince Faysal'ın yanından hiç ayrılmadı. Her adımında kendisine daanışmasını sağladı.

Konferans sırasında Allenby –Lawrence'den farklı olarak– Şam'ı Faysal'ın ele geçirdiğini iddia edecek kadar ileri gitmedi. Gerçeklere uygun olarak Emir'in "Şam'ın ele geçirilmesinden sonra" şehri işgal etmesine ve yönetmesine müsaade edildiğini ifade etti. Bununla birlikte Faysal'ın yine de Suriye'nin zaptedilmesinde önemli bir rol oynadığını ileri sürmeye devam etti. Buna göre İngilizler Faysal'ın bağımsız bir Suriye'nin hükümdarı olma hakkına sahip olduğunu, bu arada Fransızların danışmanlığını reddedebileceğini de kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Lloyd George ise ihtilafın Faysal ile Clemenceau arasında olduğunu, iki tarafın da dostu olan İngiltere'nin taraf tutmayacağını ileri sürerek ikiyüzlü oyununu sürdürüyordu.

Faysal nihayet 6 Şubat'ta Hicaz heyeti başkanı olarak Konferans Yüksek Konseyi önüne çıkma fırsatını buldu. Daha önce adı ve "savaş kahramanlıkları" etrafında İngilizler ve Lawrence yoğun bir kamuoyu oluşturma kampanyası sürdürmüşlerdi. Bunun da muhtemelen bir parçası olarak Faysal salona kuşağına bir hançer sokulmuş altın işlemeli beyaz bir kaftan ile girdi. Bu kıyafeti ve etkileyici fiziği o zamanki basında pek çok yorum konusu yapılmıştır. Arapça konuştu. Tercümeyi Lawrence yapıyordu (Sonraları, Arapçaya pek de hâkim olmayan Lawrence irticalen konuştu, Faysal ise sadece Kur'an okumakla yetindi gibi söylentiler de çıkmıştı). Faysal Arapların kendi kaderlerini tayin hakkını talep ettiğini vurguladı. Lübnan ve Filistin'in hariç tutulmasını kabul etmekle beraber geri kalan Arap topraklarının bağımsızlık istediğini söyledi. İngiltere ve Fransa'yı daha önce verdikleri sözleri tutmaya davet etti. Lloyd George Arapların Müttefiklerin zaferine katkısını ortaya koyma amacına yönelik sorular sordu. Wilson'un sorusu sadece Arapların bir tek ülkenin mi yoksa birden fazla ülkenin mi himayesini istedikleri idi. Faysal bu rahatsız edici soruyu Arapların birlik ve bağımsızlığı tercih ettikleri ceva-

bını vererek savuşturdu. Ama Müttefikler himaye rejimine karar verirlerse Amerika'yı başkalarına yeğleyeceklerini ima etti. Wilson doğal olarak Suriyelilerin kendi kaderlerini tayin hakkını desteklemeye yatkındı. Bu arada konferans öncesinde Faysal'ın Siyonistlerle uzlaşmasından da etkilenmişti. Buna rağmen, toplantıdan sonra Faysal ve Lawrence ziyaretine geldiklerinde taahhüde girmekten kaçındı. Buna karşı Faysal rüzgâr aleyhine döndüğünde, Wilson'un gerçekten bağımsızlığını kazanırsa ABD'nin Suriye'yi koruyacağına söz verdiğini iddia edecekti.

Fransızlar Faysal'ı itibarsızlaştırmaya çalıştılar. Fransa Dışişleri Bakanı Pichon Fransa'nın Faysal'a yardımlarını hatırlatma basiretsizliğini yaptı. Faysal fırsatı kaçırmadı ve Fransa'dan aldığı desteğin ne kadar ihmal edilebilir olduğunu nazik bir şekilde ortaya koymayı başardı. Bir aktarıma göre, "topu topu ufak bir birlik ile dördü modası geçmiş, ikisi yeni top"tan bahsetti. Tabii Pichon aptal durumuna düştü. Fransızlar birkaç gün sonra, "Merkez Suriye Komitesi üyeleri" adı altında bazı Araplara hem Müslüman hem Hıristiyan Suriyelilerin Fransa'nın himayesini ne kadar arzuya şayan bulduklarını anlattırmaya çalıştılar. Ancak sözcüleri lafı çok fazla uzatarak fena bir intiba yarattığı gibi Wilson'a ulaştırılan, konuşmacının son otuz beş yılını Fransa'da geçirdiği bilgisi girişimin etkisini sıfıra indirdi. Bundan yılmayan Fransızlar Fransa'nın himayesinde müstakil bir Lübnan isteyen bir delegasyon daha getirdiler.

Barış Konferansı'nda Clemenceau'nun baş amacı aslında Fransa'nın Avrupa'daki güvenliğini sağlamaktı. Ancak Fransa siyasetinde hâlâ ağırlık taşıyan sömürgeci lobisini de tamamen ihmal edemezdi. Kaldı ki savaşta büyük ekonomik tahribata uğramış olan Fransa'nın Ortadoğu'daki ekonomik çıkarlarından vazgeçmesi düşünülemezdi. Nihayet, Fransız kamuoyu İngiltere'ye karşı ikinci plana düşülmesini de kabul edemezdi. Buna göre Clemenceau artık Lloyd George'a 1 Aralık 1918'de tanıdığı Filistin ve Musul tavizinden daha ileriye gidemeyeceği bir noktaya geldiği kanısındaydı.

Wilson Mart başında kısa bir süre için ülkesine dönmeye mecbur kaldığında Arap toprakları konusu henüz çözülmemişti. Wilson'un yokluğunda Lloyd George, Clemenceau üzerinde Sykes-Picot Anlaşması'ndaki payından büyük ölçüde vazgeçmesi için baskı yapmayı sürdürdü. Bu meyanda Fransız Başbakanı'nı Faysal'ı Suriye hükümdarı olarak kabul etmeye zorladı. Aksi halde Suriye'de savaş çıkacağını iddia etti. Buna ilaveten İngilizler Filistin için yeni bir sınır planı önerdiler. Kabul edildiği takdirde bu planda Suriye topraklarının güneydeki üçte birinin Filistin'e geçmesi öngörülüyordu. Fransa

buna o kadar şiddetli tepki gösterdi ki, Paris'teki İngiliz Büyükelçisi bu tepkiyi "bir müttefik değil bir düşman devlet gösterse daha ağır olamazdı" diye nitelemişti. Anlaşılan artık Fransızların sabrı taşmak üzereydi. Ama Lloyd George Fransa'ya sadece Lübnan ve İskenderun limanını bırakan ve Suriye'nin Faysal'ın hükümdarlığında bağımsızlığını öngören bir plan daha üretmekten geri kalmadı. Fransız sömürgecilerin baskısı altındaki Clemenceau zor durumdaydı. Wilson'un danışmanı House'a "Lloyd George sözünden sürekli dönüyor" diye acı acı şikâyet ediyor, Cumhurbaşkanı Poincaré'ye "Lloyd George hilekârın teki. Artık hiçbir şeyden geri adım atmayacağım" diyordu.

Lloyd George'un Fransa'yı Ortadoğu'dan dışlama hevesi bölgedeki askeri üstünlüğünden kaynaklanıyordu. İngiliz Başbakanın Fransa'nın taleplerine konu olan Suriye ve kuzeydeki Kilikya ile igili tutumunun gerekçesi İngiliz kuvvetlerinin Fransızlar ve Faysal arasındaki barışı sağlamak için oraları işgal etmeyi sürdürdükleri şeklindeydi. Ama bu aslında Faysal'a yarıyordu. Küçük bir Fransız gücü sadece Beyrut etrafında dar bir kıyı şeridini işgal etmekte, Faysal'ın Suriye'deki bölgesinden Arap gerillaları bu güçlere vur-kaç saldırıları yapmaktaydı. Yani Allenby'nin güçleri aslında Faysal'ın bölgesini Fransızların misillemesinden korumuş oluyordu.

Wilson tekrar Paris'e döndüğü zaman Dörtlü Komisyon Arap sorununu yeni baştan ele aldı. ABD Başkanı Sykes-Picot Anlaşması'nın adını bile işitmek istemiyordu. Zaten o zamana kadar Sykes 16 Şubat 1919'da İspanyol gribi salgınında ölmüş, Picot da Beyrut'ta İngiliz yönetimiyle boğuşuyordu. Her halükârda Wilson ne Lloyd George'un ne Clemenceau'nun tezlerini kabul ediyordu. Ama o sırada Şam'dan Paris'e çağrılan Allenby Arapların Fransız işgaline silahla cevap vereceği ve savaş çıkabileceği uyarısında bulununca bir uzlaşı bulunmaya çalışıldı. Mademki Arap topraklarının geleceği "kendi kaderini kendi tayin" ilkesine göre saptanacaktı, o zaman "bir çözüm için en bilimsel esasları tespit etmek" ve "bu bölgelerdeki halkların arzularını keşfetmek" amacıyla bir "bilgi toplama komisyonu" yollamak en iyi yöntemdi. Clemenceau, Lloyd George'u rahatsız etmek için komisyonun sadece Suriye'ye değil Mezopotamya ve Filistin'e de gitmesini önerdi. Aslında başta kabul etmelerine rağmen Lloyd George da Clemenceau da komisyon fikrinden hiç hoşlanmamıştı. Nitekim iş temsilci tayinine gelince her ikisi de ayak sürümeye başladı. Sabrı taşan Wilson da kendi başına hareket ederek Ortadoğu'ya kendi temsilcilerini göndermeye karar verdi. Komisyon başkanları olarak Ohio'daki Oberlin Koleji'nin Başkanı Henry King ile Demokrat Parti bağışçılarından Chicagolu bir iş adamı olan Charles Crane'i seçti.

Paris Barış Konferansı sırasında özellikle Osmanlı topraklarının statüsü üzerine galip devletler arasın da anlaşmazlıklar vardı. Bunun için kurulan King-Crane komisyonu 1919 Haziran'ında göreve başladı. Llyod George, Fransızları Ortadoğu'dan saf dışı etmek istiyordu. Fransa komisyona delege göndermeyince Britanya da aynı şeyi yaptı. Önemli sorunlar gündem dışı kaldı, sonuçta komisyon raporu dikkate alınmadı. Komisyonun bir toplantısı (1919).

King-Crane Komisyonu Suriye ve Filistin'de –aslında kendileriyle kimin görüşeceğine İngilizler karar verdiği için Fransızları kızdıran– temas ve incelemelerde bulundular. Altı hafta boyunca kırk kadar şehri ve kırsal yerleşimi ziyaret ettiler. Komisyona bin sekiz yüzden fazla dilekçe verildi. Önce İstanbul'a gidip raporlarını yazdılar ve Ağustos sonunda Paris'e döndüler. Komisyonun başlıca tespiti Suriye ve Filistin'de Amerikan mandası lehinde neredeyse oybirliğine yakın bir eğilimin olduğuydu. Komisyon raporunda Faysal'ın Amerikan mandası altında birleşik Suriye ve Filistin'in devlet başkanı olması öneriliyordu. ABD'nin Siyonistlere desteğine rağmen Filistin'deki "aşırı Siyonist programın" Araplarla Yahudiler arasında bir savaşı engellemek için "ciddi şekilde" değiştirilmesinden bahsediliyordu. King-Crane raporunda, ayrıca, İstanbul ve çevresi, "Ermenistan" ve "Anadolu Türkiyesinin kalanı" için de Amerikan mandası tavsiye ediliyordu.

Ancak sonunda King-Crane Komisyonu'nun raporu hiçbir zaman göz önünde tutulmadı, herhangi bir resmi rol oynamadı, metni bile ancak üç yıl sonra yayınlandı. Komisyonun tek etkisi İngiltere ve Fransa arasındaki husumeti artırmak ve Araplara sahte umutlar vermek oldu.

Hayal kırıklığına uğrayanların başında Faysal geliyordu. Wilson'un Komisyon önerisini işittiğinde Faysal o kadar sevinmişti ki, hayatında ilk defa şampanya içtiği söylentisi yayılmıştı. Zira hem Emir hem Lawrence Komisyon'un bulgularının halkın tercihinin Faysal'ın hükümdarlığı altında bağımsız bir Suriye olduğunu teyit edeceğinden emindiler. Komisyon raporunu beklerken Nisan ayında Faysal ve Clemenceau nihayet bir araya geldiler. Konu Suriye'nin gevşek bir Fransız himayesi altında Faysal tarafından yönetilmesini öngören bir plandı. Faysal'ı oldukça makul ve dostane bulan Clemenceau Emir'in bu koşulları kabul ettiği intibaını edinmişti. Fakat Lawrence'in etkisiyle Faysal bir türlü anlaşmaya tam olarak evet demiyordu. Sonunda King-Crane Komisyonu'ndan da bir şey çıkmayacağı anlaşılınca Faysal Şam'a geri döndü.

Paris'te İngiltere ve Fransa arasında "Büyük Yağma" pazarlığı devam ediyordu. Ama 21 Mayıs 1919 günü Dörtler Komisyonu toplantısında işler kopma noktasına geldi. Lloyd George'un Suriye ısrarından bıkan Clemenceau İngilizlere tanıdığı bütün tavizleri hatırlattıktan sonra yine verilen sözlerden dönülüyorsa kendisinin de Musul'u verme vaadinden vazgeçeceğini bildirdi. Bu ise Barış Konferansı'nda sadece Musul konusunu değil İngilizlerin o zamana kadar masaya gelmesini engelledikleri Basra Körfezi güneyindeki Mezopotamya meselesini gündeme getiriyordu.

Mezopotamya'nın Kaderi

Mezopotamya olarak adlandırılan eski Osmanlı vilâyetleri Musul, Bağdat ve Basra'ya konferansta hemen hemen hiç değinilmemişti. Herkes buralarının 1917 yılında işgal etmiş olan İngilizlerin himayesi altında olacağını varsayıyordu.

10 Mart 1917 tarihinde Bağdat'ın kaybedilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde önemli bir dönüm noktasıydı. Stratejik değeri tartışmalı olmakla beraber Fransızların ve Rusya'nın yenilgilere uğradığı ve İngilizlerin Gazze'de ikinci defa püskürtüldükleri o dönemde İngiltere'ye büyük moral vermişti.

General Maude şehre girince Mezopotamya'nın geleceği ve yönetimi hakkında –Mark Sykes'ın kaleme aldığı– bir deklarasyon yayınladı. "Ordularımız sizin şehirlerinize işgalci veya düşman olarak değil sizleri özgür kılmak için geliyor" diye başlayan açıklamasında Maude, Mezopotamya ileri gelenlerini ve temsilcilerini, işlerini İngiliz Ordusu'nun refakatindeki İngiliz siyasi temsilcileriyle işbirliği halinde yürütmeye davet ediyordu. Deklarasyon Sykes'in süslü üslubuyla özgürlük, şerefli geçmiş, parlak gelecek gibi sözler yanında Arap halkının kuzey, güney, doğu ve batıda birliğini sağlayacağı umu-

dundan bahsediliyor, bu şekilde belli belirsiz şekilde Kral Hüseyin liderliğinde bir çeşit Arap konfederasyonunun kurulabileceği ima ediliyordu. Nitekim Şerif Hüseyin'in temsilcisi Fuat el-Katip İngilizlerin Mezopotamya'yı işgali üzerine Şerif'in durumuyla ilgili bir soru yönelttiğinde Mark Sykes deklarasyon metnine atıfta bulunmuş, Fuat tatmin olmuş gözükmüştü.

Aslında deklarasyon Arapların yönetime katılması vaadinden daha fazla bir anlam taşımıyor, Sykes ve Picot'nun Şerif Hüseyin ile buluşmalarında kullandıkları ikircikli ifadelerden öteye bir şey ifade etmiyordu. Nitekim daha sonra kendini tam rahat hissetmeyen Emir Faysal babasına "İngiltere Irak konusundaki anlaşmamızı uygulamaz ise veya anlaşma hakkında farklı farklı düşünüyorsak ne olur?" diye sormuş, Şerif Hüseyin ise hiddete kapılarak McMahon'un mektubunun sağlam olduğunu, İngilizlere sonuna kadar güvendiğini haykırmıştı. Ancak Kahire Bürosu'ndaki Albaylar Newcombe ve Wilson ile George Lloyd Sykes-Picot Anlaşması'yla Şerif Hüseyin'in güveninin kötüye kullanıldığı kuşkusunu üzerlerinden atamayacaktı.

Aslında General Maude'un deklarasyonu görünürde Hindistan Ordusu'nun Mezopotamya'yı yönetmeyeceğini ilan etmeye çalışmakla birlikte bunu kimin yapacağını da açıkça belirtmiyordu. Ortaya çıkan karışıklığı çözmek için Lord Curzon başkanlığında bir Mezopotamya Yönetim Komitesi kuruldu. Komite Basra'nın doğrudan İngiliz yönetimi altında olmasına, Bağdat vilâyetinde ise İngiliz himayesinde bir Arap yönetiminin kurulabileceğine karar verdi. Hintli kuvvetler ise işgal altındaki vilâyetlerden çekilecekti. Ancak Maude'ın siyasi baş danışmanı Sir Percy Cox bu kararların uygulanabilirliğinden kuşkuluydu. Özellikle Hintlilerin geri çekilmesi halinde yerlerine kimin geleceğinin belli olmaması nedeniyle Londra sonunda geçici olarak Hindistan Hükümeti yönetiminin devamını kabul etti. Tabii bu karar yerel halkta büyük hayal kırıklığı ve rahatsızlık yarattı. İngilizler bir yandan daha önce bağımsızlık istememiş olan bir bölgeye kendiliklerinden bağımsızlık –veya benzeri bir şey– önerirken, bir yandan da işgal kuvvetlerinin sivil ve askeri makamları bu öneriyi geri alıyor, yönetimi üstleniyordu. Mezopotamya vilâyetleri İngilizlerin ilk işgal ettikleri topraklardı. Yerel halka yapılan bu boş vaad Sir Mark Sykes ve arkadaşlarının Ortadoğu politikalarını ne kadar yerel koşullardan kopuk olarak ve uygulanabilirliği düşünülmeden tasarladıklarının ilk örneği olacaktı.

Her halükârda Mezopotamya artık İngiliz Hindistan kuvvetlerinin işgali altındaydı ve İngiliz Hindistan memurları tarafından yönetiliyordu. Dicle İngiliz gemilerinin hizmetindeydi. İngilizlerin bölge üzerindeki iddiasına

karşı çıkacak bir güç yoktu. Rusya ve İran çok zayıftı. ABD ise ilgisizdi. Fransa'nın da herhangi bir talep niyeti yok gibiydi. Ama Clemenceau 21 Mayıs'ta masayı devirmeye kalktığında Musul'dan vazgeçerken aynı zamanda petrol konusunda da ne kadar değerli bir taviz verdiğini anlamışa benziyordu.

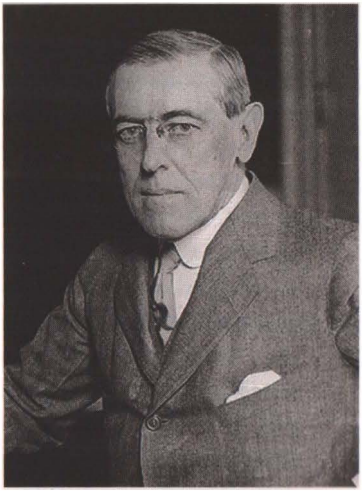
1919'da petrolün değeri artık biliniyordu. İngiliz petrol ithalatı 1900 ve 1919 arasında dört misline çıkmış, ancak bu ithalatın tümü İngiliz İmparatorluğu dışından yapılmıştı. Petrol sahalarının, rafinerilerinin ve boru hatlarının kontrolü gelecekte yaşamsal olacaktı. Hatta bu savaşta dahi taşıdığı önemi anlatmak için Lord Curzon "müttefiklerin zafere bir petrol dalgası üzerinde ulaştığını" ifade ediyordu. Mezopotamya'da ne kadar petrol bulunduğunu kimse tam olarak bilmiyordu. Ancak pek çok yerdeki sızıntılara, Musul civarındaki bataklıklarda kendiliğinden yanan ateşlere bakılırsa büyük miktarlarda olabileceği tahmin edilebiliyordu. Zaten İngiliz donanması yetkililerinin –hiçbir delile dayanmasa da– Mezopotamya'nın dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip olduğunu iddia etmesi İngilizlerin Sykes-Picot'ya uyup Fransızlara bu bölgede kontrol imkânı sağlamanın akılsızlık olduğunu düşünmelerine yetiyordu. Ancak bu defa Clemenceau ısrarlıydı. Musul üzerinde kontrolden vazgeçmekle birlikte "topraktan çıkarılacaklardan" payını istiyordu. İngiliz ve Fransız ilgili Bakanları Walter Long ve Henri Bérenger müzakereye oturup bir anlaşma taslağı hazırladılar. Buna göre Fransa Musul petrolleri için kurulmuş olan Türkiye Petrol Şirketi'nin (Turkish Petroleum Company) dörtte birine sahip olacak, buna mukabil Musul'dan Suriye üzerinde denize ulaşacak iki boru hattının inşasına izin verecekti. Suriye konusundaki anlaşmazlıklarının etkisiyle bu anlaşma askıda kaldı. Hatta bu arada Clemenceau'nun İngiliz Bakanın Fransa'ya yarım hisse sözünü verdiği iddiasının Lloyd George tarafından reddedilmesi üzerine tamamen iptali bile söz konusu oldu. Nihayet İngiltere ve Fransa'nın Suriye konusunda anlaşmaları üzerine ancak Aralık 1919'da Long ve Bérenger'nin mutabık olduklarına çok benzer bir anlaşma yapıldı. Fransa da Musul üzerindeki iddiasından resmen vazgeçti.

ABD Oyun Dışına Çıkıyor

Lloyd George başlangıçta Amerika'dan çok fazla şey bekliyordu. Wilson'u kullanarak Fransa ve İtalya'nın taleplerini en aza indirmek amacına daha önce değinilmişti. Daha uzun dönemde de ABD'nin İngiltere'yi Rusya'nın ve ileride tekrar canlanmış bir Almanya'nın olası saldırılarına karşı koruması beklentisi içindeydi. Ancak 1919 sonuna gelindiğinde Amerika'nın dünya sahne-

sinden çekilmeye başlaması ve herhangi bir ittifaka katılmaya ilgisini kaybetmesi bu umutlarını suya düşürdü.

Kasım 1918'de yapılan ara seçimlerde Wilson'un partisi Senato'nun kontrolünü kaybetmişti. Senato Dış İlişkiler Komisyonu da Başkanın rakiplerinin eline geçmişti. Daha Paris Konferansı başlamadan önce dahi, nasıl bir anlaşma sağlanırsa sağlansın Wilson'un bunun onayında güçlüklerle karşılaşacağı belliydi. Paris'e büyük ideallerle gelmesine rağmen ortaya koyduğu ilkeleri nasıl hayata geçireceğine dair bir fikri yoktu. Birtakım genel düşünceleri vardı ama masaya hiçbir somut öneri koyamıyordu. İngiliz heyetinde yer alan tanınmış ekonomist John Maynard Keynes'in gözlemine göre "Wilson önceden bir şey düşünmediği için Dörtler Konseyi genellikle Fransız veya İngiliz taslakları üzerinde çalışıyordu". Sonuç olarak ayrıntılı bilgi sahibi olmayan ve müzakere yeteneği de bulunmayan Wilson katı karakteri nedeniyle uzlaşmaları da reddetmeke ve neredeyse sadece bir "tıkaç" rolü oynamaktaydı. Yakın danışmanı ve arkadaşı Albay House 1919 ortalarında kendisine bir yandan müttefikler diğer yandan Senato ile uzlaşmalara girişmesini tavsiye edince Wilson uzun dostluk hukukunu bir kenara iterek onunla bozuşmuş, bir daha görüşmemişti.

ABD Başkanı Woodrow Wilson (1856-1924). Paris Barış Konferansı'ndan önce 8 Ocak 1918'de Kongre'de yaptığı tarihi konuşmasında daha sonra Wilson Prensipleri diye adlandırılacak, savaş sonrası kurulacak yeni dünya düzenine ilişkin onlu 14 ilkesini açıkladı. Wilson, bu prensiplerinden dolayı 1919'da Nobel Barış Ödülü'nü alacaktır.

Konferansın sonuna doğru, kurulmakta olan Milletler Cemiyeti manda sistemi çerçevesinde ABD'ye Anadolu'nun bir kısmı, İstanbul, Çanakkale, Ermenistan ve Kafkaslar mandaları önerilmiş, nihayetinde bunlar İstanbul, Çanakkale ve Ermenistan mandalarına indirgenmişti. Lloyd George'un ABD'nin bu mandaları üstlenmesini istemesinin birinci nedeni Amerika'yı Ortadoğu'da işin içine sokarak kendi kazanımlarını garantiye almaktı. İkinci neden ise Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye saldırması halinde ilk hat savunmasını ABD'nin üstlenmesini sağlamaktı. Wilson ve ABD heyetinin bu mandaları Kongre'den geçirmenin zorluğuna işaret etmelerine rağmen Lloyd George'un ısrarı üzerine Wilson deneme sözünü verdi. Ama ABD Başkanı'nın bu yöndeki girişimleri sadece Konferans görüşmelerinin ertelenerek uzaması sonucunu doğurdu.

Wilson Paris'e Konferans için geldiğinden altı ay sonra 29 Haziran 1919'da ABD'ye döndü. Konferansı ve o zamana kadar alınan sonuçları doğrudan halkına anlatmak için uzun gezilere çıktı. Yirmi iki günde on beş bin kilometre seyahat etti, otuz sekiz konuşma yaptı. Yorgunluktan bitkin ve çökmüş, yarı inme inmiş bir duruma düştü. Ancak bu süreçte destekçilerini bile karşıtı haline getiren birbiri ardına siyasi hatalar işledi. Sonuçta, Senato'da Versay Antlaşması'nın onayı ve Milletler Cemiyeti'ne ABD üyeliğini de kapsayan önerileri 19 Mart 1920'de reddedildi.

Konferansta Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili kararlar ise Temmuz'dan Kasım ayına kadar ABD'nin İstanbul ve Ermenistan mandaları hakkındaki kararı kesinleşene kadar askıya alınmıştı. Fakat Wilson sağlığını kısmen kazandıktan sonra Ermenistan mandası önerisini ancak 24 Mayıs 1920'de Senato'ya sunabildi. Öneri bir hafta sonra da reddedildi. Artık ABD oyundan çekiliyor, dünyanın en güçlü ülkesinin içine kapanma dönemi başlıyordu.

Amerikan müttefikinin desteğinden mahrum kalması Lloyd George'u Fransa ve İtalya ile uzlaşmaya itti. Ancak şimdi İngiliz Başbakanı'nın muhatapları değişmiş anlaşmaya varılması daha zor olan liderler iktidara gelmişti. İtalya Türkiye'de toprak kazanımından çok ekonomik çıkarlar sağlamayı hedefliyordu. Dolayısıyla Lloyd George'un Türkiye'yi parçalama planına destek vermeye fazla hevesli değildi. Hatta İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza Mustafa Kemal'in Anadolu'da başlattığı kurtuluş hareketine sempati bile duyuyordu.

Fransa'da Clemenceau 1920'de Cumhurbaşkanı adayı olmuş, seçimi kaybedince başbakanlıktan istifa ederek siyasetten çekilmişti. Clemenceau'nun seçimi kaybetmesi kısmen İngilizlere Ortadoğu'da verdiği tavizlere bağlanıyordu. Yerine Başbakan olan Alexandre Millerand ise bu tarz tavizler verecek gibi gözükmüyordu. Nitekim daha sonra görüldüğü gibi Şam'ın ele geçirilmesi için gerekli talimatı vermekten çekinmemişti.

Her halükârda Müttefikler 12 Şubat 1920'de İngiliz Başbakanlık makamında Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin anlaşmayı müzakereye otururken sahadaki gelişmelerin alacakları kararların pek çoğunu geçersiz kılacağını tabii ki öngöremiyorlardı.

Suriye'nin Geleceği Şekilleniyor

İngilizler Barış Konferansı'nın tümünü zehirleme eğilimi gösteren Suriye meselesini bir şekilde çözmenin gereğini anlamaya başladılar. Hükümet ve bürokrasi çevrelerinde Fransızların isteklerini sürekli olarak reddetmenin İngiltere'nin kendi çıkarlarına da ters düştüğünü düşünenler çoğalmaya başladı.

Lord Balfour'un bu konuda dedikleri önemli. İngiliz Dışişleri Bakanı "Suriye kargaşasından çok üzüldüğünü, zira biraz da bundan kendisini de sorumlu hissettiğini" ifade ettikten sonra "ne Fransızlara ne de Araplara karşı dürüst davrandıklarını" itiraf ediyor, "ama şimdi kavga gerekiyorsa Fransızlarla değil Araplarla kavgayı tercih ettiğini" söylüyordu. Bu arada Lawrence'in yıldızı da sönmekteydi. Sürekli Faysal'ı öne çıkarması, Arapların bağımsızlığını ve uğruna savaştıkları topraklara sahip olmaları gerektiğini savunması yorucu olmaktaydı. Buna ek olarak Araplara Suriye'de kendi kendini yönetme hakkının verilmesinin Mezopotamya'ya örnek olacağı endişesi artınca İngilizler Lawrence'in "habis etkisini" Fransa ile Suriye konusunda aralarının açılmasının baş sorumlusu olarak görmeye başladılar. Sonunda Lawrence'in konferansa katılmasına ve Faysal'a refakat etmesine yasak kondu. Ama Kahire'ye dönen Lawrence kısa süre sonra tekrar sahneye çıkacaktı.

İngilizlerin Suriye sorununun kısa zamanda çözümlenmesini istemelerinin önemli bir nedeni de Allenby'nin işgal kuvvetlerinin masraflarının altından kalkılamaz bir yük oluşturmasıydı. Askerlerin geri çekilmesinin ertelenmesinin artık mümkün olmadığı anlaşılınca İngiliz hükümeti 13 Eylül 1919'da yaptığı bir açıklamayla geri çekilmenin Kasım ayında başlayacağını ilan etti. Bu şekilde Suriye sorununun çözümü Faysal ve Fransızların kendi aralarında anlaşmalarına bırakılıyordu. İngilizler bölgeden çekilmekle hem Fransa'ya hem Faysal'a verdikleri sözleri tuttuklarını da ileri sürdüler. Ancak bunun doğru olmadığı ortadaydı. İngilizler Faysal'ın Suriye'de büyük bir ordunun başında olduğu iddialarının gerçeğe uymadığının, kendi askerlerini çekmekle Arapları Fransızların insafına bıraktıklarının farkındaydılar. Nitekim 19 Eylül'de Lloyd George Faysal'a bu kararlarını resmen açıkladığında Emir rahatsızlığını ifade etti ve Fransızların İngilizlerin bırakacağı boşluğu dolduracakları endişesini dile getirdi. Bir görgü şahidine göre Faysal Ortaçağ'da bile kölelerin başka bir sahibe satılmayı isteme hakkının olduğunu, 20. yüzyılda hiç olmazsa bu hakkın korunmasını umduğunu ilave etti. Buna rağmen Lloyd ısrarlıydı. İngiliz halkının yabancı ülkelerde asker bulundurmaya karşı olduğunu, Suriye'de geri çekilme kararının her şeye rağmen uygulanacağını tekrar etti.

Karardan Clemenceau da memnun olmamıştı. İngilizlerin kıyılar hariç Suriye'yi kendileri yerine Araplara bıraktığından endişe ediyordu. Fransız Başbakanı tam da "Sömürgeciler" partisinin öne çıkmaya başladığı bir seçim kampanyasının ortasındaydı. Suriye'nin Araplara teslim edilir gözükmesinin vereceği zararı sınırlamak için kolonilerde başarılı olmuş popüler bir subay

olan General Gouraud'yu Büyük Suriye'ye yeni yüksek komiser olarak atadığını açıkladı. Comité d'Asie Française'i de memnun etmek için başkanı Robert de Caix'yi de Gouraud'nun baş sekreterliğine getirdi. Clemencau Gouraud ile Faysal'ı Suriye'deki düzenlemeler için bir araya getirmeyi öneren Lloyd George'a büyük tepki gösterdi. Sykes-Picot'nun Fransa'ya himaye hakkını verdiğini hatırlattı. Bütün Suriye üzerinde egemenlik hakkı isteyen birisiyle, üstelik İngilizlerin koruması altında bir kişiyle nasıl anlaşabileceğini sordu. Lloyd George'un da yatıştırmasıyla, Clemenceau İngiliz askerlerinin geri çekilmeye başlamasından sonra Gouraud'nun Faysal ile buluşmasına müsaade etti. Faysal'ın aktardığına göre Gouraud görüşmede Arapların ülkelerinin bölünmesini kabul edemeyeceklerini teslim etti, fakat Suriye'de düzeni kurmak için kan dökmek gerekirse bir an bile tereddüt etmeyeceğini belirtti. Clemenceau'nun Gouraud'nun 16 Kasım'da yeni görevi için ayrılmasından önce generale "misyonunun Akdeniz'in kalbinde bir Fransız nüfuz merkezi oluşturmak olduğunu, nerede bir İngiliz askeri varsa karşısına bir Fransız askeri koymasını istediğini" bildirdiği kaydedilir.

General Gouraud bu misyonu doğrultusunda Suriye'ye Fransız damgasını vurmak ve Faysal'ı da kontrolü altına almak üzere 21 Kasım 1919'da Beyrut'a varır. Daha önce Fransız siyasi memurlarının yaptığı hazırlıklar sayesinde yerel halk tarafından büyük sevinç gösterileriyle karşılanır. Zayıf, kısa boylu, mavi gözlü olan General Çanakkale'de askerlerinin başında savaşırken bir kolunu kaybetmiştir. Bekâr, aşırı dindar ve katı karakterdeki Gouraud, maiyetindeki bir subayın anlatımına göre, kendisini Haçlıların devamı olarak görmekte ve onların işgal edemediği Şam'ı ele geçirme hayalini kurmaktadır. Ancak, batıdaki zaferin Suriye'ye Fransız askerlerinin gönderilmesine olanak vereceği umudunda olmasına rağmen Gouraud'nun Clemenceau'nun kendisine verdiği görevi yerine getirecek askeri gücü yoktur. Emrinde sadece otuz bin asker bulunmaktadır. İngiliz ordusu geri çekildiği zaman yerini alan Fransız gücünün zayıflığı büsbütün ortaya çıkmıştır.

Fakat Gouraud halen Fransa'nın kontrolünde olan Suriye'nin kuzey ve doğu kıyı şeridinde Arapların çıkardığı karışıklıklarla baş etmek durumundadır. Kuzeyde Kilikya'da (Çukurova) ise Mustafa Kemal'in komutasındaki kurtuluş savaşçılarının saldırılarıyla karşı karşıyadır. Doğuda İngilizler, Sykes-Picot'da öngörülen 'mavi' Fransız bölgesinde kalmasına rağmen Bekaa vadisini Araplara bırakmıştır. Bu mümbit vadi hem Fransız hem Arap bölgeleri için yaşamsal önem taşıdığından orada konuşlanmış Fransız ve Arap güçleri arasındaki gerginlik artmaktadır. Gouraud vadiyi işgal etmeye çok istek-

lidir. Ancak, o sıralarda Londra'da Lloyd George'u asker çekme kararından vazgeçiremeyen Clemenceau Paris'e dönen Faysal ile bir anlaşmaya varma umudunda olduğu için Gouraud'nun askeri bir harekâta girişmesini önlüyordu. Ama Faysal ile görüşmeler devam ederken 14 Aralık'ta Bekaa vadisinde Araplarla Fransız askerleri arasında çatışma çıktı. Zaten böyle bir bahane bekleyen Gouraud bu olayın Faysal'ın kamu düzenini koruyamadığını gösterdiğini iddia ederek Bekaa'ya büyücek bir askeri güç gönderdi ve kısa bir çarpışmadan sonra vadideki en önemli şehir olan Baalbek'i işgal etti.

Bu haberi alan Faysal biraz zaman kazanmak için Clemenceau'nun yaptığı öneriyi kabul ettiğini bildirdi ve telaşla Şam'a döndü. Yaptığı Fransız-Arap "geçici" anlaşması Fransızların Lübnan ve İskenderiye'ye kadar olan kıyı bölgelerinin işgalinin Araplarca kabul edilmesini ancak işgalin Baalbek çevresini içermemesini öngörüyordu. Anlaşmada ayrıca Arap Devleti'nin her türlü yardım ve destek için Fransa'ya başvurması koşulu yer alıyordu. Faysal Paris'ten ayrılma amacını Fransız Başbakanı ile vardığı anlaşmayı Suriye'deki iktidarının dayandığı milliyetçi gruplar ile görüşme olarak gösterse de aslında bu grupları yatıştırarak Fransızlara müdahale bahanesi yaratmamayı hedefliyordu. Zira Gouraud ve emrindeki subayların Şam'ı işgal etmek için fırsat aradıklarından kuşkusu yoktu. Nitekim olaylar tam da bu yönde gelişecekti.

Ancak Şam'a vardığı zaman Faysal milliyetçileri Clemenceau ile vardığı geçici anlaşmayı kabule ikna edemedi. İhanetle itham edildiği için kendisini Fransızlara karşı tutumunu sertleştirmeye mecbur hissetti. Örneğin Gouraud'nun birliklerinin kuzeyde baskı altındaki birliklerinin ikmali için Şam-Halep demiryolunu kullanmasına müsaade etmemeye başladı.

Bu arada Paris'te Clemenceau Cumhurbaşkanlığına adaylığını koymak için istifa etmiş, yerine Başbakan olarak daha sertlik yanlısı Alexandre Millerand gelmişti. Millerand 10 Şubat 1920 tarihinde Gouraud'ya Faysal'ın bölgedeki düzeni sağladığına dair daha inandırıcı kanıtlar ortaya koymasının gerektiğini bildirdi. Aksi takdirde generale düzenin korunması ve askerlerinin güvenliğinin temini için gerekli bütün önlemleri alması talimatını verdi. Ancak Clemenceau gibi yeni Başbakan da gerçekçi değildi. Gouraud'nun bu talimatı yerine getirecek gücü yoktu. Arapları bastırabilmek için tek olanağı kuzeyde Mustafa Kemal ile anlaşmak, güneyde ise İngilizlerin desteğini sağlamaktı.

Bu arada Faysal'ın durumu da gittikçe güçleşmekteydi. Suriye halkı arasında fazla popüler olmadığı için kontrolündeki toprakları savaşta kendisiyle birlikte çarpışmış olan başlıca Iraklılardan oluşan küçük bir Arap milliyetçisi grubu aracılığıyla yönetiyordu. Ancak bir yandan zayıf ve müstereddit

karakteri, diğer yandan Paris Konferansı nedeniyle çok uzun süre uzakta kalmış olması nedeniyle bu grubun hâkimi değil bir bakıma esiri olmuştu. Tabii bu da "yabancılar" tarafından yönetilmekten hoşlanmayan yerel ileri gelenlerin tepkisini çekiyor, Faysal'ı büsbütün silah arkadaşlarıyla bütünleşmeye itiyordu. İngiliz raporlarına göre, bir yandan da "Türk etkisi yavaş yavaş geri geliyordu". Örneğin Faysal'ın kurmay başkanı Yasin el-Haşimi Paşa'nın Mustafa Kemal ile mektuplaştığı biliniyordu. Böylece Suriye'deki Arap hareketinin aynı zamanda hem İslâmcı hem Türkiye yanlısı ama Şerif Hüseyin karşıtı eğilimi güçleniyordu. Zaten Mekke Şerifi'nin Suriye'de hiçbir ağırlığı yoktu. Faysal ve yokluğunda yerini alan kardeşi Zeyd de halkın büyük kısmı tarafından sevilmiyor ve küçük görülüyordu. İngilizlerin de destek vermeye niyetleri yoktu.

Sonuçta çaresiz kalan Faysal arkadaşlarının taleplerine istemeye istemeye teslim olarak bir kumar oynadı. Milliyetçilerin oluşturduğu Suriye Kongresi 7 Mart 1920 tarihinde "Filistin dahil doğal sınırları içindeki" Suriye'nin –Irak ile ekonomik birlik halinde– bağımsızlığını ilan etti ve Emir Faysal'ı ülkenin meşruti kralı olarak atadı. Faysal ertesi gün Şam Belediye binasında Kral Brinci Faysal olarak taç giydi. Aynı zamanda Fransızların ve İngilizlerin Suriye'nin batı (Lübnan) ve güney (Filistin) kısımlarını terk etmesi istendi. Kısa süre sonra herhangi bir tabanı olmayan "Genel Irak Kongresi" Faysal'ın ağabeyi Abdullah'ın krallığı altında "Irak'ın tam bağımsızlığını" ilan etti. Büyük güçlere ve ABD'ye bu bağımsızlık ilanlarının hangi şartlar altında gerçekleştiğini açıklayan ve yeni devletlerin bu güçlere dostane yaklaşımını vurgulayan mesajlar gönderilmesi de ihmal edilmedi.

İngilizler ve Fransızların Suriye ve Irak'ın bağımsızlığına tepkisi sert oldu. Milletler Cemiyeti mandalarının kararlaştırılacağı San Remo Konferansı öncesinde bu oldubittiler her iki ülke için son derece rahatsız ediciydi. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon General Allenby'ye 13 Mart'ta bir talimat göndererek Emir Faysal'a "Bileşimi ve yetkisi hakkında bilgi sahibi olmadıkları Şam Kongresi'nin Suriye, Filistin, Musul veya Mezopotamya'nın geleceğini tayin etme hakkını tanımayacaklarını ve İngiliz hükümeti ile Fransız hükümeti'nin bu kararları yok saydığını" bildirmesini istedi. Allenby önce bir buçuk yıldır korumasında tuttuğu Faysal'ı Fransızlara karşı kollamak isteyerek Emir'in krallığının meşruluğunu savundu. Suriye Kongresi'nin kararlarının reddinin isyana neden olabileceğini dahi ileri sürdü. Bu noktada Lord Curzon Londra'nın Fransa Büyükelçisi Cambon'un da oluruyla bir uzlaşı aradı. Buna göre Faysal'a, krallığının Suriye halkının gerçek iradesini yansıtan bir süreç

sonucu meşrulaştırılması ve Fransız hükümeti ile Suriye ve Lübnan, İngiliz hükümeti ile Filistin konularında ayrı anlaşmalar yapmayı kabul etmesi halinde kral olarak kabul edilebileceği bildirildi.

Ancak Suriye Kongresi ve milliyetçiler uzlaşı havasında değildi. Baskı altındaki Faysal, 19-26 Nisan 1920 tarihlerinde toplanan San Remo Konferansı'na gelerek taleplerini Suriye devletinin geçici başı olarak savunabileceği çağrısına olumsuz karşılık verdi. McMahon'un babasına büyük bir Arap imparatorluğu sözü verdiğini iddia etti ve konferansın "Filistin'in Suriye'den hiçbir şekilde ayrılmayacağına dair bir açıklama" yapmaması halinde San Remo'ya gelmeyeceğini bildirdi.

Hindistan'da uzun yıllar başarılı genel valilik ve daha sonra dışişleri bakanlığı yapan Muhafakâr siyasetçi Lord Curzon (1859-1925), başbakan Lloyd George'le birçok konuda anlaşmazlığa düştü. Bir süre Oxford Üniversitesi rektörlüğü de yapan Lord Curzon, Lozan görüşmelerinde Britanya heyetine başkanlık etti.

Bu arada Lord Curzon'un Suriye Kongresi'nin 7 Mart bağımsızlık kararlarını öğrendiğinde Suriye'de fazla ileri gittikleri iddiasıyla bundan Fransızları sorumlu tutmaya kalkışması Millerand'ı kızdırmıştı. San Remo öncesinde İngilizleri zor durumda bırakarak kendi taleplerine karşı çıkmalarını önlemek için, Sykes-Picot Anlaşması'nda öngörüldüğü gibi Filistin'de bir uluslararası yönetim kurulmasında ısrarlı olacağı tehdidinde bulundu. Bu tehdit Filistin'de İngiliz mandasını destekleyen Siyonistlerle arasının bozulmasını istemeyen İngiliz hükümetini endişelendirdi. Zaten Siyonistler Filistin'de amaçları peşinde karışıklıklar çıkarıyor, Arapların tepkisinden ve bölgenin istikrarsızlaşacağından korkan İngilizler onları yatıştırmaya çalışıyordu. 4 Nisan'da Kudüs'te Müslümanların Nebi Musa bayramında Faysal'ın krallık ilânını kutlayan Arapların gösterileri kısa sürede Yahudilere tepkiye dönüşmüştü. Dört gün süren çatışmalarda beş Yahudi dört Arap öldürülmüş, çoğu Yahudi iki yüz elli kişi yaralanmıştı. Siyonistler bu olayda Kudüs Valiliğine getirilmiş olan Storrs'un ağır davrandığını ileri sürüyor ve İngilizleri anti-semitlik ile itham ediyorlardı. Artık on yıllarca sürecek ve sonu hâlâ gözükmeyen Filistin sorununun ayak sesleri iyice duyulmaya başlamıştı.

Uluslararası bir yönetimin Filistin'deki durumu daha da karmaşık hale getireceğinden çekinen İngilizler San Remo'da Fransa'nın taleplerine karşı çıkmadılar. Arapların tepkisine yol açacağını bile bile Suriye ve Lübnan üze-

rinde Fransız mandasını kabul ettiler. Millerand da tehdidini yerine getirmedi. Lloyd George, Alexandre Millerand, İtalya Başbakanı Francesco Nitti ile Japonya, Yunanistan ve Belçika temsilcilerinin katıldığı konferansta Fransız mandaları yanında İngilizlerin Filistin ve Mezopotamya mandaları kabul edildi. Fransızların Musul petrolleri için kurulan şirkette dörtte bir hisse sahibi olması ve petrolün Akdeniz'e ulaşmasını sağlaması da anlaşmaya bağlandı. Bu arada –daha önce değinildiği gibi– Balfour Deklarasyonu İngilizlerin Filistin mandasının esaslarından biri olarak kabul edilmiş oldu. Nihayet, Osmanlı İmparatorluğu ile Sevr Antlaşması'na esas oluşturacak barış anlaşması taslağı da San Remo'da şekillendi.

Konferansa katılmayan Faysal 13 Mayıs'ta daha da ileri giderek Fransız Başbakanı Millerand'a "Fransa'nın 'desteğinin' yarattığı tehlikeler nedeniyle San Remo kararlarını tanımayacağını" ve "Suriye'nin zaten fiilen bağımsız olduğunu, sadece bu gerçeğin tanınmasını beklediğini" bildirdi. Ancak Fransız ve Haşimi güçleri arasındaki çatışmaların artmasıyla Faysal Temmuz 1920'de sağ kolu Nuri el-Sait'i General Gouraud'ya göndererek Fransa'nın kendi krallığı altındaki Suriye'nin bağımsızlığını garanti etmesini isteyerek bir nevi uzlaşı arayışını başlatmak istedi. Ancak artık çok geçti. Hem İngiltere hem Fransa Faysal ile anlaşamayacaklarına daha Mayıs ayında karar vermişlerdi. Curzon nihayet Fransızların "yerel durumu kontrol altına almak için gerekli tedbirleri almaya en iyi karar verecek durumda olduklarını" kabul etmişti. Bu yeşil ışık üzerine Millerand Suriye'nin işgali için hazırlıkları başlattı. Gouraud'ya Faysal'a karşı harekete geçmesinin ivedilik kazandığı ve Şam ve Halep'in ele geçirilmesi için iki tümen gönderileceği bildirildi. Zaten Fransız generalin emrindeki birliklerin mevcudu üç ay içinde otuz dört alaydan elli alaya yükselmişti.

Bu arada Gouraud'nun siyasi danışmanı Robert de Caix Türklerle bir ateşkes ve silah temini anlaşması yaparak kuzeyi teminat altına almak suretiyle Araplara müdahalenin önünü açmıştı. Fransızlar İngilizlere bu anlaşmayı ancak 30 Mayıs'ta yürürlüğe girmesinden sonra bildirdiler. İngilizler bu habere tepki gösterdiler. Fransızların Türklerle ayrı barış yapmasını ittifaklarına ihanet olarak görüyorlardı.

Fransızların bu tek taraflı ve ani hareketi İngilizlerde Fransızların Filistin'deki kendi yönetimlerini istikrarsızlaştırmayı amaçladığı kuşkusunu uyandırdı. Fransızların Suriye'yi işgalinin bölgede karışıklıklara yol açacağını düşünen o zamanlar Savaş Bakanı olan Churchill Arap kalkışmalarının Mısır'a sıçramaması için Filistin'i bir tampon olarak görüyor ve oradaki güçlerini azaltmamaları gerektiğini düşünüyordu. Bu şekilde Churchill'in desteğini alan Al-

lenby Faysal'a arka çıkmayı sürdürmek eğilimindeydi. Churchill'in ve Kudüs Valisi olarak atanmış olan Herbert Samuel'in de katıldığı gibi, Faysal imkân ölçüsünde bağımsız kaldığı sürece karışıklıkların Filistin'in Arap kısmına sirayetinin önlenebileceğini düşünüyordu. Bu amaçla Allenby Fransızların durumunu sarsabilecek hareketlerden kaçınmıyordu. Örneğin Lord Curzon'un Faysal'a artık ödeme yapılmaması yolundaki açık talimatına rağmen ve Fransızlara karşı kullanılacağını bile bile iki aylık tahsisatını birden vermişti.

Ancak İngilizlerin bu son çabaları boşunaydı. 14 Temmuz 1920'de General Gouraud Faysal'a 20 Temmuz gece yarısına kadar Suriye için Fransız mandasının kayıtsız şartsız kabul ettiğini bildirmez ve ülkenin Fransızlarca fiilen kontrolü için somut önlemler almazsa Fransız güçlerinin Suriye'yi igal edeceği ültimatomunu verdi.

Destek için umutsuzca başvurduğu Allenby'den bu sefer istediği yanıtı alamayan Faysal yalnız kalmıştı. Fransa'nın adım atmasını erteletmek amacıyla milliyetçi destekçilerine Suriye Kongresi'ni yirmi gün için askıya alma önerisini güçlükle kabul ettirdi. Fakat kırk sekiz saatlik erteleme talebi başta Gouraud tarafından kabul edilse de Millerand bunu reddetti. Gouraud bu defa Arapların Suriye'nin tam kontrolünü Fransızlara devretmesini istedi. Faysal arkadaşlarının bu ek talebe direnmesine rağmen sonunda ültimatomun koşullarına uymaya razı oldu ve 20 Temmuz öğleden sonra sürenin sona ermesine altı saat kala Şam'daki irtibat subayına kabulünü bildirdi. Bu kabul Gouraud'ya hemen telgrafla iletilse de ancak ertesi sabah, ültimatom süresinin sona ermesinden sekiz saat sonra ulaştı. Bu gecikmenin nedeni hakkında tarihçiler arasında pek çok spekülasyonda bulunulmuştur. Fransızların bu telgrafı kasten almamış gibi yapmalarından, Şam'daki postanedeki Fransızlara teslim olunmasına karşı olan bir el-Fatat milliyetçi memurun parmağının bulunduğuna kadar çeşitli yorumlar yapılmıştır. Her halükârda 21 Temmuz sabahı gecikmenin nedeninin önemi kalmamış, Fransız kuvvetleri doğuya doğru harekete geçmişti. Üç gün sonra 24 Temmuz'da Fransızların kayıtsız şartsız teslim önerisinin Araplarca reddinden sonra Fransız kuvvetleri Şam yakınındaki Maysalun mevkiinde çok daha zayıf bir Arap gücünü, uçak ve tank kullanarak bozguna uğrattı. Ertesi gün Fransızlar Suriye'nin başkentine girdi. Faysal İngilizlere sığınmak üzere Filistin'e kaçtı. Gouraud 26 Temmuz'da şehre geldiğinde doğruca Şam'ın eski şehir merkezindeki Arapların Haçlılara muzaffer galibi Selahattin Eyyubi'nin mezarına gitti. Dramatizm düşkünü Fransız karakterinin bir yansıması olarak –daha evvel hazırladığı anlaşılan– şu cümleyi telaffuz etti: "Selahattin, biz döndük."

Fransızların kuklaları olarak tahtta tutmasını bekledikleri Faysal'ı kovması İngilizleri şaşırttı. Filistin'e sığınan Emir'i başta ne yapacaklarını bilemediler. Fransızlarla çatışmayı göze alamadıklarından Suriye defterini kapayıp Faysal'ı Kahire'ye gönderdiler.

Fransızlar işgal ettikleri Suriye'yi alt bölgelere ayırdılar. Bunlardan biri olan "Büyük Lübnan" bugünkü Lübnan'ın atası sayılabilir. Burası aynı zamanda yaklaşık olarak Sykes-Picot Anlaşması'yla Fransa'nın doğrudan yönetimine verilmiş olan topraklara karşılık gelmektedir. Büyük Lübnan Fransızların koruduğu Maronitler ile onların can düşmanı Dürzilerin yaşadığı eski Osmanlı Lübnan vilâyeti ile Beyrut, Tripoli, Sidon ve Tir kıyı şehirlerini ve doğuya doğru büyük bir bölgeyi kapsayan Bekaa vadisinden oluşuyordu. Bunun yanında Şam ve Halep ile Alevi ve Dürzilerin çoğunlukta bulunduğu bölgeler de dört idari birime bölünmüştü.

Suriye'de Fransızlara Rahat Yok

Gouraud'nun Suriye'yi bölgelere ayırma tasarrufu milliyetçileri bölme girişimi olarak görüldüğü için tepki yarattı. Ayrıca bu yapılan, Fransızların Suriye ve Lübnan'ı kendi kendilerini yönetmeye hazırlamasını öngören Milletler Cemiyeti mandasına da aykırıydı. Bir Fransız yorumcu Gouraud'nun "Suriye gibi gelişmiş ve medeni bir ülkeye Atlas dağları bedevi aşiretlerine veya Sudan zencilerine yapılacak muameleyi reva gördüğünü" yazıyordu. Bu bir bakıma doğruydu zira Fransız general aslında kendisine model aldığı sömürge Generali Lyautey'den Kuzey Afrika'da öğrendiği taktikleri uyguluyordu. Kısmen bu bölünmenin yarattığı rahatsızlığı gidermek, kısmen de artan masraflarını kısmak için Fransızlar sonradan Lübnan hariç dört eyaletin üçünü bir federasyon halinde topladılar. Sadece Dürziler ayrı tutulmuş Cebel-i Dürüz Emirliği kurulmuştu.

Görünürde Fransızlar İngilizlerin Irak tecrübesinden yararlanarak doğrudan yönetim yerine her eyalete bir Arap Vali tayin etmişlerdi. Ancak asıl kudret Valilere atadıkları ve kendilerine muhalif olanlara karşı önlem almaları için sınırsız yetki verdikleri Fransız danışmanlarda (délégué) idi. Bu danışmanlar muhalif gördükleri çevrelerden kasten yüksek vergi almakta, yargı kararlarının aleyhlerine olmasını sağlamakta ve bu baskıların yetmediğini sandıkları hallerde şiddete başvurmaktaydı. Yürürlüğe sokulan yargı sisteminde pratikte hiçbir Müslümanın sözü bir Hıristiyanın sözü karşısında geçerli olmuyordu. Hıristiyan Lübnanlı tercümanlar kullanılması da Fransızların Müslüman Araplara karşı önyargılı tutumunun delili sayılıyordu. Müslü-

man çoğunluk rejime karşı hızla yabancılaşıyordu.

Öte yandan Fransızlar ülkenin ekonomik kaynaklarını sömürmeye de girişmişlerdi. Bütün kârlı işletmeler ve kamu hizmeti tekelleri Fransızların elindeydi. Alt yapı yatırımları da kamu yararına değil stratejik amaçlara dönük olarak yapılıyordu. Üstelik yolsuzluk almış yürümüştü. Fransız memurlar hizmetlerine karşılık değerli hediyeler bekliyordu.

Fransızların bu yönetim şekli yüzünden Arapların tepkisinin kalkışlamalara dönüşmesi fazla gecikmedi. İlk isyan işareti Dürzilerden geldi.

Çanakkale Savaşı'na katılan ve burada kolunu kaybeden Fransız general Henri Gouraud (1867-1946), Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye'ye Fransız Yüksek Komiseri olarak atandı. Buradaki Fransız birliklerine komuta eden Gouraud, Milli Mücadele sırasında Maraş'ta ayaklanan millici güçlere karşı savaştı.

Haziran 1921'de General Gouraud'ya yapılan bir suikast girişimi nedeniyle Cebel-i Dürüz bölgesinin hâkimi Atraş ailesiyle Fransızların arası açıldı. Osmanlılar savaşçı ve isyankâr bir topluluk olan Dürzilere saygı göstermişler, vergi ve askerlik hizmetinden muaf tutmuşlardı. En güçlü Dürzi ailesinin başı ve Fransızların Vali tayin ettiği Salim Atraş Eylül 1923'te öldüğü zaman Fransızlar sürekli sorun çıkaran ve İngilizlerle işbirliği içinde olduklarından kuşkulandıkları Dürzilerin yerleşim yeri olan Cebel-i Dürüz bölgesini daha sıkı kontrol altına almak istediler. Salim'in yerine bir vali seçilemeyince Batı Afrika'da görev yapmış sert bir subay olan Gabriel Carbillet'yi kendi Valileri olarak atadılar. Carbillet Atraş ailesinin nüfuzunu kırmak için Cebel'in başlıca şehri olan Suvayda'da derhal yollar, okullar, sulama sistemleri inşasına koyuldu. Bir yıl sonra Fransızların katı yönetiminden bıkan Atraş ailesinin yeni şefi Sultan Atraş'ın oğlu Beyrut Genel Valisi Maurice Sarrail'e Carbillet'yi şikâyet etti. Sarrail aslında Müslümanlarla arayı düzeltmek için yollanmıştı. Bu da bu sefer Fransızların bütün Hıristiyanların ve orada yaşayan Fransızların desteğini yitirmelerine yol açmıştı. Zaten Sultan Atraş Carbillet'den şikâyet için Sarrail'in zayıfladığını düşündüğü bu zamanı seçmişti. Fakat beklediği olmadı. Yeni Ge-

nel Vali Dürzi heyetini kabul bile etmedi, zira Cebel'i topu topu elli bin nüfuslu "önemsiz" bir yer olarak görüyordu. Bilmediği şey bu elli binin on bininin silahlı olduğuydu.

Suvayda'da bir merasim sırasında silahlar patlayınca Sarrail Şam'daki İstihbarat Şefi Tommy Martin'e şehre hâkim olma talimatı verdi. Martin isyanın başlamak üzere olduğu haberini verince dört Dürzi liderini Şam'a davet etti, geldiklerinde de hapse attı. Davete uymayan tek lider Sultan Atraş'tı. Atraş Sarrail'in hilesine karşılık olarak Cebel-i Dürüz güneyinde Salhad adlı bir köyü işgal etti. Genel Valinin rakiplerini küçümseyerek köyü almak için gönderdiği iki yüz kişilik ufak bir birlik daha yolda iken pusuya düşürüldü ve ancak yarısı kurtulabildi. Daha sonra General Michaud komutasında üç bin kişilik bir kuvvet Sultan Atraş'ın kuşattığı Suvayda şehrini kurtarmaya gittiğinde Fransızlar altı yüz ölü vererek yine yenilgiye uğradılar. Üstelik Dürziler iki bin tüfek, makineli tüfekler ve külliyetli miktarda cephane ele geçirmişti. Nihayet Fransızlar üçüncü denemede, Michaud yerine atanan Maurice Gamelin komutasındaki Fransız lejyonerlerinin de katıldığı altı bin kişilik bir güçle Suvayda'yı alabildi. Fakat şehri yıktıktan sonra iklim şartları nedeniyle geri çekilmeye mecbur oldular.

Fransa'nın bu zayıf görüntüsü başka ayrılıkçı hareketlere de cesaret verdi. Kuzeyde Asi nehri üzerindeki Hama şehrinde karşıklıklar çıktı. Fransızlara karşı 1920'de Maysalun'da çarpışmış bir jandarma subayı olan Fevzi el-Kavukçu Sultan Atraş ile temas kurduktan sonra 1925'te jandarma komutanlığında isyan başlattı. Kalkışma Fransızlar tarafından topçu ateşi ve uçak bombalarıyla altı yüz sivilin ölümüne de neden olarak bastırıldıysa da el-Kavukçu başka milliyetçilere de ilham vermişti.

Dürzi isyanlarını örnek alan bir diğer milliyetçi Abdurrahman Şahbandar idi. Parlak bir hatip olan Şahbandar Fransızlar tarafından kışkırtıcılıkla suçlanarak sınır dışı edilmiş fakat 1924'te affedilerek Suriye'ye döndüğünde Dürzi isyanını fırsat bilerek Sultan Atraş'ı Suriye Kralı ilan etmişti. Şahbandar'ın Fransızlardan kaçabilen milliyetçilerle birlikte giriştiği acemice kalkışma sırasında sığındığı Şam civarındaki orman ve köyler Fransızlarca havadan bombalandı. Fransızlar büyük bir hata işleyerek öldürdükleri isyancıların cesetlerini ibret olsun diye Şam'ın ana meydanında teşhir ettiler. Bu da doğal olarak Fransız yönetimine karşı olanların büyük sempati kazanmasını sağladı. Fransız askerlerine saldırılar arttı. Bir hafta içinde on sekiz Fransız askeri öldürüldü. Az sonra da Şam'ın Maydan mahallesinde Dürziler ortaya çıktı. Amaçları Sarrail'i kaçırmaktı. Ancak Genel Vali şehirden ayrılmış olduğu için

ikametgâhını ateşe verdiler. General Gamelin Şam kapalı çarşısına tank gönderdi ve eski şehri top ateşine tuttu. Eski şehrin büyük kısmı tahrip oldu. 1.500'e yakın sivil öldü.

1925 yılında Fransa'nın Suriyelilerle ilişkileri artık düzelmeyecek şekilde bozulmuştu. Bunun sorumlusu olarak görülen Genel Vali Sarrail bütün itibarını kaybetmiş olarak Paris'e geri çağrıldı.

Ancak müttefiklerin Ortadoğu'da kurmaya çalıştıkları düzen daha pek çok sarsıntılara gebeydi. İngilizler ve Fransızların Kasım 1918 ortak deklarasyonuyla "özgürce seçilmiş hükümetlerini destekleyecekleri" konusunda Araplara verdikleri sözler ile Balfour Deklarasyonu'yla Yahudilere karşı girdikleri taahhütler Suriye'de olduğu gibi Mezopotamya ve Filistin'de de kapılarını çalmaya başlamıştı.

YAHUDİLER VE BARIŞ KONFERANSI

4 Ocak 1919'da Haim Weizmann Barış Konferansı'na katılmak üzere Paris'e geldiğinde Siyonist emellerini destekleyen Balfour Deklarasyonu kozunun yanında 3 Ocak 1919'da Emir Faysal ile imzaladığı anlaşmanın yaratacağı olumlu havaya güveniyordu. Daha önce değinildiği gibi bu anlaşmada Siyonistler Faysal'ın Suriye üzerindeki iddiasını destekliyor, buna karşı Araplar Siyonizmi tanıyorlardı. Anlaşmada ayrıca Filistin'e büyük ölçülerde Yahudi hicretini teşvik edecek önlemlerin alınması öngörülüyordu. Dört Büyükler'in Araplarla Yahudiler arasındaki bu karşılıklı barış ve dayanışma iradesine kayıtsız kalmaları beklenemezdi.

Siyonistler Paris'e gelir gelmez konferansa yapılacak sunumlarını hazırlamaya koyuldular. Eski Bakan –ve sonra Filistin Genel Valiliğine getirilecek olan– Herbert Samuel, Emperyal Kimya Sanayii Şirketi Başkanı Sir Alfred Mond, İngiliz Shell Şirketi Başkanı Sir Robert Waley-Cohen ve ekonomist John Maynard Keynes gibi nüfuzlu İngilizlerin de katıldığı bir komite kurdular. Çıkış noktaları Balfour Deklarasyonu idi ancak Filistin'de İngiliz himayesinde bir Yahudi ana vatanı kurulması konusunda daha ayrıntılı bir projeye ihtiyaç vardı. Ayrıca Weizmann-Faysal Anlaşması'nın Fransızların Sykes-Picot Anlaşması'yla sağlamayı bekledikleri siyasi ve toprak kazanımlarına ters düştüğü bilinciyle, son derece ihtiyatlı hareket etmeleri gerektiğini biliyorlardı.

Fakat konferansta başka konulara verilen öncelik nedeniyle galip güçlere takdimlerini yapabilmek için uzunca bir süre beklemek zorunda kaldılar. Faysal'ın 9 Şubat'ta söz almasından ancak iki hafta sonra sıra Siyonistlere

geldi. Bu arada yoğun lobi faaliyeti sürdürmekten geri kalmadılar. Siyonist gündemi zaten Balfour Deklarasyonu'nda öngörülen çerçeveyi aşmış, çok daha iddialı bir biçime bürünmüştü. Weizmann artık her yerde bütün Filistin'de İngiliz himayesinde ve resmi dili İbranice olan özerk bir Yahudi yönetiminin kurulmasından söz ediyordu. Bu sürede Weizmann Amerikalılarla da temas imkânı bulmuş, ileride ABD Yüksek Mahkemesi'nin üçüncü Yahudi üyesi olacak olan Felix Frankfurter ile görüşmüş, hatta Başkan Wilson tarafından kabul edilmişti.

Amerikalılar konferansta Filistin konusunda fazla öne çıkmadılar. ABD hükümeti Balfour Deklarasyonu'nu sessizce onaylamıştı. Wilson aslında kişisel olarak Siyonizme sempati duyuyordu. Hatta bir ara Filistin için Amerikan mandasını kabul etmeyi bile düşünmüştü. Ancak kendi kaderini tayin ilkesi bir sorundu. Yahudi azınlığın isteklerinin Arap çoğunluğa dayatılması nasıl mümkün olacaktı? Bir ara Balfour ve Brandeis bir hile-i şeriye formülü üzerinde bile düşündüler. Filistin'e göçmek isteyen Yahudilerin çoğunluğu Filistin sınırları dışında yaşamaktaydı. Öyleyse ilkenin uygulamasında onlar da hesaba katılmalıydı! Her halükârda Balfour "Doğru olsun yanlış olsun, iyi olsun kötü olsun, Siyonizm, bu kadim topraklarda yaşayan yedi yüz bin Arabın arzu ve önyargılarından çok daha önemli olan yüzyıllık geleneklere, günümüzün ihtiyaçlarına ve gelecekteki ümitlere dayanmaktadır" diyor, zaten Büyük Güçler Siyonizmin arkasındadır diye kestirip atıyordu. Wilson buna rağmen Crane-King Komisyonu'nun görevinin Filistin'i de kapsamasını istemişti. Komisyon konferanstan çok daha sonra yayınlanan raporunda Filistin'deki Arapların Siyonist programın tümüne şiddetle karşı oldukları tespitini yapıyor, Yahudi göçünün durdurulmasını ve Filistin'in Yahudi vatanına çevrilmesi fikrinden vazgeçilmesini tavsiye ediyordu. Tabii raporu hiç kimse umursamadı.

Konferansta aynı zamanda Faysal ve Lawrence de Amerikan Siyonistleriyle temasa geçmişlerdi. Felix Frankfurter Emir'le görüştükten sonra "Arap sorunu konferansta ABD'nin programının gerçekleşmesine bir engel olmaktan çıkmıştır" hükmüne varmıştı. Faysal ayrıca Frankfurter'e Weizmann ile yaptığı anlaşmanın içeriğini teyit eden ve Arap ve Siyonist hareketlerinin birbirini tamamlayan iki girişim olduğunu, Suriye'de (Filistin'i kastediyor) her ikisine de yer bulunduğunu belirten bir mektup da yazmıştı.

Siyonistler 27 Şubat 1919'da Dörtler Konseyi'nin önüne çıktı. Ancak galip güçlerin liderleri, Wilson, Lloyd George ve Orlando yoklardı. Clemenceau şöyle bir gözüküp çıkmıştı. İngiltere'yi Lord Balfour ve Sömürgeler Bakanı Lord Alfred Milner, Fransa'yı Clemenceau'nun danışmanı André Tardi-

eu ve Dışişleri Bakanı Stéphan Pichon, İtalya'yı Dışişleri Bakanı Sidney Sonnino temsil ediyordu. ABD adına Dışişleri Bakanı Robert Lansing ve ABD'nin eski Paris ve Roma Büyükelçisi Henry White katılıyordu.

Siyonistlerin ilk takdimini Naum Sokolof yaptı. Hissi konuşmasında Yahudilerin Kutsal Topraklar üzerindeki kadim haklarını vurguladı. Sonra Weizmann savaş sırasında Yahudilerin yaptıkları fedakârlıkları ve çektikleri sıkıntıları dile getirdi. Bu adaletsizliklerin ancak Yahudilere kendi topraklarını vermekle giderilebileceğini anlattı. Rusya'daki üç milyon Yahudi adına konuşan Menachem Ussishkin Siyonist hedeflerin sosyal ve ekonomik gerekçelerini sıraladı. Fransız Yahudisi şair André Spire Müttefiklerin Siyonizmin hedeflerinden endişe etmelerine neden olmadığını anlatmaya çalıştı. Son sözü alan Ortadoğu uzmanı Fransız akademisyen Sylvain Lévi'nin konuşması ise Siyonist heyet üzerinde tam bir soğuk duş etkisi yaptı. Lévi Filistin Yahudilerinin şimdiki yerlerinde Müslüman ve Hıristiyan komşularıyla birlikte memnun ve mutlu yaşadıklarını, zaten altı yüz bin Arabın bulunduğu bu fakir toprakların daha fazla Yahudi göçmeni kaldıramayacağını ileri sürdü. Üstelik gelen Rus Yahudilerinin mevcut uyumu bozacak sert karakterli insanlar olduğunu söyledikten sonra, Filistin'de bir Yahudi Ulusal Vatanı'nın Müttefiklerin bölgedeki daha geniş çıkarlarına tehlike teşkil edebileceğini vurguladı.

Fransız heyetinin onaylayıcı biçimde izlediği konuşma bittiğinde Siyonistler tam bir şok altındayken Lansing imdatlarına yetişti ve Weizmann'dan Yahudi Ulusal Vatanı'ndan neyin kastedildiğini sordu. Bunu fırsat bilen Weizmann, Lévi'nin söylediklerini çürütmeye girişti ve Yahudi göçleriyle –Yahudi olmayanların haklarının da korunacağı– bir Filistin'in İngiltere'nin İngiliz olduğu kadar Yahudi olacağını umduğunu söyledi. Fransız heyetine dönerek de "Fransızların Tunus'ta yaptığını Yahudiler Yahudilerin iradesi, Yahudilerin parası ve Yahudilerin heyecanı ile Filistin'de yapabilir" dedi.

Sonradan, Lévi'nin Baron Edmond de Rothschild'in talebiyle Siyonistlerin heyetine dahil edildiği, Baron'un onun vasıtasıyla Weizmann'ın bir ara Filistin'de bulunan oğlu James de Rothschild'e kötü davranmasının intikamını almak istediği iddia edilmiştir.

Her halükârda Weizmann'ın son müdahalesinin Siyonistlere önemli puanlar kazandırdığı anlaşılmaktadır. Zira aynı akşam Tardieu'nün Clemenceau adına yaptığı resmi açıklamada, görüşmeler özetlendikten sonra ilk defa "Fransa'nın Filistin'in İngiliz himayesine girmesine ve bir Yahudi devletinin kurulmasına karşı çıkmadığı" ifadesi yer alır. Tabii "Yahudi devleti" kelimeleri Siyonistleri büyük bir sevince boğar. Weizmann kendilerinin bile bu

terimi kullanmaya cesaret edemediklerini hatırlatır. Ama "Yahudi devleti"nin gerçekleşmesi için otuz yıla yakın bir süre gerekecektir.

Filistin'de kendilerine söz verilen bölgenin İngiliz himayesinde olmasını isteyen Siyonistler, bunun karara bağlanacağı konferansı izlemek için San Remo'da da hazır bulunuyorlardı. 18 Nisan 1920'de konferansın başlamasından iki gün sonra San Remo'ya gelen Weizmann artık barış anlaşmaları süreci sona ermekte olduğu için Müttefiklerden daha somut taahhütler elde etmeyi bekliyordu. Amacı Balfour Deklarasyonu'nun sağlama bağlanıp hayata geçirilmesiydi. Weizmann, Balfour ve George Lloyd ile özel bir görüşmede Filistin'de Milletler Cemiyeti mandası altında sivil bir İngiliz yönetiminin kurulması isteğini masaya koydu. Lloyd George için bu uygundu. Ancak Fransızların gündemi farklıydı. Alexandre Millerand ve Dışişleri Bakanı Berthelot Balfour Deklarasyonu'nun Osmanlı anlaşmasının dışında tutılmasını istiyordu. Olmazsa en azından varılacak anlaşmada Filistin'deki Hıristiyanları koruma hakkının yer almasını sağlamaya çalışıyordu. Ne var ki Fransızlarla başta Fiume konusu olmak üzere sorunları olan İtalyanlar Millerand'ı desteklemeye yanaşmadığından sonunda bu istekleri de reddedildi.

Filistin meselesi konferansın sonuna doğru gündeme geldi. 25 Nisan'da İngiltere'nin Filistin üzerindeki mandası onaylandı. Buna ilaveten, "manda sahibi"nin, İngiliz Hükümeti tarafından 8 Kasım 1917'de yapılmış olan deklarasyonu yürürlüğe koymakla yükümlü olduğu öngörülüyordu. Böylece Balfour Deklarasyonu ilk defa uluslararası bir antlaşmada kayda geçiyordu. Konferansın sonunda Lloyd George, Weizmann'a "İşte şimdi başlangıcı elde ettiniz, ama sonunu getirmek tamamen sizin çabalarınıza bağlı" diyecekti. Şimdi geriye kalan iş, mandanın koşullarını kaleme almak ve Milletler Cemiyeti'ne onaylatmaktı. Ancak San Remo kararlarını resmileştirmek üzere 10 Ağustos 1920'de Osmanlı İstanbul hükümeti ile Müttefikler arasında imzalanan Sevr Antlaşması'nın ölü doğması nedeniyle bu işlem iki yıl sonrasına kalacaktı. Ama Siyonizm artık Ortadoğu'da resmiyet kazanmış bir gerçeklikti ve sorun asıl şimdi başlıyordu.

Filistin Kaynıyor

İngilizler Filistin mandasının Milletler Cemiyeti tarafından onaylanmasını beklerken Filistin'in sahipleri gibiymiş gibi davranıyorlardı. Ancak etkili bir yönetimi ve istikrarı sağlayacak olanaklara sahip değillerdi. İngiliz İmparatorluğu savaş sonrasında ciddi bir zafiyete düşmüştü. Ortadoğu'da 1919 ilkbaharında General Allenby ayda yirmi bin asker terhis ediyordu. Filistin'de

Araplar ve Yahudiler silaha sarıldığında İngiltere'nin barışı sağlayacak mecali kalmamıştı.

Allenby 1918'de Filistin'i Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldığında askeri bir yönetim kurmuştu. Bu yönetimin yerine getirilmesi hemen hemen imkânsız bir görevi vardı: Bölgede buna tamamen karşı olan Araplara rağmen Balfour Deklarasyonu'na dayanan bir Yahudi anavatanı kurulmasını gözetmek. Özellikle 4 Nisan 1920'de Kudüs'teki Yahudileri hedef alan –daha önce değinilen– Arap kalkışmasından sonra İngilizler Filistin'de bir Yahudi vatanı fikrinin kendileri için büyük bir sorun olduğunun farkına varmaya başladılar.

Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un "Şahsen Filistin'in mandayı yükleneceklerin bağrında bir diken olacağına o kadar inanıyorum ki bu sorumluluktan olanak varken kaçmayı tercih ederdim" şeklindeki sözleri pek çok hükümet ve dışişleri mensupları tarafından paylaşılıyordu. Siyonizmin başarısı Arap kamuoyunun daha önce olmadığı şekilde organize olmaya başlamasına yol açmıştı. Arapların Yahudilerin Filistin'deki saldırgan yerleşim politikasından ve kendi kaderini tayin ilkesinin ihlalinden şikâyet eden protesto mektupları ve dilekçeleri çığ gibi artıyordu. Sokakta ise Kudüs olaylarından sonra da sık sık Arapların Yahudilere karşı şiddet hareketleri patlak veriyordu.

İngiliz askeri yönetimi ne Araplara ne de Yahudilere yaranabiliyordu. Aslında gerçekten de İngiliz subayları arasında Siyonistlere sempati duyanlar kadar Arap taraflıları da vardı. Duruma bir çare arayan Londra askeri yönetimi sona erdirdi ve yerine sivil bir yönetim kurdu. Başına da Genel Vali olarak –herhalde Yahudileri yatıştırmak için olsa gerek– savaş başladığında İngiliz Kabinesi'nde Yahudi vatanının kurulmasını savunan ilk bakan olan Yahudi liberal Herbert Samuel'i getirdi. Bu atama Lloyd George'un Filistin politikasında ısrarlı olduğunu gösterse de, şiddet hareketlerinin devam etmesi İngilizlerin Yahudi anavatanı konusundaki kuşkularını arttırıyordu. Bütün hayatınca Siyonizmi desteklemiş olan Churchill bile 13 Haziran 1920'de Lloyd George'a yazdığı bir mektupta "Filistin'i tutmak bize yılda altı milyona mal oluyor. Siyonizm hareketi Araplarla sürekli sürtüşmeye neden olacak. Fransızlar Siyonizme karşı ve Arapların asıl düşman olarak bizi gösterecekler. Filistin girişimimizin hiçbir zaman maddi bir getirisi olmayacak" diyordu.

Her şeye rağmen İngilizler Araplarla Yahudilerin bir uzlaşmaya varabileceklerini umuyor, bu yolda girişimlerde bulunuyordu. Örneğin, 1921 yazında Londra'da kendisiyle görüşen bir Filistin Arap heyetinin şikâyetlerini dinledikten sonra Churchill'in muhataplarına tavsiyesi Weizmann ile konu-

şup bir düzenlemeye gitmeleri oluyordu. Fakat iki tarafın da ciddi bir diyaloğa girmeye niyeti yoktu. Weizmann Arapları siyasi şantaj yapmakla itham ediyor, Araplar ise Balfour Deklarasyonu'nu ve buna dayanarak yapılan tasarrufları tanımadıklarını ısrarla tekrar etmekle yetiniyorlardı.

Weizmann ve arkadaşları Arap muhalefetini zayıflatmak için yoğun bir faaliyet içindeydi. Özellikle İngiliz hükümeti üzerinde baskı kurarak mandanın Filistin'de Balfour Deklarasyonu'nun uygulanmasıyla ilgili bölümünün sulandırılmamasına çalışıyorlardı. Bu yıllarda Yahudiler önemi sonradan çok daha iyi anlaşılacak olan bir diplomatik zafer daha kazandılar. 30 Haziran 1922'de ABD Kongresi'nin birleşik oturumu, –Amerika'nın Versay Antlaşmasını ve Milletler Cemiyeti üyeliğini sabote etmiş olan– Senatör Henry Cabot Lodge'un sunduğu bir karar tasarısını onaylayarak Yahudi Ulusal Anavatanı kavramını kabul etti. Böylece ABD'nin doksan yıldan fazladır Filistin'de Yahudi yurduna ve İsrail Devleti'ne bugüne kadar süren desteğinin ilk adımı atılmış oldu.

Kongre kararından üç hafta sonra Milletler Cemiyeti 24 Temmuz 1922'de İngilizlerin Filistin mandasını onayladı. Bu mandanın bütün manda sistemi içinde en başarısızı olacağı hemen anlaşıldı. Arapların Ürdün nehrinin batı kıyısındaki Nablus şehrinde topladıkları –herhangi bir yetkiye dayanmayan fakat manevi ağırlık taşıyan– bir Arap Kongresi tarafından derhal reddedildi. Bir yanda Araplar, topraklarını çaldıklarını düşündükleri Yahudilere ve Yahudileri kayırdığına inandıkları İngilizlere karşı silaha sarıldılar. Diğer yanda Yahudiler, Araplara ve kendilerini korumamakla itham ettikleri İngilizlerle çarpışmaya giriştiler. Önce Hagannah adlı paramiliter gücü kurdular. Daha sonra Irgun ve Stern Gang adları altında terörist teşkilatlar oluşturdular. Paris'teki Weizmann-Faysal Anlaşması bir şiddet fırtınası içinde kaybolup gitmişti. İngilizlerin takatinin kalmayarak Filistin mandasını sona erdirmesi ve İsrail Devleti'nin 1948'de kurulması için aradan otuz yılın ve bir dünya savaşının daha geçmesi gerekecekti. Ama Filistin dramının son perdesi hâlâ oynanmadı. Kanlar hâlâ dökülüyor. Nihai barış 1919 yılına göre daha yakın değil.

"IRAK" DOĞUYOR

İngiltere'ye 1920'de San Remo'da verilmiş olan Mezopotamya mandası, diğer mandalar gibi Wilson ilkeleri maskesi altında bir emperyalist uygulamadan başka bir şey değildi. İngiltere'nin Mondros ateşkes anlaşmasından itibaren "Irak" diye tanımlanan bölge üzerinde tam kontrolü vardı. Ne var ki,

mandanın kapsadığı eski Osmanlı Basra, Bağdat ve Musul vilâyetleri baştan beri kanlı iç çatışmalara zemin olacak farklılıklar gösteriyordu. "Irak halkı" diye bir kavram oluşmamıştı. Bölge halkı İngilizlere karşıydı ama kendi aralarında da etnik ve dini fay hatlarına bölünmüştü. Güneydoğuda petrol kaynaklarının bulunduğu yerlerde sünni aşiretlerden çok komşu İran halkına yakın olan Şiiler yaşıyordu. Kuzeyde ve merkezde Sünni Kürt azınlıklar bulunuyordu. Kırsal alanda ise Sünniler hâkimdi. Bağdat'ta da ticareti elinde tutan çok sayıda Yahudi ve Süryani Hıristiyan yaşamaktaydı.

Irak'ın ne şekilde yönetileceği hakkında her zaman farklı fikirler olmuştu. Sykes-Picot Anlaşması Musul vilâyetinin Mezopotamya'dan ayrı olarak Fransızlara verilmesini öngörmekteydi. Fakat sonra Clemenceau'nun Lloyd George'un talebi üzerine bundan feragat etmesiyle eski Osmanlı Basra, Bağdat ve Musul vilâyetleri İngiliz mandası altında belirli bir coğrafi bütünlük kazanmıştı. Buna rağmen Irak'ın tek bir krallığa dönüştürülmesi fikri oluşana kadar Mezopotamya'nın birkaç farklı krallığa ayrılması düşüncesi de yaygındı. Eski vilâyetlerin yapılarındaki farklılıklar yanında, İngiliz Hindistan yönetiminin Basra'yı ilhak etme arzusu bu tarz fikirleri körüklüyordu. Haşimi ailesinin büyük destekçisi Lawrence bile Mezopotamya'nın tek bir krallık yerine, Abdullah'ın başında olacağı Irak karallığı ve Zeyd'in tahtına geçeceği Cezire krallığı diye ikiye bölünmesini tavsiye etmekteydi. 1920'de Mezopotamya Genel Valiliğine atanacak olan Sir Percy Cox ise sadece Bağdat ve Basra üzerinde duruyor, bu vilâyetlerin birbirlerinden ayrı biçimde yönetilmesinin yanlış olacağını ileri sürüyordu.

Buna karşı, zamanında Musul'un İngiliz nüfuz bölgesine alınması için mücadele vermiş olan Arnold Wilson birleşik bir Mezopotamya fikrinin ateşli savunucusuydu. Savaş sona erdiğinde Irak'ın geçici askeri yönetimin başında olan İngiliz Hindistan Ordusu'ndan Albay Arnold Wilson daha sonra Irak Vali Vekili olarak sivil yöneticiliğe getirilmişti. Wilson 21 Mart 1920'de amiri Hindistan Yönetimi Bakanı Edwin Montague'ye yazdığı bir mektupta Faysal'ın Suriye'de, Abdullah'ın Irak'ta kral ilan edilmelerine tepki göstererek, Suriye ve Mezopotamya arasında hiçbir ortak duygu bulunmadığını ve Irak halkının Suriye'de kurulacak bir yönetimi kabul edemeyeceğini vurguluyordu. Aslında Wilson Mezopotamya'nın iç çelişkilerinin farkındaydı ve çoğunluğu göçebe aşiretlerden oluşan bölge halkının sağlam bir yönetim kuracağından, iki milyon Şii'nin Sünni hâkimiyetini kabul edeceğinden ve yarım milyon Kürdün bir Arap hükümdara tabi olmayı içine sindireceğinden emin değildi. Ancak çıkardığı sonuç tam bir sömürgeci İngiliz memuru mantalitesine uy-

Çöl Kraliçesi diye adlandırılan Gertrude Bell (1868-1926), çok iyi bir eğitim görmüş Arapça ve Farsça öğrenmiş bir gezgin ve yazardı. Bell'in, Şerif Hüseyin bin Ali'nin çocukları Faysal ile Abdullah'ın Irak ve Ürdün'de kral olmalarında, bu devletlerin oluşmasında önemli rolü bulunmaktadır.

gundu: Kendilerini yönetemeyeceklerini bilen ve Sünniler ve Şiiler, Araplar ve Kürtlere bölünmüş bu halklar Kasım 1918 İngiliz-Fransız deklarasyonuyla verilen bağımsızlık sözünün gerçekleşmesini beklemiyorlardı. Bilakis İngiliz işgal yönetiminden memnunlardı.

Wilson'un yardımcısı, o zamanlar en önemli Arap konuları uzmanı olarak tanınan yazar Gertrude Bell'di. Wilson İngilizlerin doğrudan yönetimi taraftarıyken Bell ise himaye altında Arap yönetiminden yanaydı. Zaten ikisi de birbiriyle hiçbir konuda anlaşamıyor, Gertrude Bell amirinin arkasından entrika çevirmekten çekinmiyordu. Önemli bir nokta olarak, Wilson yerel bir isyan tehlikesini görürken Gertrude Bell böyle bir olasılığı yok sayıyordu. Wilson Londra'ya büyük çaptaki terhisler nedeniyle emrindeki kuvvetlerin çok zayıfladığını bildirip alarm çanları çalıyordu. Faysal ve Lawrence ile birlikte savaşmış Nuri el-Said gibi huzursuzluk çıkarabilecek milliyetçi subayların Irak'a dönmesi yasaklanmış olmakla beraber, Osmanlı ordusunda çarpışmış bazı Arap subayların Suriye ve Irak'ta bağımsızlık ilan eden 7 Mart 1920 Şam Konseyi kararlarından sonra bunlardan bazılarının gizlice geldiklerinden kuşkulanıyordu. Hatta Kemalistlerin casuslar gönderdiği söylentileri bile vardı.

Zaten İngilizlerin işgal gücü gibi davranmaya devam etmesi yerel halk arasında huzursuzluğun artmasına ve karşı propagandaların yayılmasına zemin hazırlıyordu. İngiliz memurlar bazen altın bazen kuvvet kullanmak suretiyle keyfi bir yönetim kurmuşlardı. Örneğin, mahkemelerde davaları yazı tura atarak karara bağladıkları durumlar yaygındı. Bir keresinde, bir İngiliz memurun önüne getirilen şüphelilerin karşısında Arapça şarkı söyleyeceğini ve hangisi kötü aksanına en önce gülerse onu suçlu ilan edeceğini bildirdiği anlatılıyordu.

İngilizlerin yerel halka kendi hükümetlerini kurma sözünü tutacağına dair en ufak bir harekette bulunmamaları ortamı daha da kötüleştiriyordu. 1919 Mayıs ayında Faysal'ın Şam'daki Iraklı destekçileri Bağdat'a dönüp kendi yönetimlerini kurup kuramayacaklarını sorduklarında o sırada

Şam'dan geçmekte olan Arnold Wilson umutlarının "saçmalıktan ibaret olduğunu" yüzlerine söyleyivermişti. Gertrude Bell daha sonra Wilson'un bu yanıtının bir dönüm noktası olduğunu anlatacak, Iraklıların bağımsızlıkları için İngilizlerden bir şey bekleyemeceklerini, dolayısıyla onlardan kurtulmalarının zamanının geldiğini o zaman anladıklarını yazacaktı.

İngilizlerin endişeleri artarken ilk patlama gecikmedi. 1920 Haziran ayında yeni vergiler konmasını bahane eden Fırat boyundaki Sünni aşiretler Musul'da İngilizlere başkaldırdılar. Musul isyanını düzenleyenler 1919 yılında Necef'de kurulmuş olan İslâm Uyanışı Ligi (El-Cemaat en-Nahda el-İslâmiye) ile Sünni ve Şii ulema, asker ve sivil memurların birlikte kurduğu Bağımsızlık Bekçileri (Haras el-İstiklal) hareketiydi. Bu hareketin Kerbela, Necef ve Kut'ta da kolları vardı. Kalkışma Bağdat'ta sokak gösterileri ve Bağdat Müçtehid'i İmam Şirazi'nin bir fetvasıyla hız kazandı. İsyan daha sonra Fırat boyunca Güneye de yayıldı. Kerbela'da cihad ilan edilmesiyle Şiiler de katıldı. Kuzeybatıda Faysal'ın eski komutanlarından birinin liderliğindeki Arap süvariler İngiliz sınır karakollarını basıp askerlerini öldürdüler. Dört aya yakın süren ve Ekim ayında bastırılan isyanda on bin Iraklı Arap ile dört yüz elli İngiliz askeri öldü. İsyanı bastırmak için Hindistan'dan birlikler getirildi. İngiliz uçakları yüz tondan fazla bomba attılar. İsyanı bastırmak için yapılan 40 milyon altın İngiliz lirası civarındaki harcamalar Osmanlılara karşı Arap isyanını finanse etmek için yapılan harcamalardan fazla oldu ve İngilizlerin Irak'la ilgili stratejilerini gözden geçirmelerine yol açtı.

"Büyük Arap İhtilali" diye de adlandırılan bu isyandan sonra da bir buçuk yıl boyunca Irak çatışmalar ve isyanlarla sarsıldı. Irak halkları İngilizlerin kısa zamanda ayrılacaklarına ve Woodrow Wilson ilkeleri gereği kendi yönetimlerini kuracaklarına inandırılmıştı. Ama bu beklenti geciktikçe başlarda İngiliz himayesinde istikrarlı bir Arap yönetimi kurulmasını destekleyenler arasında bile milliyetçilik cereyanları etkili olmaya başlamıştı. Bir yandan da Şii Sünni ayrımı daha belirgin hale geliyor, Kürtler ile Hıristiyan, Yahudi ve Türkmen azınlıklar Arap hâkimiyetinde bir yönetim altında ezileceklerinden endişe ediyordu. Zaten isyanı bu birbiriyle çelişen hangi etkenlerin tetiklediği İngiltere tarafından tam olarak anlaşılamadı. Arnold Wilson on üç kalemlik bir olası neden listesi yolladı. Bunlar arasında Faysal'ın destekçileri ile Kemalist Türkiye başta geliyordu. Wilson Amerikan Standart Oil şirketinin dahi parmağı olabileceği düşüncesindeydi. Tabii, kurtuluş hareketlerini başarıyla yürüten Kemalistlerin Müttefiklerle niye çatışmak isteyeceği veya İngilizlerin koruması altındaki Kral Hüseyin'in niçin isyan edeceği gibi soru-

lara yanıt veremiyordu. Onun tahliline göre, Irak'ta Arapların İngiliz yönetimine itirazı yoktu (!) ama sırf fanatikler ve ne için savaştığını bilmeyenler bu anarşiyi yaratmıştı.

Her halükârda isyan Irak'ın nasıl yönetileceği konusuna ivedilik kazandırmıştı. Wilson'un, daha önce İngiliz Hükümeti tarafından kabul edilmiş olan "birleştir ve yönet" ilkesi yürürlükteydi. Mezopotamya krallıklara bölünmeyecek; Basra, Bağdat ve Musul eyaletlerini kapsayacak tek bir birim oluşturulacaktı. Mandanın koşullarına göre "Iraklılar için Irak" esas ilkeydi ama "bağımsız Irak halkı kendini yönetecek duruma gelene kadar manda sahibi gücün yani İngiltere'nin yönetimle ilgili tavsiye ve desteğine" tabi olacaktı.

Bu arada İngiliz kabinesi 23 Mart 1920 tarihinde Irak halkı için kabul edilebilir ise Kral Hüseyin'in ailesinin krallığa aday olmasına bir itirazları olmayacağına karar vermişti. Tabii bu karar Haşimiler dışından bir adayın çıkmasını engellemiyordu. Bu kendilerini Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşan halklarının yegâne meşru temsilcileri olarak gören Hüseyin ve oğulları için kabul edilebilecek bir şey değildi. Ayrıca Haşimi ailesi bağımsız Irak devletine düzenli geçiş için uzun bir süre öngören Milletler Cemiyeti manda sistemine de karşıydı ve doğrudan bağımsızlık peşindeydi.

Ancak Suriye'den dışlandıktan sonra Emir Faysal'ın geleceği belirsizdi. Bir yandan da Lawrence'in ve taraftarlarının Londra'daki kamuoyu oluşturma faaliyetleri sayesinde Suriye'de kaybettiği krallığa karşılık kendisine Mezopotamya krallığı önerileceği duyumları basın dahil her çevrede yankı buluyordu. Fakat Faysal karşısındaki engellerin de farkındaydı. Her şeyden önce Şam'da kral olduğu zaman kendisini de Mezopotamya krallığına layık gören ağabeyi Abdullah'ı adaylıktan nasıl vazgeçireceğini bilemiyordu. Bunun için babasının desteğine güvenemezdi. Zira Şerif Hüseyin Abdullah'ı daima kendisine tercih ettiği gibi, Suriye krallığını kabul ederek bütün Arapları içine alan tek bir imparatorluk hayalini yıktığı için kızgındı.

Faysal'ın önündeki daha önemli bir engel Fransızların şiddetli muhalefetiydi. Fransız basınının hücumları yanında Fransız politikacıları ve diplomatları Bağdat yolunu tıkamak için yığın bir faaliyete girişmişlerdi. Aslında Londra'daki genel kanı da Faysal'ın Şam'dan atıldıktan sonra babasının yanına Hicaz'a gideceği, böylece İngiliz-Fransız ilişkilerini bozma potansiyelinin ortadan kalkacağıydı. Ancak Faysal bu beklentinin aksine, yenilgisinin ardından sığındığı Hayfa'dan hareketle İtalya'ya gitti ve yerleştiği Komo gölünden Lloyd George'a yazdığı bir mektupla oyun dışına çıkmadığını gösterdi. Faysal bu mektubunda Mezopotamya'da Araplarla İngilizlerin arasının

bozulmasından üzüntü duyduğunu belirttikten sonra İngilizlerin babasına McMahon mektuplarıyla verdiği sözü hatırlatıyor ve bu söz tutulduğu takdirde orada işlerin yatışacağına güvendiğini ifade ediyordu. Bu önerisi ve imaları İngilizleri bir karar almaya zorluyordu. Bu arada Emir'in taraftarları, Faysal'ın tatmin edilmemesi halinde Mekke'ye dönerek babasıyla beraber bir İslâm Konferansı toplayacağı ve İngilizlerin sözlerini tutmamalarını kınayacağı söylentilerini yayıyorlardı. Nihayet Şerif Hüseyin de oğlu Faysal'ın kendisini temsilen Londra'ya gelip hak arayacağını Lloyd George'a yazarak baskı yapıyordu. Sonunda İngiliz hükümeti bu baskıya dayanamadı ve Faysal bazı hediyeler sunmak bahanesiyle 4 Aralık 1920'de İngiliz Kralı tarafından kabul edilmeyi başardı.

Gertrude Bell, Britanya hükümetlerine verdiği istihbarî raporlarda Ortadoğu'nun özelliklerini çok iyi gözlemlerle anlatır. Bu nedenle Bağdat genel valiliğine atanan Sir Percy Cox'la çalıştı ve Irak devletinin şekillenmesinde görevler üstlendi. Bell, Percy Cox'la birlikte.

Faysal'ın Londra'ya gelişi Mezopotamya sorununu İngilizlerin gündeminin tekrar birinci sırasına çıkardı. O tarihlerde Irak isyanı bastırılmış, Sir Percy Cox Bağdat'a Genel Vali olarak gelmişti. Cox derhal Bağdat Nakibi Abdurrahman el-Kilani başkanlığında bir geçici yerel yönetim kurdurdu. Ancak asıl hükümdar meselesi hâlâ askıdaydı. Bizzat Cox dahi isyanın devam ettiği Temmuz 1920 ayında Mezopotamya'da uygun bir aday bulunmadığını, dışarıdan ise, Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah veya İbni Suud gibi isimlerden bahsedilebileceğini, ancak bunlara karşı olabilecek itirazların aşılabilecek gibi gözükmediğini söylüyordu. Cox'un daha sonra Irak halkının seçmesi halinde Faysal'ın kabul edilebileceğini önermesine rağmen İngiliz Hükümeti'nin kararsızlığı devam ediyordu.

Birinci neden Fransızların Faysal'a muhalefetinin sürmesiydi. Öte yandan Şerif Hüseyin Versay Anlaşması kararlarını, dolayısıyla Arap mandaları-

nı imzalamayı reddediyordu. Hatta bu imza İngilizler yönünden Haşimilerin desteklenmesi için bir ön koşul haline gelmişti. Kabinenin konuyu derinlemesine inceleme görevini verdiği Dışişleri Bakanı Curzon Kahire Arap Bürosu'nun eski başı ve halen Dışişleri'nde Arap işlerine bakan Albay Kirhan Cornwallis'e Faysal'la görüşerek bir gayriresmi öneri yapması talimatını verdi. Cornwallis Emir'e, Mezopotamya halkı kendisini seçtiği takdirde Fransız muhalefetinin üstesinden gelinebileceğini, ancak İngiliz Hükümeti'nin Milletler Cemiyeti mandasını resmen kabul etmemiş birine destek veremeyeceğini bildirdi. Ama Faysal isterse İngilizlerin bilgisi ve onayı dışında aday olabileceğini söyledi. Tabii bu Faysal'ın işine gelmiyordu. Zaten bütün mesele İngilizlerin desteğini almaktı. Bu nedenle Cornwallis'in önerisini reddetti. Bu arada da kendisinin Abdullah varken aday olmayacağını da belirterek, açıkça kardeşinin adaylığının İngilizler tarafından bertaraf edilmesi ve kendisini resmen desteklemesi halinde Mezopotamya'ya gideceğini ima etti. Bu arada Cox'un Irak'ta hileli seçim yaptırarak Faysal'ı seçtirme önerisi Lord Curzon tarafından kabul edilmedi.

Bu şekilde Faysal İngilizlerin onayını hemen sağlayamasa da Cornwallis ile görüşmesi kendisini Irak tahtına başlıca aday olarak öne çıkarmıştı. Bu arada Sömürgeler Bakanlığı'na atanmak üzere olan Churchill'in Mezopotamya hakkındaki tek düşüncesi oradaki harcamaları azaltmaktı. Churchill bu amacının, Irak'ın barış içinde gelişmesini İngiliz Hülümeti'nden aşırı talepleri olmadan sağlayacak bir Arap hükümeti kurmak yoluyla gerçekleşebileceğini düşünüyordu. Tabii bunun için ilk koşul ülkenin hükümdarının belli olmasıydı. Churchill, Lloyd George'dan Faysal'ı desteklemeye karar vermek için biraz daha zaman istiyor, bu arada Cox'un fikrini de soruyordu. Ama Arap konularında danışman olarak çağırttığı ve Sömürgeler Bürosu'na dönen Lawrence ile de istişare eden Sömürgeler Bakanı kararını vermiş gibiydi. Curzon'un Abdullah'ı öne çıkarma önerisini kulak arkası etti, Cornwallis'in Faysal'ın doğru kişi olduğu kanısına dayanarak Lawrence'i Emir ile görüşmeye yolladı.

Lawrence 17 Ocak 1921'de Churchill'in özel sekreteri Edward Marsh'a temasının sonucunu bildirdi. Evet, Faysal İngilizlerin hassasiyetlerini anlamaktaydı. Fransız işgalindeki Suriye konusuna artık hiç değinmemeye ve babasının Filistin üzerindeki iddialarından vazgeçmeye hazırdı. Fakat McMahon mektuplarında Mezopotamya'nın bağımsızlığı konusunda verilen sözlerin hangi sınırları kapsadığı, Ürdün nehri batısında İngiliz himayesinde bir Arap ülkesinin kurulması gibi bazı konuların da çözüme bağlanması ge-

rektiğini düşünüyordu. Lawrence memnundu. Faysal ile "ucuz ve hızlı" bir anlaşma yapılabileceğinden emindi.

İngilizlerin Irak'tan çekilerek altından kalkamadığı masraflara bir an önce son vermesi hedefine odaklanmış olan Churchill artık gecikmek niyetinde değildi. Sömürgeler Bakanı olur olmaz Hükümetin kendisine "Filistin ve Arabistan'daki İngiliz makamlarıyla görüşmek için Mart başında Kahire'ye gitme" görevini vermesi üzerine Kahire'de Ortadoğu'daki sorunların bütünüyle ele alınacağı bir konferans toplamaya karar verdi.

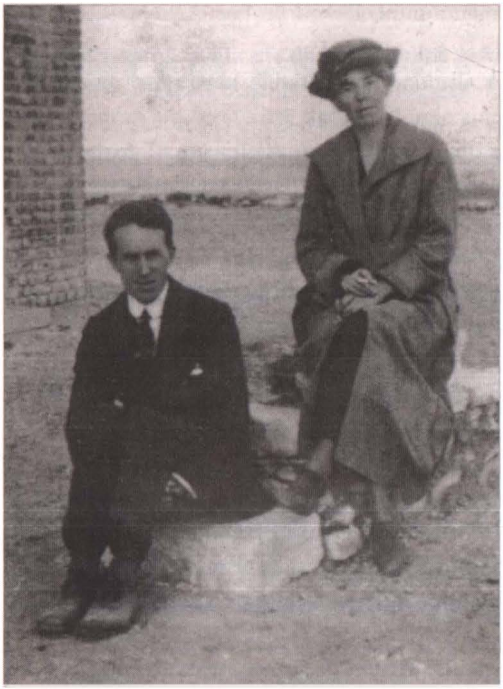
Aslında Faysal'ın geleceği açısından karar verilmiş gibiydi. Emir'in baş destekçisi Lawrence ve Gertrude Bell'e ilaveten Sömürge Bakanlığı'nda yeni kurulan Ortadoğu Bölümü'nün Başkanı Hubert Young da Faysal yanlısıydı. Bu ikili tarafından konferans gündemi taslağı Faysal'ın Irak tahtına oturması için biçilmiş kaftan gibi hazırlanmıştı. "Hükümdarın seçilmesi ve manda çerçevesinde İngiliz hükümeti ile ilişkileri" şeklindeki ilk madde için Bakanlık görüşü "Faysal'ın hükümdar olması uygun olacaktır. İlk adım olarak Sir Percy Cox'tan Devlet Konseyi'nin onu seçmesini sağlamasının garantisi alınmalıdır. Konsey seçimini belirttiği anda Faysal derhal Mezopotamya'ya gitmeye davet edilmelidir" şeklinde kaleme alınmıştı. Churchill'in de tam onayını alan bu öneri Lawrence ve Young'a ek olarak yine Haşimi yanlısı Albay Cornwallis ve Albay Joyce ile –fikrini değiştirip artık Faysal destekçisi olan– Arnold Wilson'un katıldığı Bakanlıklararası bir toplantıda görüşüldü ve uygun görüldü. Dışişleri temsilcisi, Fransızların itirazı konusunda, "Fransa'nın onayının alınmasının önündeki engellerin aşılamayacak kadar büyük olmadığını ve bir oldubitti karşısında fazla sorun çıkartmayacaklarını" belirtmişti.

Irak yanında Filistin'in batı bölümünün yönetimi için de bir formül bulunacak olan konferansta Lawrence, Gertrude Bell ile el ele nihayet Haşimileri tahta oturtma gayesine ulaşacaktı.

Bu noktada, o zamanlar İngilizlerin Ortadoğu'daki nüfuzlarını yaymalarına katkıda bulunan sembol şahsiyetlerden olan –ve daha önce ismine sık sık değinilen– Gertrude Bell üzerinde kısaca durulmasında yarar olabilir.

"Çöl Kraliçesi" Gertrude Bell

Birçok İngiliz tarihçisine göre Lawrence Arap isyanına ivme veren kişi ise, Gertrude Bell de Araplara bağımsız devlet kurmalarının yolunu açan kadındır. Her iki tanımlamada abartı bulunmakla beraber, Gertrude Bell'in Arap bağımsızlığı için önemli çaba harcadığı ve özellikle Emir Faysal'ın Irak krallı-

Gertrude Bell, Anadolu'da ünlü arkeolog William Ramsay ile çalıştıktan sonra birçok defa Ortadoğu'da geziler yaptı. Bu gezilerde aşiretleri, aralarındaki ilişkileri, kervan yollarını, su kaynaklarını, yeraltı zenginliklerini vb. inceledi. Cerablus'ta tanıştığı T.E. Lawrence ile birlikte yeni kurulacak Arap devletlerinin sınırlarını belirledi. Bell ve Lawrence.

ğına getirilmesinde ve Irak'ın bir devlet olarak şekillenmesinde belirli bir rol oynadığı genellikle kabul edilir.

Çelik sanayiinde büyük servet kazanarak aristokrasiye intisap etmiş bir aileden gelen Gertrude Bell 14 Temmuz 1868'de doğar. Annesi üç yaşındayken ölünce babası Sir Hugh Bell ile, yaşam boyu siyasi konularda da danıştığı çok yakın bir ilişki sürdürür. Oxford'daki parlak eğitiminden sonra son derece hareketli bir yaşam sürer. Macera seven, gözü pek ve entelektüel vasıflara sahip bir kadın olan Bell iki kez dünya seyahatine çıkar. Arkeoloji ve yabancı dillere büyük merakı vardır. Arapça, Farsça, Fransızca ve İtalyanca bilmektedir. Ama asıl ilgisi Ortadoğu'yadır. Büyük Suriye, Mezopotamya, Arabistan ve Güney Anadolu'daki gezileri sırasında yerel halk ve özellikle Bedevi aşiretler ile yakın ilişkiler kurar. Seyahatlerini beş ayrı kitapta anlatacak, yakınları ve dostlarına yazdığı mektuplar Ortadoğu hakkında başlı başına birer kaynak oluşturacaktır. Gertrude Bell özel hayatında başına buyruk, yalnız bir kadındır. Evli biri olan İngiliz Binbaşı Charles Doughty-Wyllie ile platonik bir ilişkisi olur. Binbaşı sonra Çanakkale'de ölecektir.

1910'lu yıllarda Ortadoğu'daki gizli diplomasi ve istihbarat faaliyetleri zirveye çıkmıştır. İngilizler, Fransızlar ve Almanlar bilgi toplamak ve yerel halkları etkilemek için her türlü vasıtaya başvurmaktadır. O yıllarda bölgenin henüz doğru dürüst bir haritası yoktur ve yolu, izi bulunmadığı için yolculuk etmek güçlüklerle doludur. Bu nedenlerle İngiliz Dışişleri bölgeyi izlemek için devamlı olarak gönüllü gezgin ve maceraperestleri kullanmaktadır. Yerel li-

sanları bilen ve kâşif ve arkeolog olarak sürekli Arabistan çöllerinde seyahat eden Gertrude Bell bu tarz görevler için doğal adaydır. Nitekim ilk olarak Dışişleri Bakanı Edward Grey, Bell'den Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey ve Doğu Arabistan topraklarında Alman nüfuzunun ne ölçüde yaygın olduğunu araştırmasını ister. Yolculukları ardından verdiği ayrıntılı rapor büyük beğeni alacak ve 1915 Kasım ayında Kahire'deki Arap Bürosu'nda görevlendirilmesine yol açacaktır. Bell büroda İngiliz İstihbarat tarihinin ilk kadın memuru olarak Hogarth, Clayton, Sir Ronald Storrs, George Lloyd, Audrey Herbert ve yakın arkadaşlık kurduğu Lawrence ile birlikte çalışır. Kahire'den geçen Sir Mark Sykes ile de tanışır ama birbirlerinden hiç hoşlanmazlar.

Gertrude Bell'in bürodaki görevi Arap isyanının başlatılmasının umulduğu Kudüs'ten Mekke'ye kadar olan Hicaz vilâyetindeki Arap şahsiyetleri ve politikaları hakkında veri toplamaktır. Bunun için daha önce ziyaret ettikleri dahil pek çok Arap aşiretinin reisleri, bunların karşılıklı dostluk veya düşmanlıkları ile ırk ve din gruplarının ve azınlıkların durumlarına ilişkin bilgileri derlemeye çalışır. Aynı zamanda çöl yolları, dağ geçitleri, ulaşım olanakları ve doğal kaynaklar gibi stratejik bilgileri de derlemektedir. Bell'in faaliyeti zamanla Hindistan yolu üzerinde bulunan ve petrol kaynaklarına sahip olduğu için stratejik önemi artan Mezopotamya ve oradaki Arapların geleceği üzerinde yoğunlaşır.

Bell bölgedeki bazı milliyetçi kıpırtılara rağmen Arap birliğinin mümkün olmadığını bilmektedir. O zamanlar yazdığına göre, aşiret gelenek ve köklerine dayalı bir toplumda siyasi birliğin sağlanamayacağı ortadadır. İngiliz yönetimi altında muhtemel bir göstermelik lider olarak Hicaz Emiri'nin oğullarından biri düşünülebilir. Ancak Mezopotamya'da çoğunluk Şii olduğu için onun adı da ağırlık taşımayacaktır. Buna göre din faktörü kullanılamayacağına göre Bell de diğer meslekdaşları gibi Arapları isyana teşvik için Arap özgürlüğü ve bağımsızlığı kavramlarının öne çıkarılmasından başka çare görmemektedir.

Ancak Arap Bürosu'ndakiler o sıralarda MacMahon'un Şerif Hüseyin'e bağımsızlık konusunda verdiği sözlerin birer yarı aldatmaca olduğunun farkındadır. Özellikle Araplara saygı ve yakınlık duyan Gertrude Bell ve Lawrence bu ikilemin acısını bütün yaşamları boyunca hissedeceklerdir. Lawrence'in *Bilgeliğin Yedi Sütunu* kitabındaki şu satırlar bu pişmanlığı özetler: "Arap isyanı bir aldatmacaya dayanarak başlamıştı... Savaşı kazanmamız halinde Araplara verilen sözlerin kağıt üzerinde kalacağını görüyordum... Fakat Arap katkısı Doğu'daki savaşın kazanılması için başlıca aracımızdı... ama, tabii, beraberce yaptıklarımızdan gurur duymak yerine sürekli olarak acı bir utanç duyuyorum."

Gertrude Bell ise Lawrence'in sonradan duyduğu pişmanlığı yaşamamak için her türlü çabayı gösterir. Amacı esnek bir İngiliz yönetimi yanında siyasi dengeye sahip bir Arap devletinin kurulmasıdır. Bu bağlamda İngiliz Hindistan yönetiminin Mezopotamya'yı ilhak etme girişimlerine Arap Bürosu'ndaki arkadaşlarıyla birlikte şiddetle karşı koyar. Bu çerçevede, aşiretler hakkındaki raporunu Hindistan yönetimi elindeki bilgilerle tamamlamak bahanesiyle Yeni Delhi'ye giderek eskiden tanıdığı arkadaşı Genel Vali Lord Hardinge'yi Mezopotamya'nın ilhakı yerine İngiliz yönetiminde bağımsızlığının daha uygun olacağına ikna etmeye çalışır. Bunda ne kadar başarılı olduğu bilinmemekle beraber Lord Hardinge'nin bir önerisi hayatına yeni bir yön verir. Öneri Basra'ya giderek Kahire Bürosu ile Yeni Delhi istihbarat birimleri arasında irtibat sağlaması, aynı zamanda da Mezopotamya aşiretlerinin eğilimleri hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlaması şeklindedir. Bunu kabul eden Bell Mezopotamya'daki Hindistan Yönetimi Kuvvetleri Komutanı General Sir Percy Lake'in karargâhında Komutanın Siyasi Subayı Sir Percy Cox'un maiyetinde çalışmaya başlayacaktır. Bu arada, Hindistan İngiliz Ordusu'nun Basra bölgesindeki ileleyişi Kut bozgunuyla durdurulmuştur. Gertrude Bell Kut'ta kuşatma altındaki General Townshend ve askerlerini kurtarmak amacıyla Halil Paşa'ya 2 milyon İngiliz altını rüşvet teklif etme utancını yüklenen heyetteki arkadaşı Lawrence ile buluşur ve olanları birinci ağızdan dinler.

Bell, Cox'un maiyetinde olmakla beraber asıl onun yardımcısı Sir Arnold Wilson ile birlikte çalışmak durumundadır. Ancak Wilson'un katı emperyalist düşünce tarzı nedeniyle ikilinin arası zamanla bozulacaktır. Bu arada, 27 Kasım 1916'da Sir Percy Cox ve Gertrude Bell ileride Suudi Arabistan'ı kuracak olan İbni Suud'u Basra'da misafir ederler. Askeri tesisleri gezdirdikleri Emir ilk defa bir otomobile biner, bir uçağın bombalamasını seyreder, bir hastanede elinin röntgeni gösterilir. Gertrude Bell İbni Suud'dan etkilenmiştir, Kahire'deki Arap Bürosu'nun yayınladığı Arap Bülteni'ne İbni Suud'un övücü bir portresini yazar. Zaten Bell'in bültene yazdıkları onun Ortadoğu'da beki de en çok tanınan şahsiyetlerinden biri olmasını sağlamıştır. Bunlar ve bazı başka denemeleri Basra'ya ilk gelen İngiliz subayları için rehber biçiminde yayınlanır. "İşgal Altındaki Mezopotamya Topraklarında İngiliz Barışı (Pax Britannica)" veya "Türk Arabistanı'nda Yönetimin Esasları" başlıklarını taşıyan bu el kitapları bölgenin acemisi için bütün pratik bilgileri eğlendirici bir şekilde sunmaktadır.

Hindistan İngiliz Ordusu Komutasını devralan General Maude Kut'ül-Amare'yi tekrar işgal edip 11 Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirdiğinde Sir Per-

cy Cox ekibiyle birlikte Gertrude Bell'i de oraya çağırır. O sıralarda Mezopotamya'nın geleceğine ilişkin İngiliz politikaları henüz belirlenmemiştir. Arnold Wilson gibi bazıları petrol kaynakları ve boru hatlarının kontrolü için İngilizlerin tam ve doğrudan bir hâkimiyet kurmaları gerektiğine inanmaktadır. Lord Hardinge gibileri ise Araplarla işbirliği yapmanın Ortadoğu'da kaosa yol açacağı ve İngiliz İmparatorluğu'nun Hindistan'ı ile Avrupa arasındaki irtibatı koparacağını düşünmektedir. Araplarla ortaklığa ve onların eninde sonunda bağımsızlığa kavuşmalarına inanan Gertrude Bell'i ise bu amaçları yönünde uzun bir çaba beklemektedir.

1917'de Mezopotamya'nın yarısı kadarı İngiliz yönetimindedir. Kuzeyde Musul bölgesinde savaş devam etmektedir. İşgal altındaki topraklarda büyük zorluklar vardır. Savaşın ekim alanlarını ve sulama sistemlerini tahrip etmiş olması nedeniyle en başta gelen sorun gıda sıkıntısıdır. Sık sık kolera salgınları da çıkmaktadır. Bunun yanında tüm Osmanlı yönetimi çöktüğü için yerine geçici bir yönetimin kurulması gerekmektedir. Ayrıca şehirlerdeki halkın ve aşiretlerin çoğunluğu hâlâ İngilizlerin kalıcı olup olmayacaklarından kuşkuludur. İngilizlerle işbirliği için tek teşvik unsuru olan bağımsızlık ve kendi kaderini tayin kavramları yerel toplum için pek belirsizdir. Halkın büyük Şii çoğunluğunun dini liderleri Müçtehid'ler için beklenti bir Şeriat devletidir. Sünniler ve Bağdat'taki liberaller için bağımsızlık bir Arap Emir altında tam bağımsız bir Arap devleti anlamını taşımaktadır. Çöldeki ve dağlardaki aşiretler için bağımsızlık devletsiz bir başına buyrukluktur.

Yerel Arap halkını ve özellikle Bedevileri yakından tanıyan, inançlarını, geleneklerini, hayattan beklentilerini iyi bilen Gertrude Bell kısa zamanda herkesin güvenini kazanır. Bu sayede Sir Percy Cox'un önderliğinde yeni bir yönetimin oluşmasına ve kamu hizmetlerinin ayağa kaldırılmasına giderek daha etkin biçimde katkıda bulunur. Bell artık "Hatun" veya "Ümm'ül-Müminin" (Müminlerin anası) diye anılmaktadır. Bu arada Ekim 1917'de kendisine İngiliz İmparatorluğu'nun kadınlara verilebilecek en yüksek nişanlarından birisi verilir.

1918 Eylül'ünde Sir Percy Cox Tahran'a tayin edilir. Gertrude Bell artık anlaşamadığı Sivil Vali Vekili Sir Arnold Wilson'un emrinde çalışmak durumundadır. Wilson kendi kaderini tayin ilkesine inanan Gertrude Bell'in aksine emperyalist politikaların adamı olarak yerel halka baskı yapma ve muhaliflere şiddet uygulama taraflısıdır. Bell Araplara verilen sözlerin unutulmasından doğan hayal kırıklığını şu sözlerle ifade edecektir: "İngilizlerin danışmanı olacağı bir Arap yönetimi sözü verdik, bunun yerine Arapların danışmanlığını yaptığı bir İngiliz yönetimi kurduk."

Nitekim Bell'in uzlaşmacı tavsiyelerini dinlemeyen Wilson'un katı uygulamalarının da etkisiyle İngiliz işgal yönetimine karşı bir isyan hareketinin tohumları atılmıştır.

Bu arada savaş sona ermiş, 1919 Paris Barış Konferansı toplanmıştır. Araplara bağımsızlık amacının peşinde çabalarını sürdüren Gertrude Bell konferansa katılan İngiliz heyetinde yer almış, Başbakanlığın talebi üzerine konferanstaki İngiliz görüşüne katkıda bulunacağını umduğu "Mezopotamya'da kendi kaderini tayin" başlıklı bir rapor hazırlamıştır. Raporunda Bell Mezopotamya'da İngilizlerin önayak olacağı ve destek olacağı bir Arap yönetimini savunuyor, yönetimin başına Haşimi ailesinden birinin gelmesi üzerinde duruyor, ancak Iraklılar bu aileyi fazla tanımadığı için iyi bir hazırlık yapılması gereğinden bahsediyordu. Zaten baş destekçisi Lawrence ile birlikte Emir Faysal'ın Arap liderliği için kulis yapmaya başlamıştı bile. Bell, Lawrence'in kendisini takdim ettiği Emir'den etkilenmiş ve uzun bir görüşme yapmıştı. Aslında konferansta Mezopotamya'nın geleceği fazla ilgi görmüyordu. Arabistan'ın Büyük Suriye gibi batı bölgeleri için çok sayıda uzman bulunmasına rağmen doğusu hakkında Gertrude Bell'den başka kimse yoktu. Heyetin diğer üyelerine Mezopotamya'da Şiilerin çoğunluğu oluşturduğunu, kuzeyde Kürtlerin sorunlu bir azınlık olduğunu, güneyde İbni Suud'un gücünün hesaba katılması gerektiğine inandırmakta güçlük çekiyordu.

Kasım 1918 Mondrob Mütarekesinden Paris Konferansı'nın sonlanmasına ve Milletler Cemiyeti'nin Mayıs 1920'de Mezopotamya'yı İngiliz mandasına vermesine kadar geçen zaman içinde bölge büyük bir belirsizlik döneminden geçmişti. Milliyetçilik cereyanları güçlenmiş, İngiliz karşıtı propaganda hız kazanmıştı. Mezopotamya artık Irak diye anılmakta ise de ortada bir Irak halkı yoktur. İngiliz Hükümeti'nin bölgenin yönetim şekli konusundaki kararsızlığı huzursuzluğu arttırmaktadır. Yerel liderler, iktidara kendileri gelmek isteyen fırsatçılar, gizli Arap milliyetçi cemiyetleri yıkıcı faaliyetler yürütmektedir. 1919 İngiliz-Fransız Deklarasyonu'ndaki özerklik sözüne güvenen orta sınıf arazi sahipleri ve iş sahipleri ise İngiliz destekli bir Arap yönetimi istemektedir. Aşırı milliyetçiler de mandayı reddetmekte ve tam bağımsız bir Irak ideali peşinden gitmektedir. Gertrude Bell bu yılları sürekli olarak kapısına gelen ılımlı Arap liderlerini yakında bir Arap yönetiminin kurulacağına inandırmaya çalışarak geçirir.

Haziran 1920'de beklenen olur ve –daha önce değinilen– büyük Arap isyanı başlar. İsyan Gertrude Bell'i doğrudan etkiler. Bağdat dışında güven kalmamıştır. İngilizlere yakın aşiret liderleri bile adamlarını zaptetmekte zor-

lanmaktadır. İngilizlerin dört uçak filosuyla havadan bombardımanı isyanı bastırmaya yetmemiştir. Üstelik Gertrude Bell'in silahlarını teslim etmeye ikna ettiği aşiretler isyancı aşiretlere karşı savunmasız kadıkları için İngilizlere kızgındır. Arapların bağımsızlığını savunan Bell bu defa paniğe kapılmıştır. Ona göre "Bağımsızlık isteyen aşırı milliyetçiler İslâm Birliği ve Arap ırkının hakları gibi sloganlarla halkı tahrik etmekte ve bir terör hükümranlığı kurmaktadır".

İsyan süresince ve sonrasında Gertrude Bell'in amiri Sir Arnold Wilson ile ilişkileri gittikçe gerginleşmiştir. Örneğin ileride Irak Başbakanı olacak olan Yasin Paşa'nın hazırladığı anayasa taslağı konusunda aralarında büyük bir anlaşmazlık yaşanır. Bell taslağı makul bulurken Wilson İngilizlerin kontrolünü zayıflattığını düşündüğü için karşı çıkar. Bu arada ibre zaten Bell'den yana dönmektedir. Sir Percy Cox Bağdat'a dönerek Mezopotamya'nın Milletler Cemiyeti'nin İngiliz mandası altında bağımsız bir devlet olarak kurulacağını ve İngiltere'nin mandasının bu devletin bağımsızlık hakkı kazanıp Milletler Cemiyeti'ne üye olana kadar devam edeceğini belirten bir açıklama yapar ve sonbaharda geçici bir Arap hükümetinin kurulacağı sözünü verir.

Cox Londra'ya geçerken Gertrude Bell'in dokuz ayda hazırladığı "Mezopotamya Sivil Yönetimi Üzerine Bir İnceleme" başlıklı raporunu beraberinde götürür. Rapor Parlamento'ya "Beyaz Kâğıt" olarak sunulur ve ayakta alkışlanır. Buna karşı Hindistan Bakanı Montagu'ye Irak'ta ne tür bir yönetim kurulması gerektiği hakkında yazdığı mektup "konuyu önce amiri Wilson'a sunması gerektiği" şeklinde sert bir uyarıyla yanıtlanır. Wilson'un da bilgi sahibi olduğu bu mektuplaşma Bell ile amirinin ilişkilerinin kopmasına neden olur. Fakat Wilson İngiliz Hükümeti'nin Mezopotamya'daki masraflarını kısma önceliği çerçevesinde Arapları "teskin etme" stratejisine uyumsuzluğu nedeniyle görevden alınır. Genç bir dul ile evlenip Anglo-Persian petrol şirketinin Ortadoğu temsilcisi olur.

Ekim 1920'de Gertrude Bell'in favori amiri Sir Percy Cox Bağdat'a Genel Vali olarak geri gelir ve büyük merasimle karşılanır. Artık rahat bir nefes alan Gertrude Bell, Cox'un Şark Sekreteri olarak Irak'ın yönetimin şekillenmesi sürecine birinci elden katılır.

Cox güvenilir Arap ileri gelenleri arasından Sünnilerin lideri Bağdat Nakibi Seyid Abdurrahman Efendi'yi geçici hükümeti kurmaya davet eder. Nakib'in kısa sürede oluşturduğu "Devlet Konseyi"nde Cafer el-Askeri ve Nuri el-Said gibi Faysal ile birlikte isyana katılmış olan eski Osmanlı subayları yer alır. Şiilerin çoğunlukta olmasına rağmen bölgedekilerin çoğunluğu-

nun İran uyruklu olması nedeniyle konseyde Milli Eğitim Bakanı olarak Kerbela'dan sadece bir tek Şii yer alır. Gertrude konseyin oluşumunu yönlendirmek yanında, yakında yapılması planlanan seçimler için bir seçim kanunu hazırlanmasıyla da uğraşmaktadır. "Abbasilerden beri ilk Arap hükümeti" olan Devlet Konseyi'nin ilk toplantısını Bell emellerinin gerçekleşmesinin bir ilk adımı olarak heyecanla karşılar. Konsey ilk işi olarak ülkede asayişi sağlamaya çalışırken sıra Irak'ın hükümdarının seçilmesine gelmiştir.

Gertrude babasına yazdığı bir mektupta seçimin tamamen halkın elinde olduğunu, kimi Emir olarak seçeceklerinin veya nasıl bir yönetimi tercih edeceklerini umursamadığını, tek koşulun bu seçimlerin baskı olmadan özgürce yapılması olduğunu ifade eder. Ama hemen arkasından yolladığı bir ikinci mektupta Mezopotamya Krallığı için tercihini açıkça ortaya koyar: Uygulanabilir tek çözüm Şerif'in oğullarından birisidir. Kendi tercihi ise açık ara Faysal'dır.

Bell bu tercihinde yalnız değildir. Churchill'in kendisine Arap meselelerinde danışman olarak seçtiği Lawrence de Bell gibi Emir Faysal'ın Suriye'den Fransızlarca kovulmasını telafi yollarını aramakta, Emir'in Irak Krallığına getirilmesinin uygun bir çözüm olacağına inanmaktadır. Mezopotamya meselesinin halli için Churchill'in 12 Mart 1921'de topladığı Kahire Konferansı'nda pek çok İngiliz yetkili ve Lawrence yanında Sir Percy Cox'un maiyetinde Gertrude Bell de yer alır. İleride görüleceği gibi, Lawrence ve Bell ikilisi Bağdat Nakibi Seyid Abdurrahman, Muhammara Şeyhi Hazal ve Seyit Talip gibi adaylar arasından Emir Faysal'ın "en uygun ve ucuz çözüm" olduğuna Churchill'i ikna ederler. Aynı zamanda, Cox, Lawrence ve bazı Iraklı bakanlar ile Gertrude Bell'den oluşan bir komite Irak'ın sınırlarını da saptamaya girişir. Basra, Bağdat ve Musul vilâyetlerinin tamamını içermesine itina edilen bu sınırların çizilmesinde Bell bölge hakkındaki bilgisiyle en önemli katkıyı yapacaktır. Komite Faysal'ın yerel halka ne şekilde kabul ettirileceği konusunda bir senaryo da hazırlar. Buna göre Faysal önce Mekke'ye gidecek, adaylığını orada açıklayacak ve seçime katılmak için Bağdat'a gelirken destek gösterileri düzenlenecektir. Gertrude geçici Irak bayrakları ile sokakların süslenmesi dahil bu konudaki bütün hazırlıkların içindedir.

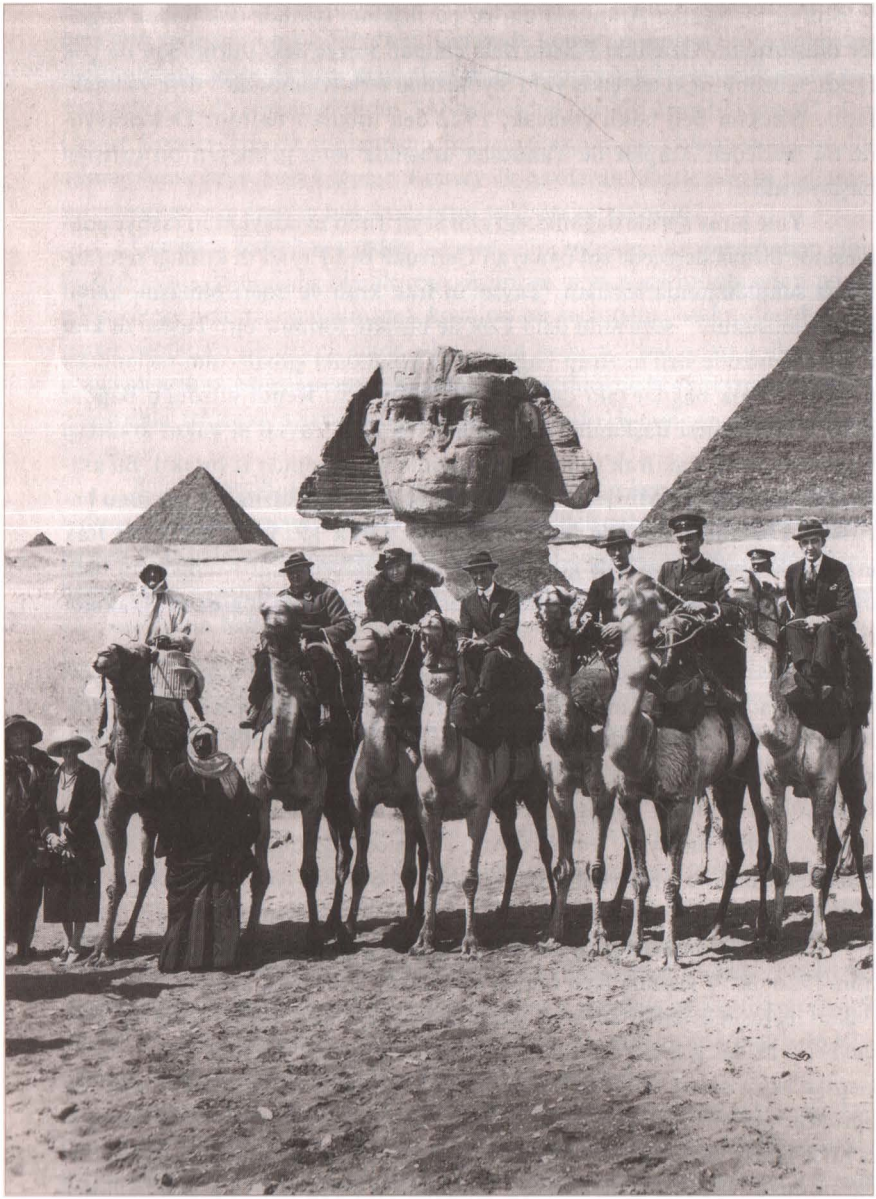
Kahire Konferansı'nda Trans-Ürdün'ün (Mavera-i Ürdün) geleceği kararlaştırılırken Yahudilerin Ürdün nehrinin batısında İngiliz mandası altında yerleşmelerinin ve bir Yahudi gücünün teşkilinin öngörülmesinden Gertrude Bell rahatsızlık duymaktadır. Ona göre bu kararlar bir "felaket reçetesi"dir. Baştan beri Siyonizme karşı olan Bell bir mektubunda "Suriye'de Fransızlar,

Filistin'de Siyonistler Araplarla dürüst bir ilişkinin önünde çok büyük engeller oluşturuyor. Özellikle Filistin'deki çıkmaz Suriye'deki durumdan da çok farklı. Görünürdeki tek çıkış yolu Siyonizmin terk edilmesidir" diye yazmaktadır. Nitekim Bell haklı çıkacak, 1922'den itibaren Balfour Deklarasyonu'nu reddeden Araplar ile Yahudiler arasında sonu gelmeyen bir çatışma başlayacaktır.

Yine biraz ileride değinileceği gibi Seyit Talib'in adaylıktan tasfiye edilmesinde birinci derecede rol oynayan Gertrude Bell Faysal'ın krallığı referanduma sunulduğunda sorulan "Faysal'ın Irak kralı ve lideri olmasını kabul ediyor musunuz?" sorusunu dahi Cox ile birlikte formüle etti. Faysal'ın kral olması Gertrude Bell'in Arap bağımsızlığı yolundaki çabalarının taçlanması olmuştu. Ama Bağdat'taki çalışmaları devam etti. Kendi kurduğu Bağdat Halk Kütüphanesi Başkanlığı'nı sürdürürken Kral Faysal'ın yakın arkadaşı ve danışmanı olarak Irak'ın yeni yönetiminin her alanında iz bıraktı. Bu arada Irak Eski Eserler Müzesi'ni kurdu ve Irak arkeoloji kazıları kanununu hazırladı. Yönetimle ilgisi de devam ediyordu. Ocak 1925'te Türkiye ve Irak arasındaki sınırın tespitiyle görevli Milletler Cemiyeti Sınır Komisyonu Bağdat'a geldiğinde Komisyon üyelerini ağırladı ve –tabii ki İngiliz ve Arap görüşleri yönünde– bilgilendirdi.

Faysal'ın İngiltere ile tam bağımsızlık öngören bir anlaşma yapılması ve anlaşmada İngiliz mandasının zikredilmemesi üzerinde ısrarlı olduğu sıralarda kral ile dostluğu bir ara bozulduysa da Faysal'ın Bell'e saygısı sonuna kadar devam etti. Irak kralı Gertrude'un ölümünden sonra bir İngiliz dergisiyle yaptığı uzun bir söyleşide, Bell'i Arap tarihinin unutulmaz kişiliklerinden biri olarak niteliyor, Jeanne d'Arc, Florence Nightingale, Edith Cavel ve Madame Curie ile mukayese ediyor, cesaretini överken Arap aşiretlerinin Osmanlıya karşı isyanında Lawrence kadar rolü olduğundan bahsediyordu.

Son yıllarını Bağdat'ta yarı inziva halinde geçiren Gertrude Bell 12 Temmuz 1926'da 58 yaşında iken evinde aşırı dozda uyku hapı alarak intihar etti. Askeri merasimle kaldırılan cenazesine neredeyse bütün Bağdat halkı ve ülkenin her yerinden gelenler katıldı. Ölümü İngiltere'de büyük yankı yaptı. Kral V. George başta olmak üzere zamanın pek çok İngiliz siyasi şahsiyeti ve yüzlerce bürokrat yanında Kral Faysal, Iraklı bakanlar ve aşiret reisleri taziyet mesajları yayınladılar. İngiliz Parlamentosu anısına bir oturum düzenledi ve İngiliz İmparatorluğu Nişanına layık görüldü. Ölümünden sonra Gertrude Bell İngilizler tarafından "Çöl Kraliçesi" unvanıyla neredeyse bir efsane haline getirildi. Hayatı hakkında ona yakın kitap yayınlandı, bir Hollywood filmi yapıldı.

Kahire Konferansı (1921) sırasında yapılan bir çevre gezisinde Sfenks'in önünde C. Churchill, Winston Churchill, Gertrude Bell ve T.E. Lawrence yanyana. Bu küçük gezide Churchill'in iki kez deveden düştüğü söylenir.

Irak Kralını Buluyor

Kahire Konferansı resmen Semiramis Hotel'de 12 Mart 1921 sabahı başladı. 25 Mart'ta kapanana kadar elliye yakın oturum yapıldı. Konferansın ana konusu İngiltere'nin Mezopotamyayı işgal masraflarının ne şekilde kısılacağı idi. Konuyu görüşmek üzere bir siyasi ve bir askeri komite oluşturuldu. Her iki komite ilk dört günkü çalışmalarında Churchill ve Bakanlığının oluşturduğu gündemi esas aldı. Aynı zamanda yine Churchill'in de onayladığı tavsiyeler çok zorluk çıkmadan kabul edildi. Kral adayları tartışıldığında sözü en fazla ağırlık taşıyan Mezopotamya Genel Valisi Sir Percy Cox Emir Faysal'ın açık ara önde giden aday olduğunu vurgulayarak Lawrence ve Bell'in kulisini yaptığı çözüme resmen destek verdi. Cox'a göre Vehhabi İbni Suud fazla muhafazakâr bir dinci olması nedeniyle söz konusu olamazdı. Diğer adları geçenlerden İranlı Muhammara'lı Şeyh Hazal tabanı olmadığı için, Padişah Abdülhamid'in oğullarından Burhaneddin artık bir Türkün hükümdarlığının kabul edilemez olmasından dolayı uygun adaylar değildi. Nihayet Basra'da bir ara hüküm süren, sonradan geçici hükümette içişleri bakanı olan Bağdat Nakibi Seyid Talib ise halkın yerel bir aday üzerinde fikir birliğine varmasının mümkün olmaması nedeniyle yarış dışı sayılmalıydı. Bu durumda geriye sadece Haşimi ailesinden birisinin kral olması seçeneği kalıyordu. Cox'a göre İngiliz hükümetinin adayı olduğu fazla aşikâr olmadığı takirde bu ailenin bir mensubu Mezopotamya halkı tarafından kabul görebilirdi.

Lawrence ise doğrudan Faysal'ın adaylığını destekledi. Emirin kişisel dostu olduğu için değil, Irak gibi "yarı medeni" bir ülkeyi yönetebilecek liderlik niteliklerine ve enerjiye sahip olduğu için kral olması gerektiğini, buna karşı Emir Abdullah'ın tembel ve zayıf karakterli birisi olduğunu ileri sürdü. Zaten baştan ikna olmuş olan Churchill son olarak Fransızların Haşimilerin ileride başlarına buyruk hale gelip İngilizlerin sözünü dinlemeyeceklerini iddia ettiklerini hatırlatıp uzmanlarının görüşünü sordu. Lawrence Fransızların Suriye'deki kendi kötü tecrübeleri nedeniyle böyle düşündüklerini, Haşimi ailesinin İngiliz çıkarlarını zedeleyecek tutumlardan uzak duracaklarından emin olduğu yanıtını verdi. Bu görüşler üzerine Churchill işi daha fazla uzatmadı. 14 Mart'ta Lloyd George'a çektiği telgrafta "Bütün ilgililerin Faysal'ın en iyi ve en ucuz çözüm olduğunda görüş birliğine ulaşacaklarını düşündüğünü" bildirdi ve kendisinin de Faysal'ın İngiliz masraflarından tasarruf için en iyi alternatif olduğundan şahsen şüphesi olmadığını ilave ederek, bu formül üzerinde çalışabilmesi için gerekli talimatın verilmesini istedi.

Bir hafta sonra Lloyd George'un beklenen oluru ulaştı. 22 Mart tarihli telgrafında Başbakan kabinenin Churchill'in tavsiyelerinden etkilendiğini bildirdikten sonra, izlenecek süreçle ilgili koşulları sıralıyordu. Buna göre, Sir Cox derhal Mezopotamya'ya dönerek Faysal'ın Irak Krallığı adaylığının kabulü ve kendisinin tahta geçmeye davet edilmesi için gerekli düzenlemeleri yapacaktı. Bu arada Fransızlara herhangi bir bildiride bulunulmayacaktı. Buna karşı Faysal'a Londra'dan ayrılıp son haberlere göre pek de uzlaşmacı bir havada olmayan babasına danışmak üzere Mekke'ye gitmesi özel olarak telkin edilecekti. Nihayet Emir'e, Mezopotamya Krallığına babası ve kardeşinin rızasıyla aday olur ve bu adaylığı halk tarafından kabul edilirse iki koşula daha uyması gerekeceği bildirilecekti. Bunlardan birincisi Milletler Cemiyeti'nin onayladığı mandanın şartlarını kabul etmesi, ikincisi ise Krallık mevkiini Fransızlara karşı entrika yapmak veya Fransızlara saldırmak için kullanmaması idi. Bu koşulları kabul ederse Faysal Mekke'den uygun bir zamanda adaylığını açıklayacak ve Mezopotamya halkına çağrıda bulunacaktı. Bu aşamada, İngiltere hükümeti gerekirse Fransızlarla irtibata geçecekti. Ne kadar rahatsız olurlarsa olsunlar, Fransızların daha önceki beyanlara uygun olan bu hareket tarzına itiraz etmeye gerekçeleri olamayacaktı.

Faysal doğal olarak çok memnundu. Daha altı ay önce yolun sonuna gelmişken şimdi İngiltere Hükümeti'nin resmi adayı olmuştu. Ayrıca kendi koşullarını büyük ölçüde kabul ettirme olasılığı da mevcuttu. Nitekim Kahire kararlarını fazla nazlanmadan kabul etti. Fakat Lawrence'den Mezopotamya'ya dönüşünden sonraki bir yıl içinde Milletler Cemiyeti mandasının karşılıklı müzakere edilecek bir anlaşmaya dönüştürüleceği sözünü almayı da başardı.

Şimdi iş babasını iknaya ve Sir Percy Cox'un Irak'ta adaylığı için gerekli zemini hazırlamasını beklemeye kalmıştı. Şerif Hüseyin hiç güçlük çıkarmadı. Memnun bile olmuştu. Buna karşı Irak'ta ortamın hazırlanması hiç de kolay olmadı. Genel Vali'nin "dostane tavsiyesi" Muhammara Şeyhini vazgeçirmeye yetti. İbni Suud Nejd Sultanlığı sözünün verilmesi üzerine ve yirmi bin İngiliz altınlık bir "hediye" alarak yarıştan çekildi. Fakat Seyid Talib iyice direndi.

Dört yıllık sürgünden Şubat 1920'de dönen Talib'in ihtirası devamdaydı. Mezopotamya'nın birisi Musul ve Bağdat vilâyetlerini diğeri Basra vilâyetini kapsayacak iki devlete bölünmesi pahasına da olsa bir şekilde başa geçmek istiyordu. Basra Valiliği tecrübesine dayanarak İngilizleri kendisinin en iyi seçenek olduğuna inandırmaya çalışıyordu. Hatta bir ara Ar-

Paris Barış Konferansı'ndan sonra özellikle Britanya'nın kurulmasını istediği Arap devletlerini temellendirmek için Churchill, Gertrude Bell ile birlikte Kahire'de bir konferans düzenledi. Mart 1921'de gerçekleşen bu konferansta Faysal Irak kralı ilan edildi. Konferans sırasında Faysal bin Hüseyin önde ve solunda Lawrence.

nold Wilson'u ikna etmiş, 1920 Irak ayaklanması sırasında Hindistan İşleri Bakanı Montague Faysal'ın "Bağdat Kralı", Talib'in ise Basra Valisi olarak atanmasını bile önermişti. Şimdi de Bağdat Nakibi'nin desteğini aldığını söylüyor, aşiret liderleriyle görüşüyor, halka konuşmalar yaparak İngilizlerle işbirliği gereğini kabul etmekle beraber "Irak Iraklılarındır" sloganını kullanıyordu. İngiliz istihbaratı Talib'in her yerde "heyecanla karşılandığını" rapor ediyordu. Ancak Gertrude Bell'in şiddetli muhalefeti ve Cox'un kendisini sevmemesi ve güvenmemesi yüzünden amacına ulaşma şansı fazla değildi. Nitekim sonunda fazla ileri gitti ve Nisan ayında evinde verdiği ve Fransız ve İran konsoloslarının da katıldığı bir davette Irak tahtı için "adaylardan birinin" fazla kayırıldığından şikâyet ederek, İngilizler tarafsızlıklarını kaybederse yeni bir silahlı ayaklanmanın patlayacağından bahsetti. Bir süredir fırsat kollayan Cox bunu "suç delili" sayarak 16 Nisan'da Talib'i tutuklattı ve önce güneyde Fao'ya sonra da Seylan'da sürgüne göndertti.

Talib'in sahneden ayrılmasıyla Faysal'ın önünde engel kalmamıştı. Zaten halk arasında da Haşimi ailesinden birisinin tahta geçeceği ve İngilizlerin desteklediği adayın seçileceği beklentisi iyice yaygınlaşmıştı. Bunun üzerine Faysal ve maiyeti 24 Haziran'da İngiliz zırhlısı Northbrook ile Basra'ya ulaşır. Yolda iken iyi bir haber de alır. Nakib başkanlığındaki Bağdat hükümeti kendisini halkın davetlisi olarak beklemektedir. İngiliz hükümeti ise görünürde resmen tarafsızlığını devam ettirmektedir. İngiltere'nin Faysal'ı halk istediği için desteklediği gerekçesini yaratmak için Cox Faysal'dan adaylığı için kampanya yapmasını ister. Bunun üzerine Faysal ortaya çıkıp adaylığını ilan eder. 11 Temmuz'da Hükümet Faysal'ı Irak'ın Meşruti Kralı olarak ilan eden bir karar alır. 16 Temmuz'da bu kararı onaylayacak bir plebisit yapılır. 18 Temmuz'da İçişleri Bakanlığı Faysal'ın plebisitte yüzde doksan altı evet oyu aldığını ilan eder. 23 Ağustos 1921'de Faysal'ın taç giymesi kutlanır ve yeni krallığının resmi adı olarak Mezopotamya yerine "Irak" kabul edilir.

Böylece Faysal İngilizler sayesinde Medine yakınlarında kardeşi Ali ile birlikte havaya ateş ederek Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Arap isyanını başlattığı 5 Haziran 1916'dan yaklaşık beş yıl sonra İmparatorluğun üç vilâyetinden oluşan bir ülkenin tahtına oturmuştur. Ancak Faysal taç giymesinden önce dahi İngilizlere güçlük çıkartmaya başlamıştı. Lawrence'in verdiği söze dayanarak, resmen bağımsızlık istemekte, Milletler Cemiyeti mandasına itiraz etmekte, Irak'ın İngiltere ile ilişkilerinin karşılıklı müzakere edilecek bir antlaşmaya bağlanmasını önermektedir. İngilizler ise Milletler Cemiyeti'nin onayı olmadan Irak'ın statüsünü değiştirmeye yetkilerinin olmadığını ileri sürmekteydi. Fakat sonunda mandaya referans yapılması kaydıyla ikili bir antlaşma yapmaya razı oldular. Faysal bunu da kabul etmedi. Mandaya atıf yapılmasını istemiyordu. Bu konudaki müzakereler bir yıldan fazla sürdü. Churchill'in sabrını taşırıp "Faysal bizimle çok seviyesiz ve haince bir oyun oynuyor" detirten siyasi çekişmelerden sonra Sir Percy Cox nihayet –Faysal'ın apandisit ameliyatı için hastanede bulunmasından yararlanarak– 10 Ekim 1922'de mandanın esas koşullarının çoğunu içeren bir antlaşma imzalanmasını başardı. Antlaşma yirmi yıllıktı. Ancak Irak'ın şiddetli muhalefeti üzerine süresi dört yıla indirildi. Yine de Faysal'ın tam bağımsızlık baskısı devam etti. Zaten 1922 Antlaşması Ortadoğu'da esen bağımsızlık rüzgârının esintilerinden sadece biriydi. Bunun devamı gelecekti.

BİR KRALLIK DAHA: ÜRDÜN

Faysal'ın Irak Kralı olmasıyla büyük kardeşi Abdullah'ın açıkta kalması başlı başına bir sorundu. Haşimi ailesinin en akıllı ve siyasi zekâya sahip olanı sayılan Abdullah 1920 ayaklanmalarına kadar Mezopotamya tahtının en güçlü adayıydı. Aslında Arap isyanının ilk adımını atanlardan olmasına rağmen Lawrence'in de çabalarıyla Faysal'ın en çok arzulanan Suriye Krallığına gelmesiyle bir bakıma gölgede kalmıştı. Bu arada 1919 Mayıs ayında Hicaz'ın kuzeydoğu sınırındaki Hurma şehrinin hâkimi Halit bin Mansur İbni Luvai ile giriştiği bir çatışmada ezici bir yenilgi almıştı. İbni Suud'un Vehhabi savaşçılarının da desteklediği İbni Luvai bir gece baskınında Abdullah'ın beş bin kadar adamını ve yakınlarından pek çoğunu öldürmüştü. Emir Abdullah Mart 1920'de Arap Konseyi kendisini Irak Kralı ilan ettiğinde itibarını bir ölçüde geri kazansa da İngiliz ve Fransızların Krallığını reddetmesine fazla direnememişti. Buna rağmen taht peşinde koşmaktan geri kalmamış, bu arada Paris Barış Konferansı'na Hicaz heyeti başkanı olarak katılmak için babasını ikna etmişti. Ancak bunda da hayal kırıklığına uğramış, Paris'e gitmek üzere Kahire'ye uğradığında Allenby kendisine Müttefiklerin heyet başkanı olarak Faysal'ı tanıdığını bildirmiş, Hicaz'a geri dönmesini tavsiye etmişti.

Abdullah Faysal'ın Şam'dan atılmasıyla Irak tahtı hedefinin tehlikeye düştüğünü anlamıştı. İngilizlerle yakın ilişkisini bildiği kardeşinin bu defa Suriye yerine Irak tahtına göz dikeceğini tahmin etmesi güç değildi. Bu ihtimali önlemek için Mezopotamya Krallığında Faysal'ın kendi yerine geçmesini kabul etmeyeceğini söyleyip duruyordu. O arada Cidde'deki İngiliz Konsolos Vekili Binbaşı Batten'e Faysal öne çıkarılırken kendisinin tamamen ihmal edildiğinden şikâyet etmişti. Bununla da yetinmedi, Kasım 1920'de beraberinde otuz kadar Arap milliyetçisi subay ve iki yüz Arap aşiret süvarisi ile Hicaz'ın kuzeyinde Maan vaha şehrine geldi. Görünürdeki amacı Faysal'ın krallık iddiası çöktükten sonra Fransızları Suriye'den çıkarmak için Ürdün nehri doğusunda üslenmiş olan Arap milliyetçilerini desteklemekti. Asıl niyeti ise Osmanlı İmparatorluğu mirasının paylaşılmasında kendine bir yer bulmaktı.

Askeri yönden ciddi zaaf içindeki İngilizler Abdullah'ın Şam'a saldırması halinde Fransızların İngiliz hâkimiyetindeki Filistin'i işgale çalışarak mukabele etmesinden endişeliydiler. Abdullah'ın girişimi kaçınılmaz şekilde Ürdün nehri doğusundaki Trans-Ürdün diye adlandırılan çorak ve pek az nüfusu barındıran toprakların statüsünü gündeme getirdi. 1915'te Bunsen Komitesi bu bölgeyi Akdeniz'den Mezopotamya'ya uzanan Filistin'in bir unsuru olarak görmekteydi. Buna karşı Sykes-Picot Anlaşması'nda burası İngiliz nüfuz bölgesine dahil olası bir Arap devletinin parçası olarak düşünülmüştü.

Nisan 1920 San Remo Konferansı'nda ise Trans-Ürdün'ün Filistin İngiliz mandası kapsamındaki bir bölge olduğu tasdik edilmişti.

Bu statüsüne rağmen İngilizler Filistin'in bu çorak ve az gelişmiş topraklar için harcama yapmak istemediklerinden, askerlerini Trans-Ürdün'den çekmişlerdi. Ayrıca oradaki Araplarla sürtüşme çıkmasın diye Yahudi yerleşimcilerine de açmaya yanaşmadıklarından, bölgeyi Suriye Krallığının bir parçası olarak Faysal'ın fiili yönetimine bırakmışlardı. Fakat Faysal'ın taht-tan atılması üzerine Trans-Ürdün'de tehlikeli bir güç boşluğu oluştu. İngilizler burasının anarşiye kayması veya Fransız nüfuz ve kontrolüne girmesi olasılığı karşısında ivedilikle bir karar alma durumunda kalmışlardı.

Filistin'in ilk valisi Herbert Samuel Trans-Ürdün'ün doğrudan Filistin'in parçası olarak muamele görmesi gerektiği kanısındaydı. En fazla, Hicaz demiryolu hattının batısındaki mümbit topraklarda dolaylı İngiliz kontrolünün kurulmasını, bu hattın doğusundaki çıplak ve çölümsü bölgenin Hicaz Kralına bırakılmasını savunuyordu. İngiliz Dışişleri ise buna şiddetle karşıydı, Fransızları durdurmak için Trans-Ürdün'e asker gönderilmesini gerekli görmekle beraber, burasının Filistin'e dahil edilmesini sorunlu görüyordu. Onlara göre, Şam Vilâyeti'nin batısındaki Filistin toprakları McMahon tarafından olası Arap devletinin açıkça dışında tutulmuş olmasına rağmen, doğudaki Trans-Ürdün bu devletin sınırları içinde kalmakta, dolayısıyla bağımsız olması gerekmekteydi.

İngiliz Dışişleri Bakanı bu iki tezi de tatminkâr bulmuyordu. Savaş Bakanlığı'nın itirazı nedeniyle askeri işgal zaten söz konusu değildi. Ayrıca İngilizlerin durumu istismar etmek istediği görüntüsü verilmek de istenmiyordu. Tam İngiliz mandası altında özel statüde özerk bir Trans-Ürdün formülü üzerinde düşünülmekteyken Emir Abdullah'ın Maan'a gelmesi ve Fransızlar aleyhinde propaganda yapmaya da başlayarak bölgeye saldırı işaretleri vermesi İngilizlerin Abdullah'ı Trans-Ürdün'ün potansiyel hükümdarı olarak görmeye zorladı. Kahire Konferansı öncesinde Lawrence ve Young, Haşimilere destek politikasını savunurken Abdullah'ın İngiliz siyasi memurlarının sözünden çıkmaması koşuluyla bölgedeki durumunu sağlamlaştırmasına itirazları olmadığını belirtiyorlardı. Bu ikiliye göre hatta ileride belli bir noktada Fransızlara Abdullah'ı Şam Krallığına getirmeleri telkin edilebilirdi.

Trans-Ürdün'de istikrarın sağlanması için Abdullah'a bir rol verilmesinin uygun olacağı kanısına varan Churchill, Lloyd George'a aşiretlerin saldırısını önlemek, Fransız karşıtı faaliyetlere son vermek ve Hac için Hicaz demiryolunu açmak amcıyla Trans-Ürdün'ün askeri işgalinin gerekli olduğunu,

Şerif Hüseyin'in diğer oğlu Abdullah bin Hüseyin (1882-1951), kardeşinin Irak kralı ilan edilmesini pek hoş karşılamamıştı. Bunu bilen İngilizler 1921'de Abdullah'ı Mavera-ı Ürdün Emiri yaptı. 1949'da bağımsızlık ilan edilince Ürdün kralı olarak ilan edilen Abdullah (ortada) 1951'de Kudüs'te Cuma namazından çıkışta bir Filistinli tarafından öldürüldü.

ancak bunun için Abdullah ile bir düzenlemeye gitmenin uygun olacağını bildirdi. Bunun için de Abdullah'a Filistin Genel Valisi altında Valilik vermeyi veya onun uygun göreceği birisini Vali atamayı önerdi. Lloyd Gerge cevabında Kabine'nin bu önerileri uygun görmediğini bildiriyordu. Her şeyden önce Fransız nüfuz bölgesine sınırdaş Mezopotamya ve Trans-Ürdün'ün her ikisine birden başına İngiliz himayesindeki iki kardeşin getirilmesi Fransızların Suriye'deki durumunu tehlikeye sokmak için entrika çevirdikleri algısını yaratacaktı. Ayrıca, bölgenin işgali orduyu ne zaman sona ereceği belli olmayan bir yükümlük altına sokacaktı. Nihayet, Abdullah'ın bir krallık için fazla küçük olan bir yer için önerilen unvanı kabul etmesi kuşkuluydu. Sonuçta Başbakan, Churchill'e Abdullah ile görüşürken bütün seçenekleri açık tutması talimatını veriyordu.

Abdullah'la görüşmede Churchill McMahon'un babasına verdiği Arap bağımsızlığı sözüne bağlı olduklarını bildirdi ancak Müttefiklerin kararları ve İngilizlerin başkalarına verdikleri sözler nedeniyle o zaman Ürdün nehri batısındaki Suriye ve Filistin'in bu vaad dışında tutulmuş olduğunu hatırlattı. Trans-Ürdün'e gelince, burasının İngiliz mandası altında olduğunu, coğrafi ve ekonomik bakımdan Filistin'in parçası olmakla beraber Arap karakterini kabul ettiklerini belirtti. Bu nedenlerle burasının Filistin Genel Valisine karşı sorumlu bir Arap Valisi yönetiminde bir Arap vilâyeti olarak kurulmasını önerdi. Abdullah'ın karşı önerisi bir birleşik Trans-Ürdün-Filistin krallığının

kurulmasıydı. Ona göre Faysal'ın Mezopotamya Genel Valisi ile ilişkisinin aynısı bu krallık ile Filistin Genel Valisi arasında kurulursa Araplar ve Yahudiler arasındaki güçlükler de çözülebilirdi. Churchill'in bağımsız bir ülke olarak kabul edilmiş olan Mezopotamya ile Trans-Ürdün arasındaki farkı anlatmasına rağmen Abdullah –ismini zikretmeden– kardeşi Faysal ile aynı statüyü isteme ısrarından vazgeçmiyordu.

Uzunca süren pazarlık sırasında Abdullah nihayet Churchill'in Suriye ile Trans-Ürdün arasındaki sınırda tam bir asayişin kurulması ve Fransızlarla dostane ilişki geliştirilmesi koşuluna da razı oldu. Sonunda gerçekçi bir politikacı olarak –aklı hâlâ ileride Suriye'nin başına geçmekte olmakla beraber– Churchill'in Filistin Genel Valisi altında bir Arap Vali atanana kadar Trans-Ürdün'de kendisinin altı aylık br dönem için başta kalarak düzeni sağlaması önerisini kabul etti. Tek isteği kendisine bir İngiliz memuru gibi muamele edilip tam olarak güvenilmesiydi. Bu sonucu aldığından memnun olan Churchill, Trans-Ürdün ile ilgili düzenlemeleri yapması için Genel Vali Herbert Samuel'e talimat verirken "Abdullah'ın kendisinden daha önemsiz bir Arap vali atanana kadar altı ay sürede yerel bir yönetim kuracağını" bildiriyordu. Buna göre, Abdullah gayriresmi statüde olacak, valilik veya hükümdarlığı söz konusu edilmeyecekti. Ancak zor görevini yerine getirmesi için tam yetki verilecekti. Churchill'e göre "Böylece Abdullah'ın Fransızlara karşı kampanyası durdurulmakla kalınmamış, önceki politikasından yüz seksen derece dönüş yapması ve attığı adımların etkilerini ortadan kaldırması da istenmişti".

Aslında Churchill yanılıyordu. Abdullah kendine krallık hayallerini gerçekleştimek için geniş bir alan sağlamıştı. Trans-Ürdün'e gelmeden önce, güçsüz, İngilizlerce aşağılanan, Arabistan'da itibarını kaybetmiş, Hurma yenilgisi nedeniyle babasının gözünden düşmüş birisiydi. Osmanlı mirasından pay kapma şansı kalmamış gibiydi. Ama şimdi baş Haşimi aktörlerden biri olmuş ve sınırlı da olsa kendine ait topraklar üzerinde fiili kontrol yetkisi edinmişti. İngilizler için Abdullah'ın atanması, Trans-Ürdün'ün anarşiye kaymasının önlenmesi ve İngiliz mandası altındaki Filistin'in Abdullah'ın dışında ama ona bağlı bir Arap vali tarafından yönetilecek özerk bir vilâyete dönüştürülmesi için geçici bir önlemdi. Buna karşı Abdullah aldığı yetkiyi Trans-Ürdün'ü Suriye ve Filistin'i kendisinin tahtına geçeceği büyük bir Arap krallığına dönüştürmek için bir sıçrama tahtası olarak görüyordu.

Sonuçta her iki beklenti de gerçekleşmedi. Trans-Ürdün İngilizlerin umduğu gibi Filistin'in özerk bir vilâyeti olmadı. Abdullah'ın büyük Arap krallığı hayali de hayata geçmedi. Ama yine de Trans-Ürdün sonunda Abdullah'ın yaşamı boyu tahtında oturduğu bir krallığa dönüştü.

Churchill'in "geçici" formülü başlarda arzu ettiği sonucu vermedi. İngilizlerin Abdullah'ı görevlendirmesinin baş nedeni Fransızlara saldırmasının önlenmesiydi. Ancak Emir bölgedeki aşiretler arası ihtilafları yatıştıracak bir yönetim kabiliyeti göstermediği gibi Fransızları hedef alan faaliyetleri önlemek için harekete de geçmiyordu. Filistin Genel Valisi Samuel de Abdullah'tan hiç memnun değildi. Londra'ya yerel halkın Emir'in müsrif ve beceriksiz yönetiminden şikâyetçi olduğu yolunda raporlar gönderiyordu.

Aynı zamanda Abdullah gelecek hakkındaki planlarını değiştirmeye başlamıştı. Başta Trans-Ürdün yöneticiliğinde kısa bir süre kalmaya niyetli iken Fransızlarla anlaşarak Suriye Krallığını ele etmek gibi –aslında boş olduğu anlaşılacak– bir ümide kapılmıştı. Bu nedenle o bölgeden ayrılmak istemiyordu. Zaten Abdullah'ı daha yetenekli bir hükümdar ile değiştirmek daha az ivedi hale gelmekteydi. Zira Abdullah'a etkili ve istediğini yaptıracak kabiliyette olan –Arabistan seyyahlarından– John Philby yeni danışman olarak atanmıştı. Ayrıca İngilizler komutaları altında düzenli bir Arap Bedevi birliği oluşturmuşlardı. Bu birlik daha sonra 1940'lardan itibaren Korgeneral (Glubb Paşa) John Glubb'un komutasındaki etkin Arap Lejyonu'nun nüvesini oluşturacaktı.

Öte yandan Trans-Ürdün'ün bir Arap hükümdarının yönetiminde Yahudilerin yerleşemeyecekleri bir Arap toprağı olarak kalması Balfour Deklarasyonu'na ters düşüyordu. Buna rağmen Siyonistler bu durumun geçici olduğu düşüncesiyle, bölge sınırıyla ilgili bir iki itiraz dışında, fazla şikâyetçi olmadılar. Zaten İngilizler de burasının kapılarının yakında Yahudilere açılacağı sözünü vermekteydi.

Churchill'in hesaplamadığı başka bir şey Abdullah'ı Trans-Ürdün'ün başına getirmekle İngilizlerin kendilerini Suudiler ile Haşimiler arasındaki bir din savaşının ortasında bulacaklarıydı. Abdullah'ın gelişinden bir yıl sonra İbni Suud'un fanatik Vehhabi savaşçıları Trans-Ürdün'e saldırdılar. Üç bin ila dört bin Vehhabi süvarisi Amman'ı ele geçirmek üzereyken İngiliz uçak ve zırhlı araçları tarafından püskürtüldüler. Sonraki yıllarda da İngilizler Trans-Ürdün'ü yönetmek ve korumakta daha doğrudan bir rol oynamak zorunda kaldılar.

Bu nedenlerle Sömürgeler Bakanlığı'nın geçici idari düzenlemeleri zamanla bir siyasi gerçekliğe dönüştü. Amman'da mukim bir Arap Emirinin mevcudiyeti manda rejiminin uygulanmasında yeni bir kalıcı unsur haline geldi. Trans-Ürdün Filistin'in geri kalanından kopuk bir birime dönüşmeye başladı. Bugün ise Ürdün'ün Filistin'in bir parçası olduğu bile neredeyse unutuldu.

ORTADOĞU'NUN GÜNEY SINIRLARI: SUUDİ ARABİSTAN'IN DOĞUŞU

Ürdün ve Irak'ın güney sınırlarının oluşması da İngilizlerin politikalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ama bu defa başrolde Haşimi ailesi değil bu ailenin ezeli düşmanı İbni Suud vardır. Osmanlının zayıflamasından yararlanarak Hicaz vilâyetinde nüfuz alanını genişleten fanatik köktendici Vehhabilerin lideri Abdülaziz İbni Suud Birinci Dünya Savaşı başlarında İstanbul'a karşı Hüseyin ile aynı zamanlarda isyan etmişti. İbni Suud'un 1902 yılında Riyad'ı ele geçirmesine de yardım etmiş olan İngilizlerin desteği Yüzbaşı William Shakespeare'ın askeri danışman olmasıyla daha da güçlenmişti. 1914 yılında İngiliz ordusuna yararlı olacağı düşüncesiyle Kuveyt'ten Akabe'ye kadar üç bin kilometre seyahat ederek bölgenin haritasını çıkarmış olan Shakespeare Osmanlı taraftarı Bedeviler tarafından 24 Ocak 1915'te öldürüldü. Onun ardından İbni Suud'un askeri danışmanlığını üstlenen Harry St. John Philby (meşhur Sovyet casusu Kim Philby'nin babası) 26 Aralık 1915'te İbni Suud ile İngilizler arasında Vehhabilerin kazanacağı toprakların İngiliz himayesinde olacağına dair özel bir anlaşmanın yapılmasını sağladı. Ayrıca Vehhabilerin Hicaz'da Osmanlılara ve diğer bir rakip aşiret olan Reşidilere karşı yürüttüğü harekâtta önemli rol oynadı.

Savaş sona erdiğinde İbni Suud'un savaşçıları bir yandan Trans-Ürdün sınırlarını zorlarken, diğer yandan Mekke'yi ele geçirmeye çalışıyordu. İngilizler ise Vehhabileri kuzeyde durdururken Mekke'deki emellerine göz yumuyordu. 1924 yılında Atatürk'ün hilafeti ilga etmesinin ardından kendini Mekke'de halife ilan eden Şerif Hüseyin bu girişiminin yankı bulmaması ve Vehhabi harekâtına karşı durumunun zayıflaması üzerine oğlu Ali lehine Hicaz Krallığından feragat etti. Ancak Hüseyin Taif'de yazlık sarayında iken şehir Vehhabilerin saldırısına uğradı. Londra'ya çektiği telgraflarla asker ve uçak yardımı taleplerinin karşılıksız kalması üzerine esir alınan Emir İngilizlere teslim edildi. Hüseyin önce Trans-Ürdün'e oğlu Abdullah'a gitti, orada huzursuzluk çıkarınca hakkında bir karar alınana kadar bir süre yatıyla Akdeniz'de dolaştı. Sonra nihayet o sıralarda Kıbrıs'a genel vali olmuş olan Storrs'un önerisiyle Ada'ya sürgüne yollandı. Ali de Mekke'yi Vehhabilere bırakıp Faysal'a sığınmak zorunda kaldı.

Yıllar sonra 1931'de Kıbrıs'ta sürgünde iken kendisini ziyaret eden George Antonius'un anlattığına göre Şerif Hüseyin düştüğü durumun tek nedeni olarak kendisine McMahon tarafından verilen sözlerin tutulmamasını gösterir. Sıkça –hiç tanışmadığı– Kitchener'den bahseder ve ölümüne üzüldü-

günü belirtir. Buna karşı "Luveed Jorj" şeklinde telaffuz ettiği Lloyd George'u yerden yere vurur. Antonius Hüseyin'in sözlerini şöyle aktarır: "Oğlum, İngilizler sözlerinde ve davranışlarında, iyi zamanda, kötü zamanda, şerefli insanlardır. Yalnız değerli, enerjik Luveed Jorj bir cambaz ve tilkinin tekidir. Tilki diyorum affınıza sığınarak. Ekselans Kitchener'in ruhu şad olsun!"

Abdülaziz el-Suud veya İbni Suud (sağda) (1876-1953) Mekke Emiri Hüseyin bin Ali'yle birlikte Arap İsyanı sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı savaştı. İbni Suud, sonunda Hicaz'ı da ele geçirerek, Haşimilerin ve Şerif Hüseyin'in saltanatına son verip, kendini Hicaz kralı ilan etti. 1932'de de Suudi krallığını kurarak, başına geçti. Solda İbni Suud, yanında Kral Faysal.

İbni Suud'un hâkimiyet alanının kuzey sınırı İngiltere'nin mandasındaki topraklar, yani Irak ve Filistin'di. İngilizlerle yapılan ilk anlaşma Irak ile İbni Suud'un işgal ettiği Cebel Şamar'ın sınırını saptayan 1922 Muhammara anlaşmasıydı. Necd ile Trans-Ürdün arasındaki sınır Clayton ve İbni Suud'un akdettiği Hadda Anlaşması'yla saptandı. Irak ve Kuveyt ile sınırlar ise 1923'te İngilizlerin himayesinde üçlü bir anlaşma ile çizildi. Ancak bu anlaşmalarda henüz İbni Suud bağımsız bir hükümdar olarak tanınmıyordu.

Topraklarını sürekli genişleterek 1924'te Hicaz'ı işgal eden İbni Suud 10 Ocak 1926'da Hicaz Krallığını "halkı istediği için kabul etti". 1927'de Necd Sultanı ilan edildi. Artık kendini güçlü hisseden İbni Suud istediği tam bağımsızlık için İngilizlerle yeniden müzakereye girdi. Bir yıl süren görüşmelerden sonra 20 Mayıs 1927 tarihinde imzalanan Cidde Anlaşması'yla İbni Suud nihayet egemen ve bağımsız bir hükümdar olarak kabul ediliyordu. Bu anlaşmanın öngördüğü gibi 1932 yılında Vehhabiler Arabistan yarımadasının neredeyse tamamını hâkimiyeti altına aldıktan sonra Hicaz ve Necd'i birleştiren Suudi Arabistan Krallığının kurulmasıyla Abdülaziz İbni Hüseyin ilk Suudi Kralı oldu. Suudi Arabistan'ın kuruluşunda söz konusu anlaşmaları müzakere eden Sir Gilbert Clayton'un özel bir katkısı olduğu kabul edilir. Sonuçta İbni Suud'un fiilen hâkim olduğu toprakların çok büyük kısmı çöl olduğu için savaş galibi Büyük Güçlerin ilgisini çekmemesi ve Paris Konferansı'nda bir manda yönetiminin akla dahi gelmemesi de İbni Suud'un bağımsız bir krallık kurmasında önemli etkenlerden biri olmuştur.

OSMANLI ORTADOĞU MİRASININ KUZEY SINIRLARININ OLUŞMASI

İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu topraklarının tamamına el koymasından endişe eden Fransızlar Mondros ateşkes anlaşmasının hemen ardından harekete geçtiler. Hâlâ İngiliz kuvvetlerinin işgalinde olan Suriye'ye şimdilik el uzatamamakla beraber Doğu Adeniz kıyılarına asker çıkarmaya başladılar. 11 Aralık 1918'den itibaren Hatay'a girdiler. Antakya'yı işgal ettiler. 18 Aralık'ta Mersin'e ufak bir güçle çıkartma yaptılar. Bu güç kuzeye çıkarak Adana'yı ele geçirdi.

Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak başlattığı kurtuluş hareketi bütün Anadolu'ya yayılırken, güneyde İngiliz hükümeti ağır mali yüküne dayanamayarak 13 Eylül 1919'da işgal kuvvetlerini Suriye'den çekme kararını aldı. İngiliz birlikleri ayrılır ayrılmaz General Gouraud komutasındaki Fransız kuvvetleri Suriye'yi işgale başladı, Bekaa vadisinde Faysal'ın Arap güçleriyle çatışarak Baalbek'i işgal etti. Fransa artık Suriye'de tam bir savaşın içindeydi. Bu arada kuzeyde Kilikya'da da Mustafa Kemal'e bağlı kuvvetler Fransızların Ermenilerle birlikte işgal altında tuttukları Maraş'ı kuşattılar. Fransız destek kuvvetleri Adana'dan sevkedilinceye kadar şehirdeki kanlı çarpışmaların ardından oradaki Fransız askerleri Suriye'ye geri çekilmek zorunda kaldı. Bu durumda hem Kilikya hem Suriye'de savaşmasının bedelinin ağır olacağını anlayan General Gouraud Mustafa Kemal'le iletişime geçti. Daha önce de değinildiği gibi, Gouraud'nun siyasi danışmanı Robert de Caix Ankara ile 30 Mayıs 1920'de yürürlüğe giren bir ateşkes ve silah temini anlaşması yaptı. Böylece İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma sürecinde ilk gedik açılmış oluyordu. Anlaşmayla aynı zamanda Lozan Antlaşması'yla Hatay hariç kesinleşecek olan güney sınırımızın saptanmasında ilk adım da atılmıştı.

Nihayet bu anlaşma daha sonra TBMM ve Fransız Hükümeti arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Anlaşması'na zemin oluşturacaktır. Ankara Anlaşması'yla Türk-Fransız Cephesi'ndeki faaliyetler durdurulmakta, TBMM yönetimindeki bölgenin güney sınırı taslak olarak belirlenmekte, ama asıl politika kararları Lozan Antlaşması'na bırakılmaktadır. Bu arada İstanbul'da Meclis-i Mebusan seçimleri yapılmış, 16 Ocak 1920'de toplanan Meclis'te Kemalist milliyetçi akım çoğunluğa sahip olmuştu. Meclis 28 Oak 1920 tarihinde Mustafa Kemal'in hazırladığı Misak-ı Milli'yi oy birliğiyle kabul etti. Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı sonunda kabul edebileceği barış şartlarını içeren altı maddelik bu bildiri daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarının belirlenmesine esas olacaktır.

Sevr Antlaşması 19 Ağustos 1920'de Fransa'da Paris yakınlarındaki Sèvres banliyösünde imzlandı. 433 maddeden ibaret bu antlaşmayı İtilaf Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu imzaladı. Lozan Antlaşması'yla geçerliliğini kaybeden bu anlaşmayı imzalayan Osmanlı heyetinde ise Damat Ferit Paşa, Rıza Tevfik, Maarif Nazırı Mehmet Hadi Paşa (Bağdatlı) ve Bern Sefiri Mehmet Halis Bey bulunuyordu.

1919-1920 yıllarına gelindiğinde İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi, özellikle Anadolu'yu hâkimiyet altında tutabilecek askeri gücü kalmamıştı. Rus ordusu sahadan çekilmiş, İtilaf kuvvetlerinin Kafkas kanadı çökmüştü. Fransa da ayrı ateşkes yapınca İngilizlerin yanında sadece İtalyanlar kalmıştı. Zaten onlar da Ankara ile Fransa'dan bile önce müzakereye başlamıştı. Ancak emperyalist güdülerini bastıramayan Lloyd George bu defa da Anadolu'nun işgali için Yunanlıları kullanmaya girişmişti. Aynı zamanda Mustafa Kemal'in Misak-ı Milli bildirisini bir meydan okuma addederek şiddete başvurmaya kalkıştı. Amiral Calthrope'a İstanbul'un Mondros hükümlerini hiçe sayan şekilde daha fazla askerle işgali ve sıkıyönetim ilanı talimatını verdi. Diğer İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerinin karşı çıkmasına rağmen 15-16 Mart 1920 gecesi İngiliz donanması İstanbul Boğazı'nı abluka altına aldı ve şehrin stratejik noktalarına asker çıkartılmasına başlandı. Milliyetçilere yakın hükümet üyeleri ve subaylar tutuklandı, gazeteler basıldı, postaneye el kondu, bütün İstanbul'da terör havası estirildi.

Lloyd George bir yandan da San Remo Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili olarak karara bağlanan ağır şartların bir anlaşmaya bağlanması sürecini başlattı ve Osmanlı temsilcilerini barış anlaşmasını, daha doğrusu dayatmasını imzalamak üzere Paris'e çağırdı.

Yunanlıların İzmir'e çıkması ve Anadolu'da ilerlemesine ilaveten İstanbul'un hunharca "ikinci kez" işgali Mustafa Kemal'in kurtuluş hareketini iyice ateşlemişti. Sèvres'de İstanbul hükümeti temsilcilerinin önüne konan an-

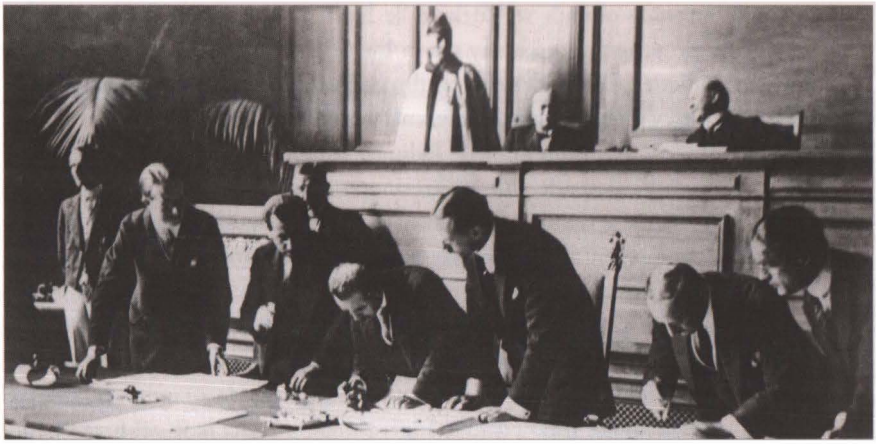
laşma metni ise Türklere sonuna kadar savaştan başka bir çıkış yolu bırakmayacak ağırlıkta koşullar içeriyordu.

Anlaşmada İmparatorluğun Arap topraklarının Milletler Cemiyeti mandası altında İngiltere ve Fransa'ya verilmesi bekleniyordu. Buna karşı Doğu Anadolu'ya ilişkin hükümler son derece ağırdı. Van, Erzurum, Erzincan, Bitlis ve Trabzon vilâyetlerini kapsayan büyük bir bağımsız Ermenistan kuruluyor, bu toprakların güneyindeki vilâyetlerde Kürtlere otonomi verilmesi amacıyla plebisit yapılması öngörülüyordu. İtalya Antalya ve Afyon arasındaki bölümü alıyor, Yunanistan bütün Doğu Trakya, Ege'deki ihtilaflı adalar ve –beş yıl sonra yapılacak bir plebisitin ardında– İzmir üzerinde egemen oluyordu. İstanbul ve Boğazlar şeklen Türk egemenliğinde kalmakla beraber bir uluslararası komisyon tarafından yönetiliyordu. Osmanlı İmparatorluğu Karadeniz ile Sakarya nehrinin doğusunda kalan Ankara, Eskişehir, Kütahya, Samsun ve Sivas gibi az sayıda önemli merkezin bulunduğu güdük bir toprak parçasına indirgenmiş oluyordu. Üstelik Eylül 1914'te ilga edilmiş olan kapitülasyonlar tüm Osmanlı gelir ve giderlerinin kontrolü dahil olmak üzere tekrar geri getiriliyor, İtilaf Devletleri'nin savaş masrafları da Osmanlı borçlarına ekleniyordu.

Doğal olarak Sevr Antlaşması'nı 10 Ağustos 1920'de imzalaması Padişah'ın İstanbul hükümetinin meşruluğuna son darbeyi vurmuştu. İstanbul'da İngilizlerin Mebusan Meclisi'ni dağıtmasının ardından Mustafa Kemal süratle milli seçimleri düzenletti ve 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi olağanüstü yetkilerle Ankara'da açıldı.

Yunanlılarla savaş devam ederken, Fransız Başbakanı Aristide Briand Toros dağlarının kuzeyindeki Fransız güçlerinin Türk güçleri karşısında tutunamaması, bu arada Antep savunmasını bir türlü geçememesi üzerine bölgeden geri çekilmeye karar verdi. 9 Mart 1921'de Bekir Sami Bey ile geniş kapsamlı bir ateşkes anlaşması daha imzalayarak, bazı ekonomik imtiyazlar ve bölgedeki azınlıklar için garantiler karşılığında, Fransız kuvvetlerinin Hatay hariç Toros'un kuzeyindeki bütün Kilikya bölgesinden çekilmesini kabul etti. 21 Ekim 1921'de de Ankara'da imzalanan anlaşma ile Türkiye ve Fransa arasındaki barış koşulları kesinleşti (EK 6). 12 Mart 1921'de İtalyanlar da bir anlaşma yaparak, ekonomik imtiyazlar ve Rodos ile On İki Adalar üzerindeki iddialarının kabulü karşılığında, Anadolu'daki bütün kuvvetlerini geri çekme ve Ankara'nın İzmir üzerindeki haklarının kabul edilmesi ve Karadeniz kıyılarındaki Yunan iddialarına karşıt tutumunun desteklenmesi taahhüdüne girdi.

Artık geriye Lloyd George'un inadının kırılması kalmıştı. Yunanlıların 30 Ağustos'ta bozguna uğratılarak 9 Eylül'de İzmir'in kurtarılmasının ardından İngiliz Başbakanı yine de hükümetini İstanbul ve Boğazlarda son bir dire-

24 Temmuz 1923'te İsviçre'nin Lozan şehrinde imzalanan bu antlaşma Millî Mücadele'den sonra, antlaşmaya taraf olan devletlerin tarafından tek tek imzalandı ve 6 Ağustos 1923'te yürürlüğe girdi. TBMM, konferansta İsmet İnönü başkanlığında bir heyet tarafından temsil edilmiş, bir ara kesintiye uğrayan görüşmeler sonucunda imzalanan bu antlaşmayla bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yol da açılmış ve 29 Ekim 1923'te cumhuriyet ilan edilmiştir.

niş göstermeye ikna etti. Ancak İngiliz İşgal Kuvvetleri Harrington'un ve İstanbul'daki İngiltere Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un durumun ümitsizliğini görerek Londra'nın Türk kuvvetlerine geri çekilmeleri için ültimatom verilmesi talimatına uymaması çatışmayı önledi ve işgalin sonunu getirdi. İngiltere'de koalisyonun çökmesi ve Kasım 1922'de yapılan seçimlerde Liberal Parti'nin büyük yenilgiye uğramasıyla Lloyd George tarih sahnesinden çekildi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1922'de Osmanlı Padişahlığına son verdi. İktidar artık mutlak olarak ve resmen Ankara'ya geçmişti. İki hafta sonra Vahdettin bir İngiliz zırhlısıyla bir daha dönmemek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Bu ayrılış aynı zamanda Osmanlıların Sevr başta olmak üzere imzaladığı bütün anlaşmaların hükümsüz kaldığını teyit ediyordu. Artık iş Mustafa Kemal'in zaferini onaylayacak nihai barış anlaşmasının müzakeresine kalmıştı.

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması Misak-ı Milli çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin batı ve doğu sınırlarını kesinleştirdi. Güneyde Irak sınırının son şeklini alması için ise daha üç yıl geçmesi gerekecekti.

1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığında İngilizler anlaşma hükümlerine aykırı olarak Musul'un güneyine kadar ilerlemişti. İngilizlerin iddiası Mondros Mütarekesi'nin bizim Musul dahil bütün Mezopotamya'yı terk etmemizi öngördüğüydü. Biz ise Musul'un Mütareke tarihinden sonra işgalinin meşru olmadığını ileri sürüyorduk. Lozan Konferansı'nda Musul ko-

nusunda anlaşma olmadı ve Türkiye ile İngiltere'nin Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden dokuz ay sonra bir uzlaşmaya varamamaları halinde kararın Milletler Cemiyeti'ne bırakılması kararlaştırıldı. Bu amaçla İstanbul'da Sir Percy Cox ile Haliç Konferansı adı verilen müzakerelerde heyetimiz Musul Vilâyeti'nin tümünün bizde kalması yolundaki görüşünde ısrar etti ve bir anlaşmaya varılamadı. Bunun üzerine konunun havale edildiği Milletler Cemiyeti 1921 Barış Ödülü sahibi İsveç Başbakanı Hjalmar Branting başkanlığında bir komisyon atadı. Komisyon yaptığı incelemeler sonucu Musul'u, Mezopotamya'nın ayrılmaz bir parçası olduğu gerekçesiyle Irak'ta bırakan geçici bir sınır hattı belirledi. Konu Milletler Cemiyeti'nin Ekim 1924'de Ruanda-Burundi'yi Belçika mandasına vermek için istisnai olarak Brüksel'de yaptığı toplantıda ele alındı ve "Branting hattı" orada onaylandı. Brüksel hattı olarak da anılan Irak-Türkiye sınırı zamanla kalıcı hale geldi ve bugünkü şeklini aldı. 1926 yılında Türkiye, İngiltere ve Irak arasında imzalanan Ankara Anlaşması'nda Brüksel hattında sadece çok ufak bir değişiklik yapılarak bugünkü Hakkâri ilinin Şırnak iline dayandığı noktadaki yol Türkiye tarafında bırakıldı.

Osmanlı Ortadoğu'sunun kuzey sınırındaki son ve nihai değişiklik 30 Haziran 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması oldu. Avrupa'da Hitler'in ayak seslerinin yarattığı ortamdan da yararlanan Atatürk'ün dehası sayesinde Milletler Cemiyeti'nce Türkiye ve Fransa'nın garantörlüğünde oluşturulan "Hatay Devleti", Türkiye'nin Hatay Vilâyeti'ne dönüştü.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'da paylaşılan topraklarının şekillenmesinin ve aradan bir dünya savaşı daha geçmesine ve sayısız iç ihtilal ve karışıklıklara rağmen bugüne kadar geçerliğini koruyan sınırlarının oluşmasının kısa hikâyesi burada son buluyor.

Bu hikâye savaşlar kadar diplomasinin de hikâyesi. Masa başında resmi müzakereler, koridorlarda pazarlıklar, yazılı vaatler, sözlü taahhütler, arabuluculuk girişimleri, ikili anlaşmalar, çok taraflı anlaşmalar, savaş paktları, barış konferansları, kısacası diplomasi konusu olabilecek her şey Birinci Dünya Savaşı öncesinde, sırasında ve sonrasında bugünkü Ortadoğu'nun şekillenmesine katkıda bulundu.

Bunların sonucu etkileme derecesini kestirebilmek tabii ki mümkün değil. Ancak yine de en azından yapılan başlıca anlaşmaların ve verilen sözlerin ne ölçüde uygulandığını, tarafların o anlaşmalar yapıldığı zamanki beklentilerinin ne kadarının karşılandığını görmek belki bölgede bugüne kadar devam eden huzursuzluk, gerginlik ve çatışmalara ışık tutabilir. "Son söz" olarak böyle bir "toparlama" denemesi yapılacaktır.

Sonsöz

Osmanlı Ortadoğu'su ile ilgili olarak Dünya Savaşı'ndan önce, sırasında ve ardından yapılan anlaşmaların, yapılan deklarasyonların, verilen sözlerin listesi uzun (EK 1). Bunların hemen hemen tamamı savaşı kazanan İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap vilâyetlerinin geleceğine ilişkin tasavvurları ile ilgili. Esas oyuncu İngiltere. Hem savaş öncesinde bölgede zaten sahip olduğu ve korumayı amaçladığı emperyalist çıkarları var hem de Osmanlıya karşı savaşı yürüten başlıca güç. Bu nedenle mirastan pay alma beklentileri fazla. Fransızların emperyalist ümitleri de yüksek ama savaşa katkıları sınırlı. Kozları batıdaki fedakârlıkları. Bunun karşılığını Ortadoğu'da, özellikle Suriye'de almak istiyorlar. Rusya 1917 devrimi ile devre dışı kalıp bölgedeki tüm iddiasını kaybediyor. İtalya'nın rolü önemsiz.

İtilaf Devletleri'ne karşı Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya –baştaki Kanal seferleri hariç– esas olarak savunma durumunda. Çabalarına ve bazı önemli başarılarına rağmen, savaşı kaybedince Ortadoğu'nun geleceğinin şekillenmesinde tamamen etkisiz kalıyorlar. Savaş sonrasında bölgenin kuzey sınırlarının çizilmesinde Türkiye Cumhuriyeti belirleyici rol oynuyor.

Savaş öncesi ve özellikle savaş sırasında yapılan çoğunluğu gizli anlaşmaları ve girişilen taahhütleri savaş sonrasındakilerden ayırmak gerek. Bunlardan "savaş sırası" türüne girenlerden bir kısmı İtilaf Devletleri'nin savaşı kazanmaları halinde Osmanlı mirasını nasıl paylaşacakları üzerine. Tipik örnek Sykes-Picot Anlaşması.

İngiltere açısından McMahon-Hüseyin mektuplaşması ve Araplara bağımsızlık sözü verilen çeşitli deklarasyonların esas amacı savaşta Arapları kendi yanına çekerek Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kullanmak. İngilizler Mısır ve Hindistan'ı korumak için her olanağa başvurmaya hazır. Cihad endişesine karşı Arapların ittifakını arıyorlar.

Buna karşı Şerif Hüseyin ve oğullarının asıl emeli ise kendilerinin hükmedeceği büyük ve bağımsız bir Arap İmparatorluğunun yaratılması. Bu amaçları yönünde güçlerini olduğundan fazla gösteriyor, milliyetçilerin de dahil olduğu bir Arap dünyasını temsil ettikleri algısını yaratmaya çalışıyorlar.

Aslında Arap milliyetçiliği başlarda Suriye ile sınırlı ve zayıf. Savaşa katkıları da önemli ölçüde değil. Suriye ve Irak'ta bağımsızlık talepleri daha sonra güçleniyor. Pan-Arabizm ise tutmuyor.

Suriye ve Mezopotamya dışında da milliyetçilik güçlü bir cereyan değil. İbni Suud örneğinde olduğu gibi, Arap liderler kendi bölgesel hükümranlıklarını sağlama peşinde. Arabistan, Kuveyt, Körfez şeyhlikleri, Yemen gibi bölgelerin Arap liderlerinin İngilizlerle ilişkileri de bu kişisel iktidar hedefleri esasında oluşuyor. Bunların dünya savaşının Ortadoğu sahnesinde rolleri yok gibi.

Yahudilere gelince, Balfour Deklarasyonu İngilizler için, öncelikle "Dünya Yahudiliğinin" varsayılan gücünden yararlanmakla, yani savaşta bir koz daha kazanmakla ilişkili. Siyonistlerin Yahudilerin Batı ile tarihsel ve dinsel yakınlıkları ve mazlumlukları sayesinde sağladıkları sempati de İngilizlerin yaklaşımında rol oynayan başka bir etken.

Siyonistler ana yurt hedeflerine sarsılmaz bir şekilde kitleniyorlar. Hiç kimseye güvenmeden amaçlarının peşinden gidiyorlar. Ellerindeki yegâne imkân olan "yumuşak güçlerini" azami ölçüde kullanmayı biliyorlar. Kamuoyu diplomasisini en etkin şekilde uyguluyorlar. Balfour Deklarasyonu'nun yorumla açık ifadelerini sağlam bir teminata dönüştürüyorlar.

Sonuçta İngiltere'nin "Savaş sırası" anlaşma ve taahhütleri birbiriyle çelişen bir yumak haline geliyor. Araplara verdiği sözler ile müttefik Fransa'ya verilenler hemen hemen aynı. Filistin için Siyonistlere karşı girişilen taahhütler de Araplara karşı olanlarla çakışıyor. Bunun başlıca nedeni, bu sözlerin bütünüyle tutulmak için değil de savaş gayretine katkısı olduğu ölçüde yerine getirilmek üzere verilmesi. Sonuçlarının önceden hesaplanması gereğinin duyulmaması. Diğer bir neden, savaş sonrasında bütün bu taahhütlerin bir şekilde bağdaştırılabileceği ümidi. Nitekim İngilizlerin Faysal'ı bir yandan Weizmann ile diğer yandan Clemenceau ile buluşturup anlaşmaya zorlaması –her iki girişimin de boşa çıkmasına rağmen– bu ümidin eseri.

İngilizlerin bu yaklaşımları bir yerde –Lawrence'in de bir mektubunda tekrarladığı– "Aşkta ve savaşta her şey mubahtır" özdeyişini hatırlatıyor. Ancak uluslararası ilişkilerde, girişilen her taahhüdün bir değeri ve tutulmamasının bir bedeli var. İngiltere için Arap dünyasında hatta bütün dünyada "Hain İngiltere" (Perfide Albion) imajının çok uzun yıllar silinmeyecek şekilde daha da pekişmesi ödediği bedellerden biri. İngiltere asıl ağır bedeli Mezopotamya'daki Arap isyanlarını bastırmaya çalışırken, Filistin'de Arap ve Siyonist kalkışma ve çatışmalarını kontrol etmeye çabalarken verdiği kayıplar ve yaptığı harcamalarla ödedi. Fransa'nın da Suriye ve Lübnan'daki yirmi beş yıllık manda yönetimi kanlı isyanlarla, sürekli gerginliklerle geçti. Sonunda Fransa'ya karşı Ortadoğu'daki Arap tepkisi Kuzey Afrika'daki sömürgelerinin kaybına da katkı yaptı.

Savaş cereyan ederken taraflar bir yandan da sahada fiili durum yaratmak suretiyle giriştikleri taahhütleri kendi yönlerinden esnetmeye veya tam aksine pekiştirmeye çalışıyorlar. Bu hususta bir etken İngiliz-Fransız rekabeti. Özellikle Kahire Bürosu'nun etkisiyle İngilizler Fransızların Suriye'de söz sahibi olmasını engellemeye ve Arapları öne çıkarmaya çabalıyorlar. Ancak sonunda güçleri yetmeyip askerlerini çekince Sykes-Picot Anlaşması'na uymaya ve Suriye'yi Fransa'ya terk etmeye mecbur kalıyorlar. Buna karşı Lloyd George, Clemenceau'dan Fransa nüfuz bölgesindeki Musul'u ve Filistin'i koparmayı başarıyor. Araplar ise –Lawrence'in bütün çabalarına rağmen– Suriye, Filistin ve Mezopotamya'nın hiçbir yerinde sonradan hak iddialarına dayanak olabilecek şekilde tam fiili hâkimiyet kuramıyor.

Savaş bitip de iş anlaşmaların ve verilen sözlerin hayata geçirilmesine gelince Paris Barış Konferansı'nda ve Ortadoğu açısından devamı olan San Remo Konferansı'nda galipler arasında müzakere masasında ve kulislerde çetin pazarlıklar cereyan ediyor. Müzakerecilerin şahsiyetleri de sonuçları etkileyen önemli bir unsur. Başrolü oynayan üçlüden Lloyd George'un Makyavelik zekâsı ve hırsı, Wilson'un inatçılığı ve katı ilkeciliği, Clemenceau'nun Alman fobisi ve güvenlik saplantısı Paris Konferansı'nı şekillendiriyor. San Remo'da ise Wilson sahadan çekilmiş, kararlar İngiliz ve Fransızların tekelinde kalmıştı.

Sonunda, savaş öncesinde ve sırasında tasarlanan hiçbir şey tam olarak gerçekleşmiyor.

Sykes-Picot Anlaşması zaten savaş sırasında bile değişikliğe uğramaya başlıyor. En başta Rusların çekilmesiyle üç ayağı ikiye iniyor. Anlaşmada öngörülen Mezopotamya Irak'a dönüşürken Fransızların bölgesindeki Musul

vilâyeti İngiliz mandasına ekleniyor. Filistin, uluslararası yönetime verilmek yerine, İngiliz mandası altında ikiye bölünüyor, Ürdün ortaya çıkıyor. Fransız mandası altında isyanlar ve istikrarsızlıkla geçen yıllar sonrasında Suriye ve Lübnan ayrılıyor. Kısacası bugün, zaten İngiltere ve Fransa'nın bir sınırlar çizme denemesinden çok kontrol ve nüfuz bölgesi paylaşımını öngören Sykes-Picot düzeninin bütünüyle sürdüğünden bahsedilemez. Hem yeni ülkelerin doğuşu hem paylaşılan bölgelerin farklılaşması sonucu anlaşma öngörüldüğü şekliyle hiçbir zaman hayata geçmedi. Sykes-Picot sonradan daha çok emperyalist hırsları temsil eden bir sembole dönüştü.

Buna karşı, Sykes-Picot'daki İngiliz ve Fransız kontrol ve nüfuz bölgelerinin Paris Konferansı sonrası oluşturulan manda rejimine ana hatlarıyla –gayriresmi şekilde– referans alındığı da bir gerçek. ABD Başkanı Wilson emperyalizm ürünü gördüğü Sykes-Picot Anlaşması'nın "adını bile işitmek istemediğini" söylese de İngiltere ve Fransa, kendi kaderini tayin hakkına "manda" kılıfını giydirip Arapları yönetimleri altına almayı kabul ettirmeyi başardılar. Zaten bu sistemi Güney Afrikalı Jan Smuts "İngiliz çıkarlarına Wilson elbisesi giydirmek" amacıyla icat etmişti. Hindistan Bakanı Montagu de "Dışta Arapların görünmesini, ama esasta İngiliz hâkimiyetini sağlamalıyız" diyordu. Wilson dahil Batılıların Arapların kendi kendilerini yönetecek kabiliyette olmadıkları düşüncesinde olmaları işleri kolaylaştırmıştı. Zaten Wilson'un "büyük vizyonu ve yeni dünya düzeni" büyük ölçüde diğer toplumlar, özellikle de Ortadoğu halkları hakkındaki bilgisizliğine ve peşin hükümlerine dayanıyordu. Ona göre "Beyaz olmayan dünya" için kendi kaderini tayin ilkesi ancak tedrici şekilde uygulanabilirdi, hemen değil.

Böylece kendilerini Wilson ilkeleriyle fazla da sınırlanmış görmeyen İngiltere ve Fransa Arapları yönetmek için kendi alıştıkları emperyalist yöntemleri uyguladılar. İngiltere yerel aracı hükümdarlar vasıtasıyla, Fransa ise doğrudan hükmetme yolunu seçtiler. İngilizler Irak ve Filistin mandalarını Haşimi ailesinden kral yaptığı Faysal ve Abdullah aracılığı ile yönetmeye koyuldu. Fransa ise Suriye'de –bir ara kral ilan edilen Faysal'ı kovarak– kendi sömürge yönetimini hayata geçirdi.

Bütün bu süreçte esas kaybedenler Araplar oldu. İngilizler başta McMahon mektuplaşmasıyla Şerif Hüseyin'e, daha sonra Fransızlarla birlikte Suriye ve Irak Araplarına verdikleri bağımsızlık sözünü tutmadılar. Şerif Hüseyin büyük Arap imparatorluğu veya devletinin başına geçme hayalinin yakınına bile yaklaşamadı. Oğulları Faysal ve Abdullah İngilizlere bağımlı krallar olabildi. Ülkelerinin bağımsızlığa kavuşması yıllar aldı. Suriye ve Lübnan

Fransızlardan bağımsızlık için İkinci Dünya Savaşı'nı bekledi. Filistinli Araplar kendilerini Yahudilerle İngiliz mandasının 1948'de sona ermesinin öncesinde ve sonrasında hâlâ da devam eden yaşamsal bir mücadelenin içinde buldular. Galiplerin Arapları küçük gören bakışı yanında, savaşta Osmanlı ordusuna verdikleri hasarın kısıtlı kalması nedeniyle sesleri gür çıkamadı. "Büyük Arap isyanı" efsanesi gerçekleşmedi, vur-kaç gerilla saldırıları düzeyinde kaldı. Zaten gerçekçi olmayan –ve öyle kalan– Arap birliği, Pan-Arap dünyası hülyası gerçekleşmedi. Sonuçta İngilizler Osmanlı Arap vilâyetlerinden hem kendilerine en büyük payı aldı hem de Balfour'un dediği gibi "büyük ortakları Fransa'yla çatışmak yerine, küçük ortakları Araplarla çatışmayı tercih etti".

Yahudiler ise Balfour Deklarasyonu'nu Filistin'de bir devlet kurma hedefleri yolunda azami ölçüde değerlendirdiler. Balfour'un sonradan kaydettiği gibi, "İngilizlerin Filistin'de bilerek kendi kaderini tayin ilkesini göz ardı etmesi" sonucu "ulusal yurt" ifadesini Filistin'deki somut kazanımlarına temel yaptılar. Bu süreçte Batı'dan önemli destek gördüler. *The Times* gazetesinin deklarasyonu bildirdiği günkü manşetinin "Filistin Yahudilere" olması bile çok şeyi gösteriyordu. Ancak Yahudiler dahil bütün ilgili tarafların Filistin'de kurulmaya çalışılan düzeni sürdürülemez kılan hatalar yaptıkları ve bugün kanayan yaranın daha o zaman açıldığı bir gerçek.

İngilizler ve Fransızlar orta dönemde kazançlı göründüler. İngiltere Ortadoğu pastasının en büyük dilimine sahip oldu. Fransa ise İngiltere'nin "büyük ortağı" olarak ve Batı cephesindeki başrolü sayesinde, Ortadoğu'da yaptığı katkıdan fazla bir pay aldı. Ama iki müttefikin ödedikleri bedel sürekli arttı. Kazançları zarara dönüştü. Bunu ilk anlayan İngiltere oldu. İkinci elden yönettiği yerlerden –bir ölçüde nüfuzunu koruyarak– vazgeçmesi daha sancısız cereyan etti. Fransa –sonradan Cezayir'de olduğu gibi– çok daha inatçı davrandı. Ayrılışı da zoraki oldu.

Savaşın bu iki galibinin Ortadoğu'da bıraktıkları mirasa gelince, Ortadoğu'yu sarsan savaş, din ve etnik çatışmalar ve zalim diktatörlüklerin hikâyesi Paris Konferansı biter bitmez başlıyor ve günümüzde de devam ediyor. Bu tabloda kimin sorumluluğunun daha fazla olduğu tartışması da sürüp gidiyor.

Bir tarafta Galip Güçler'in "zamanın ruhunun" değiştiğini, emperyalizmin geçmişte kalıp bağımsızlık ve ulus-devlet kavramlarının yükseldiğini anlayamamaları var. Sürdürdükleri emperyalist düzende, sömürdükleri halkların kendilerini yönetme becerisine kavuşmalarına set çekmesi var. Bölge ve halkları hakkında bilgi eksiklikleri ve değerlendirme hataları var.

Diğer tarafta, ulus-devlet tecrübesini yaşamamış toplumların bağımsızlıkları sonrasında "iyi yönetimi" sağlamakta sürekli başarısızlığa uğramaları var. Bölgenin karmaşık etnik ve mezhepsel farklılıklarını bağdaştırma çaresini bir türlü bulamamaları var. Asıl, bunu sağlayabilecek bir ortak bilinci yakalayamamaları var.

Bu konuda Kral Faysal'ın on iki yıllık krallığının ardından 1933'te şu söyledikleri ilginç: "Hâlâ bir Irak halkı yok. Sadece herhangi bir vatanseverlik düşüncesi olmayan, dini gelenekler ve batıl itikatları özümsemiş, aralarında başka hiçbir ortak bağ bulunmayan, şeytana kulak veren, anarşiye eğilimli ve herhangi bir hükümete karşı isyana hazır kitleler var." Bu tespitin o zaman için değişen ölçülerde diğer Arap ülkeleri için de geçerli olduğunu ve daha sonra büyük nispette doğrulandığını kabul etmek gerekir.

Arap toplumlarının kaderinin büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı sonrasında alınan kararlarla şekillenmesi aynı zamanda Araplara kendi başarısızlıklarının gerekçesini de sağlamış oldu. O zamandan beri Arap toplumu kendini olmak istediğine göre değil neye karşı olduğuna göre tanımlamaya başladı: Batı emperyalizmin her çeşidi ve Siyonizm. Zaten Arap diktatörlerinin halklarına hükmetmek için kullandıkları başlıca silah da Batı ve İsrail kaynaklı "dış tehdit" bahanesini canlı tutmak oldu. Bu arada, Sykes-Picot da yüz yıldır bölgenin bütün siyasi ve ekonomik hastalıklarının "anası" olarak gösterilmeye devam edildi.

Fakat bugün, kısa bir bahardan sonra kışa giren bölgede Sykes-Picot'nun "çizmediği" ulus-devlet sınırlarının da bir geçerliliği yok artık. Suriye, Irak, Lübnan, Libya ve Yemen'de yönetimler topraklarının çok büyük kısımlarını kontrol edemiyor. Terörist teşkilatlar, milis güçleri, paralı veya gönüllü yabancı savaşçılar çeşitli ölçülerde yerel hâkimiyetlerini kabul ettirmiş durumdalar. ABD, Rusya, İran, İsrail, Suudi Arabistan ve Türkiye'nin birbiriyle çelişen politika ve müdahaleleri bölgeyi çok daha kaotik bir geleceğe hazırlıyor.

Bölgenin geleceğinin kararmasında Birinci Dünya Savaşı ve Sykes-Picot'nun "uzun gölgesi"nin mutlaka payı var. "Büyük paylaşma" ile Arap-İsrail ihtilafını kaçınılmaz şekilde tetikleyecek kötü tohumların ekilmesi en önemli faktör. Sınırlar çizilirken yerel halkların dini ve kültürel farklılıkları ile geleceklerine dair beklentilerinin tamamen göz ardı edilmesi bir diğeri. Ateşle barut yan yana.

Bununla beraber, bölgenin sancılarının bugüne kadar sürmesini hep bu "yaradılış günahı"na bağlamak da kolaycılık olur. Aradan geçen yüz yıl-

da Ortadoğu Arap ülkeleri onlarca yönetim gördü. Bunlar halklarının refah ve özgürlük gereksinmelerine öncelik vermek yerine kendi iktidarlarını sağlamlaştırmaktan başka bir şey düşünmediler. Zaten hemen hepsi değişik ölçülerde baskıcı tek adam rejimleriydi. İsrail lider ve hükümetlerinin politikaları ise hiç değişmedi: Güvenlik için çatışma.

Sonunda bölgedeki eşitsizlikler, nafile savaşlar, dökülen kanlar, zulüm ve haksızlıklar kanserleşti, terörizmi, radikal İslâm vahşetini de doğurdu.

Bu süreçte bölgeden ellerini hiç çekmeyen bölge dışı güçlerin de günahı büyük tabii. Birinci Dünya Savaşı sonrasından farklı olarak, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Soğuk Savaş'ın küresel güç mücadelesi de devreye girdi. Bölgenin petrol kaynakları daha da önem kazandıkça hırslar arttı. 1990 sonrası ABD nüfuzunun zirvesine çıkmışken, giriştiği yanlış savaşlar yüzünden şimdi geri adım atmakta. Rusya giderek daha fazla etki sahibi oldu. İsrail, Suudi Arabistan ve İran ile bizi unutmayalım. Ortak düşman IŞİD ile mücadele öncelik taşısa da herkes kendi küresel veya bölgesel gündeminin peşinde.

Sonuçta, geriye de bakılsa, ufuktaki bulutlar aralanmaya da çalışılsa Ortadoğu dünyanın en sancılı ve öngörülemez bölgelerinin başında gelmeye devam edecek. Bu arada yakın tarihinin hayaletinden kurtulması da mümkün olmayacak.

EK'ler

EK 1

Modern Ortadoğu'nun Şekillenmesiyle İlgili Anlaşmalar, Deklarasyonlar ve Konferanslar

4 Eylül 1914	Londra Deklarasyonu (İngiltere, Fransa, Rusya)
18 Mart 1915	Konstantinopl Antlaşması (İngiltere, Fransa, Rusya)
26 Nisan 1915	Londra Antlaşması (İngiltere, Rusya, Fransa, İtalya)
14 Temmuz 1915 - 1 Ocak 1916	Şerif Hüseyin-McMahon Mektuplaşması
16 Mayıs 1916	Sykes-Picot Anlaşması
10 Mart 1917	General Stanley Maude'un Bağdat Deklarasyonu
26 Nisan 1917	St Jean de Maurienne Antlaşması (İngiltere, Fransa, İtalya)
2 Kasım 1917	Balfour Deklarasyonu
8 Ocak 1918	Wilson Prensipleri
16 Haziran 1918	Yedi Suriyeli Arap İleri Gelenine Yanıt İngiliz Deklarasyonu
30 Ekim 1918	Mondros Ateşkes Antlaşması
7 Kasım 1918	İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu
18 Ocak 1919 - 20 Ocak 1920	Paris Barış Konferansı
18-26 Nisan 1920	San Remo Konferansı (Ortadoğu Mandaları)
10 Ağustos 1920	Sevr Antlaşması
20 Ekim 1921	Ankara Anlaşması (Türkiye-Fransa)
24 Temmuz 1923	Lozan Antlaşması

EK 2

4 Eylül 1914
Londra Deklarasyonu
(İngiltere, Fransa, Rusya)

Savaşın başlamasından sadece bir ay sonra İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 4 Eylül 1914 tarihinde Paris'te imzalanan 'Ayrı barış yok' anlaşmasının metni:

"Hükümetleri tarafından yetkili kılınmış aşağıda imzaları bulunanlar aşağıdaki beyanda bulunurlar:

İngiltere, Fransa ve Rusya Hükümetleri halen sürmekte olan savaş sırasında ayrı barış yapmamayı karşılıklı olarak taahhüt ederler.

Üç Hükümet barış şartlarının müzakere edilmesi durumunda Müttefiklerden hiçbirinin diğer Müttefiklerin her birinin önceden kabul etmediği barış şartları talep etmemek hususunda anlaşmışlardır."

İmzacılar:
Paul Cambon
Kont Beckendorff
Edward Grey

EK 3

Şerif Hüseyin ile Sir Henry McMahon arasında 14 Temmuz 1915 ile 1 Ocak 1916 tarihlerinde yapılan mektuplaşmalar

Şerif Hüseyin'in Arap taleplerini içeren 14 Temmuz 1915 tarihli ilk mektubunun metni:

"İstisnasız bütün Arap milletinin yaşam, özgürlüğünü kazanma ve kendi işlerini yürütme hakkını kabul ettirmeye kararlı olduğu,

Arapların bütün diğer amaçların ötesinde sarsılmaz ve meşru amaçlarına ulaşmakta kendilerine yardım ve destek sağlamasının Büyük Britanya'nın çıkarına olduğuna inandıkları,

Aynı şekilde coğrafi konumları ve ekonomik çıkarları ile Büyük Britanya'nın bilinen tutumları göz önüne alındığında İngilizlerin yardımını başkalarınkine tercih etmelerinin Arapların çıkarına olduğu, düşünceleriyle,

Arap milleti Büyük Britanya Hükümeti'ne aşağıdaki temel hükümleri uygun göreceği temsilcileri vasıtasıyla onaylaması için başvurmuştur. Bu hükümler zaman baskısı nedeniyle nispeten daha az öneme sahip ve zamanı geldiğinde ele alınacak konuları içermemektedir.

1. Büyük Britanya şu sınırlar içindeki Arap ülkelerinin bağımsızlığını kabul edecektir: Kuzeyde, Mersin-Adana hattından 37 derece Kuzey paraleli ve Birecik-Urfa-Mardin-Midyat-Cizre-Ahmediye hattını takiben İran sınırı; Doğuda İran sınırından aşağıya Basra Körfezi; Güneyde (mevcut statüsü korunacak olan Aden hariç) Hint Okyanusu; Batıda Kızıl Deniz ve Akdeniz'den tekrar Mersin.
2. Büyük Britanya İslamiyet için bir Arap Halifenin ilanını kabul edecektir.
3. Arap Şeriflik Hükümeti, diğer hususlar eşit olmak üzere, Arap ülkelerinde Büyük Britanya'ya tercihli muamele tanıyacaktır.
4. Arap bağımsızlığının istikrarını ve ekonomik teşebbüslerde vaad edilen tercihli muamelenin etkinliğini sağlamak için iki akit taraf, kendilerinden birine yabancı bir devletin saldırısı halinde, birbirlerine kara ve deniz kuvvetlerinin bütün kaynaklarıyla yardıma gelmeyi taahhüt ederler. Barışın ancak her iki tarafın anlaşması halinde yapılacağı açıktır.

   Taraflardan birinin saldırı savaşı başlatması halinde, diğer taraf tarafsız kalacak, ancak, katılması talep edildiği takdirde diğer tarafla ortak hareket konusunda danışmayı kabul edecektir.
5. Büyük Britanya Arap ülkelerinde Kapitülasyonların kaldırılmasını kabul edecek ve Şeriflik Hükümetine bu kaldırmayı resmileştirecek bir uluslararası kongre düzenlenmesinde yardım edecektir.
6. İşbu Anlaşmanın 3. ve 4. Maddeleri on beş yıllık bir dönem için yürürlükte kalacaktır. Taraflardan birinin bu süreyi uzatmak istemesi halinde karşı tarafa sürenin bitiminden bir yıl önce bildirimde bulunması gerekecektir.

Bütün Arap milleti her ne pahasına olursa olsun asil amaçlarına ulaşmakta (Allah'ın izniyle) yek vücut olduğu için, Büyük Britanya Hükümeti'nden bu mektubun alınmasından itibaren otuz gün içinde olumlu veya olumsuz bir yanıt beklemektedir. Aksi halde tam bir hareket özgürlüğü hakkına sahip olacak ve kendimizi daha önce 'Ali Efendi' vasıtasıyla iletmiş olduğumuz beyanın lafzı ve ruhuna bağlı görmeyeceğiz.

McMahon'un Şerif Hüseyin'e 25 Ekim 1915 tarihli mektubunun İngiltere'nin Araplara karşı taahhütlerini içeren bölümü:

"Mersin ve İskenderun ile Suriye'nin Şam, Humus, Hama ve Halep eyaletlerinin (districts) Batısında kalan bölümleri tam olarak Arap sayılamayacağından, önerilen sınırların dışında tutulmalıdır.

Bu değişikliğe bağlı olmak üzere ve bizimle bazı Arap Şeyleri ile daha önce akdedilmiş anlaşmalar saklı kalmak koşuluyla önerilen sınırları kabul ediyoruz.

Bu sınırlar içinde kalan ve Büyük Britanya'nın müttefiki Fransa'nın çıkarlarına halel getirmeden hareket serbestliğine sahip olduğu bölgelere gelince, Büyük Britanya Hükümeti adına aşağıdaki taahhütlere girmeye ve mektubunuzu aşağıdaki şekilde yanıtlamaya yetkili bulunmaktayım:

(1) Yukarıdaki değişiklikler saklı kalmak üzere Büyük Britanya, Mekke Şerif'i tarafından önerilen sınırlar içindeki bütün bölgelerde Arapların bağımsızlığını tanımaya ve desteklemeye hazırdır;

(2) Büyük Britanya Mukaddes Yerleri bütün dış saldırılara karşı garanti eder ve bunları saldırılardan korumak zorunluluğunu kabullenir.

(3) Koşullar uygun olduğu ölçüde, Büyük Britanya Araplara tavsiyeleriyle yardım edecek ve bu farklı bölgelerdeki şartlara uygun hükümetler kurmalarını destekleyecektir.

(4) Arapların sadece Büyük Britanya'nın tavsiyelerine başvurmaya ve etkili bir yönetim sistemi kurmak için gerekli olacak Avrupalı danışman ve görevlilerin İngiliz olacağına şimdiden karar verdikleri anlaşılmaktadır.

(5) Bağdat ve Basra Vilâyetlerine gelince, Büyük Britanya'nın buralardaki mevcut durumu ve çıkarlarının bu bölgelerin yabancı saldırılardan korunması, halkının refahının sağlanması ve karşılıklı ekonomik çıkarlarımızın kollanması için özel idari düzenlemeler gerektirdiğini Arapların kabul ettiğini anlıyoruz.

İnanıyorum ki bu beyan Büyük Britanya'nın dostları Arapların emellerine ne kadar sempati duyduğu hususunda sizi her türlü şüpheden uzak şekilde ikna edecek ve iki taraf arasında sağlam ve kalıcı bir ittifakın temelini atmış olacaktır."

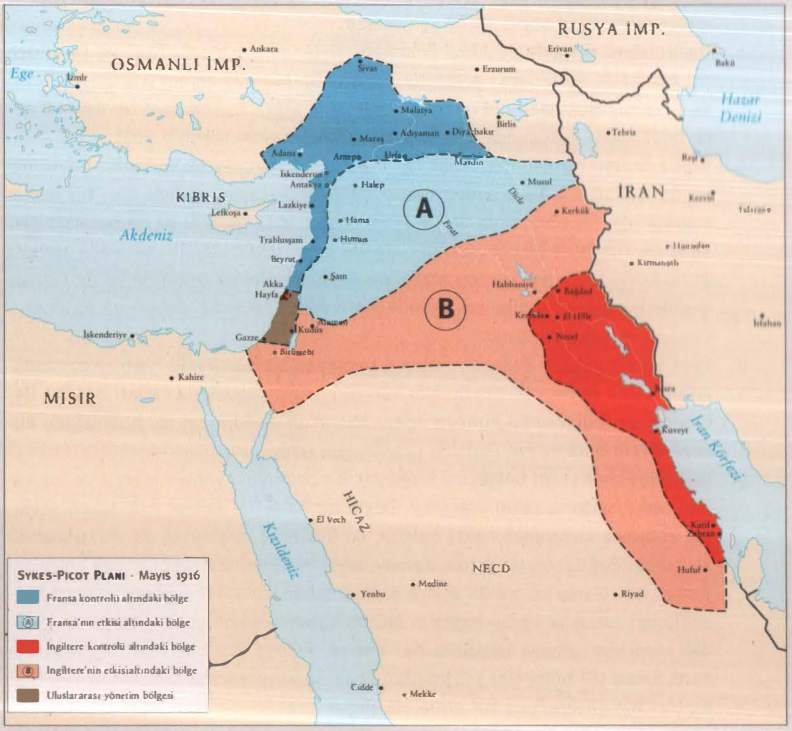
Ek 4

16 Mayıs 1916
Sykes-Picot Antlaşması

Sir Edward Grey'in Cambon'a Mektubu (Gizli)
Dışişleri Bakanlığı, 16 Mayıs 1916

Ekselansları,

Bu ayın dokuzunda göndermiş olduğunuz mektubunuzu almak şerefine nail oldum. Mektubunuzda, Fransa Hükümeti'nin müstakbel bir Arap devletinin ya da Devletler Konfederasyonu'nun ve Suriye'nin Fransız çıkarlarının hâkim bulunduğu bölgelerinin sınırlarını kabul ettiğini; ama bunun, Londra ve Petrograd'taki son görüşmelerden çıkan sonuçlar gibi belirli koşullarla birlikte olacağını ifade ediyorsunuz. Ekselanslarına cevaben şunu belirtmeyi şeref sayarım ki, projenin şimdiki haliyle oldu- ğu gibi kabul edilmesi, İngiliz çıkarlarından kayda değer ölçüde feragat edilmesi anlamına gelecektir;

ama Majesteleri'nin Hükümeti Türkiye'de daha münasip bir iç siyasi ortam yaratılmasının Müttefik davasına sağlayacağı yararı gördüğü için, şu anda varılan anlaşmayı kabul etmeye hazırdırlar. Şu şartla ki; Arapların işbirliği güvence altında olacak, Araplar koşulları yerine getirecek ve Humus, Hama, Şam ve Halep şehirlerini ellerinde tutacaklardır. O halde, Fransız ve İngiliz Hükümetleri karşılıklı olarak şunları anlamaktadır:

1. Fransa ve İngiltere ilişikteki haritada (A) ve (B) olarak işaretlenen bölgelerde, bir Arap liderin hükümdarlığı altında bağımsız bir Arap Devletini ya da bir Arap Devletler Konfederasyonu'nu tanıyacak ve destekleyeceklerdir. Fransa (A) bölgesinde, İngiltere (B) bölgesinde yerel fonlar ve girişim hakkı önceliğine sahip olacaklardır. Arap Devleti'nin ya da Arap Devletler Konfederasyonu'nun talebi üzerine Fransa sadece (A) bölgesinde, İngiltere sadece (B) bölgesinde yabancı memur ya da danışman sağlayabileceklerdir.
2. Mavi alanda Fransa'ya, kırmızı alanda İngiltere'ye arzu ettikleri ve Arap Devleti ya da Arap Devletler Konfederasyonu için uygun olduğunu düşündükleri, doğrudan ya da dolaylı idareyi ya da denetimi kurmalarına izin verilecektir.
3. Kahverengi bölgede uluslararası bir idare tesis edilecektir. Bu idarenin biçimine Rusya, ardından diğer Müttefikler ve Mekke Şerifi'nin temsilcileriyle incelemeler yapıldıktan sonra karar verilecektir.
4. İngiltere'ye, 1) Hayfa ve Akka limanları, 2) (A) bölgesindeki Fırat ve Dicle'den (B) bölgesine su tedariki garantisi verilecektir. Majesteleri'nin Hükümeti, önceden Fransız Hükümeti'nin rızasını almaksızın, Kıbrıs'ın herhangi bir üçüncü güce bırakılması hususunda görüşmelere gitmeyeceğini taahhüt eder.
5. İngiliz ticareti hususunda, İskenderun serbest liman olacak ve İngiliz gemiciliği ya da malları için fiyat ayrımı olmayacaktır. Fransa'nın malları için, bu mallar mavi bölge, (A) bölgesi ya da (B) bölgesinden yola çıksalar ya da buralara gelseler de, Hayfa'da ve kahverengi bölgede kalan İngiliz demir yollarında serbest geçiş hakkı olacaktır. Fransız mallarına hiçbir demiryolu üzerinde ya da Fransız gemilerine mezkûr bölgelere hizmet veren hiçbir limanda, dolaylı ya da doğrudan, ayrım yapılmayacaktır.
6. Fırat Vadisi yoluyla Bağdat'ı Halep'e bağlayan bir demiryolu hattı tamamlanana ve sonra sadece iki hükümetin karşılıklı rızası sağlanana kadar, Bağdat Demiryolu (A) bölgesinde güneye doğru Musul'un ilerisine ve (B) bölgesinde kuzeye doğru Samara'nın ilerisine uzatılmayacaktır.
7. İngiltere Hayfa'yı (B) bölgesine bağlayan bir demiryolu yapımı idaresi ve tek sahibi olma hakkına sahip olacaktır. Böyle bir hattı her zaman için askeri sevkiyat amacıyla kullanmak hakkı bakidir. İki hükümet tarafından da anlaşılmalıdır ki, bu hat Bağdat ve Hayfa'nın demiryoluyla birbirlerine bağlanmasını kolaylaştırmak için olacaktır. Şu da ayrıca anlaşılmalıdır ki, şayet mühendislikten kaynaklanan zorluklar ve bu bağlantı hattını kahverengi bölgede tutmasının getirdiği masraflar projeyi uygulanamaz kılarsa, Fransa Hükümeti bahsi geçen demiryolunun (B) bölgesine ulaşmadan önce Banias-Keis Marib-Salkhad Tell Otsda-Mesmie güzergâhını kat etme olasılığını değerlendirmeye hazır olacaktır.

8. Hâlihazırdaki Türk gümrük tarifeleri, (A) ve (B) bölgelerinin yanı sıra tüm mavi ve kırmızı alanlarda da yirmi yıl süreyle yürürlükte kalacak ve iki güç arasında anlaşma sağlanmaksızın gümrük resmi oranlarında bir artış ya da kıymet üzerinden belirlenen oranlardan başka oranlara dönüşüm yapılmayacaktır. Yukarda bahsi geçen bölgelerin hiçbiri arasında gümrük sınırı olmayacaktır. Bölgeye gelen mallara uygulanabilecek gümrük vergileri limanda toplanacak ve bölge idaresine teslim edilecektir.
9. Fransız Hükümeti hiçbir suretle, mavi bölgedeki haklarını Arap Devleti ya da Arap Devletler Konfederasyonu dışında bir üçüncü güce, Majesteleri'nin Hükümeti'yle önceden anlaşma sağlamadan vermeyecek ve bu hususta görüşmelere girmeyecektir. Majesteleri'nin Hükümeti de kırmızı bölgeye ilişkin olarak Fransız Hükümeti karşısında benzer taahhüdü üstlenecektir. 10. İngiliz ve Fransız Hükümetleri, Arap Devleti'nin hamileri olarak, Arabistan yarımadasında toprak edinmeyecek ve bir üçüncü gücün toprak edinmesine rıza göstermeyeceklerdir. Bunun yanı sıra, bir üçüncü gücün, Kızıldeniz'in doğu kıyısında ya da adalarında deniz üssü kurmasına da rıza gösterilmeyecektir. Öte yandan, bu, Türklerin son zamanlarda sergilediği saldırganlığın sonucu olarak zorunluluk arz edebileceği üzere, Aden hududunda düzenlemeler yapılmasına engel değildir.
11. Arap Devleti ya da Arap Devletler Konfederasyonu'nun sınırlarına ilişkin görüşmeler, bugüne kadar olduğu gibi iki güç adına aynı vasıtayla sürdürülecektir.
12. Arap topraklarına silah ithalini denetlemeye yönelik önlemler iki Hükümet tarafından değerlendirilecektir.

Anlaşmayı tamamlamak adına şunu da belirtmeyi şeref addederim ki; Majesteleri'nin Hükümeti Rus Hükümeti'ne, bu ikincisiyle Ekselanslarının Hükümeti'nin 26 Nisan tarihinde yaptığına benzer biçimde, Hükümet mektuplarının teatisini teklif etmektedir. Bu mektupların nüshaları, teati gerçekleşir gerçekleşmez, Ekselanslarımıza iletilecektir. Ekselanslarınıza şunu da hatırlatmak isterim ki; bu anlaşmanın sonuca bağlanmasıyla birlikte, pratik nedenlerle, İtalya ve Müttefikler arasında 26 Nisan 1915 tarihinde yapılan anlaşmanın 9. Maddesine göre, İtalya'nın Asya Türkiye'si üzerinde yapılacak herhangi bir taksimat ya da yeniden düzenlemede pay hakkı sorunu doğmaktadır. Majesteleri'nin Hükümeti ayrıca Japon Hükümeti'nin de şu anda varılan anlaşmadan haberdar edilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Bilgilerinize sunarım.

E. GREY

EK 5

8 Ocak 1918
Wilson Prensipleri

Wilson ABD Kongresi'nin 8 Ocak 1918'deki ortak oturumunda yaptığı konuşmada savaş sonrasında yapılacak barış antlaşmasıyla ilgili görüşlerini aşağıdaki 14 maddede toplamıştır:

1. Tam bir açıklık içinde varılmış barış anlaşmalarından sonra hiçbir özel uluslararası anlaşmaya gidilmemeli ve diplomatik etkinlik her zaman içtenlikle ve kamuoyunun gözü önünde yürütülmelidir.
2. Denizlerin uluslararası sözleşmeler gereğince bütünüyle ya da kısmen kapatılabilmesi dışında, savaşta ve barışta karasuları dışındaki bütün denizlerde mutlak seyrüsefer serbestliği sağlanmalıdır.
3. Barışı onaylayan ve korumak için anlaşan ülkeler arasındaki bütün ekonomik engeller olabildiğince kaldırılmalı ve ticaretin eşitlik temelinde yürütülmesi sağlanmalıdır.
4. Her ülkede silah gücünün iç güvenliği sağlamaya yetecek en düşük düzeye indirilmesi için yeterli güvenceler karşılıklı olarak verilmelidir.
5. Sömürgelerin bütün talepleri serbest, açık görüşlü ve tümüyle tarafsız bir yaklaşımla ele alınmalı, bu tür egemenlik sorunlarının çözümünde ilgili halkların çıkarlarıyla egemenliği tartışılan devletin adil taleplerinin eşit ağırlık taşıması ilkesine kesinlikle uyulmalıdır.
6. Rusya İmparatorluğu'na ait bütün topraklardan yabancı askerler çekilmeli, Rusya'yı ilgilendiren bütün sorunlar, kendi siyasal gelişimini ve ulusal politikalarını bağımsızca belirlemesine olanak verecek biçimde dünyanın öbür uluslarının en uygun ve özgür işbirliğiyle çözülmeli, Rusya'nın kendi belirleyeceği kurumsal yapıyla özgür uluslar topluluğuna içtenlikle kabul edilmesi, hatta gereksinim duyabileceği ya da isteyebileceği her türlü yardımın yapılması sağlanmalıdır. Gelecek birkaç ay içinde öbür ulusların Rusya'ya karşı tutumları iyi niyetlerinin, Rusya'nın gereksinimlerinin kendi çıkarlarından farklılığını kavrayıp kavramadıklarının ve bencillikten uzak, akıllı bir yaklaşımla onun sorunlarına yakınlık duyup duymadıklarının kesin göstergesi olacaktır.
7. Yabancı askerler Belçika'dan çekilmeli ve bu ülke hiçbir kısıtlama olmaksızın bütün öbür özgür ulusların sahip olduğu egemenlik haklarına yeniden kavuşmalıdır. Bunun gerçekleşmesi, ulusların birbirleriyle ilişkilerini düzenlemek amacıyla koydukları kurallara duydukları güvenin yeniden sağlanmasında en önemli rolü oynayacaktır. Bu düzeltme yapılmadan uluslararası hukukun yapısı ve geçerliliği örselenmiş kalacaktır.
8. Bütün Fransız toprakları özgürlüğüne kavuşmalı ve işgal edilen kesimler geri verilmelidir. 1871'de Alsace-Lorraine konusunda Fransa'ya Prusya tarafından yapılan ve yaklaşık elli yıldır dünyada istikrarlı bir barışın kurulmasını önleyen haksızlık, herkesin çıkarlarına olan barışın yeniden sağlanabilmesi için düzeltilmelidir.

9. İtalya'nın sınırları, açıkça belirlenmiş ulusal sınırlar temelinde yeniden çizilmelidir.
10. Avusturya-Macaristan halklarının uluslar arasındaki yeri korunmalı ve güvence altına alınmalı, bu halklara özerk gelişme olanağı tanınmalıdır.
11. Yabancı askerler Romanya, Sırbistan ve Karadağ'dan çekilmeli, işgal edilen topraklar geri verilmelidir. Sırbistan'a denize serbest ve güvenli çıkış sağlanmalıdır. Çeşitli Balkan devletleri arasındaki ilişkiler tarihsel bağlılık ve ulusal sınırlar temelinde dostça görüşmeler yoluyla yürütülmelidir. Balkan devletlerinin siyasal ve ekonomik bağımsızlığıyla toprak bütünlüğüne ilişkin uluslararası güvenceler anlaşmada yer almalıdır.
12. Bugünkü Osmanlı imparatorluğu'ndaki Türk kesimlerine güvenli bir egemenlik tanınmalı, Türk yönetimindeki öbür uluslara da her türlü kuşkudan uzak yaşam güvenliğiyle özerk gelişmeleri için tam bir özgürlük sağlanmalıdır. Ayrıca Çanakkale Boğazı uluslararası güvencelerle gemilerin özgürce geçişine ve uluslararası ticarete sürekli açık tutulmalıdır.
13. Polonyalıların yaşadığı tartışmasız olan toprakları içine alacak bağımsız bir Polonya devleti kurulmalı, bu devletin denize serbest ve güvenli çıkışı sağlanmalı, siyasal ve ekonomik bağımsızlığıyla toprak bütünlüğü de uluslararası sözleşmeyle güvence altına alınmalıdır.
14. Büyük küçük bütün devletlerin siyasal bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü konusunda karşılıklı güvence vermek üzere özel sözleşmelerle bütün ulusları içine alan bir birlik oluşturulmalıdır.

EK 6

16 Haziran 1918
Yedi Suriyeli Arap İleri Gelenine Yanıt İngiliz Deklarasyonu

Bu deklarasyon Mısır'da mukim yedi Arap ileri geleninin İngiliz Dışişleri'ne verdiği bir memoranduma yanıt olarak yapılmış ve 16 Haziran 1918 tarihinde Kahire'de İngiliz 'Arap Bürosu'nda düzenlenen bir toplantıda okunmuştur. İngilizlerin Araplara önemli taahhütlerini içeren metni aşağıdadır:

"Majestelerinin Hükümeti 'Yedilerin' memorandumunu büyük bir ilgiyle incelemiştir. Bunu kaleme alanların kimliklerini gizli tutma arzularının nedeni tamamen anlaşılmakta ancak muhtıranın anonim olması Majestelerinin Hükümetinin belgeye verdiği önemi kesinlikle azaltmamaktadır.

Memorandumda sözü geçen topraklar dört kategoriye ayrılabilir:

(i) Savaşın başlamasından önce özgür ve bağımsız olan topraklar.

(ii) Arapların kendi çabalarıyla Türk hükümranlığından kurtardıkları topraklar.

(iii) İtilaf ordularının Türk hükümranlığından kurtardığı topraklar.

(iv) Halen Türk hükümranlığı altında bulunan topraklar.

İlk iki kategoriyle ilgili olarak Majestelerinin Hükümeti Arapların bu topraklardaki tam ve egemen bağımsızlığını tanımakta ve özgürlük çabalarını desteklemektedir.

İtilaf orduları tarafından işgal edilen topraklarla ilgili olarak, Majestelerinin Hükümeti memorandum sahiplerinin dikkatini İtilaf Orduları Başkomutanının Bağdat'ın (19 Mart 1917) ve Kudüs'ün ele geçirilmesi (9 Aralık 1917) sırasında yaptığı bildirimlere çeker. Bu bildirimler Majestelerin Hükümeti'nin bu bölgeler halkına dönük olarak, bu topraklarda gelecekte kurulacak hükümetlerin yönetilenlerin rızası ilkesine dayanması gerektiği şeklindeki politikasını tanımlamaktadır. Bu politika her zaman Majestelerin Hükümeti'nin politikası olacaktır.

Dördüncü kategorideki topraklara gelince, Majestelerinin Hükümeti'nin arzusu buralardaki ezilen halkların özgürlük ve bağımsızlıklarını kazanmasıdır. Majestelerinin Hükümeti bu amacın gerçekleşmesi için çaba göstermeyi sürdürecektir. Hükümet bu topraklardaki halkın özgürleştirilmesine çabalayanları tehdit eden güçlükler ve tehlikelerin bilincindedir.

Bütün bu engellere rağmen Majestelerinin Hükümeti güçlüklerin aşılabileceğine inanmaktadır ve bu yolda çaba gösterenlere her türlü desteği vermeye hazırdır. Halihazır askeri operasyonlarla ve Majestelerinin Hükümeti ve müttefiklerinin açıkladığı siyasi ilkelerle çatışmayan her türlü işbirliği girişimini dikkate almaya amadedir.

Ek 7

21 Ekim 1921
Türkiye ve Fransa Arasında İmzalanan
Ankara Anlaşması

Madde 1) Her iki taraf işbu anlaşmanın imzalanmasından itibaren aralarında harbin sona ereceğini bildirirler. Ordular, mülki memurlar, ahali keyfiyetten derhal haberdar edilecektirler.

Madde 2) İşbu anlaşmanın imzasını müteakip, her iki tarafın harp esirleriyle mevkuf veya mahbus Türk, Fransız bütün şahıslar serbest bırakılacak ve kendilerini, tevkif eden taraf yol masrafını ödeyerek gösterilecek en yakın şehre gönderilecektir.

Madde 3) İşbu anlaşmanın imzasından başlayarak, en geç iki ay içinde Fransız kıtaları 8. maddede de yazılı hattın güneyine ve Türk kıtaları da kuzeyine çekileceklerdir.

Madde 4) 3. maddede belirtilen müddet zarfında seçilecek bir karma komisyon bu maddenin ne şekilde tatbik olunacağını tespit edecektir.

Madde 5) Her iki taraf boşaltılan arazide, buranın işgalini müteakip genel af ilan edecektir.

Madde 6) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Misak-ı Milli'de açıkça tanınan azınlıklar haklarının, bu hususta müttefikler ile bunların düşmanları ve bazı dostlar arasında yapılmış mukavelelerdeki esaslara dayanarak, kendi tarafından teyit olunacağını bildirir.

Madde 7) İskenderun Bölgesi (Hatay) için özel bir idare usulü tesis olunacaktır. Bu mıntıkanın Türk ırkından olan ahalisi kültürlerinin inkişafı için her türlü teşkilattan faydalanacaklardır. Türk lisanı orada resmi dil olacaktır.

Madde 8) 3. maddede zikredilen hat: İskenderun Körfezi'nde Payas'tan başlayarak Meydan-ı Ekbez-Kilis-Çobanbeyli istasyonuna gidecek ve demiryolu Türkiye'de kalmak üzere Çobanbeyli'den Nusaybin'e varacaktır. Payas ile Meydan-ı Ekbez ve Çobanbeyli istasyonları Suriye'de kalacaktır. İşbu anlaşmanın imzasından itibaren bir ay içinde mezkur hattı tespit etmek üzere her iki taraf delegelerinden mürekkeb bir komisyon seçilecek ve bu komisyon tespit muamelesine nezaret edecektir.

Madde 9) Osmanlı sülalesinin kurucusu Sultan Osman'ın dedesi Süleyman Şah'ın Caber kalesinde bulunan ve Türk mezarı ismiyle belirli türbesi müştemilatı ile Türkiye'nin malı olacak ve Türkiye oraya muhafızlar koyacak ve Türk bayrağı çekecektir.

Madde 10) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolu parçasını, Adana ilinde yapılmış bulunan şubelerin işletme hakları ile beraber bütün ticaret ve ulaştırma işlerini Fransa Hükümeti'nin göstereceği bir Fransız grubuna vermesini kabul eder.

Türkiye Hükümeti Meydan-ı Ekbez'den Çobanbeyli'ye kadar Suriye arazisinde demiryolu ile askerî ulaştırma yapacaktır.

Madde 11) İşbu anlaşma yürürlüğe girdikten sonra seçilecek bir karma komisyon Türkiye ile Suriye arasındaki gümrük işlerini düzenleyecek, bu işlem yapılıncaya kadar her iki hükümet hareketinde serbest olacaktır.

Madde 12) Türkiye ve Suriye, Kırık suyundan hakkaniyet üzere faydalanacaklardır. Suriye Hükümeti, masrafı kendisine ait olmak üzere Fırat nehrinin Türkiye kısmından su alabilecektir.

Madde 13) Madde 8'de belirtilen hududun her iki tarafında oturan yerli ve yarı göçebe halk buradaki otlaklardan faydalanacak veya emlak, araziye sahip bulunanlar eskisi gibi haklarını kullanmaya devam edeceklerdir. Bunlar işletme ihtiyaçları için serbestce ve hiçbir gümrük veya otlak resmi ve ne de başka bir resim vermeksizin hayvanlarını, araçlarını, tohumlarını ve bitkilerini taşıyabileceklerdir. Bunlara ait vergileri oturdukları memlekette ödemeleri kararlaştırılmıştır.

Kaynakça

Adelson, R. *Mark Sykes: Portrait of an Amateur*, Londra, 1967.

Ahmad, F., *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Kent, Londra, 1984.

Ahmad, Ferouz, *From Empire to Republic*, Bilgi University Press, İstanbul, 1998.

Ahmed, Ferouz, *The Making of Modern Turkey*, Routledge, New York, 1993.

Aksakal, Mustafa, *The Ottoman Road to War in 1914*, Cambridge Military Histories, UK, 2008.

Akşin, Sina, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi, İstanbul, 1987.

Aktar, Ayhan, "A Propaganda Tour Organized by Djemal Pasha: The Arab Literati's Visit to the Gallipoli Front, 18–23 October 1915". *In Syria in World War I: Politics, Economy, and Society*, edited by M. Talha Çiçek, Routledge, Londra, 2016, s. 61–86.

Allawi, Ali A., *Irak Kralı I. Faysal*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Amabile, Flavia ve Tosatti, Marco, *Halep'in Baronları*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Andelman, David A., *A Shattered Peace: Versailles 1919 and the Price We Pay Today*, John Wiley & Sons, New Jersey, 2008.

Anderson, Scott, *Lawrence of Arabia: War, Deceit, Imperail Folly and the Making of the Modern Middle East*, Atlantic Books, Londra, 2014.

Antonius, George, *The Arab Awakening*, Londra, 1938.

Atay, Falih Rıfkı, *Zeytindağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2013.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Remzi, İstanbul, 1971.

Bailey, Thomas A., *Woodrow Wilson and the Lost Peace*, Chicago, 1963.

Baker, R., *King Hussain and the Kingdom of the Hejaz*, Cambridge, 1979.

Barker, A. J., *The Neglected War: Mesopotamia, 1914-1918*, Faber, Londra, 1967.

Barker, A. J., *The Neglected War: Mesopotamia, 1914-1918*, Londra, 1967.

Barr, James, *A Line in the Sand: The Anglo-French Struggle fort he Middle East 1914-1948*, Norton, New York, 2013.

Barr, James, *Setting the Desert on Fire: T. E. Lawrence and Britain's Secret War in Arabia, 1916-1918*, New York, 2008.

Batatu, Hanna, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements in Iraq*, Saqi Books, Londra, 2004.

Bates, D., *The Fashoda Incident, Encounter on the Nile*, Oxford, 1984.

Baverbrook, Lord, *The Decline and Fall of Lloyd George*, Londrda, 1963.

Bell, Gertrude, *The Desert and The Sown*, Londra, 1907.

Benoist-Méchin, Jacques, *Mustapha Kemal ou la Mort d'un Empire*, Albain Michel, 1954.

Bruce, Anthony, *The Last Crusade: The Palestine Campaign in the First World War*, John Murray, Londra, 2002.

Cemal Paşa, *Hatıralar*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Churchill, Winston S., *The Gathering Storm*, Mariner Books, 1986.

Cloarec, Vincent, *La France et la Question de Syrie (1914-1918)*, CNRS Editions, Paris, 2010.

Czernin, Ferdinand, *Versailles, 1919*, Putnam's Sons, New York, 1964.
Çandar, Cengiz, *Mezopotamya Ekspresi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
Çulcu, Murat, *Arşivi Kaybolan Savaş*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2009.
Dawn, Ernest C., *From Ottomanism to Arabism. Essays on the Origins of Arab Nationalism*, Univercity of Illinois Press, Londra, 1973.
Elcock, Howard, *Portrait of A Decision: The Council of Four and the Treaty of Versailles*, Eyre Methuen, Londra, 1972.
Elpeleg, Zvi, *Hacı Emin el-Hüseynî*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
Ferguson, Niall, *Empire: How Britain Made the Modern World*, Penguin, New York, 2004.
Fieldhouse, D. K., *Western Imperialism in the Middle East, 1914-1958*, Oxford, 2006.
Fisher, J., *Curzon and the British Imperialism in the Middle East*, Londra, 1999.
Fromkin, David, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, Holt, New York, 1989.
Gelvin, L. James, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.
Glubb, J. B., *The Story of the Arab Legion*, Londra, 1948.
Graebner, Norman A. ve Bennett, Edward M., *The Versailles Treaty and Its Legacy*, New York, Cambridge University Press, 2011.
Hanioğlu, M. Şükrü, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, 2008.
Hart, B. H. Liddell, *The Road to War 1914-1918*, New York, 1968.
Hart, Liddell, *Lawrence of Arabia*, Da Capo Paperback, 1989.
Henig, Ruth, *Versailles and After: 1919-1933*, Routledge, New York, 1995.
Howell, Georgina, *Gertrude Bell: Queen of the Desert, Shaper of Nations*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2006.
İskit, Temel, *Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, 5. baskı, 2015.
Kamrava, Mehram, *The Modern Middle East*, Univercity of California Press, Berkeley, 2005.
Karsh, Efraim ve Inari Karsh, *Empires of the Sand:The Struggle for Mastery in the Middle East*, Harvard University Press, Cambridge, 1999.
Keay, John, *Sowing the Wind: The Seeds of Conflict in the Middle East*, J. Murray, Londra, 2003.
Kedouri, Elie, *In the Anglo-Arab Labyrinth*, Cambridge, 1976.
Kedourie, Elie, *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire*, Westview Press, Boulder, 1987.
Keegan, John, *The First World War*, Vintage Books, 2000.
Kent, M., *Oil and Empire: British Policy and the Mesopotamian Oil, 1900-1920*, Londra, 1976.
Keynes, John Maynard, *The Economic Consequences of the Peace*, Prometheus Books, New York, 2004.
Kılınçkaya, Derviş M., *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2008.
King Abdullah of Transjordan, *Memoirs*, Philosophical Library, New York, 1950.
Kinross, Lord, *The Ottoman Centuries*, Morrow Quill, New York, 1977.
Kissinger, Henry, *Diplomacy*, Simon and Schuster, New York, 1994.

Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?*, Klasik Yayınları, 2006.
Landau, Jacob M., *The Politics of Pan-Islam, Ideology and Organization*, Oxford University Press, New York, 2004.
Lawrence, T. E., *Seven Pillars of Wisdom*, Anchor Books, New York, 1991.
Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford Univercity Press, 1968.
Lloyd George, David, *Memoirs of the Peace Conference*, Yale University Press, New Haven, 1939.
Longrigg, Stephen Hemsley, *Oil in the Middle East*, Oxford University Press, 1961.
MacMillan, Margaret, *Paris 1919*, Random House, New York, 2001.
Mango, Andrew, *Atatürk*, London, Murray, 1999.
Mansfield, Peter, *A History of the Middle East*, 4. baskı, Penguin Books, Londra, 2013.
Mantran, Robert, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, Paris, 1989.
McMeekin, Sean, *The Berlin-Baghdad Express*, Penguin Books, Londra, 2011.
McMeekin, Sean, *The Ottoman Endgame*, Penguin Press, New York, 2015.
McMurray, Jonathan, *Distant Ties. Germany, the Ottoman Empire and the Construction of the Baghdad Railway*, Praeger, USA, 2001.
Miquel, P., *La Paix de Versailles et L'Opinion Publique Française*, Paris, 1972.
Nicault, C., *La France et le Sionisme: Une Rencontre Manquée?*, Paris, 1992.
Nicolson, Harold, *Pacemaking 1919*, Constable, Londra, 1933.
Nunn, Wilfred, *Tigris Gunboats: The Forgotten War in Iraq, 1914-1917*, Chatham Publishing, Londra, 2007.
Oren, Michael B., *Power, Faith and Fantasy: America in the Middle East 1776 to the Present.*
Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
Reid, Walter, *Empire of Sand, How Britain Shaped the Middle East*, West Newington House, Edinburgh, 2011.
Renouard, Michel, *Lawrence d'Arabie*, Gallimard, Paris, 2012.
Reynolds, David, *The Long Shadow, the Legacies of the Great War in the Twentieth Century*, Norton, New York, 2015.
Richards, Michael D. ve Paul R. Waibel, *Twentieth Century Europe*, Wiley Blackwell, UK, 2014.
Robins, P., *A History of Jordan*, Cambridge, 2004.
Rogan, E., *The Arabs: A History*, Londra, 2009.
Rogan, Eugene, *The Fall of the Ottomans*, Basic Books, USA, 2015.
Ruthledge, Ian, *Enemy on the Euphrates, British Occupation of Iraq*, Saqi Books, UK, 2014.
Satan, Ali, *Irak'ta İngiliz İşgal Yönetimi 1914-1918*, Tarihçi Kitabevi, 2016.
Schneer, Jonathan, *The Balfour Declaration: The Origins of the Arab-Israeli Conflict*, Random House, USA, 2010.
Sinclair, David, *Hall of Mirrors*, Century, Londra, 2001.
Stanton, Fredrik, *Great Negotiations: Agreements that Changed the Modern World*, Westholme Publishing, USA, 2011.
Stevenson, D., *1914-1918: The History of the First World War*, Londra, 2005.
Stevenson, FRances, *Lloyd George: A Diary*, Hutcinson, Londra, 1971.
Storrs, R., *Orientations*, Londra, 1937.

Strachan, Hew, *The First World War*, Oxford University Press, New York, 2001.
Tauber, E., *The Arab Movements in World War I*, Londra, 1993.
Townshend, Charles, *When God Made Hell: The British Invasion of Mesopotamia and the Creation of Iraq*, Faber, New York, 2010.
Trumpener, Ulrich, *Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918*, Princeton University Press, Princeton, 1968.
Tuchman, Batbara, *The Guns of August*, Ballantine, New York, 2004.
Turan, Namık Sinan, *İmparatorluk ve Diplomasi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
Ulrichsen, Kristian Coates, *The First Worls War in the Middle East*, C.Hurst & Co., Londra, 2014.
Von Sanders, Liman, *Türkiye'de Beş Yıl*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
Wallach, Janet, *Desert Queen*, Londra, 1997.
Weber, Frank G., *Eagles on the Crescent: Germany, Austria and the Diplomacy of the Turkish Alliance*, Cornell University Press, 1976.
Wilson, J., *The Authorized Biography of T.E. Lawrence*, Londra, 1989.
Yergin, Daniel, *The Prize*, Free Press, New York, 1992.
Zürcher, Eric Jan, *Turkey:A Modern History*, I.B. Tauris, New York, 2004.

İsim Dizini

II. Abdülhamid, 10, 11, 17, 22, 23, 39, 48, 49, 82, 261
II. Abdülhamid, 10, 18, 22, 24
II. Aleksandr, 19
V. George 259

Aarohnson, Sarah 171
Aaronsohn, Aaron 24, 153, 150, 168, 171, 172, 177
Abbas Hilmi (Hidiv) 54, 58
Abdullah (Emir) 38-42, 49, 57, 79-82, 86, 117, 121, 123-125, 128, 131, 133, 134, 144, 232, 245, 248-250, 261, 265-270, 282
Abdurrahman el-Kilani 249
Abdurrahman Şahbandar 238
Abdülaziz İbni Hüseyin 271
Abdülhamid el-Zahravi 119
Abdülkadir el-Cezairi 199, 201
Ahmet İzzet Paşa 203, 204, 207
Ali Cevdet el-Eyyubi 12
Ali Efendi, 80, 87, 292
Ali Haydar Efendi 56, 152
Ali İhsan Bey (Sabis) 77
Ali Kemal 77
Allawi, Ali A. 148, 149
Allenby (General) 135, 150, 151, 155, 157, 159, 164-166, 194, 196-203, 218, 220, 222, 229, 232, 235, 243, 265
Anderson, Scott 136, 155
Antonius, George 80, 121, 270
Arabistanlı Lawrence 84, 135, 136 *ayrıca bkz.* Lawrence, Thomas Edward
Asquith, Herbert Henry 26, 30, 36, 58, 59, 70, 74, 132, 172, 181
Atatürk, Mustafa Kemal 72, 77, 155, 156, 159, 160, 197, 198, 203, 230, 231, 232, 270, 272-276
Auda Ebu Tayi 146, 148
Aylmer (General) 77, 78
Aziz el-Mısri 12, 13, 15, 130

Bahattin Bey 167
Balfour, Arthur James 4, 25, 26, 28, 30, 114, 167, 173, 176, 178, 180-185, 189, 190, 193, 194, 196, 205, 211, 212, 214, 219, 229, 234, 239, 240, 242-244, 259, 269, 280, 283, 289
Beach, Edward 78
Bekir Sami Bey 274
Bell, Gertrude 195, 246, 247, 251-259, 263
Bell, Hugh (Sir) 252
Ben-Gurion, David 25, 167, 168
Benvenuto, Tatton 102
Bérenger, Henri 226
Bertie (Lord) 106
Bliss, Howard 155
Boselli, Paolo 176
Brandeis, Louis Dembitz 31, 32, 240
Branting, Hjalmar 276
Brémond, Eduard 143
Briand, Aristide 107, 274
Bunsen, Maurice de (Sir) 60, 187

Cafer el-Askeri 158, 257
Caix, Robert de 178, 230, 234, 272
Calthorpe (Amiral) 204-207, 211, 212, 273
Cambon (Fransız Büyükelçisi) 59, 101, 107, 109, 177, 178, 196, 232, 290, 293
Carbillet, Gabriel 237
Cavit Bey 203
Cecil, Robert (Lord) 178, 179, 183, 195
Cemal Paşa 13, 24, 35, 52, 55, 57, 58, 61-68, 85, 87, 89, 104, 114, 116-123, 127, 133, 150-162, 167-172, 195
Chamberlain, Austen 95
Chamberlain, Joseph 25
Chapman, Thomas Robert Tighe 137

Chauvel (General) 198, 199, 201
Cheetham, Milne (Sir) 84
Churchill, Winston 33, 36, 54, 71, 73, 74, 102, 135, 215, 234, 235, 243, 250, 251, 258, 261, 262, 264, 266-269
Clayton, Gilbert 37, 79, 83, 84, 89, 95, 110, 126, 130, 141, 148, 166, 195, 202, 253, 271
Clemenceau, Georges 206, 211-213, 218-222, 224, 226, 228-231, 240, 241, 245, 280, 281
Cornwallis, Kirhan 250, 251
Cox, Percy (Sir) 69, 225, 245, 249-251, 254, 255, 257-259, 261, 262, 264, 276
Crane, Charles 222
Crewe (Lord) 107
Cromer (Lord) 51
Curzon (Lord) 181, 182, 193, 202, 225, 226, 232-235, 243, 250

d'Esperay, Franchet 203, 212
Delamain (General) 69
Delcassé (Fransa Dışişleri Bakanı) 71, 105
Dembitz Brandeis, Louis 31
Doughty-Wyllie, Charles 252
Dr. Nurettin 192, 193
Duff, Beauchamp 79
Dusé Mohamed Ali 186

Ebu el-Huda el-Seyyadi 17
Edelman, Samuel 155
Enver Paşa 11, 13, 46, 47, 53-56, 61, 62, 64, 65, 76-78, 85, 87, 121-123, 130, 151, 155-157, 160, 162, 185, 187, 190, 192, 196, 198, 203

Fahri Paşa 123-125, 133, 135, 148, 149, 151
Falih Rıfkı (Atay) 8, 153, 156
Falkenhayn (General) 155-157, 160, 166
Faris Paşa, 50
Faysal (Emir) 13, 39-41, 85-87, 114, 116-124, 126, 129, 131, 133-135, 144-146, 148, 149, 154, 158-161, 164-166, 184, 185, 196, 198-202, 218-224, 229-236, 239, 240, 244-251, 257-259, 261-266, 268, 270, 272, 280, 282, 284
Fethi Bey 203
Fevzi el Kavukçu 238
Fevzi el-Bakri 85
Fitzgerald, Oswald 37, 90, 102, 102, 173
Fitzmaurice, Gerald 186
Frankfurter, Felix 31, 190, 240
Fromkin, David 74
Fuat el-Kâtip 114, 115, 225
Fuat Selim el-Hicari 187-189

Galip Paşa 124, 125
Gamelin (General) 239
Gaster (Haham) 27, 30
George, Lloyd 74, 114, 150, 172, 173, 175, 181, 182, 188, 189, 193, 194, 202, 205, 207, 211, 213-215, 217-222, 224, 226-231, 234, 240, 242, 243, 245, 248-250, 261, 262, 266, 271, 273-275, 281
Georges-Picot François 3, 35, 101, 104-110, 114, 115, 118, 158, 166, 173-177, 194, 195, 198, 200, 202, 213, 214, 222, 225, 230, 233, 282
Ghali, Boutros 51
Ginsberg, Asher 28
Glubb, John 269
Gordon, Charles 36
Gorringe (General) 78
Gouraud (General) 230, 231, 234-236, 272
Graham, Ronald (Sir) 178
Graves, Philip 84
Grey Edward 59, 71, 81, 90, 95, 101, 111, 166, 186, 253, 290, 293

Habibullah Han 54
Hakkı Halit Bey 192
Halide Edib (Adıvar) 153
Halil Paşa 76-78, 141, 162, 163, 191, 254
Halit bin Mansur İbni Luvai 265
Hall, Reginald 110

Hamilton, Ian (Sir) 72
Hardinge, Charles (Sir) 74, 83, 94, 95, 189, 193, 254, 255
Haşimi ailesi 39, 202, 248, 261, 270
Hatzfeldt, Hermann Graf von 52
Hatzfeldt, Paul Graf von 50
Hazreti Ali 76
Hazreti Hamza 118
Hazreti Muhammed 38
Herbert, Aubrey 26, 30, 36, 78, 174, 181, 183, 191-193, 235, 239, 243, 253, 266, 268
Herzl, Theodor 21-23, 25, 26, 28, 31, 173
Hess, Moses 21
Hogarth, David 84, 138, 139, 141, 142, 184, 253
Hollweg, Bethmann 54
House, Edward 114, 191, 211, 214, 222, 227
Hüseyin Arraş 147
Hüseyin bin Ali 12, 17, 39, 56, 77, 80, 87, 116, 117, 120, 121, 123, 124, 128, 130, 131, 133, 144, 148, 149, 152, 264, 270, 292

İbni Suud 16, 17, 41, 83, 85, 91, 128-130, 219, 249, 254, 256, 262, 265, 269-271, 280
İmam Yahya 18, 41, 91
İzzet Bey 168, 204

Keynes, John Maynard 227, 239
King, Henry 222
Kitchener, Horatio Herbert 34, 36-38, 41, 42, 47, 52, 57, 58, 60, 71- 74, 79-84, 86-88, 90, 94, 95, 101, 102, 110, 113, 126, 131, 139, 140, 173, 270, 271
Kressenstein, Kress von 47, 55, 66, 68, 150

Lansing, Robert 190, 241
Law, Bonar 205, 214
Lawrence, Thomas Edward 78, 84, 103, 114, 116, 134-150, 159-161, 164-166, 191, 196, 199-201, 219-221, 224, 229, 240, 245, 246, 248, 250, 251, 253, 254, 256, 258, 259, 261, 262, 264-266, 281 *ayrıca bkz.* Arabistanlı Lawrence
Lean, David 135
Lévi, Sylvain 241
Lodge, Henry Cabot 244
Long, Walter 226
Ludendorff (General) 203

MacDonaugh, George 102, 109, 193
Malcolm, James 173, 189
Marks, Simon 28
Marmaduke, Pickthall 186, 187, 188
Maude (General) 162, 163, 214, 224, 225, 254, 289
Maxwell, John (Sir) 37, 90, 95
McMahon, Henry 4, 57, 58, 84, 87, 90-96, 101, 107, 111-113, 115, 121, 122, 126, 131, 132, 142, 144, 166, 174, 185, 187, 194, 198, 225, 249, 266, 267, 270, 280, 289, 291, 292
Mehmed Reşad (Sultan) 55, 85, 203
Mehmed Vahdettin (Sultan) 203
Mehmet Ziya Bey 125
Meinertzhagen, Richard 150
Meir, Golda 25, 31
Mevlud Muhlis 12
Meyerson, Golda 31
Michaud (General) 238
Millerand, Alexandre 228, 231, 234, 235, 242
Milne (General) 203
Milner, Alfred (Lord) 182, 240
Moltke, Helmuth Karl Bernhard von 53
Mond, Alfred (Sir) 239
Montagu, Edwin 26, 181, 182, 245, 257, 282
Morgenthau, Henry 63, 167, 189, 190, 191
Mors, Robert 54, 55
Muhammed el-Faruki 87-91, 127
Muhammed el-İdrisi 128
Murray, Archibald (Sir) 133, 150

Newcombe, Stewart 140
Newton (Lord) 187
Nicolson, Arthur (Sir) 29, 101, 106, 107
Nicolson, Harold 29
Nixon, John (Sir) 74, 75, 77
Nurettin Paşa 76, 77, 192
Nuri el-Said 12, 199, 234, 246, 257
Nuri ibn-i Şalan 147

O'Toole, Peter 135
Oppenheim, Max von 49-55, 67

Paléologue (Fransa Büyükelçisi) 111
Palmyra, Max 50
Philby, John 269, 270
Pichon (Fransa Dışişleri Bakanı) 221, 241
Pilling, J. R. 188, 189, 191
Pinsker, Leo 21
Prens Sabahattin 12, 187
Prüfer, Curt 51, 52, 55, 64, 67

Rauf Bey 203, 204, 206-208
Rothschild, Edmond de (Baron) 20, 26, 27, 180, 182, 183, 241
Rothschild, James de 174
Rumbold, Horace (Sir) 275
Russell, Thomas 13
Rüştü el-Şam 119

Sacher, Harry 28
Salim Atraş 237, 238
Samuel, Herbert 26, 30, 174, 183, 235, 239, 243, 266, 268
Sanders, Liman von 47, 55, 66, 72, 87, 162, 164, 196, 197, 198, 203
Sarrail, Maurice 237, 238
Selahattin Eyubi 49, 235
Seyid Abdurrahman Efendi 257
Seyid Alevi bin-Fakih 66
Seyit Muhammet İbni Ali el-İdrisi 17
Seyit Talip el-Nakib 16, 17, 261, 262
Shakespeare, William 270
Sieff, Israel 28
Simon, Herbert 181
Smuts, Jan 193, 282
Sokolow, Nahum 28-30, 174-178, 180, 182, 183, 241
Spire, André 241
St. John Philby, Harry 270
Storrs, Ronald 37, 41, 42, 57, 79-84, 86-90, 93, 96, 110, 126, 130, 133, 144, 195, 233, 253, 270
Suphi Bey 69
Süleyman Askeri Bey 69, 70, 74
Sykes, Mark 3, 4, 60, 82, 83, 101-104, 107-116, 121, 141, 147, 149, 158, 159, 166, 168, 173-180, 184, 185, 187, 193-196, 198-202, 205, 211-214, 218, 221, 222, 224-226, 230, 233, 236, 239, 245, 265, 279, 281, 282, 284, 289, 293

Şefik el- Mukayyet 119
Şerif Hüseyin (Emir) 4, 13, 18, 38, 41, 57, 58, 61, 79-97, 106, 107, 109, 111-116, 120-122, 125-133, 143, 144, 146, 149, 151, 152, 157- 159, 161, 165, 177, 184, 185, 195, 198, 211, 218, 225, 232, 248, 249, 253, 262, 270, 280, 282, 289, 291, 292
Şerif Nasır İbni Ali 148
Şeyh Abdullah Efendi 49
Şeyh Hazal 261
Şeyh Mübarek el-Sabah 16
Şmavonian, Arşak 190
Şükrü el-Asali 119

Taha el-Haşimi 12
Talât Paşa 11, 17, 24, 85, 155, 167, 172, 185, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 203
Tardieu, André 240
Thomas, Lowell 135
Townshend, Charles 75-79, 141, 203, 204, 206-208, 254

Ussishkin, Menachem 241

Vali Muhtar Paşa 51
Valy, Felix 187

Vickery, Charles 149
von der Goltz (Mareşal) 47, 75, 76, 78

Waley-Cohen, Robert (Sir) 239
Wangenheim, Hans von (Baron) 53-55, 67, 167
Weizmann, Haim 28-30, 103, 173, 174, 177-185, 190, 193, 219, 239-244, 280
Wemyss, Rosslyn 134
White, Henry 241
Wilhelm (Kayzer) 48-51, 53
Wilson (ABD Başkanı) 32, 114, 143, 155, 181, 182, 189-191, 194, 195, 202, 204, 211, 213-218, 220-222, 224-228, 240, 244-248, 251, 255, 257, 263, 281, 282, 289, 296
Wilson, Arnold (Sir) 195, 254
Wingate, Francis (Sir) 37
Wingate, Reginald 126, 144-146, 159, 168, 195
Wolf, Lucien 29, 30, 183
Wolffsohn, David 23
Woolley, Leonard 139

Yasin el-Haşimi 12, 15, 130, 232

Zangwill, Israel 27
Zeyd (Emir) 39, 144, 232, 245
Zimmermann, Arthur 55

Yer Dizini

Abu el-Asal 147
Acı Göl 63
Adana 49, 86, 94, 272, 291, 299
Aden 8, 18, 86, 88, 291, 295
Afganistan 54, 127
Afrika 34, 36, 48, 49, 104, 142, 237
Afyon 274
Akabe 51, 140, 146-149, 158, 164-166, 270
Akdeniz 15, 50, 59, 60, 86, 94, 102, 188, 205, 230, 234, 265, 270, 291
Akra 19, 108, 109, 178, 218
Almanya, 28, 32-34, 45-56, 59, 65, 70, 90, 154-156, 163, 182, 184-186, 189, 190, 212, 214, 216, 226, 279
Amanos (Nur) dağları 203
Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 18, 30-32, 55, 114, 155, 170, 176, 181, 188-191, 194, 202, 211, 213, 215, 216, 218, 221-223, 226-228, 232, 240, 241, 244, 282, 284, 285, 296
Amman 160, 161, 196, 269
Anadolu 15, 60, 62, 66, 71, 79, 108, 118, 121, 151, 160, 161, 190, 203, 207, 217, 218, 223, 227, 228, 252, 272-274
Anglo-Persian Oil Company 68
Ankara 77, 272-276, 289, 299
Antalya 217, 274
Arabistan 19, 37, 80, 81, 87, 90, 109, 112, 113, 122, 124, 128, 132, 143, 146, 156, 192, 195, 218, 251-254, 256, 268-271, 280, 284, 285, 295
Arkhangelsk limanı 126
Asir 17
Asya 16, 58, 60, 61, 73, 104, 108, 295
Athlit 171
Auja el-Hafir 66
Avrupa 7, 8, 10, 14, 18-21, 23, 25-27, 31, 45, 47, 49, 58, 63, 65, 112, 138, 160, 168, 194, 213-216, 218, 221, 255, 276
Avustralya 27, 198, 199, 201
Avusturya-Macaristan 12, 45, 47, 56, 59, 71, 161, 214, 297

Bağdat 7, 12, 16, 17, 19, 33, 48, 69, 70, 75, 78, 79, 93-95, 108, 109, 115, 155, 162, 163, 193, 195, 207, 214, 224, 225, 245-249, 254-259, 261-264, 289, 292, 294, 298, 299
Bahreyn 17, 69
Balkanlar 7, 70, 82, 186
Basel 21
Basra 7, 12, 16, 17, 33, 36, 50, 60, 68-70, 74, 75, 86, 93-95, 108, 162, 195, 224, 225, 245, 248, 254, 258, 261-264, 291, 292
Basra Körfezi 8, 17, 69, 82
Batı Trakya 65
Bekaa 230, 231, 236, 272
Belçika 45, 59, 136, 234, 276, 296
Berlin 28, 29, 31, 32, 51, 53-55, 163, 170, 203
Bern 131, 187, 189, 193
Beyrut 7, 12-14, 16, 19, 33, 35, 63, 94, 96, 104, 118, 120, 123, 147, 153, 154, 158, 202, 222, 230, 236, 237
Birecik 86, 291
Birüssebi (Beerşeba) 63, 66, 68, 164, 165
Bitlis 111, 274
Boğazlar 32, 58, 59, 186, 187, 190, 191, 205, 274
Bombay 17
Bosna Hersek 17
Brezilya 27
Britanya 59, 73, 76, 81, 143, 291, 292
Brüksel 276
Buhara 19
Bulgaristan 17, 70, 90, 186, 203, 212
Bükreş 131
Büyükada 79, 203

Cebel-i Dürüz (Dürzi Dağı) 146, 236, 237, 238
Cebelitarık 190, 191
Cenevre 192
Cezire 60, 86, 245
Cidde 39-41, 115, 116, 121, 128, 141, 143, 144, 265

Çanakkale 58, 59, 70-74, 78, 79, 87, 90, 118, 121, 126, 141, 162, 190, 191, 193, 204, 207, 212, 227, 230, 252
Çanakkale Boğazı 70-72, 204, 207, 212, 297

Dara 123, 196
Deyr Yasin tepeleri 165
Dicle 69, 75-77, 107, 108, 162, 225, 294
Doğu Afrika 26, 34, 54
Doğu Akdeniz 33, 70, 105, 111
Doğu Trakya 274
Dörtyol 64

Ege 204, 205, 274
el-Ariş şeridi 25, 68, 151, 176
el-Bakri 120
el-Hasa 16, 17
el-Vadi 77
el-Vech 114, 133-135, 146, 148, 149
Ermenistan 60, 173, 176, 189, 191, 192, 195, 223, 227, 228, 274
Erzincan 274
Erzurum 111, 274
Eskişehir 274

Fao 69, 263
Fas 34, 143
Fez 49
Filistin 3, 8, 17-22, 24-32, 47, 49, 52, 60, 61, 65, 68, 85, 93, 94, 97, 106, 108, 109, 111, 123, 127, 128, 130, 133, 139, 150-152, 155- 158, 163, 164, 166-168, 170-185, 190-192, 195, 198-200, 202, 203, 207, 212-215, 218-223, 232-236, 239-244, 250, 251, 259, 265-269, 271, 280-283
Fransa 3, 8, 10, 18, 32-35, 37, 45, 47, 48, 55, 56, 58-61, 73, 83, 92, 96, 104-116, 121, 137, 138, 140-143, 166, 174-178, 180, 183, 184, 193, 199, 200, 202, 204, 205, 207, 211-213, 215-224, 226, 228-236, 238- 241, 251, 272-274, 276, 280-283, 289, 290, 292-294, 296, 299

Gazze 63, 68, 150, 151, 156, 158, 161, 163-166, 168, 170, 193, 197, 224
Gelibolu 72-74, 84, 87, 88, 153
Girit 11

Hakkâri 276
Halep 7, 12, 16, 64, 92-94, 96, 109, 111, 153, 155, 198, 203, 205, 231, 234, 236, 292, 294
Hama 64, 92-94, 111, 198, 238, 292, 294
Hamra 133, 144
Hanna 77
Hartum 19, 34, 144
Hatay 272, 274, 276, 299
Havre limanı 132
Hayfa 60, 94, 108, 109, 171, 218, 248, 294
Hebron 19
Hicaz 7, 10, 16-18, 38-42, 56, 80, 83, 85, 91, 117, 121, 122, 125-129, 131-133, 140, 142-146, 151, 157, 160, 164, 193, 195, 196, 199, 202, 207, 219, 220, 248, 253, 265, 266, 270, 271
Hindistan 10, 13, 17, 32, 36, 37, 47, 53, 54, 57, 58, 60, 68, 69, 75, 79, 82-84, 93-95, 101, 108-110, 112, 113, 127, 141, 151, 162, 163, 178, 180, 200, 225, 245, 247, 253-255, 257, 263, 280, 282
Hint Okyanusu 15, 291
Homs 92
Humus 93, 94, 111, 119, 198, 199, 292, 294
Hurma 40, 265, 268

Irak 3, 12, 17, 60, 62, 70, 74, 76, 79, 88,

89, 122, 127, 132, 155, 157, 158, 162, 212, 225, 232, 236, 244-252, 256-259, 261-265, 270, 271, 275, 276, 280-282, 284

İngiliz Hondurası 27
İngiltere 3, 8, 13, 15-18, 25-30, 32-37, 42, 45, 47, 48, 51, 53-61, 65, 68-70, 73, 74, 80, 81, 86, 90-94, 96, 97, 101, 103, 104, 106-113, 115, 116, 126, 137, 140, 142, 143, 149, 168, 169, 172-174, 176, 178, 180, 181, 184-194, 199, 202-207, 211-218, 220, 221, 223-226, 228, 234, 240-244, 247, 248, 257, 259, 261, 262, 264, 271, 274, 275, 276, 279, 280-283, 289, 290, 292, 294
İran 9, 15, 19, 32, 33, 53, 68, 86, 109, 111, 162, 173, 214, 226, 245, 258, 263, 284, 285, 291
İskenderun 64, 70, 71, 92, 94, 109, 121, 141, 222, 292, 294, 299
İskenderun Körfezi 64, 70, 299
İsrail 3, 20, 21, 25, 28, 30, 63, 93, 177, 185, 244, 284, 285
İstanbul 11-14, 16, 19, 23, 24, 32, 33, 38-42, 46, 48, 49, 53, 55, 58-64, 68, 70, 71, 78, 80, 84, 85, 90, 96, 102, 103, 111, 116, 118, 120-123, 126, 130, 152-156, 160, 167, 169, 172, 186-188, 191-193, 196, 203-205, 207, 212, 223, 227, 228, 242, 270, 272-276
İstanbul Boğazı 207, 273
İsviçre 21, 28, 187, 188, 192, 194
İtalya 8, 59, 61, 176, 183, 193, 205, 207, 215-218, 226, 228, 234, 241, 248, 274, 279, 289, 295, 297
İzmir 49, 77, 204, 217, 218, 273, 274
İzmit 77

Kâbe-i Şerif (Kâbe-i Muazzama, Beyt-i Atik) 40
Kabil 131
Kafkasya 53, 65, 66, 70, 77, 198, 204
Kahire 13, 19, 35-38, 41, 42, 49-52, 54, 55, 57, 70, 71, 78, 79, 83, 84, 86, 88-91, 95, 103, 110-114, 117, 126, 128, 132, 138, 140, 141, 143, 145, 146, 148, 168, 171, 175-177, 187, 199, 201, 225, 229, 236, 250, 251, 253, 254, 258, 261, 262, 265, 281, 298
Kanada 18
Karadeniz 111, 205, 207, 274
Katma 198, 203
Kerbela 74, 95, 247, 258
Kıbrıs 25, 58, 65, 81, 270, 294
Kızıl Deniz 18, 86, 122, 133, 141, 146, 171, 218, 291, 295
Kilikya 109, 207, 222, 230, 272, 274
Kopenhag 131
Korfu 132
Kristiyana 131
Kudüs 8, 12, 19, 22, 27, 49, 55, 56, 66, 81, 107, 130, 150, 153, 155-157, 164-166, 168-170, 172, 194, 233, 235, 243, 253, 298
Kurna 69
Kut'ül-Amare 70, 74-78, 90, 162, 203, 208
Kuveyt 16, 17, 58, 92, 109, 128, 270, 271, 280
Kuzey Afrika 7, 48, 54, 56, 236, 281
Kuzey Denizi 126, 173
Kuzey Galile 109
Kütahya 274

Lahey 131
Libya 8, 11, 16, 54, 59, 66, 284
Limni adası 204, 206
Londra 16, 20, 26, 30, 36, 37, 50, 58-60, 69, 74, 75, 78, 84, 87, 90, 91, 94, 95, 97, 101, 104-107, 110, 111, 113, 115, 132, 133, 143, 162, 173, 175, 183, 188, 189, 192-194, 196, 200, 201, 204, 213, 225, 231, 232, 243, 246, 248, 249, 257, 262, 269, 270, 275, 289, 290, 293
Lübnan 3, 8, 15, 35, 49, 66, 68, 97, 104, 105, 107-109, 115, 138, 142, 153,

155, 176, 199-201, 218, 220-222, 231-233, 236, 281, 282, 284

Maan 93, 129, 198, 265, 266
Makedonya 65
Manchester 26, 28
Mardin 86, 291
Marmara 190
Marne nehri 45
Mavera-i Ürdün 258
Medine 10, 13, 36, 38-41, 66, 116, 117, 120, 121, 123-125, 129, 133-135, 146, 149, 151, 152, 161, 264
Mekke 13, 38-41, 50, 57, 60, 66, 80, 82, 86-88, 94, 95, 101, 106, 111, 114, 116, 117, 119-121, 123-126, 128, 131-133, 143, 152, 157, 159-161, 220, 232, 249, 253, 258, 262, 270, 292, 294
Meksika 27, 55
Mersin 86, 92, 94, 272, 291, 292
Mezopotamya 9, 11-13, 16, 18, 27, 47, 50, 60, 66, 68-70, 74, 75, 77, 79, 80, 83, 89, 90, 94, 96, 97, 108-110, 112, 113, 115, 117, 128, 132, 141, 151, 158, 160, 162, 189, 191, 192, 194, 195, 203, 204, 207, 212, 214, 215, 222, 224-226, 229, 232, 234, 239, 244, 245, 248-258, 261, 262, 264, 265, 267, 268, 275, 276, 280, 281
Mısır 8, 9, 12, 13, 15, 25, 29, 32, 34, 36-38, 47, 51-54, 57, 58, 61, 63-68, 72, 82-84, 88, 90, 91, 95, 106, 109, 110-112, 114, 122, 126-129, 131, 133, 139-142, 144, 146, 147, 150, 156, 159, 160, 165, 168, 173, 175, 178, 188, 189, 195, 202, 234, 280, 298
Midyat 86, 291
Muskat 17
Musul 7, 16, 105, 107, 108, 110, 111, 205, 213, 214, 218, 221, 224, 226, 232, 234, 245, 247, 248, 255, 258, 262, 275, 276, 281, 294

Necd 17, 50, 271
Necef 74, 75, 95, 139, 140, 247
Nejd çölü 41
New York 32, 169
Nil nehri 34

Odin 69
On İki Adalar 274
Orta Asya 46, 54
Ortadoğu 3, 4, 7, 8, 18, 21, 24, 32, 33, 36, 37, 39, 47, 49, 50, 53, 57, 58, 60, 61, 73, 74, 79, 81, 82, 84, 90, 93, 95, 97, 101, 102, 104, 105, 107, 111, 113, 114, 116, 126, 130, 132, 133, 135, 136, 137, 140, 141, 152, 157, 163, 170, 172, 173, 175-178, 185, 186, 188, 191, 193, 194, 196, 201, 203, 206, 211, 213, 214-216, 218, 221, 222, 225, 227, 228, 239, 241, 242, 251, 252, 254, 255, 257, 264, 270, 272, 276, 279, 280-283, 285, 289
Oxford 84, 137, 138, 140, 252

Paris 4, 11, 13, 14, 20, 35, 36, 45, 101, 104, 106, 114, 119, 143, 176, 185, 187, 193, 206, 208, 211, 215, 218, 219, 222-224, 227, 228, 231, 232, 239, 241, 244, 256, 265, 271, 273, 281-283, 289, 290
Petrograd 131, 293
Polonya 28, 297

Quai d'Orsay 176, 211

Rabih 133, 135, 144
Ras Baalbek 147
Ren nehri 204, 218
Rodezya 81
Rodos 11, 49, 274
Roma 131, 176, 241
Romanya 20, 27, 70, 297
Ruanda-Burundi 276
Rusya 8, 18-20, 26-32, 37, 45-48, 53-56, 58-61, 65, 71, 105, 108-111, 114, 158, 173, 175-177, 179, 182, 187-

189, 191, 193, 224, 226, 227, 241, 279, 284, 285, 289, 290, 294, 296

Sabis (Dujaila) 77
Safed 19
Sakarya 274
Samsun 272, 274
San Remo 4, 232-234, 242, 244, 266, 273, 281, 289
Selman-ı Pak 75, 76
Sevr 234, 242, 274, 275, 289
Seylan 263
Sina yarımadası 25, 26, 65, 66, 139, 143, 146, 147, 156, 173
Sion (Siyon) 20
Sirhan Vadisi 146, 147
Sivas 274
Sofya 186
Sudan 34, 36, 37, 47, 53, 54, 79, 84, 122, 126, 140, 141, 236
Suriye 3, 9, 10-13, 15, 16, 18, 33-35, 57, 60-62, 64, 67, 68, 71, 80, 83, 88, 89, 92, 97, 104-106, 108-110, 113-116, 119, 121-123, 127, 132, 138, 139, 141, 142, 144, 146, 147, 149, 151-161, 163, 165, 172-176, 178, 184, 191, 192, 194-196, 198-204, 207, 212, 213, 218-224, 226, 228-236, 238-240, 245, 246, 248, 250, 252, 256, 258, 259, 261, 265-269, 272, 279-282, 284, 292, 293, 299, 300
Süveyş Kanalı 10, 32, 33, 55, 57, 61, 64-66, 68, 70, 80, 82, 140, 152, 157, 171

Şam 7, 10, 12, 13, 16, 19, 40, 49, 56, 61, 64, 66, 68, 70, 85-87, 92-94, 111, 116-123, 130, 133, 135, 146, 147, 149, 153-157, 166, 194, 196, 198-201, 218-220, 222, 224, 228, 230-232, 234-236, 238, 239, 246-248, 265, 266, 292, 294
Şeyh Said 77
Şırnak 276

Taif 121, 123-125, 128, 133, 270
Teksas 27
Tel Aviv 167, 168, 172
Tiberias 19, 178
Trabzon 111, 274
Türkiye 29, 42, 60, 76, 77, 81, 82, 102, 158-161, 168, 186-191, 193, 198, 207, 212, 226-228, 232, 247, 259, 272-276, 279, 284, 289, 294, 295, 299, 300

Uganda 26, 27, 28
Urfa 86, 291

Ürdün 3, 146, 159, 244, 250, 258, 265-271, 282

Van 111, 274
Varşova 28
Vatikan 170, 176, 183
Volga nehri 65

Washington 131, 191, 215

Yafa 20, 94, 164, 166-172
Yemen 8, 17-19, 41, 42, 54, 121, 123, 128, 144, 207, 280, 284
Yenbu limanı 128, 133-135, 148, 149
Yishuv 168, 172
Yunanistan 65, 70, 186, 206, 218, 234, 274

Zap suyu 108

Dizin

Abbasiler 132, 258
Akdeniz Seferi Gücü 72, 73
Alman Çeşmesi 49
Anafartalar cephesi 72
Anglo-Persian Oil Company 68
Ankara Anlaşması 272, 276, 289, 299
Antant Kordiyal 34
anti-semitizm 27, 30, 31
Avustralya-Yeni Zelanda Kolordusu (ANZAC) 72, 196
Arap
  aşiretleri 70, 75, 117, 121, 136, 145, 146, 253, 259, 265
  devletleri 15, 86, 87, 91-95, 97, 107-110, 112, 115, 200, 254, 255, 265, 266, 293
  gizli cemiyetleri 16, 120
  isyanı 12, 90, 109, 113, 126, 127, 135, 136, 141, 158, 159, 253, 264, 265, 283
  milliyetçiliği 8, 9, 11, 13, 14, 16, 18, 35, 40, 68, 85, 86, 87, 116, 130, 154, 256, 280
  vilâyetleri 8, 10, 14, 267, 279, 283
Arap Devletler Konfederasyonu 115, 294, 295
Arap İmparatorluğu 15, 280, 282
Arap Kongresi 14, 119, 244
Arapçılık 9, 11, 12, 35
Arıburnu cephesi 72

Bâbıâli 8, 11, 18, 33
Bağdat demiryolu 8
Balfour Deklarasyonu 4, 28, 30, 167, 180, 182-185, 189, 194, 211, 234, 239, 240, 242-244, 259, 269, 280, 283, 289
Balkan milliyetçiliği 22
Barış ve Özgürlük Ligi 192
Basra Körfezi Bölgesi Taslak Sözleşmesi 17
Basra Reform Cemiyet 17
Bedeviler 38, 50, 67, 131, 139, 147, 165, 201, 252, 269, 270
Berlin Kongresi 32
Birinci Dünya Savaşı 3, 8, 9, 13, 30, 45, 52, 72, 73, 76, 93, 107, 135, 136, 140, 167, 185, 214, 270, 272, 276, 284, 285
Bolşevikler 114, 158, 195
Breslau zırhlısı 46
Bunsen Komitesi 60, 82, 102, 265
Büyük Güçler 8, 240, 271

Cidde Anlaşması 271
Cihad 37, 47, 53-58, 64, 66, 67, 69, 75, 80, 83-85, 89, 97, 106, 117, 118, 122, 126, 127, 247, 280
Cihad-ı Ekber fetvası 56
Cizvitler 33

Doğu Hindistan Kumpanyası 36
Doğu Komitesi 201, 202
Dörtler Konseyi 227, 240
Dreyfus olayı 31
Dünya Siyonist Teşkilatı 22, 27, 29, 219
Dünya Siyonizm Kongresi 26, 27
Dürziler 66, 146, 236, 238

el-Ahd Cemiyeti 12, 13, 15, 16, 85, 88, 89, 130, 165
el-Ariş şeridi 25, 68, 151, 176
el-Fatat Cemiyeti 13, 15, 16, 85, 87-89, 118, 235
el-Kahtaniye Cemiyeti 12, 13
Emeviye Camii 153
emperyalizm 3, 25, 49, 111, 113, 149, 194, 213, 282, 283, 284
Ermeni tehciri 23
Eski Ahit 18, 19

Fashoda olayı 34, 35, 36, 104, 106
Fatih Camii 55, 56

Fransız Afrikası Komitesi (Comité d'Afrique Française) 104
Fransız Asyası Komitesi (Comité de l'Asie Française) 104, 105

Genç Araplar Cemiyeti 11, 14
Genç Türkler 63, 168, 186
gizli cemiyetler 12, 14, 16, 86-89, 120, 130, 165
Göben zırhlısı 46

Hac yolu 10, 38, 40, 82, 85, 143, 266
Haçlı seferleri 33
Haçlılar 138
Haliç Konferansı 276
halifelik 10, 16, 36-38, 40, 47, 55, 82, 83, 86, 94, 97, 127
Haskala hareketi 20
Haşimiler 161, 248, 266, 269
Hıristiyanlar 8, 10, 14, 33, 35, 56, 68, 82, 111, 119, 127, 129, 130, 144, 176, 183, 198, 201, 219, 221, 236, 237, 241, 242, 245, 247
Hibbar Zion Cemiyeti 20
Hicaz demiryolu 7, 10, 17, 41, 51, 139, 151, 266
Hindistan Sefer Kuvveti 69, 74

IŞİD 285

İdrisiler 18
İkinci Balkan Savaşı 11
İkinci Dünya Savaşı 55, 283, 285
İkinci Meşrutiyet 10, 11, 17, 24
İncil 139, 140
İngiliz Hindistan Yönetimi (Raj) 17, 74
İngiliz İmparatorluğu 52, 226, 242, 255, 259
İngiliz Yahudileri Ortak Komitesi 29
İngiliz-Fransız Ortak Bildirisi 219
İngiliz-Osmanlı Cemiyeti 186, 191
İslâm 8-10, 22, 36-38, 47-56, 62, 66, 82, 85, 97, 130, 151, 158, 159, 161, 186, 232, 247, 249, 257, 285
İstanbul Edebiyat Cemiyeti 11
İstanbul hükümeti 24, 242, 273
İttihad ve Terakki Ceiyeti (İTC) 10-14, 17, 19, 24, 38, 41, 42, 46, 57, 61, 63, 64, 76, 82, 84, 85, 97, 120, 130, 156, 167, 169, 185, 189, 192, 194
İttihad ve Terakki hükümeti (İTH) 14, 41, 46, 61, 84, 153, 161, 167, 169, 185, 189, 192, 193
İtilaf Devletleri 47, 54, 55, 58, 68, 70, 72, 73, 98, 114, 116, 127, 155, 163, 179, 184-186, 193, 194, 198, 199, 201, 203-207, 211, 217, 272, 273, 279
İttifak Devletleri 70, 216

Kafkas cephesi 47, 77, 196
Kahire Konferansı 258, 261, 266
Kanal seferi 65, 70, 85
Katolikler 49, 50, 102, 104
King-Crane Komisyonu 223, 224
Konstantinopl Anlaşması 59
Kur'an 12, 49, 82, 186, 220
Kut Zaferi 74
Kürtler 66, 88, 245

Lozan Antlaşması 272, 275, 276, 289
Lozan Konferansı 275

Maronitler 8, 33, 236
Mebusan Meclisi 11, 14, 40, 274
Mecidiye (Megiddo) muharebesi 198
Merkez Suriye Komitesi 221
Mescid-i Haram Camii 40
Milletler Cemiyet 185, 227, 228, 232, 236, 242, 244, 248, 250, 256, 259, 262, 264, 274, 276
Misak-ı Milli 272, 273, 275, 299
misyonerler 10, 21
Mondros Ateşkes Antlaşası 206, 211, 212, 244, 272, 273, 275, 289
Müslümanlar 8, 10, 11, 13, 14, 22, 36-38, 47-49, 51, 54-58, 63, 67, 68, 82-84, 92, 113-115, 119, 126-130, 138, 143, 144, 151, 152, 158-160, 170, 172, 181, 184, 186, 192, 195, 201, 219, 221, 233, 236, 237, 241

Nazi Partisi 55

On Dört Nokta 194, 215
Ortaçağ 138, 229
Ortodokslar 8, 19, 111
Osmanlı Adem-i Merkeziyet Cemiyeti 12, 14
Osmanlı Ahrar Partisi 187
Osmanlı Arap Kardeşliği Cemiyeti 11
Osmanlı İmparatorluğu 3, 7, 8, 10, 11, 16, 17, 18, 20, 22, 25, 29, 32, 33, 45-48, 51, 53, 55, 57-61, 64, 68-71, 73, 82, 97, 101, 102, 105, 108, 109, 127, 140, 152, 153, 160, 170-172, 185, 186, 189, 192, 194, 198, 204, 206, 207, 211, 214-217, 224, 228, 243, 248, 253, 264, 265, 272-274, 276, 279, 280
Osmanlıcılık 9, 10, 12

pan-Arabizm 280, 283
pan-İslâmizm 9
pan-Türkizm 11
Paris Barış Konferansı, 4, 208, 215, 232, 256, 265, 271, 281-283

radikal İslâm 3
Reşidiler 50, 270
Rus devrimi 175
Rus-Yahudi Akademik Derneği 28

Sabis Tepesi muharebesi 77
San Remo Konferansı 4, 232, 233, 266, 273, 289
Sevr Antlaşması 234, 242, 273, 274, 289
siyonizm 8, 19, 21-23, 25, 27-32, 167, 171-173, 175-178, 180-184, 211, 219, 239-243, 258, 259, 284
Soğuk Savaş 285
Sunusiler 16
Suriye Kongresi 232, 233, 235
Sünniler 36, 95, 245, 247
Sykes-Picot Anlaşması 3, 4, 101, 110-116, 121, 147, 149, 158, 159, 166, 174-176, 178, 179, 185, 194-196, 199-202, 205, 211-214, 218, 221, 222, 225, 226, 230, 236, 239, 245, 265, 279, 281, 282, 284, 289, 293

Şam Protokolü 92, 118
Şiiler 75, 95, 128, 245, 247, 253, 255, 258

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 272, 274, 299
terör 3, 244, 257, 273, 285
Tevrat 30
Tokatlıyan Oteli 56
Turan İmparatorluğu 65
Türkçülük 11, 167

ulus-devlet 3, 283, 284

Üçlü İtilaf (Antant) 32, 45, 58, 110, 167

Vaadedilmiş Topraklar 19, 25
Vehhabiler 38, 41, 219, 261, 265, 269-271
Versay Anlaşması 249

Yahudiler 9, 22-42, 64, 65, 74, 89, 115, 135, 180, 199, 206, 220-237, 239-246, 252-254, 258, 292, 297, 311, 312, 319-323, 325-328, 331, 347, 357, 359, 361, 376, 379, 380
Yahudi
  cemaatleri 19
  düşmanlığı 18
  meselesi, 21
  milliyetçiliği 8, 18, 25, 29
  casus şebekesi (NILI) 150, 171
Yahudi Kolonyal Emniyet Sandığı 22
Yahudi Teritoryal Birliği, 27
Yemen Mütevekkili Krallığı 18
Yıldırım Ordular Grubu 155, 197

Zeydiler 18

Modern Ortadoğu Nasıl Şekillendi? Kırk yıldan fazla sürdürdüğü diplomasi mesleğinde çok önemli görevlerde bulunmuş emekli büyükelçi Temel İskit bu kitabında, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde biçimlenen Modern Ortadoğu'nun üzerinde yükseldiği siyasi ve ekonomik temellerin, diplomatik yollarla oluşumunu ayrıntılarıyla ele alıyor.

Yazar bu çalışmasında kendi deyişiyle, "objektif bir tarih denemesi"ne girişmiyor; bu tarihin şekillenmesinde belirleyici olan dönemin karşılıklı kurnazlıklarla dolu diplomatik yollarını, oyunlarını, Ortadoğu siyasetinin karmaşık labirentlerinde rol alan aktörleriyle birlikte ayrıntılı olarak inceliyor.

Şüphesiz, bu tarihin çözümlenmesinde en bildik açıklama olan "Sykes-Picot Düzeni"ne gönderme yapmak, bütün bu karmaşık yapılanmayı sadece bu düzenin itici güçleriyle açıklamak bir kolaylık getirse de, yazara göre sorun bu kadar basit ve kestirme değildir.

Bugün Ortadoğu'da yaşananları dahi yorumlarken, bu indirgemenin dışındaki karmaşık faktörlere ve bunların yarattığı değişik dinamiklere, yerel aktörlerin politik amaçlarına, büyük güçlerin, emperyalizmin farklı dönemlerde yürüttüğü siyasetlere de bakmak gerekir.

Temel İskit, Modern Ortadoğu'nun şekillenmesinde Sykes-Picot'nun yanısıra McMahon ile Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in mektuplaşmasını, Balfour Deklerasyonu'nunu, Paris ve San Remo konferanslarını diplomatik olarak yorumlamanın zorunlu olduğunu vurgularken; Ortadoğu'da Arap milliyetçiliğini, Siyonizmin gelişimini ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Almanya'nın umut bağladığı Osmanlı'nın Cihad İlanı'nı inceliyor.

Diplomasinin Gücü-Modern Ortadoğu'nun *Şekillenmesi*'nin akıcı ve rahat bir dille yazılmış sayfalarını karıştırırken; Şerif Hüseyin'den Kral Faysal'a, Cemal Paşa'dan Lord Kitchener'e, Theodor Herzl'den Haim Weizmann'a, Mark Sykes'tan Georges Picot'ya, T.E Lawrence'den Gertrude Bell'e... uzanan birçok siyasi ve askeri aktörün bu "şekillenme"deki rollerini de ayrıntılarıyla göreceksiniz.

Bu önemli eserin, bugün Ortadoğu'da yaşananları kavramada önemli bir boşluğu dolduracağına inanıyoruz.

Kapak: Kahire Konferansı (1921) sırasında yapılan bir gezide, sfenksin ve piramitlerin önünde; C. Churchill, W. Churchill, Gertrude Bell ve yanında T. H. Lawrence.
© Gertrude Bell Archive / G. M...

ISBN: 978-605-399-473-5

www.bilgiyay.com

35.00

...INLARI

SİYASET BİL...